

W sercu Ziemi Sieradzkiej

Wydawca:

Starostwo Powiatowe w Sieradzu
Plac Wojewódzki 3, 98-200 Sieradz,
www.powiat-sieradz.pl

Wykonawca:

**CENTRUM FOTOGRAFII
KRAJOZNAWCZEJ PTTK
im. Waldemara Dońca**

ul. Wigury 12a, 90-301 Łódź, www.cfk.pttk.pl
Regionalna Pracownia Krajoznawcza przy CFK PTTK w Łodzi

Tekst:

Opisy miejscowości i szlaków: Piotr Sölle

Wstęp: Tomasz Bęben, Zygmunt Kamiński, Paweł J. Kieroń, Michalina Kraszkiewicz, Marek Lawin,
Sylvia Nowak

Zdjęcia:

Piotr Sölle (str. 5-305) oraz Bogdan Adler (str. 253), Karolina Antczak, V. Beker, Marcin Bojanowski (str. 43), Edward Janusz, Zygmunt Kamiński (zbiór str. 13), Julia Kostarska-Talaga (str. 15), Karolina i Andrzej Kowalscy, Michalina Kraszkiewicz (str. 5-12, 54, 77, 105, 150, 160, 162, 183, 185, 229, 236-237, 242-243), Mr. Scott (str. 96, 112, 210, 253), Dariusz Kulesza (str. 16-17, Archiwum Filharmonii Łódzkiej - Kolory Polski 2022 Charlupia Mała), Marek Lawin (str. 18, 20-21, 23, 46, 123, 132-133, 212-213, 250, 281, 283), Izabela Lorczyk (str. 23), Marek Łuczak, Janusz Molenda (str. 20), Sylvia Nowak (str. 5-12, 11, 54, 77, 105, 150, 160, 162, 183, 185, 229, 236-237, 242-243, 250, 281, 283), Emilia Słomska (str. 18), Agnieszka Ochman, Ryszard Sierociński (str. 23-25), Marcin Stępień (str. 16, Archiwum Filharmonii Łódzkiej - Kolory Polski 2019, Sieradz), Marek Urbański

Zdjęcia archiwalne ze zbiorów:

Archiwum Filharmonii Łódzkiej, Biura Wystaw Artystycznych w Sieradzu (str. 11, 14, 25, 35, 37), Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK im. Waldemara Dońca w Łodzi (str. 100-101), Gminy Warta, Muzeum Okręgowego w Sieradzu, Biblioteki Powiatowej w Sieradzu (Janusz Marszałkowski), Nadleśnictwa Złoczew (str. 20, 168-169), Narodowego Archiwum Cyfrowego (str. 10, 26-27, 256), Narodowego Instytutu Muzyki i Tańca (str. 6, 9), Starostwa Powiatowego w Sieradzu (str. 15, 17, 19, 35, 37), www.schlondorf.pl, www.wikipedia.pl, roczników czasopisma „Wieś ilustrowana” 1911-14 oraz kolekcji prywatnych (str. 26-41)

Mapy, plany, schematy:

Bożena Szymczak (258, 294-295, 311-323), Marek Lawin (str. 136, 307)

Skład publikacji (teksty, rysunki, mapy, opracowanie graficzne, przygotowanie zdjęć do druku, opracowanie i korekta redakcyjna):

Jolanta Długosz, Michalina Kraszkiewicz, Marek Lawin, Sylvia Nowak

Druk i oprawa:

Drukarnia Gutenberg S.C. ul. Lodowa 106a, 93-232 Łódź, www.gutenberg.lodz.pl

CFK PTTK oraz Starostwo Powiatowe w Sieradzu pragną serdecznie podziękować wszystkim autorom tekstów i zdjęć oraz wszystkim osobom i instytucjom zaangażowanym w pomoc przy powstaniu niniejszego przewodnika.

Wydanie I - wrzesień 2022 rok

W sercu Ziemi Sieradzkiej

przewodnik turystyczno-krajoznawczy
po powiecie sieradzkim

Tomasz Bęben

muzyk

Fiszki pamięci

Antoine Cierplikowski i jego fortepian w domu koleżanki z liceum Kazimierza Jagiellończyka. Pamiętam jak bardzo był czarny. Kiedyś nie wiedzieliśmy, kim był Antoni z Sieradza, co kobietom włosy strzygł. Dzisiaj na starym mieście ma swoją ławeczkę. Sięgam pamięcią wstecz jeszcze dalej i czuję miły chłód wnętrza sieradzkiego klasztoru sióstr urszulanek. Przed oczami mam zadbane wirydarz i dające możliwość skupienia krużganki z odsłoniętymi niedawno freskami. Inaczej pamiętam wzgórze zamkowe z ukrytymi pod ziemią pozostałościami baszty i bunkry z II wojny światowej. Kiedyś zaniedbane. Dzisiaj przywrócone pamięci. Wzgórze zawsze było rozpalone słońcem. Tam uczyłem się do klasówek z historii muzyki. Andante, presto, con spirito... wryły mi się w pamięć.

Uśmiecham się, gdy przypominam sobie grzybobrania w mitycznych dla moich rodziców lasach „na Stoczkach” i „za Chojnem”. Mój tato miał dobry wzrok i zawsze pierwszy schylał się po kolejnego prawdziwka. Ech, jak mnie to złościło! Dzisiaj rozrzewnia i... pachnie! Wciąż pachnie świerkiem.

Szopkę bożonarodzeniową u bernardynów w Warcie odkryłem, będąc już tatą. Oniemieliliśmy przytłoczeni jej ogromem, oglądając ją pierwszy raz. Jest wielka i nie dziwne, że wielkie przyciąga tłumy. W mojej pamięci żyje obraz żurawia we wsi Tumidaj przy drodze na Złoczew. Podobno z czasów Napoleona. Czy stoi tam jeszcze? Warto sprawdzić. Słyszę też gwar dzieciarni kąpiącej się w oczku wodnym na Żeglinie. Okoliczne łęgi to osobna historia. W opowieściach mojej mamy wypełnione były ludźmi spędzającymi tam majowe soboty i niedziele. Kolorowi po ludowemu sieradzanie w morzu żółtych kaczeńców. Kaczeńce wciąż kwitną. Majówki nie przetrwały. Tam najwyraźniej słyszałem żaby i szum wysokich topoli rosnących zaraz za wałami chroniącymi

mieszkańców sieradzkiej Pragi przed powodzią. Wreszcie dworek Walewskich w Tubądzinie przynależny Muzeum Okręgowemu w Siera-

dzu. Żywy w mojej pamięci nie tylko dzięki swojemu urokowi, lecz także jako obraz walki zwiedzających z komarami władającymi przydworkowym parkiem. Zdecydowanie milej od komarów brzmiały w komnatach renesansowe flety i barokowe klawesyny. Przysłuchiwałem się im jako chłopiec, podążając za wykonawcami jesiennego festiwalu. Gdy dorosłem, wyruszyłem w swoją drogę, wiodąc z sobą innych. Podróżuję do dzisiaj.

A zima? Czy zima piękniała w Sieradzkim? Moje zimy były przede wszystkim... mroźne. I pełne śniegu. Przez kolejne lata okresowe roztopy tworzyły rozlewiska na Warcie, które – bywało! – znowu skuwał lód. Prulem po nich w białych łyżwach figurówkach po starszej siostrze. Lód gruby był na kilkadziesiąt centymetrów. Nie musiałem patrzeć pod nogi. Wszędzie była otwarta przestrzeń. Mróz rozczzerwieniał policzki. To były zimy!

Moje dzieciństwo zbudowane było na faktach i wyobrażeniach. Historia mieszała się z jej interpretacją. Przemawiały do naszej wyobraźni odrzwia zamku sieradzkiego osadzone w fasadzie bazyliki mniejszej przy Kolegiackiej, a nad nimi wysoko wmurowane ku pamięci kule armatnie. Łopotała chorągiew sieradzka nad wojami wyruszającymi pod Grunwald. Polska mojego dzieciństwa nie była tak bogata w artefakty, jak bogate są Kraków, Gdańsk czy Warszawa. Jednak wyłuskane pasją drobiazgi – świadkowie przeszłości – pobudzały wyobraźnię, opowiadały historie.

Rok po roku tworzyłem mój własny związek z rozbarwionym centrum Polski. Nie zdołałam zawrzeć satysfakcjonująco wiele wrażeń w tej zachęce. Jeśli czytasz te słowa, uwierz mi, że co zachwycało mnie i moich bliskich, może zachwycić Ciebie. Wczuj się w Sieradzkę, wypełnij treścią swój notatnik i pozwól go przeczytać innym. Dobrej drogi!

Paweł J. Kieroń

etnograf

Odkryć Sieradzkie na nowo

odbiór oraz postępującej unifikacji, szczególnie ważne staje się przybliżenie i podtrzymywanie autentycznych, tradycyjnych treści kulturowych.

Sieradzkie to moje miejsce na ziemi, mój dom, moja mała ojczyzna. Tutaj urodziłem się, tu spędziłem dzieciństwo i młodość (kiedy to świat wydaje się być najbardziej autentyczny i prosty), tutaj mieszkam i już zostanę. Ale jest to też miejsce, które zaciekawia mnie coraz bardziej i inspiruje do podejmowania dalszych działań.

Sieradzkie, to jeden z mniejszych regionów etnograficznych Polski, ale wbrew wielu obiegowym opiniom charakteryzuje się dużym bogactwem i różnorodnością ludowych tradycji. Dawne zwyczaje i obrzędy, przejawy sztuki ludowej (choćby wycinanka i haft), gwara, folklor muzyczny i taneczny, barwne stroje oraz cały materialny i społeczny dorobek społeczności wiejskiej – to często jakże ważne składniki naszej lokalnej tożsamości.

Wszyscy mamy świadomość, że już w pierwszej połowie XX wieku kultura ludowa weszła w fazę szybkich przemian, a nawet powolnego zaniku. Wskutek postępujących gospodarczych, społecznych i cywilizacyjnych procesów przestała ona istnieć jako spójna i funkcjonalna całość. Jakże niestety realna staje się perspektywa, że tak ważny składnik naszego narodowego dziedzictwa, jakim jest wielowiekowy dorobek wsi polskiej, może zostać bezpowrotnie utracony.

W dobie rozwoju bezosobowej kultury masowej, nastawionej na szeroki społeczny

Niestety dzisiejsza kultura ludowa istnieje już tylko w formie szczątkowej, a to, co określane jest tym terminem to niejednokrotnie treści już przetworzone i dostosowane do gustów odbiorców. Jednak nawet teraz Sieradzkie to wciąż mały skarbiec, z którego można obficie czerpać. Liczne przykłady twórczości artystycznej (rzeźba, wycinanka, haft, kapele ludowe i zespoły folklorystyczne) są widocznym świadectwem atrakcyjności lokalnych tradycji. Odbywające się przeglądy folklorystyczne wzbogacają ofertę kulturalną Sieradzkiego oraz zapewniają atrakcyjne formy spędzania wolnego czasu zarówno dla mieszkańców, jak i dla osób odwiedzających nasz region. Kultura ludowa jest również ważnym czynnikiem popularyzującym region sieradzki.

Sieradzkie, jego historia, mieszkańcy i bogactwa kultury, coraz bardziej przekonują mnie, że jest to jednak miejsce wyjątkowe, które warto na nowo odkrywać i poznawać. Walory tego regionu nie zostały jeszcze docenione, co dla nas wszystkich stanowi z jednej strony zobowiązanie, ale zarazem jest wyzwaniem na przyszłość. Znajomość i zrozumienie własnego dziedzictwa kształtuje bowiem poczucie tożsamości oraz identyfikację z lokalną społecznością, co w konsekwencji może przerodzić w chęć aktywnego, twórczego włączenia się w działania na rzecz wspólnoty.

Kazimiera Balcerzak

Twórczyni Ludowa z Sieradza

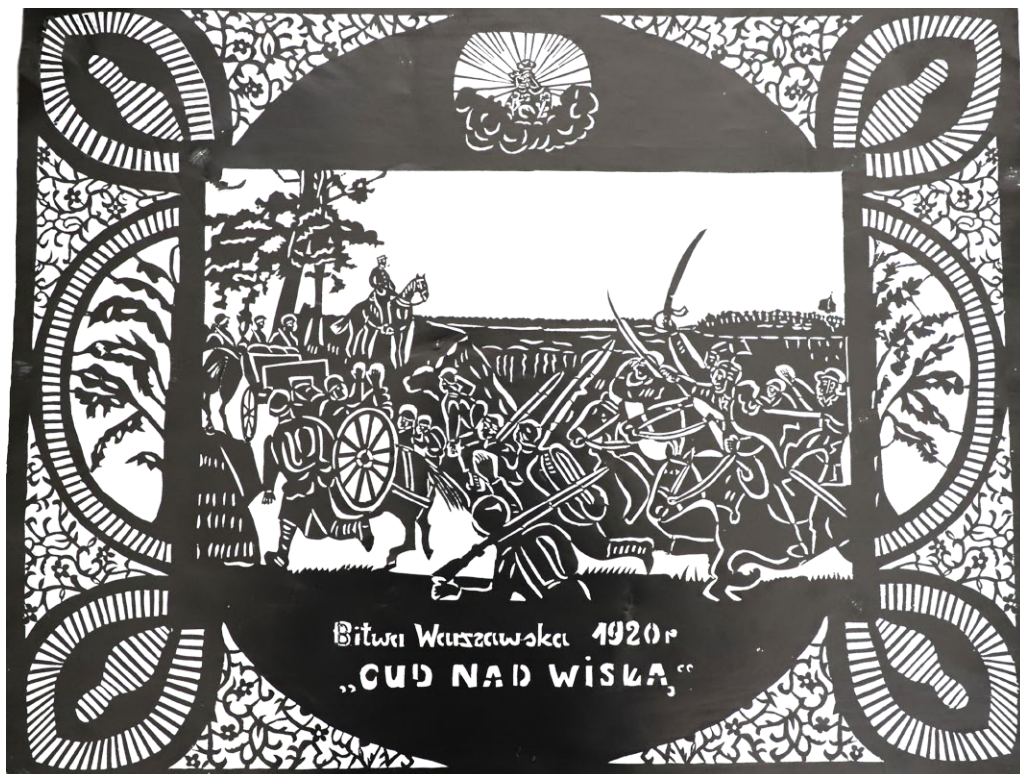
Przewodnik po ziemi sieradzkiej to doskonale miejsce na opowieść o ludziach mieszkających tutaj od dzieciństwa i związanych z regionem nie tylko geograficznie, ale przede wszystkim mentalnie. Mają tu swoje korzenie, to ich mała ojczyzna. Niekiedy ma to odzwierciedlenie w twórczości ludowej. Z czasem to właśnie owi twórcy

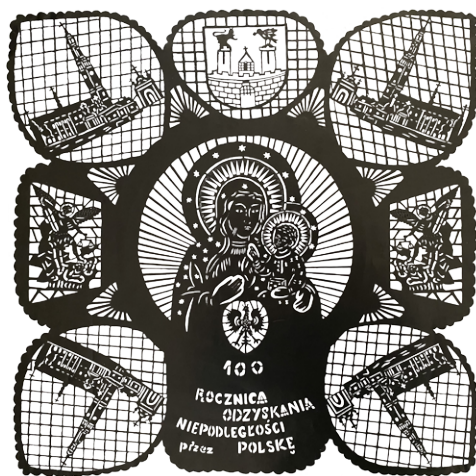
stają się historią regionu.

Osobiste refleksje to coś unikalnego.

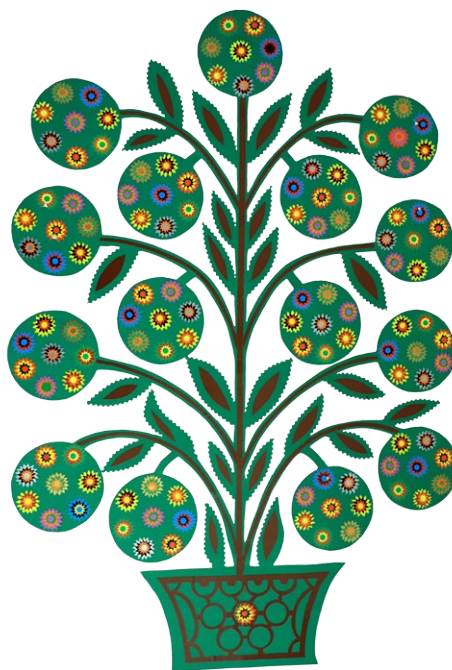
Opowie-
działa o nich wy-
jątkowa twórczy-
ni – Pani Kazimiera
Balcerzak. Wycinan-

ka, haft, papieroplastyka – to tylko kilka obszarów twórczości, jaką zajmuje się od lat Pani Kazimiera. Kunszt, drobiazgowość, dokładność i świetne pomysły zostały docenione nie tylko przez lokalnych etnografów, ale i środowiska regionalne, ogólnopolskie, a także zagraniczne. Pani Kazimiera reprezentowała region na kilku imprezach turystycznych, promując Łódzkie, a także, na zaproszenie Polskiej Organizacji Turystycznej, była przedstawicielką naszego kraju za granicą (Belgia, Niemcy, Włochy).

Najbardziej spektakularne, wyjątkowej urody są wycinanki – nie tylko nawiązujące do wzorów regionalnych, ale również tematyczne i okolicznościowe. Praca nad

taką wycinanką to wiele dni i etapów, począwszy od projektu, przez główną pracę przy wycinaniu, aż po nie mniej pracochłonne wykończenie artystycznej roboty.

Od czego się zaczęło? Od chęci i potrzeb. Ulubionym zajęciem Pani Kazimieri był niegdyś haft. To były początki. Trzeba było często wykonać własnoręcznie coś dla siebie lub innych, tuż po drugiej wojnie światowej było to konieczne. Babcia Pani Kazimieri poza tkaniem wycinała również z papieru firanki (i tego było brak), a jako mała dziewczynka, przy zachęcie babci, p. Kazimiera jej pomagała. Twórczość ludowa była więc w domu codziennością i mała Kazia nią przesiąkła. Po wielu latach te pasje i umiejętności przyniosą zdumiewające efekty.

Kiedy Pani Kazimiera zakończyła pracę zawodową (koniec lat 90. XX wieku) i miała więcej czasu, jej pasje i zdolności wzięły górę. Rozpoczęła, za namową lokalnych etnografów i innych artystek ludowych poważną twórczość. Punktem

zwrotnym do tworzenia niesymetrycznych, tematycznych i okolicznościowych wycinanek była wystawa we Francji – na nią właśnie twórczyni przygotowała wycinankę o tematyce bożonarodzeniowej. Kolejną inspiracją była malowana kopia obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej – wykonana na jej podstawie wycinanka zrobiła kolosalne wrażenie na etnografach, tak samo jak lokalna Matka Boża Charlupska zwana Księżną Ziemi Sieradzkiej. To był strzał w dziesiątkę! Nietypowe, tematyczne wycinanki stały się marką Pani Kazimieri – to wyróżniło ją spośród innych twórców, przez kolejne lata wystawiała na kiermaszach, jarmarkach, brała udział w konkursach. Nadeszły coraz

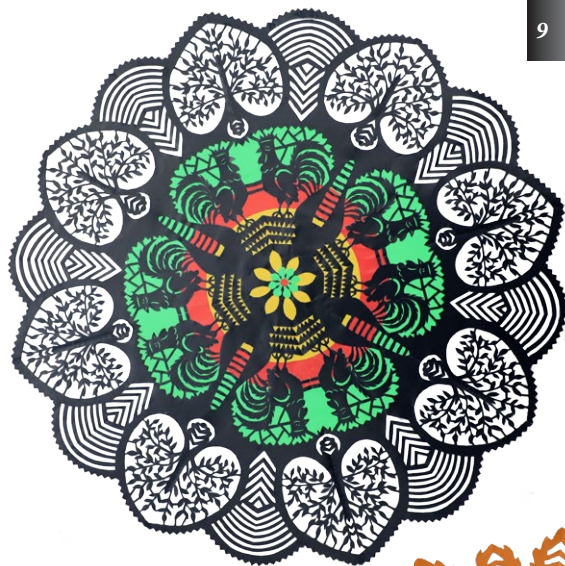
liczniejsze sukcesy w postaci nagród.

Po 25 latach intensywnej pracy twórczej, 11 wystawach (m.in. w Sieradzu, Lublinie, Zielonej Górze, Częstochowie), artystka ludowa została uhonorowana Nagrodą im. Oskara Kolberga „Za zasługi dla kultury ludowej” (to w Polsce jak Nobel w dziedzinie twórczości ludowej).

Szóstego lipca 2022 r. Pani Kazimiera otrzymała na Zamku Królewskim w Warszawie nagrodę w konkursie im. Oskara Kolberga w kategorii dla twórców z dziedziny plastyki i folkloru muzyczno-tanecznego. Odbyło się to podczas gali 47. edycji konkursu, który odbywa się od 1974 roku.

Pani Kazimiera Balcerzak to dziś wzór dla młodszego pokolenia, uosobienie dziedzictwa ziemi sieradzkiej i jej duma. Wycinankarka, hafciarka, mistrzyni zdobnictwa, plastyki obrzędowej, wykonawczyni

bukietów kwiatowych, popularyzarka twórczości ludowej nie powiedziała jeszcze ostatniego słowa. Szanowny Czytelnik będzie mógł zapoznać się z Jej pracami, bo przez cały przewodnik będą się one przewijać.

Czytając, nie przegapicie ich na pewno.

HISTORIA

Powiat sieradzki, jako część starej piastowskiej prowincji, nazywanej w średniowieczu najpierw kasztelanią, a potem ziemią sieradzką, odegrał ważną rolę w dziejach politycznych Polski. Położenie na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych, z Wielkopolski do Małopolski, z Mazowsza na Dolny Śląsk, nadało tej ziemi szczególną rangę. Była pomostem i pograniczem pomiędzy tymi historycznymi dzielnicami, miejscem synodów i ogólnokrajowych narad. Sieradz, o którym pierwsza wzmianka pojawiła

Od XIV wieku, aż do drugiego rozbioru Polski, a później w latach 1975-1998, był Sieradz stolicą województwa. To tutaj na zjeździe szlacheckim w 1383 roku zapewniono poselstwo węgierskie, że królem Polski zostanie dziesięcioletnia wówczas Jadwiga, młodsza córka Ludwika Węgierskiego. Także w Sieradzu ważyły się kwestie obsady polskiego tronu. W 1432 roku szlachta podjęła zobowiązanie, że następcą po Władysławie Jagiellie będzie jego syn Władysław, zwany Warneńczykiem, a w 1445 roku wybrano na króla Kazimierza Jagiellończyka, który odwdzieczył się później licznymi przywilejami.

się w 1136 roku, był stolicą historycznie ukształtowanej ziemi sieradzkiej, a w XIII wieku stolicą księstwa. Książęta tej ziemi, Leszek Czarny i Władysław Łokietek, odegrali ważną rolę w zjednoczeniu ziem polskich po rozbiciu dzielnicowym.

Sieradzanie wielokrotnie wstawili się obroną ojczyzny, występowali zbrojnie w czasie potopu szwedzkiego i bronili Częstochowy. Rycerstwo ziemi sieradzkiej brało udział w bitwie pod Grunwaldem. Walczyli z zaborcami – z Prusakami w 1794 roku i Rosjanami w czasie powstania styczniowego w latach 1863-1864. We wrześniu 1939 roku uczestniczyli sieradzanie w obronie na linii Warty i przyczynili się do odzyskania niepodległości Polski w roku 1918.

Czy wiesz, że:

nazwa Sieradz pojawiła się w 1154 r. w tzw. Księdze Rogera - "Księdze przyjemnych podróży po nieznaną ląd". Arabski geograf Muhammad al-Idrisi opisuje w niej polskie miasta w tym Kraków, Gniezno, Sieradz i Wrocław, i nazywa je sławnymi stolicami, silnymi centrami gromadzącymi dostatki z różnorodnych stron świata.

Dowiedz się więcej:

ETNOGRAFIA

Ziemia sieradzka jako jeden z pięciu podregionów etnograficznych w regionie łódzkim wyróżnia się swoją odrębnością kulturową, widoczną w sztuce ludowej, stroju, muzyce i niektórych zwyczajach i obrzędach.

Najwięcej cech regionalnych zachowało się we wsiach położonych najbliżej Sieradza (dzisiejsze dzielnice - Monice, Zapusta Mała i Wielka, Męka, Jeziory, Woźniki), Chojne, Wiechucice, Ruda, Kłocko. Tutaj podtrzymywane są tradycje noszenia stroju, dawnej obrzędowości, twórczości ludowej oraz rękodzieła artystycznego.

Folklor i sztuka ludowa regionu sieradzkiego rozwinęły się w XIX wieku. Okres jesienno-zimowy obfitował tu w ludowe zwyczaje i obrzędy, a religijna obrzędowość świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy sprzyjała temu bujnemu rozwojowi.

Wielkie zasługi dla zachowania kultury ludowej ziemi sieradzkiej miała społeczna działaczka, pisarka i folklorystka Ignacja Piątkowska oraz polski etnograf i krajoznawca Stanisław Graeve. Na wieczorach literacko-poetyckich u pisarki gościli m.in. Zygmunt Gloger, Władysław Reymont, Michał Rawita Witanowski i poeta Witold Łaszczyński.

Twórczość ludowa w regionie sieradz-

kim jest bardzo różnorodna. Do niedawna działało tu kilkudziesięciu twórców uprawiających różne dziedziny sztuki i rękodzieła ludowego, m.in. rzeźbę, malarstwo, wycinankarstwo, zdobnictwo i papieroplastykę obrzędową, hafciarstwo, tkactwo, garncarstwo, plecionkarstwo. Najbardziej znanym rzeźbiarzem i malarzem ludowym (z powodzeniem zajmował się także wycinanką) był Stanisław Korpa z Rudy pod Sieradzem, który w swych pracach przedstawiał życie codzienne wsi sieradzkiej oraz jej tradycyjną obrzędowość doroczną i rodzinną. Tworzone przez niego postacie mają charakterystyczne trójkątne twarze, a ubrane są w barwne sieradzkie stroje. W dorobku artysty znajdują się także liczne prace

ukazujące sceny biblijne oraz postacie świętych. Szczepan Mucha (1908-1983) ze wsi Szale koło Klonowej to kolejny ważny rzeźbiarz ludowy ceniony za autentyzm. Bogata kolekcja jego prac wraz z zagrodą i warsztatem znajdują się w Sieradzkim Parku Etnograficznym. Jerzy Kaczmarek (1926-2004) z Wróblewa, Czesław Czekalik (1926-1975) ze Stoczek lub Adam Stefański (1929-1983) ze wsi Szczesie to kolejne osoby ważne dla sieradzkiej rzeźby ludowej.

Bardzo znaną twórczynią była Józefa Chaładaj z Monic - laureatka nagrody Oskara Kolberga, doskonała tkaczka (tkactwo wełniane), hafciarka, wycinankarka, specjalizująca się w wielobarwnych mazurach o motywach geometrycznych i roślinnych. Do grona najwybitniejszych sieradzkich wycinankarek

należały m.in.: Nepomucena Antończak, Maria Balcerzak, Rozalia Ciapa, Józefa Dominiak, Józefa Furmańska, Józefa Kolasę, Stanisława Kubik, Rozalia Makówka, Maria Ograbek i Rozalia Ślipek.

Długo, bo do lat 70. XX wieku, w okolicach Sieradza utrzymywało się tradycyjne tkactwo. Do najbardziej znanych sieradzkich tkaczek starszego pokolenia należały: Stanisława Kubik (ur. 1893 r.) Marianna Pawlak (ur. 1923 r.) i Władysława Szymczak (ur. 1912 r.) z Monic oraz Bro-

niysława Bednarek (ur. 1928 r.) z Zapusty.

Umiejętność haftowania była powszechna na wsi sieradzkiej. Ośrodkami haftu przez długi czas były wsie Bogumiłów, Charłupia Mała, Chojne, Dzigorzew, Męka, Mnichów i Monice. Wśród sieradzkich hafciarek należy wymienić Bronisławę Czekalik, Stanisławę Korpe-

(ur. 1916 r.), Władysławę Langner, Rozalię Makówkę, Mariannę Pawlak, Mariannę Raj i Rozalię Ślipek.

Garncarstwo uprawiali: Hieronim Muszyński (1920-1996), Tadeusz Tomala, Jan Ambroziak z Sieradza oraz Feliksa Gruchot ze Stefanowa Barczewskiego, a rzeźbę ceramiczną Jadwiga Grała z Burzenina.

Obecnie tradycje ludowe kultywują: Kazimiera Balcerzak (wycinanka, haft, koronka, plastyka obrzędowa), Józef Bogusławski (rzeźba), Paweł Olejniczak (rzeźba), Krzysztof Marczak (rzeźba), Irena Sapijka (koronka szydełkowa, haft), Katarzyna Roszpondek (wycinanka, zdobnictwo), Aleksandra Adamas (wycinanka, haft), Grażyna Kwapisz (wycinanka, haft).

Tradycje ludowe podtrzymywane są również przez zespoły folklorystyczne, placówki kultury, a także dokumentowane w różnych technikach etnograficznych (np. przez produkcję filmów edukacyjnych). Reprezentacyjną grupą artystyczną ziemi sieradzkiej był znany i ceniony w kraju i za granicą Zespół Pieśni i Tańca „Sieradzanie”, który występował w Niemczech, Jugosławii, Bułgarii, Danii, Francji, Tadżykistanie, Macedonii, Tur-

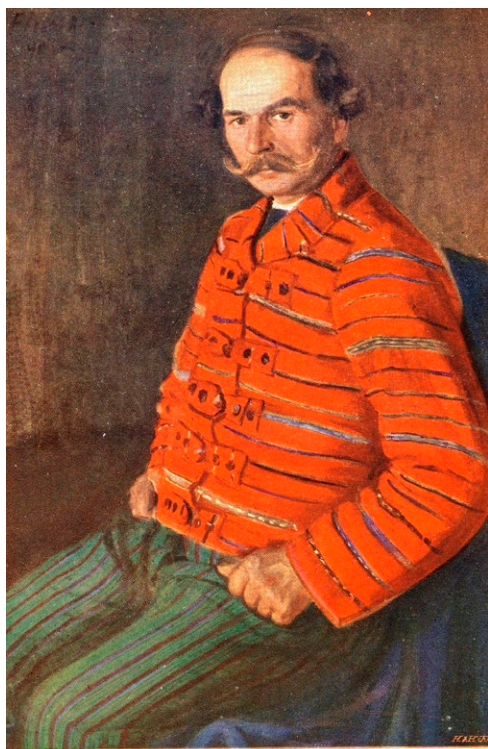
Czy wiesz, że:

Strój kobiety składał się: z lnianej koszuli zwieńczonej pod szyją luźną kryzką, ze stónika (suknia letnia) lub wełniaka (strój zimowy) zazwyczaj czerwonego, rzadziej zielonego lub modrego, haftowanego fartucha lub wełnianej zapaski (strój zimowy), kaftana zwanego szackiem oraz noszonych latem wzorzystych chust lub robionej na drutach chusty pachówki jasnej lub czarnej (okres zimowy). Obowiązkowym nakryciem głowy były chustki (produkcji fabrycznej), a dla mężatek czepce. Męski strój stanowiły: lniana biała koszula, czerwony prążkowany spencerek, zielone lub czarne prążkowane wełniane spodnie. Na głowie noszono kaszkiety, maciejówki, a latem także słomiane kapelusze. W miesiącach chłodniejszych wkładano długie, najczęściej ciemne sukmany lub kapoty. Jeszcze dziś w Sieradzu i okolicy spotkać można podczas kościelnych uroczystości kobiety ubrane w tradycyjne stroje ludowe.

PRZY KOŁOWROTKU.

FL. PIEKARSKI: Z ZIEMI SIERADZKIEJ.

FL. PIEKARSKI: Z ZIEMI SIERADZKIEJ, GOSPODARZ Z SUCHY.

FR. LUBIŃSKI: Z ZIEMI SIERADZKIEJ.

KOBIETA Z DZIECKIEM.

cji, Portugalii, na Węgrzech i Słowacji, w Słowenii i we Włoszech. Zespół przedstawia tańce, pieśni i obrzędy z różnych regionów Polski, a także tańce narodowe: poloneza, mazura, krakowiaka. Nie mniej znany jest działający nieprzerwanie od 1983 roku. Zespół Obrzędowy z Chojnego. W repertuarze ma zwyczaje i obrzędy ludowe związane z życiem sieradzkiej wsi (wesele sieradzkie, majówka, dyngus), tańce powszechne i obrzędowe oraz scenki ze współcześnie zmieniającej się wsi. W uznaniu zasług zespół został nagrodzo-

ny nagrodą im. Oskara Kolberga. Tradycyjne, regionalne tańce, jak: oberek, owi-jok, chodzony, drygany czy też obrzędy: darcie pierza, pieśni dziadowskie, żebracze kultuwuje Zespół Taneczny „Ziemia Sieradzka”. Zespół Śpiewaczo-Obrzędowy „Kliczkowianki” z Kliczkowa Małego prezentował natomiast widowiska oparte na zwyczajach i obrzędach, wierzeniach dawnej wsi, a także piosenki ludowe i przyśpiewki.

Jest wiele znanych i cenionych zespołów ludowych, m.in.: Sieradzka Kapela Ludowa, Kapela „Znad Świędri” z Goszczanowa, Kapela z Nobeli, Kapela Ludowa „Dukat” z Mroczek Małych, Kapela im. Mieczysława Urbanika, Kapela Marty Cichej, Zespół Śpiewaczy „Jezioranki”.

Dorobek etnograficzny i folklorystyczny jest corocznie prezentowany na powiatowych i gminnych uroczystościach dożynkowych, podczas ważnych wydarzeń pań-

stwowych i kościelnych (Boże Ciało, pielgrzymka na Jasną Górę), a także w trakcie przeglądów ludowych kapel i festiwali folklorystycznych. Można wtedy zobaczyć tradycyjny strój sieradzki.

Dowiedz się więcej:

KULTURA I SPORT

W powiecie działają aktywnie powiatowe instytucje kultury:

- Muzeum Okręgowe w Sieradzu (powstałe w 1937 r.) - z oddziałem Muzeum Walewskich w Tubądzinie;
- Biuro Wystaw Artystycznych w Sieradzu;
- Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Władysława Broniewskiego w Sieradzu;
- Państwowa Szkoła Muzyczna I Stopnia w Sieradzu.

Instytucje te podejmują wspólne działania kulturalne z towarzystwami regionalnymi oraz ze stowarzyszeniami społeczno-kulturalnymi. Należą do nich między innymi:

- Stowarzyszenie Twórców Ludowych - Oddział w Sieradzu;
- Polskie Towarzystwo Turystyczne -Krajoznawcze - Oddział w Sieradzu;
- Towarzystwo Przyjaciół Sieradza;
- Klub Historyczny im. Gen. Stefana Roweckiego „Grota”;
- Bractwo Rycerskie Ziemi Sieradzkiej;
- Sieradzkie Bractwo Kurkowe;
- Sieradzki Klub Kolekcjonera i Hobbyisty;
- Koło literackie „Anima” w Sieradzu;
- 27. Grupa Poetycka „Desant”
- Towarzystwo Muzyczne „Fermata” w Sieradzu;

- Stowarzyszenie Kreatywny Sieradz;
- Fundacja Rozwoju Tak Czy Owak;
- Fundacja Działań Kreatywnych w Sieradzu.

Najważniejszą imprezą promującą powiat jest odbywający się w stolicy Sieradzki Jarmark Powiatowy, a samo miasto promowane jest przez Open Hair Festival. Ostatnia impreza poświęcona jest znanemu na świecie fryzjerowi Antoniemu Cierplikowskiemu „Antoine’owi”, urodzonemu w Sieradzu.

Odbywa się tu także inna niezwykle prestiżowa impreza, organizowana na terenie całego województwa łódzkiego - Wędrowny Festiwal Filharmonii Łódz-

kiej „Kolory Polski”. Od 23 lat przyciąga melomanów i turystów w urokliwe miejsca regionu łódzkiego. Miejscowości znajdujące się na szlaku festiwalu mają swój niepowtarzalny klimat i charakter. Nie wszyscy jednak wiedzą, że kolebką „Kolorów Polski” jest Sieradz. To tutaj w 1999 roku odbył się pierwszy festiwal noszący jeszcze nazwę „Sieradzkie Lato Muzyczne”. Po trzech latach przekształcił się w „Kolory”. Powody były dwa: mapa miejsc koncertowych zaczęła się rozrastać poza kościoły Sieradza i Warty, a do wykonawców dołączyli polscy mu-

zycy propagujący naszą kulturę w kraju i na świecie.

Miejscowości powiatu sieradzkiego bardzo często znajdowały się na mapie festiwalu. Niepowtarzalnych koncertów można było posłuchać m.in.: w klasztorze Sióstr Urszulanek w Sieradzu, w klasztorze Ojców Bernardynów w Warcie, w kościele pw. św. Mikołaja w Warcie, w Muzeum Walewskich w Tubądzinie, w kościele farnym w Sieradzu (Bazylika Mniejsza), w Miejskim Domu Kultury w Sieradzu, w kościele pw. św. Idziego w Brzeźniu, na tarasie zespołu pałacowo-parkowego w Małkowie, na wzgórzu zamkowym w Sieradzu. Podczas XXIII edycji „Kolorów Polski” (2022 r.) melomani i turyści mogli rozkoszować się muzyką i poczuć klimat Sanktuarium Matki Bożej Charłupskiej Księżnej Sieradzkiej w Charłupi Małej.

„Kolory Polski”, co roku ubarwiają wakacyjne weekendy, łączą zwiedzanie i obcowanie z muzyką, ale przede wszystkim dają okazję do fascynującej wędrówki po różnych stylach muzycznych.

Na terenie powiatu organizowane są również spływy kajkowe Wartą i przez rezerwat ornitologiczny Jeziorsko, a także

cykliczne imprezy sportowe o zasięgu ponadlokalnym i ogólnopolskim:

Dowiedz się więcej:

- Regaty o „Błękitną Wstęgę Zalewu Jeziorsko”,
- „Rajd Powstańców Styczniowych 1863 roku”,
- „Śladami Łuki Bakowicza”,
- „Szlakiem Walk nad Wartą 1939 roku” - impreza kierowana przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, oddział w Sieradzu,
- Ogólnopolski Turniej Płazowej Piłki Siatkowej Nocą w Burzeninie,
- Biegi „Ulicami Sieradza”.

GEOLOGIA czyli to czego nie widać gołym okiem

Budowa geologiczna powiatu jest zróżnicowana, a tworzyła się podczas kolejnych okresów w dziejach Ziemi, jak znana wszystkim jura, kreda czy trzeciorzęd, choć ta ostatnia nazwa nie jest już używana.

Jeżeli zagłębicie się w niezwykle ciekawą historię Ziemi, znajdziecie inne dźwięczne nazwy, np. pliocen i miocen tworzące neogen (to wtedy, ok. 40 tys. lat temu, pojawił się na Ziemi *homo sapiens sapiens* – człowiek rozumny właściwy). W ta-

blicach znajdziecie jeszcze inne nazwy, jak oxford (kojarzący się słusznie z wyższą uczelnią), kimeryd, dogger, cenoman, turon, santon, mastrycht czy koniak. To epoki, w których tworzyły się skały, minerały i osady na terenie dzisiejszej ziemi sieradzkiej. Niejeden minerał mieliśmy w rękach, choćby wapień, kredę, piaskowiec czy węgiel brunatny, ale już niekoniecznie ił lub muł (mogliśmy kiedyś w niego wpaść) czy podobny do wapienia, choć od niego twardszy, margiel. Są też opoka i geza, których rozpoznanie już nie jest takie proste. Tych materiałów geologicznych nie zobaczymy jednak, idąc szlakiem turystycznym, wie-

le leży 30-40 metrów pod ziemią i przykryte są osadami (fachowcy wspomnieliby o miąższości) z młodszych okresów, jak czwartorzęd, w którym żyjemy. To, co widzimy, czyli ukształtowanie terenu, zawdzięczamy czasom z mezozoiku (kiedy żyły dinozaury) i najnowszej erze - kenozoikowi oraz epoce, w której żyjemy - holocenowi.

Dlatego, podróżując po ziemi sieradzkiej pieszo, rowerem czy samochodem, dostrzeżemy ślady ostatnich 10 tys. lat. Wówczas pojawiał się na terenie Polski lądolód (w okresie glacialnym). To ta

wielka masa śniegu i lodu, czasem wysoka na trzy kilometry, spowodowała, że dziś teren nie jest płaski jak stół. To zasługa owego lodu i wody płynącej, czyli rzek podlodowcowych i tych, które płynęły przed czołem (ścianą) lodowca. Stąd wzgórza (w fachowej literaturze padną nazwy: kemy, ozy czy moreny czołowe lub denne), doliny rzek czy wreszcie wydmy i terasy. To

wszystko zawdzięczamy długiemu okresowi stacjonowania w okresie tzw. zlodowacenia gigantycznej masy śniegu i lodu. To, co możemy zobaczyć gołym okiem i dotknąć niemal w każdym miejscu, to materiał, którego dostarczył lądolód (np. przybyłe z daleka, ze Skandynawii, głązy narzutowe zwane eratykami), mułki, piaski, żwiry czy żyzne gleby wokół rzek, zwane madami, a także torfy. Dziś część z tych materiałów człowiek wykorzystuje.

Po dokładniejszą wiedzę na temat epok, okresów oraz skał odsyłamy chętnych do kolejnego QR kodu.

Uważny turysta dostrzeże te wszystkie ciekawe skały, minerały i ukształtowanie terenu, zwłaszcza w południowej części gminy Burzenin, do której sięga Jura Kra-

kowsko-Częstochowsko-Wieluńska z wychodniami skał wapiennych (miejsca, w których skała wychodzi na powierzchnię). Miłego szukania.

Dowiedz się więcej:

RZEŻBA TERENU, HYDROLOGIA I GLEBY czyli to co widać gołym okiem

Ponieważ łądogłód był tu bardzo dawno (tzw. zlodowacenie Warty), to rzeźba terenu ziemi sieradzkiej jest mało urozmaicona, falista i pagórkowata. Wysokości względne nie przekraczają 25-30 m. Procesy denudacyjne (niszczące) zniwelowały obszar i dlatego jest mniej urozmaicony niż np. Kaszuby czy Mazury, dokąd łądogłód dotarł ponownie później. Tak samo wyglądał kiedyś teren dzisiejszej ziemi sieradzkiej, tyle że kilka tysięcy lat wcześniej. Dziś osią hydrologiczną jest Warta wraz z dopływami (Żeglina, Myja, Niniwka, Krasawa) – to obszar dorzecza Odry prawie w całości, bo reszta rzek spływa do zlewni rzeki Prosną (dopływ Świędrnia). O tym, jak płyną rzeki, w większości „zdecydował” niegdyś łądogłód w swej schyłkowej fazie.

Istotnym walorem turystycznym powiatu jest Zbiornik Jeziorsko utworzony w 1986 roku poprzez budowę wysokiej na 12 m. zapory w Skęczniewie na Warcie. Jeziorsko ma powierzchnię 42,3 km² i jest największym powierzch-

niowo zbiornikiem wodnym w województwie łódzkim, a trzecim w kraju. Celem utworzenia zapory była regulacja biegu rzeki i nawadnianie użytków rolnych. Powstałe spiętrzenie wody jest również wykorzystywane do wytwarzania energii w elektrowni wodnej o mocy 4 MW. Oprócz funkcji retencyjnej i energetycznej zbiornik służy rekreacji i ochronie przyrody. Dolina rzeki Warty i Zbiornik Jeziorsko wchodzi w skład obszaru funkcjonalnego o znaczeniu regionalnym, atrakcyjnego przyrodniczo i kulturowo, będącego podstawą rozwoju turystyki aktywnej i kulturowej. Przy zachodniej części zbiornika powstał w gminie Warta ośrodek turystyki wodnej w Ostrowie Warckim.

Dowiedz się więcej:

Dowiedz się więcej:

Turysta, wędrując po ziemi sieradzkiej, bez obaw może napić się prosto ze studni, gdyż wody podziemne są bardzo dobrej jakości. Pochodzą z nisko położonych warstw dawnych epok (kredy) oraz późniejszych czwartorzędowych (od pięciu do 55 m. pod powierzchnią terenu). Lokalne rolnictwo również oferuje produkty pochodzące z upraw na bardzo dobrych glebach. Ziemia sieradzka jest bogata w te zasoby (ponad połowa to gleby dobrej, czyli IV klasy lub wyższej), co można dostrzec, wędrując pieszymi szlakami. Klimat sprzyja wędrowaniu – jest tu stosunkowo dużo dni ciepłych z pogodą pochmurną, ale bez opadów), dni bez mrozu też jest sporo, bo od 270 do 290.

LASY

Lasy zajmują, 20% powierzchni powiatu (ponad 29 tys. ha). Państwowe stanowią 60%, a pozostałe są prywatne. Największą powierzchnią lasów charakteryzują się gminy: Warta, Sieradz i Brąszewice, a największą lesistością także gmina Brąszewice oraz gmina Klonowa. W składzie gatunkowym lasów ziemi sieradzkiej dominuje sosna (87%) przed brzozą, grabem, olchą, dębem, jesionem i klonem.

OBSZARY PRZYRODY
CHRONIONEJ

Obszary prawnie chronione (rezerwat przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, użytki ekologiczne i zespoły przyrodniczo -krajobrazowe) zajmują niemal jedną czwartą całkowitej powierzchni powiatu sieradzkiego. Najwięcej tych obszarów w proporcji do łącznej powierzchni jest w gminach: Brąszewice (51%) i Klonowa (46%)

Rezerwat przyrody „Jeziorsko”, utworzony w 1998 roku, znajduje się w południowej części zbiornika i obejmuje 1 967,65 ha. Jest to największy rezerwat

na terenie województwa łódzkiego. Stanowi ochronę płytkiej, cofkowej części zbiornika, która jest ostoją wielu gatunków ptaków wodnych i wodno-błotnych, m.in.: bociana czarnego, gęsi gęgawy, batalionów, podróżniczek oraz licznych gatunków mew, perkozów i kaczek.

Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki o powierzchni 4 263 ha, którego część znajduje się na terenie gminy Burzenin, obejmuje ochroną doliny rzek: Warty, Widawki i ich dopływów. Rzeźba terenu jest tu urozmaicona. Rzeki otoczone są połaciami pól, podmokłymi łąkami i małymi laskami. Zaobserwowano tu około 140 gatunków ptaków, dla których tereny te stanowią ostoję oraz 60 gatunków roślin prawnie chronionych, a jedna czwarta flory parku to rośliny rzadkie.

Nadwarciański Obszar Chronionego Krajobrazu o powierzchni 15 549 ha jest fragmentem korytarza ekologicznego o znaczeniu krajowym. Celem jego istnienia jest ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych doliny Warty. Fauna i flora są tu bogate, znajdują się kompleksy łąk z oczkami wodnymi oraz stanowiska roślinności wodnej i szuwarowej.

Brąszewicki Obszar Chronionego Krajobrazu o powierzchni 14 090 ha to zwarte kompleksy leśne. Są tu m.in.: stanowiska największej polskiej paproci - długosza królewskiego, który objęty jest całkowitą ochroną. Rezerwat przyrody Jązwiny (gm. Brąszewice) o powierzchni 3,86 ha utworzono, aby zachować wielogatunkowy mieszany bór wilgotny ze świerkiem i jodłą pospolitą.

Rezerwat przyrody Nowa Wieś (gm. Złoczew) o powierzchni 117,65 ha utworzono w celu zachowania wielogatunkowych drzewostanów liściastych oraz licznych roślin chronionych, przede

wszystkim kwitnącego i owocującego bluszczu pospolitego, a rezerwat Paza (gm. Złoczew) o powierzchni 27,04 ha aby zachować żywną buczynę z rzadkimi roślinami w runie oraz pomnikowe okazy buka.

Rezerwat przyrody Półboru (gm. Sieradz) o powierzchni 56,83 ha ma umożliwić zachowanie zbiorowisk leśnych: dąbrowy świetlistej i fragmentów grądu (wielogatunkowy i wielowarstwowy las) z licznymi stanowiskami roślin chronionych.

Leśny Rezerwat „Wrząca” jest położony w gminie Błaszki, w Nadleśnictwie Złoczew, w pn.-zach. części uroczyska Orły, koło wsi Marianów, przy drodze Brąszewice – Wojków. Utworzono go w roku 1995, by zachować dla celów dydaktycznych i naukowych kwaśną buczynę niżową na granicy naturalnego występowania buka i jodły. Zajmuje powierzchnię 59,70 ha. W jego skład wchodzi cienisty, wysokopienny las bukowy ze skąpo wykształconym podszytem i ubogim runem.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Góry Wapienne” (gm. Burzenin) o powierzchni 3,64 ha utworzono dla zachowania wychodni skał wapiennych z roślinnością kserotermiczną w starych wyrobiskach wapiennych, a także dla wartości krajobrazowych i kulturowych regionu.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Lipickie Błota” (gm. Goszczanów) o powierzchni 722 ha stanowi ostoję ptaków wodno-błotnych.

Jest także zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Parki Złoczewskie” (gm. Złoczew) o powierzchni 4,44 ha.

W trakcie tworzenia jest Złoczewski Obszar Chronionego Krajobrazu o powierzchni około 12,2 tys. ha. Proponuje się utworzenie czterech dalszych ze-

spółów przyrodniczo-krajobrazowych: „Wzgórze Zamkowe” w Sieradzu, „Chojne nad Wartą” w gminie Sieradz, „Majaczewice - Burzenin” i „Waszkowskie - Jarocice” w gminie Burzenin. W powiecie zarejestrowanych jest 307 pomników przyrody, m.in. dęby szypułkowe, buki, klony, jesiony, wiązy i cisy.

POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY

Powiat sieradzki leży w centralnej Polsce w zachodniej części województwa łódzkiego. Od zachodu graniczy z województwem wielkopolskim i powiatami: kaliskim, ostrzeszowskim i tureckim. W województwie łódzkim graniczy od wschodu z powiatem zduńskowolskim i łaskim, od północy z powiatem poddębickim, a od południa z powiatami wieluńskim i wieruszowskim. Powiat obejmuje obszar 1 491 km² i jest największy wśród 24 powiatów województwa łódzkiego. Stanowi 8,2% województwa łódzkiego oraz 0,48% powierzchni kraju.

W skład powiatu wchodzi 11 samorządowych jednostek administracyjnych: jedno miasto na prawach powiatu (Sieradz), trzy gminy miejsko-wiejskie (z miastami: Błaszki, Warta i Złoczew) oraz siedem gmin wiejskich (Burzenin, Brąszewice, Brzeźnio, Goszczanów, Kłonna, Sieradz i Wróblew). Powiat sieradzki jest jednym z trzech powiatów ziemskich powstałych w byłych miastach wojewódzkich, w których nie utworzono powiatu grodzkiego.

ŁUDZIE I SIEĆ OSADNICZA

W powiecie sieradzkim mieszka prawie 5% mieszkańców województwa, jest on za-

**Dowiedz się
wiecej:**

tem na trzecim miejscu po Łodzi i powiecie zgierskim. Tak jak w całym kraju jest tu więcej kobiet niż mężczyzn. Znajdują się tu jedynie trzy miasta. Konsekwencją jest tzw. niski współczynnik urbanizacji – czyli odsetek ludzi zamieszkujących miasta, głównie oczywiście za sprawą Sieradza (aż 1/3), który jest najbardziej zaludniony w przeciwieństwie do najmniej zaludnionej gminy Klonowa.

Liczba oraz rozmieszczenie miejscowości na ziemi sieradzkiej to efekt wielu czynników, od przyrodniczych po gospodarcze. Rodowód prawie wszystkich jest średnio-

wieczny, a kres kształtowania się sieci osadniczej zakończył się w zasadzie w XVIII wieku. Charakterystyczne formy zabudowy wiejskiej to bardzo stare typy jeszcze przedlokacyjne, powstające spontanicznie, bez planu, jak owalnice, oraz już zaplanowane przez człowieka, czyli wiejskie ulicówki i rzędówki. W dolinie Warty rozlokowane są wsie historycznie dużo młodsze: olęderskie, związane z przybyłymi tu na teren ziemi sieradzkiej osadnikami z dzisiejszych Niderlandów.

PRZEMYSŁ I ROLNICTWO

Ważnym sektorem gospodarki w powiecie sieradzkim jest rolnictwo, więc turysta może się spodziewać dobrej jakości lokalnych produktów. Odwiedzający ziemię sieradzką mogą być pewni, że jednych z najlepszych, wczesnych ziemniaków będą

mogli skosztować właśnie tutaj. Są wspaniałe, zwłaszcza podane z twarogiem z czosnkiem i świeżym zsiadłym mlekiem (którego tu nie brakuje, bo produkcja przewyższa średnią krajową). Liderami są gminy: Wróblew, Błaszki, Brzeźno i Warta.

Poza ziemniakami trzeba w tych gminach skosztować dobrych warzyw grunto- wych, uprawianych pod niskimi osłonami. Spodziewać się możemy najlepszej jakości marchwi, pora, cebuli, selera, kalafiora, ogórków i pomidorów, pietruszki, rzodkiewki, sałaty oraz niezastąpionego na świetny tutejszy kompot - rabarbaru.

Turysta może tu również spróbować dobrych owoców ze zmodernizowanych,

**Dowiedz się
wiecej:**

**Dowiedz się
wiecej:**

małych, przydomowych upraw sadowniczych, a także dobrego gatunkowo drobiu (kur, gęsi, kaczek i indyków) oraz wołowiny. Odradza się również hodowla owiec, choć raczej na mięso niż na mleko i „sieradzkie oscypki” (może sieradzanie kupią licencję od górali na oscypki i nie trzeba będzie jeździć na Podhale).

O dobrej jakości produkcji rolnej świadczyć może spory eksport: głównie ziemniaków jadalnych, warzyw (kapusty, cebuli, marchwi, buraków ćwikłowych, ogórków, pomidorów), jabłek i nasion traw. Największym odbiorcą tych produktów były: Rosja, Białoruś i Mołdawia, nadal są Węgry, Bułgaria, Macedonia, Bośnia i Hercegowina, Łotwa, a nawet Kirgistan (nasiona traw).

Doskonałym podsumowaniem dobrych zbiorów jest ciekawa impreza - **Kościerzyński Dzień Ziemniaka**. Atrakcji dla odwiedzających wówczas nie brakuje. Poza kiermaszami i konkursami organizowane są m.in. degustacje smacznych potraw z ziemniaka i przejażdżki kucykami. Nikt nie powinien się nudzić.

Przemysł jest drugim – po rolnictwie – ważnym działem gospodarki powiatu. Do ważniejszych zakładów należą: **Ceramika Tubądzin** - producent płytek ceramicznych, (farmaceutyczny **Medana Pharma S.A.**, **Asclepios S.A.**), spożywczy (**Spółka Zarecki Foods**, **Wart-Milk**) oraz wytwórcy środków transportu (**Sommer Polska**, **Inter Cars**, **Feber**), materiałów budowlanych (**Xella-Ytong**) i elektroniki (**Partnertech**, **Scanfil Poland**), wyposażenia mieszkań (**MILÓ**, **Schnee Polska**), a także wyrobów polipropylenowych (**Terplast**). Choć przemysł włókienniczy upadł, to firma **Cornette Underwear** wiezie prym wśród firm produkujących wyroby dziewiarskie. W powiecie jest wiele firm z udziałem kapitału zagranicznego, głównie z krajów UE (Niemiec, Szwecji, Francji, Włoch), a także z Wielkiej Brytanii. Obecny jest kapitał z USA. Większość podmiotów jest w Sieradzu, np. **Polska Inwar System S.A.** (outsourcing).

DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA

Sieć komunikacyjna w powiecie jest dobrze rozwinięta, a jej układ to drogi krajowe, wojewódzkie, powiatowe i gminne. Najważniejsza jest droga szybkiego ruchu S8 łącząca Sieradz z Łodzią, Warszawą i Wrocławiem. W Sieradzu krzyżują się ważne drogi krajowe nr 83 do Turku i nr 45 do Wielunia oraz wojewódzkie z Kalisza do Zduńskiej Woli.

Powiat jest stosunkowo dobrze skomunikowany z resztą kraju. Przez Sieradz przebiega linia kolejowa z Poznania do Łodzi.

Transport zbiorowy na terenie powiatu obsługuje komunikacja autobusowa PKS Sieradz, a także miejska, mająca 12 linii. Autobusy PKS obsługują kursy łączące każdą z gmin powiatu z Sieradzem oraz kursy dalekobieżne do Łodzi, Wrocławia, Konina, Piotrkowa Trybunalskiego. Połączenia międzynarodowe obsługują zewnętrzne firmy przewozowe.

Przez powiat przebiega linia kolejowa nr 14 (wschód - zachód) łącząca Łódź i Ostrów Wielkopolski (dalej dobiegająca do granicy kraju). W powiecie znajdują się trzy stacje (Sieradz, Sędzice i Błaszki) oraz cztery przystanki osobowe (Męcka Wola, Sieradz Męka, Sieradz, Warta). Linie do Sieradza obsługuje Łódzka Kolej Aglomeracyjna, która zapewnia bezpośredni dojazd do Łodzi i Łowicza. Przez teren powiatu planowany jest przebieg

linii Kolei Dużych Prędkości tzw. linii Y, łączącej Warszawę z Poznaniem i Wrocławiem przez Łódź.

W Sieradzu znajduje się łącznie 13 km ścieżek i siedem tras rowerowych, a także uruchomiono rower publiczny.

Dowiedz się więcej:

ATRAKCJE TURYSTYCZNE

Dalsza część przewodnika prezentuje najciekawsze atrakcje dla gości. Czytelnik znajdzie tu opisy zabytków architektury drewnianej i murowanej reprezentujących prawie wszystkie style architektoniczne (sakralne: kościoły, w tym sanktuaria, zespoły klasztorne kilku ważnych i znanych zakonów oraz kaplice, a także świeckie: pałace, dwory, kamienice mieszczańskie), architektury przemysłowej (młyny i wiatraki), zabytkowych układów przestrzennych, zwłaszcza miejscowości o rodowodzie średniowiecznym, parków i alei oraz

stanowisk i obiektów archeologicznych (grodziska, cmentarzyska) oraz wielu miejsc pamięci historycznej, związanych z walkami Polaków o niepodległość kraju z okresu powstania styczniowego oraz pierwszej i drugiej wojny światowej. Ważnym elementem w krajobrazie kulturowym są cmentarze, odzwierciedlające historyczną wielowyznaniowość społeczności zamieszkującej tę ziemię.

Ciekawe historie, legendy okraszone sporą liczbą zdjęć opisane są w kolejności alfabetycznej według nazw miejscowości.

Życzymy Państwu dobrej zabawy podczas czytania i zwiedzania.

Dowiedz się więcej:

Sieradz

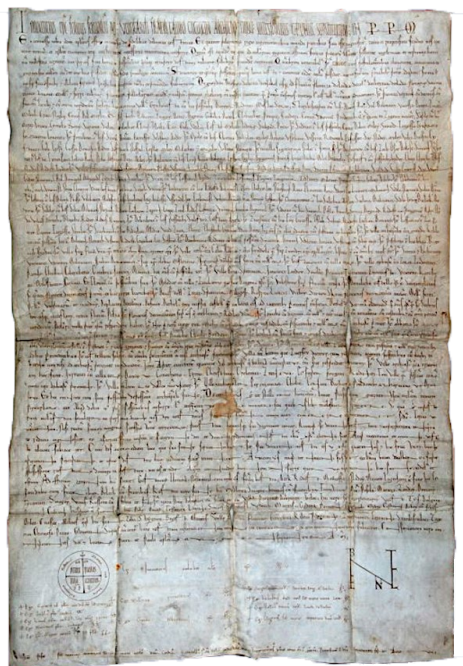
Gmina Miasto Sieradz

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie obecnego Sieradza pochodzą z okresu lateńskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich (II wiek p.n.e. - II wiek n.e.). Odnaleziono je na obszarze Poświętnej Górki, zespołu klasztornego dominikanów oraz w Monicach. W VI-VIII stuleciu istniała tu osada otwarta usytuowana w łęgach, w pobliżu rzeki Żegliny, naprzeciwko Olendrów Dużych. Podczas badań archeologicznych odkryto tu ślady budowli mieszkalnych, paleniska i jamy na odpadki.

Średniowieczna osada targowa o charakterze otwartym ukształtowała się na terenie obecnego Sieradza w połowie XI stulecia. Istniała na zachodnim skraju doliny Warty, około 600 metrów na wschód od dzisiejszego rynku i zajmowała obszar około 4 hektarów. W jej miejscu pod koniec XI wieku lub na przełomie XI i XII stulecia, w czasach Bolesława Szczodrego, w widłach rzek Warty i Żegliny, wzniesiono obronny gród kasztelański, otoczony wałami i fosą, z podgrodzem od strony południowo-wschodniej. Podgrodzie o powierzchni około 1 hektara otoczone było wałem obronnym, a z grodem łączyła je grobla.

Pierwsza wzmianka na temat Sieradza, jako ośrodka o charakterze miejskim pochodzi z 1136 roku. Zawarto ją w **bulli gnieźnieńskiej** papieża Innocentego II, wydanej w dniu 7 lipca 1136 roku w Pizie, na prośbę Jakuba ze Żnina, ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego. Potwierdza ona istnienie osady „Siradia”, w której odbywały się sądy, składano daniny, funkcjonowały też karczmy i komora celna. W 1154 roku arabski geograf Abu Abd Allah Muhammad al-Idrisi w tzw. „Księdze Rogera” zaliczył Sieradz do „sławnych stolic i silnych centrów”, na równi z Krakowem, Gnieznem i Wrocławiem.

W tym czasie w pobliżu kościoła św. Mikołaja (wzniesionego na Poświętnej Górze) rozwijał się ośrodek rzemieślniczo-targowy. Tu też znajdowały się najstarsze budowle sakralne - kościoły: św. Trójcy i św. Marcina, w których w XIII wieku zorganizowano cztery synody duchowieństwa polskiego. Rozwój przestrzenny Sieradza determinowało istnienie węzła szlaków komunikacyjnych związanych z przeprawą przez Wartę oraz układ sieci rzecznej i związane z nim częste wylewy i powodzie.

Nowe osiedle - przekształcone później w miasto lokacyjne - powstało w I. połowie XIII stulecia. Znajdujący się na północy wschód od obecnego rynku **klasztor dominikański** wzniesiono w latach 1233-45. W latach 1232-34 w Sieradzu mieścił się dwór książęcy Bolesława Konradowica. W 1233 roku Sieradz został po raz pierwszy stolicą księstwa, lecz już w 1234 roku terytoria te włączono do Księstwa Łęczyckiego, a dwór wraz z otoczeniem został zapewne przekazany dominikanom.

Sieradz złożony był z pięciu wyraźnych członów. Składało się na niego: osiedle na Poświętnej Górze, osiedla na wzgórzach miejskim i dominikańskim, podgrodzie z kościołem Świętej Trójcy oraz sam gród sieradzki. W 1241 roku to trudne do obrony założenie stało się celem niszczycielskiego najazdu wojsk tatarskich. Odbudowa po zniszczeniach odbyła się według prawa magdeburskiego, a stało się to pomiędzy 1247 a 1255 rokiem.

Akt lokacji miasta nie zachował się do naszych czasów. Według dokumentu z 1298 roku wiadomo jednak, że prawa miejskie nadał Sieradzowi książę **Kazimierz**

Konradowic, który objął te ziemie w 1247 roku.

W 1255 roku dwaj mieszczanie sieradzcy Marcin i Wilkin otrzymali pozwolenie na lokację Warty. Przyjęto zatem, że prawa miejskie nadano Sieradzowi nieco wcześniej, a więc przed 1255 rokiem.

Lokacja Sieradza polegała na przyznaniu specjalnych przywilejów istniejącej już osadzie skupio-

nej wokół kościoła Wszystkich Świętych i miała na celu przyspieszenie odbudowy po najeździe tatarskim. Teren nadany miastu obejmował 150 łanów flamandzkich (ok. 3 000 ha). Od południa przylegał do wsi Monice i Jeziory, od zachodu graniczył z polami Charłupii Wielkiej i Rakowic, a od północy z Dzigorzewem. Wokół miasta rozciągały się miejskie pola uprawne, w rejonie strumienia Krasawa (prócz pól) także ogrody miejskie, na terenach podmokłych nad rzeką Wartą - wspólnie użytkowane pastwiska.

Główny trzon zabudowy obejmował tereny wokół drewnianego kościoła pw. Wszystkich Świętych istniejącego zapewne już w 1136 roku i dalej aż po sam rynek. Na terenie wzgórza dominikań-

skiego wzniesiono murowany kościół św. Stanisława - jego najstarsze fragmenty pochodzą z 2 ćwierci XIII stulecia.

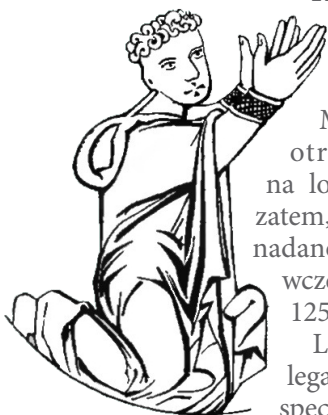
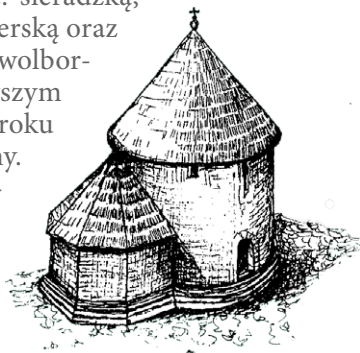
Początkowo Sieradz znalazł się w dzielnicy senioralnej, później był stolicą ziem związanych z dzielnicą kujawską. Nowe księstwo ze stolicą w Sieradzu powstało w latach 1262-63

i objęło kasztelanie: sieradzką, spycimierską, rozpierską oraz część kasztelanii wolborskiej. Jego pierwszym władcą do 1288 roku był Leszek Czarny.

Książę wyremontował stary gród, wzmocnił wały, a wewnątrz grodu wznosił murowaną **kaplicę**

romańską z ośmibocznym prezbiterium zamkniętym apsydą. Po śmierci Leszka Czarnego ziemie te przejął jego przyrodni brat Władysław Łokietek rozpoczynając proces scalania kraju po okresie rozbitcia dzielnicowego.

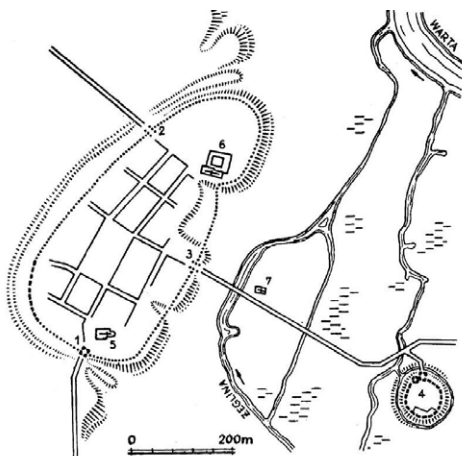
Ziemia sieradzka wraz z ziemiami brzesko-kujawską i łączyską, stać się miała bazą wyjściową do zjednoczenia Polski. Jednak w 1292 roku Władysław

Łokietek, oblegany w zamku sieradzkim przez Czechów, zmuszony został do kapitulacji i dostał się do niewoli. W dniu 9 października 1292 roku zawarto układ na bardzo ciężkich warunkach dla Polaków. Po pokonaniu Władysława Łokietka Sieradz do 1306 roku objęli w posiadanie Czesi.

Na przełomie XIII i XIV stulecia miasto składało się już z trzech członów - części zasadniczej w postaci miasta lokacyjnego, okolic zamku oraz klasztoru dominikańskiego ze świątynią, klasztorem i zabudowaniami gospodarczymi. W 1331 roku Sieradz został zniszczony przez Krzyżaków, którzy dotarli tu w dniu 20 września, niszcząc miasto, rabując także klasztor wraz z kościołem dominikańskim. Podczas odbudowy w połowie XIV stulecia powstał tu nowy, murowany zamek wzniesiony przez Kazimierza Wielkiego oraz **kościół farny pw. Wszystkich Świętych**.

W latach 70. XIV wieku pojawiają się pierwsze wzmianki o sieradzkim burmistrzu i rajcach miejskich. Od końca tego stulecia Sieradz był również siedzibą sądów: grodzkiego i ziemskiego. Zachowane sieradzkie księgi grodzkie i ziemskie są do dziś jednym z najcenniejszych źródeł dziejów Sieradza i centralnej Polski.

Miasto lokacyjne o kształcie owalu otoczone było umocnieniami (wzmiankowanymi w 1416 roku), w których znajdowały się wówczas trzy bramy: Warcka, Krakowska i Grodzka i cztery baszty. Umocnienia osłaniały gródek i świątynię, w ich obrysie mieściło się około stu parcel, zabudowa była drewniana, a budynki zajmowały frontowe części działek.

W obniżeniu terenu pomiędzy wzgórzem miejskim, a wzgórzem dominikańskim powstał niewielki rynek zwany w XVI stuleciu **Rynkiem Tatarczym**. Tereny na Poświętnej Górze przeznaczono na uposażenie wójtostwa i prebendy w kościele parafialnym. Podgrodzie przekształciło się w przedmieście - Podzamcze. Obszar wokół osiedla miejskiego, kościoła Wszystkich Świętych oraz klasztoru dominikańskiego tworzył już wówczas spójny układ przestrzenny. Centralnym punktem miasta był prostokątny rynek, na którym jeszcze przed końcem XIV wieku wystawiono jatki i kramy, a w XV stuleciu wzniesiono ratusz miejski.

W 2. połowie XIV wieku powstało województwo sieradzkie obejmujące powiat

sieradzki, szadkowski, radomszczański i piotrkowski, a od poł. XV wieku również ziemię wieluńską. Ukształtowany w XIV i XV stuleciu podział administracyjny przetrwał bez istotniejszych zmian aż do 1789 roku.

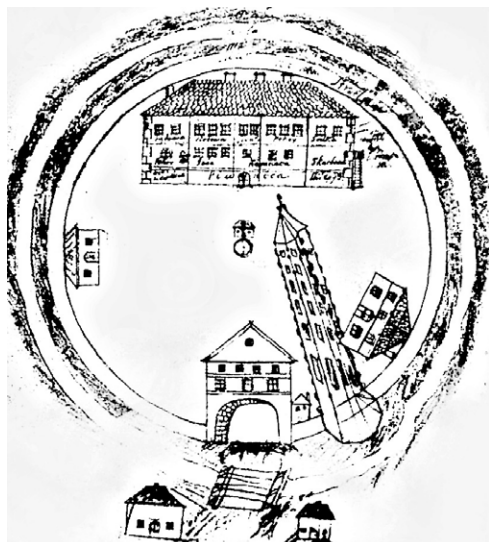
W okresie monarchii stanowej Sieradz rozwinął się pod względem demograficznym. Poza obrębem murów obronnych powstawały przedmieścia. Przed 1437 rokiem zaczęła kształtować się zabudowa Krakowskiego Przedmieścia położonego w okolicach Poświętnej Górki. Poniżej skarpy pojawiło się Podrzecze – przedmieście związane z zabudową osady rybackiej nad Żegliną, wzmiankowane w 1432 roku. Żeglina połączona była kanałami z Wartą płynącą dawniej bliżej zamku. W kierunku północnym znajdowały się Rybaki – osada istniejąca już w 1. połowie XIV wieku u podnóża wzgórza dominikańskiego. Kraniec Przedmieścia Warciego, kształtującego się w 2. połowie XIV stulecia przy drodze w kierunku Warty, wyznaczał szpital Św. Ducha ufundowany przed rokiem 1416.

Około 1430 roku Władysław Jagiełło, który w latach 1388-1432 wielokrotnie przebywał w Sieradzu, nadał kościołowi Świętej Trójcy godność kolegiaty. W obrę-

Czy wiesz, że:

To właśnie w Sieradzu podejmowano decyzje o wyborze następców króla Władysława Jagiełły, najpierw Władysława III Warneńczyka, a później Kazimierza Jagiellończyka. W 1410 roku ziemia sieradzka wystawiła pod Grunwaldem dwie chorągwie, zaś w 1459 roku na wojnę trzynastoletnią – 25 zbrojnych.

bie zamku pojawiła się kaplica pw. Rozesłania Apostołów. Poza obwarowaniami pozostawały istniejące już wcześniej jurydyki: dominikańska, kościoła farnego i wójtowska oraz nowa, zwana (od nazwiska właściciela) Pstrokońszczyzną, obejmująca dwór i zabudowania gospodarcze między Bramą Warcą, a kościołem św. Ducha.

Już w XV stuleciu wśród miejscowych rzemieślników wymieniano m.in. miecznika i tarczownika. W tych czasach w Sieradzu istniało 12 cechów, m.in. kuśnierzy, kowali, ślusarzy, sukienników, krawców, czy płócienników. W połowie

XVI stulecia naliczono w mieście już 22 rzemieślników zawodów metalowych, w tym zbrojeniowych (na ogólną liczbę 162), a ich przywileje cechowe zostały potwierdzone przez Zygmunta Augusta w 1555 roku.

W 1509 roku król Zygmunt Stary, ze względu na „*niespodziewany i gwałtowny pożar do nędzy przyprowadzający*”, uwolnił mieszczan sieradzkich na 10 lat od wszelkich czynszów, opłat, podwód i ceł „*wyjawszy tylko nowe cło od wołów, skór i innych rzeczy za granicę wywożonych*”. W 1521 roku przy kościele farnym na nowo założono szkołę, do której powołano nauczycieli z Akademii Krakowskiej, a arcybiskup Jakub Uchański darował na jej rzecz dziesięciny z Wielkiej i Małej Zapusty. W 1524 roku po raz pierwszy wzmiankowano Bractwo Kurkowe. W 1542 roku do miasta dotarło „*morowe powietrze*”, które nawiedzało Sieradz również w latach 1555, 1571 i 1581.

W XVI wieku Sieradz składał się z kilku części. Miasto lokacyjne leżało na lewym brzegu Warty i rzeczki Żegliny. Na wschód, za Żegliną, znajdował się zespół zamkowy, z którym miasto było połączone drogą na grobli biegnącej przez tereny zalewowe, z mostem przez rzeczkę. Poza linią wałów miejskich znajdowały się tereny zabudowy przedmiejskiej, folwarki, ogrody, role i pastwiska miejskie.

Wszystkie tereny pozostające pod jurysdykcją miejską rozciągały się w promieniu od 2 do 5 kilometrów od centrum Sieradza. Graniczyły z wsiami należącymi do starostwa sieradzkiego - Dzigorzewem, Męką,

Woźnikami, Monicami, Jeziorami i Kłockiem (na północy, wschodzie i południu) oraz ze szlacheckimi

Rakowicami, Smardzewem i Charłupią Małą (na zachodzie). Tereny podlegające jurysdykcji Sieradza obejmowały w XVI stuleciu obszar około 30 km², przy czym z miastem dość ściśle sąsiadowały przedmieścia, resztę zaś stanowiło zaplecze rolnicze.

Przy ul. Dominikańskiej i w rynku pojawiły kolejne jurydyki - Kwiatkowszczyzna i Pandiakowiczna – domy szlacheckie wyłączone spod jurysdykcji miejskiej. Duże znaczenie miało kształtowanie się zabudowy na terenie jurydyki dominikańskiej, tuż poza obrębem umocnień miejskich, w kierunku na północ od klasztoru. Jej zabudowa nawiązywała do kształtującego się od przełomu XV i XVI stulecia Przedmieścia Nowego założonego przy drodze w kierunku przeprawy przez Wartę w Mnichowie, przez którą wiodła droga do Uniejowa, na Kujawy i Pomorze.

Duże znaczenie dla rozwoju Sieradza miał prowadzący przezeń szlak komunikacyjny łączący Dolny Śląsk z Warszawą. Zabudowa Przedmieścia Warckiego rozrosła się w końcu XV i na początku XVI stulecia tak znacznie, że uzyskało ono nazwę **Nowego Miasta (Nova Civitas)**.

Mury miejskie w powszechnym tego słowa znaczeniu istniały tylko w południowej i południowo-zachodniej części obwarowań miejskich, w rejonie Bramy Krakowskiej, zamykającej wylot ulicy Wszystkich Świętych (obecnie Kolegiackiej). Brama Krakowska była jedyną bramą murowaną wzniesioną z cegły,

przylegający do niej mur od wschodu w kierunku skarpy był krótki, znacznie dłuższy był w kierunku zachodnim.

Od zachodu i północy miasto obwarowane było wałami ziemnymi. Fosa (sucha lub podmokła) miała szerokość do 14 i głębokość do 5 metrów. Od strony

warowań została rozebrana. W 1821 roku Sieradz odwiedził Julian Ursyn Niemcewicz, który wraz z Antonim Paparoną Pstrokońskim był na zamku „który kilka już tylko sterczących ścian zachował”.

Bramę Krakowską zaznaczono jeszcze na planie miasta z 1795 roku, około 1800 roku istniała już tylko w połowie, a na planie wałów z 1803 roku nie zaznaczono jej już w ogóle. Powierzchnia obszaru wewnątrz obwarowań nie przekraczała 14 ha. Na północnym krańcu miasta znajdował się murowany klasztor dominikański ze świątynią św. Stanisława, z kolei na krańcu południowym stała sieradzka fara pw. Wszystkich Świętych.

wschodniej funkcję obronną odgrywała naturalna skarpa umocniona sztucznymi wałami drewniano-ziemnymi. U schyłku I Rzeczypospolitej obwarowania nie spełniały już żadnej ze swych pierwotnych funkcji, teren wałów podzielono na parcele i zabudowywano, właściwe mury i sam zamek stopniowo popadały w ruinę i za rządów pruskich, na przełomie XVIII i XIX stulecia kamienno-ceglana część ob-

Biorąc pod uwagę późniejsze zniekształcenia i regulacje układu urbanistycznego Starego Miasta, przyjmuje się, że w czasie lokacji sieradzki rynek miał wymiary około 200 x 100 łokci (łokiec równy 62,6 cm). Stał na nim drewniany, co najmniej dwukondygnacyjny ratusz z wieżą i podcieniami z trzech stron. Z siedzibą władz miejskich sąsiadowały jatki rzeźnicze i skład szewski.

Z północno-wschodniego narożnika rynku do klasztoru dominikanów prowadziła ulica Mnichowska albo Mnisza (dziś: Dominikańska) sięgająca opłotków cmentarza klasztornego, równoległa do niej ulica była ul. Błotna, wychodząca z północno-zachodniego narożnika rynku. W kierunku wschodnim odchodziły z rynku: ulica Grodzka (dziś: Zamkowa), a od południa ulica Czapnicza – łączyła je ulica Sukiennicza, zwana również ulicą Tkaczy, prowadząca na tyłach bloku przyrynkowego i ulicy Wszystkich Świętych.

Dwie ulice wychodziły z rynku na południe. Ulica Wszystkich Świętych kierowała się do Bramy Krakowskiej, równoległe do niej biegła ulica Gołębia. Z kolei ulica Warcka wiodła od strony klasztoru na zachód, do bramy Warckiej. Oprócz rynku w obrębie miasta istniał Tatarszy Rynek usytuowany w północno-wschodniej części miasta, w obniżeniu pomiędzy wzgórzem miejskim, a wzgórzem dominikańskim.

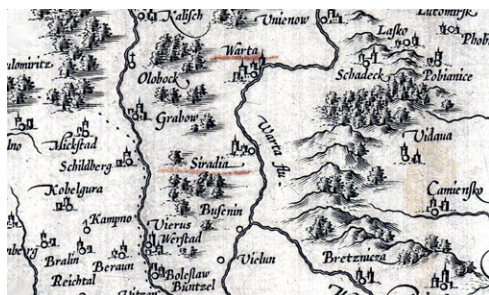
Przedmieście Krakowskie, do XVIII wieku zwane też **Przedmieściem Św. Mikołaja**, ciągnęło się wzdłuż drogi prowadzącej od Bramy Krakowskiej na południe. Ta druga nazwa wiązała się z kaplicą (kościołem) pw. Św. Mikołaja na Poświętnem, istniejącą do 1812 roku. Z kolei na południowy wschód od miasta leżało Porzecze, odrębne przedmieście, którego grunty dochodziły do Żegliny. Na południe od przedmieścia Św. Mikołaja znajdowała się Krasawa, nazwana tak od strumienia o tej samej nazwie, a na zachód od Sieradza pola miejskie, sięgające do granic królewskiej wsi Kłocko.

Na tym ostatnim terenie, jeszcze w 2. połowie XVI wieku rada miejska zaczęła wymierzać nowe role pod zabudowę mieszczańską. Na wykarczowanych zaroślach powstały dwie wsie miejskie Sieradza - Zapusta Mała i Zapusta Wielka. Na północny zachód od miasta, na przedłużeniu ulicy Warckiej, leżało przedmieście Św. Ducha, noszące swą nazwę od stojącej

tu świątyni i szpitala. W 2. połowie XVI wieku jego część nosiła nazwę Nowego Przedmieścia Sieradzkiego, Nowego Miasta Sieradza lub Nowego Miasta Przedmieścia Św. Ducha.

U podnóża wzgórza dominikańskiego rozciągały się Rybaki, osada której ludność zajmowała się połowem ryb na Warcie. Leżący wśród podmokłych łąk zamek sieradzki w 1588 roku uległ pożarowi i jeszcze w czasie lustracji przeprowadzonej w latach 1628-32 nie był w pełni odrestaurowany. W pobliżu zamku znajdowała się kaplica królewska Św. Trójcy, mająca status **kolegiaty**.

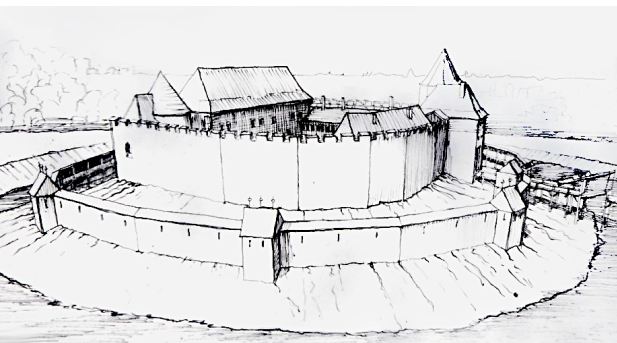
Na korzystną sytuację miasta w XV i XVI stuleciu wpłynęło zapewne nadanie mu licznych przywilejów królewskich. Odnawiając w 1450 roku prawa miejskie Kazimierz Jagiellończyk potwierdził (lub zezwolił) miastu na swobodne targi i jarmarki, pobór cła mostowego od soli, korzystanie z okolicznych łąk, utrzymanie jatek rzeźniczych oraz kramów szewskich i piekarskich, wagi miejskiej i postrzygalni. Według źródeł z XV stulecia w mieście był młyn, łaźnia, jatki, warzelnia piwa oraz liczne szynki. W wieku XVI rzeźnia i blich, a mieszcianie zyskali prawa do urzędzenia sadzawek, karczunku lasu pod pola uprawne, urządzenie składu kamieni młyńskich oraz budowę sześciu jatek rzeźniczych. Rada miejska miała m.in. za zadanie opiekowanie się przytułkiem dla chorych i ubogich. Przez

Sieradz, jako ważny ośrodek handlu przechodziły trzy szlaki tranzytowe: z Morawy na Kujawy, z Mazowsza na Śląsk i z Kra-

kowa do Wielkopolski, mające znaczenie ogólnokrajowe, a nawet międzypaństwowe. Doskonale rozwijało się rzemiosło, produkcja sukna i wymiana handlowa.

Pomyślny rozwój Sieradza skończył się u schyłku XVI stulecia. Jeszcze w 1. połowie XVII wieku osiedlili się tu szkoccy katolicy, którzy wyemigrowali na skutek prześladowań religijnych, a już w Sieradzu szybko ulegli polonizacji. W tym czasie po raz ostatni restaurowano i częściowo przebudowano zamek. Miasto jednak nawiedzały kolejne epidemie i pożary.

Dalsze zniszczenia spowodował **potop szwedzki** – w dniu 3 listopada 1655 roku miasto i zamek sieradzki bez walki poddały się Szwedom. Część szlachty pod wodzą miecznika sieradzkiego Stefana Zamoyskiego i Piotra Czarnieckiego zasilila załogę Częstochowy. W 1656 roku, w dniu 5 maja mieszkańcy Sieradza pod dowództwem wojewody sieradzkiego Jana Koniecpolskiego odebrali miasto i zamek wojskom szwedzkim.

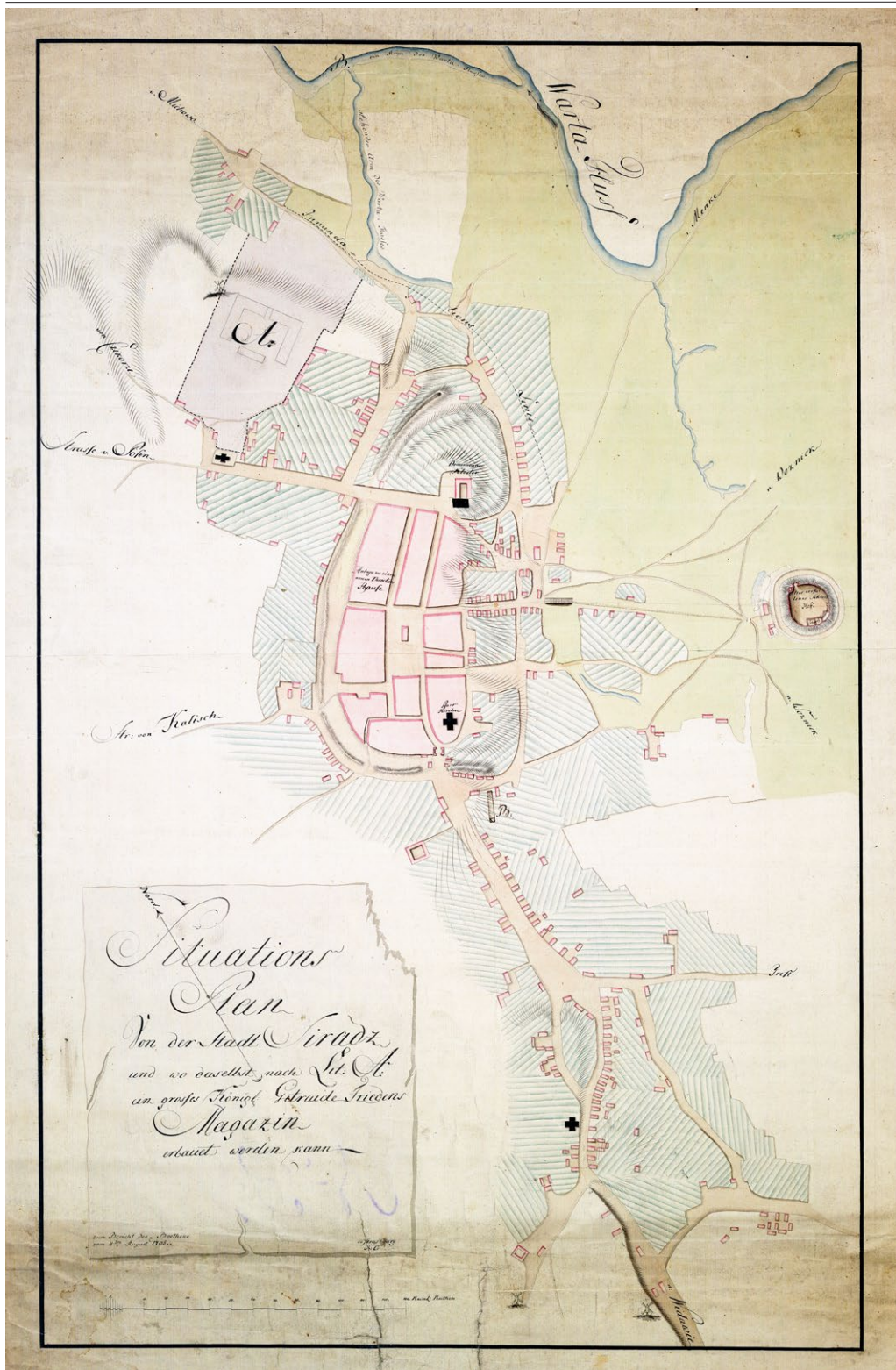
Jeszcze w XVI wieku liczba domów w obrębie umocnień i na przedmieściach przekraczała 350, a zamieszkiwało je ok. 2 100 mieszkańców. O ile na przełomie lat 20. i 30. XVII wieku w mieście były łącznie 323 domy, w tym 262 domy mieszczkańskie, 21 należało do szlachty, 40 do duchowieństwa, a 13 było opustoszałych, o tyle po potopie szwedzkim (dane z 1661 r.) w Sieradzu i na przedmieściach było aż 200 opustoszałych domów, a tylko 164 były zamieszkane. W 1667 roku liczba do-

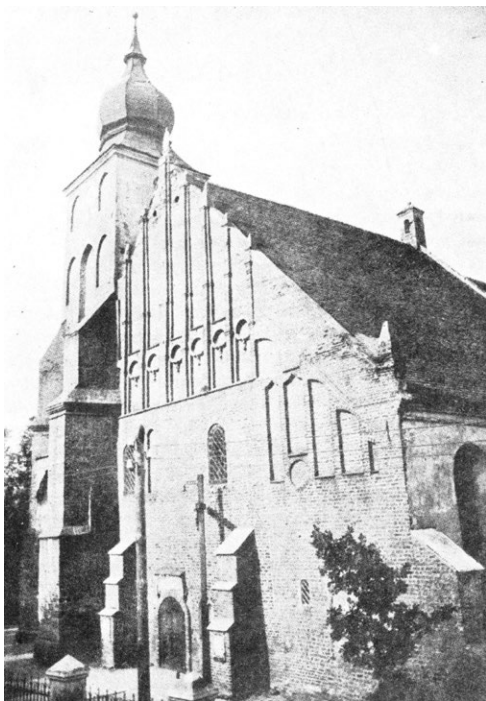
mów w Sieradzu spadła do 112. Sieradz liczył wówczas najwyżej 800 mieszkańców.

W późniejszych latach rozpoczęto powolną odbudowę miasta, ale materiałem budowlanym nadal było drewno, co było przyczyną i zwiększało skalę pożarów – te miały miejsce w latach 1681, 1684, 1690 i 1693. Mała siła ekonomiczna mieszczaństwa, a brak nadzoru władz miejskich nad rozwojem zabudowy dezorganizował strukturę przestrzenną. Dewastacji ulegały dawne umocnienia miejskie, nieużyteczne wobec zmian uzbrojenia i taktyki wojennej. Wybito w nich nowe przejścia m.in. na drogę kaliską, koło dominikanów na Rybaki, czy z ulicy Katowskiej na trakt złoczewski. Z dawnego, znacznego ośrodka rzemieślniczo-handlowego Sieradz zmienił się w niewielką miejscinę, ośrodek rynku lokalnego i obsługi rolnictwa. Początek XVIII stulecia także nie był dla niego łaskawy. We znaki dawały się wydarzenia III wojny północnej, nieustannie nakładane kontrybucje oraz rekwizycje wojskowe, szczególnie rabunki wojsk szwedzkich, saskich, rosyjskich, a nawet polskich, trwające aż do 1716 roku. Miasto uległo wyludnieniu i zubożeniu także w wyniku epidemii w latach 1709-11.

Dalsze lata XVIII stulecia przyniosły okres względnego spokoju, rozpoczęto odbudowę i rozbudowę terenów podmiejskich. W początkach 2. połowy XVIII wieku podjęto naprawę zamku, lecz jego stan był już tak zły, że w 1742 roku przechowywane tu księgi grodzkie przeniesiono do kościoła farnego, sądy zaś odbywały się na terenie klasztornym. Stary kościół Świętej Trójcy był już tak zniszczony, że w początkach XVIII wieku godność kolegiaty uzyskała sieradzka fara.

Około 1746 roku w miejscu starej świątyni wzniesiono nowy drewniany **kościół św. Ducha**. Dominikański kościół klasztorny po pożarze w 1693 roku, w początkach XVIII wieku gruntownie przebudowano. W ostatnich la-

tach istnienia I Rzeczypospolitej w mieście było ogółem 358 posesji, w tym 271 zabudowanych. Wśród 194 domów mieszkalnych tylko 1 był mурowany i pokryty dachówką, 57 było krytych gontem, a reszta – słomą. Liczba mieszkańców sięgała około 1,3 tysiąca osób, głównie katolików, kilkunastu protestantów i 70 wyznawców religii mojżeszowej.

W czasach rozbiorów Sieradz znalazł się w zaborze pruskim. W kwietniu 1793 roku miasto wraz z 265 innymi miastami i miasteczkami zachodniej i środkowej Rzeczypospolitej zajęli Prusacy z korpusu gen. Moellendorfa. Sieradz przestał być stolicą województwa, otrzymując status miasta powiatowego. W sierpniu 1794 roku na wieść o wkroczeniu w granice województwa brygady gen. Antoniego Madalińskiego, sieradzanie uderzyli na Prusaków i po walce, w której zginęło 4 żołnierzy pruskich i spłonął ratusz, wzięli w niewolę cały oddział pruski złożony z kapitana, 3 podoficerów i 42 żołnierzy. Po kilku dniach miasto zostało jednak odbite i obrabowane przez oddział wojsk pruskich pod dowództwem majora Bonina Kloche.

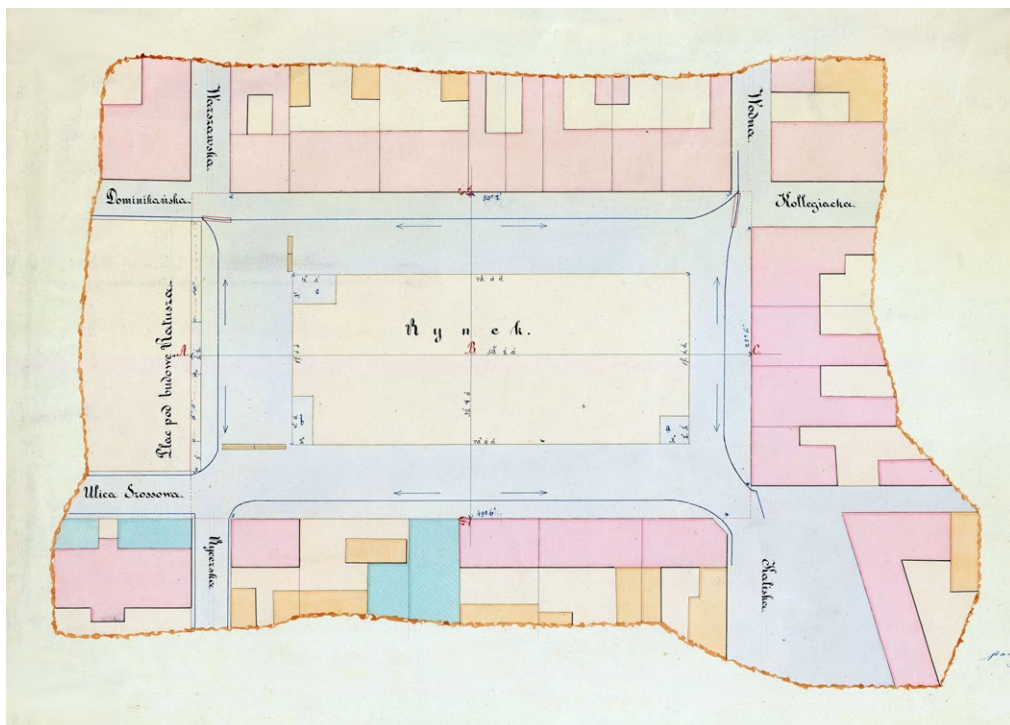
Teren Sieradza i dzisiejszego powiatu znajdujących się początkowo pod kontrolą pruską przeżywał w okresie zaborów liczne reformy administracyjne, najpierw za sprawą Prusaków, następnie – władz Księstwa Warszawskiego, później już w zaborze rosyjskim. W 1807 roku Sieradz stał się miastem obwodowym i powiatowym w departamencie kaliskim. Niespełna dziesięć lat później władze Królestwa Polskiego utworzyły obwód sieradzki w województwie kaliskim, składający się z powiatów sieradzkiego i szadkowskiego. W 1837 roku województwo przemianowano na gubernię kaliską. W 1842 roku obwody przekształcono na powiaty, a powiaty na okręgi, nie zmieniając ich granic. Ważnej zmiany dokonano w 1867 roku, wówczas na mocy ukazu carskiego obszar powiatu sieradzkiego zmniejszono o połowę, tworząc w jego wschodniej części nowy powiat łaski.

Bodźcem dla ożywienia gospodarczego miasta były akcje administracji i napływ kolonistów – rzemieślników z terenu dzisiejszych Niemiec. Przybyśże mieszkali początkowo w jednym ze skrzydeł klasztornych, z czasem część z nich zdecydowała się na budowę lub kupno

istniejących już domów od zubożałych mieszczan sieradzkich. W ramach akcji porządkowej na przełomie XVII i XIX stulecia rozebrano umocnienia miejskie oraz resztki założenia zamkowego, zaś teren dawnego wału i fosy miejskiej został rozparcelowany pomiędzy mieszczan.

Miasto liczyło 1 557 katolików, 306 żydów, 202 luteran, 3 Greków, ogółem było 2 068 mieszkańców.

Większe zmiany w strukturze przestrzennej Sieradza przyniósł przyspieszony rozwój gospodarczy w czasach Królestwa Kongresowego. Rozebrano

Po wielkim pożarze miasta w 1800 roku władze pruskie zabroniły budowy nowych drewnianych domów w centrum Sieradza. Według opisu miasta z 1820 roku, sporządzonego przez ówczesnego burmistrza Budziszewskiego, Sieradz posiadał dwa folwarki (Zapustę Wielką i Małą z karczmą), rolę zwaną „Literatura”, łąkę „Rezerwów” i plac „Nawale”. W mieście była fabryka sukna „o 5 majstrach”, farbiarnia oraz folusz do 1816 roku, browar i dwie gorzelnie. Domów murowanych było 38, drewnianych 241, był wielki magazyn zbożowy, lazaret wojskowy i szpital. Cztery ulice były brukowane, a rynek i trzy ulice, dotąd niebru-

wówczas zrujnowany drewniany ratusz stojący pośrodku rynku, na zachód od miasta wzniesiono stajnie wojskowe, wybrukowano rynek oraz ulice Warszawską, Zamkową i Grodzką oraz nowo przebitą ulicę Kaliską.

Decyzja z 1823 roku dotycząca rozwoju przemysłu sukienniczego w Sieradzu wymusiła generalną akcję regulacyjną – plan tej regulacji autorstwa geometry Ziółkowskiego powstał w latach 1823-25 i wprowadził nieznaczne zmiany w istniejącej sieci ulicznej, prowadzące głównie do porządkowania linii zabudowy miejskiej. Zlikwidowano zabudowę folwarczną i chłopską na Poświętnej Gór-

ce i terenie jurydyki poddominikańskiej, przyłączonych już w czasach pruskich do ekonomii rządowej w Męce. Zasadniczo zmieniono układ wjazdów do miasta – na zachód od koszar zrealizowano nieregularny plac gwiaździsty, gdzie łączyły się trakty prowadzące do Złoczewa, Kalisza i Warty. To tam, w miejscu dzisiejszego ronda istniała rogatka.

W latach 1820-30 wzniesiono 42 nowe murowane domy mieszkalne, wykorzystując materiał z rozbiórki zamku i murów miejskich. Wzniesiono też budynki dla administracji państwowej, takie jak inkwizytoriat, lazaret wojskowy, gmach zarządu skarbowego, magazyn prochowy oraz magazyny zbożowe i solne.

Szeroka aleja wysadzana topolami prowadziła stąd do manufaktury Harrera założonej w latach 1822-23. Na podstawie umowy zawartej z rządem Adolf Harrer otrzymał grunty poddominikańskie, na których do 1824 roku wznosił główną halę fabryczną, a w jej sąsiedztwie prasę, kantor oraz domy mieszkalne. Po pożarze w 1824 roku budynek fabryczny został szybko odbudowany, w latach następnych wzniesiono kolejne, a trzy lata później było tu już 9 obiektów - 5 murowanych i 4 drewniane. W tym samym roku manufaktura przejęta została przez państwo, następnie przeszła na własność E. Possarta. W 1832 roku ponownie uległa spaleni, a trudne warunki

w dobie kryzysu gospodarki Królestwa Polskiego spowodowały ostateczny upadek zakładów – gmachy pofabryczne przeznaczono w 1839 roku na sieradzkie więzienie. W końcu XIX i na początku XX stulecia powstały w Sieradzu kolejne zakłady przemysłowe, w tym fabryka narzędzi i maszyn rolniczych, wytwórnia igieł i cegielnia.

W XIX stuleciu murowana zabudowa Sieradza koncentrowała się w rynku Starego Miasta i przy głównych ulicach - Warszawskiej i Kaliskiej, a także Dominikańskiej i Solnej. Z reguły były to już domy piętrowe o typowym, klasycystycznym wystroju, które zastąpiły starszą, parterową zabudowę drewnianą. Do skutku nie doszedł natomiast projekt budowy nowego ratusza miejskiego, który stanąć miał w południowej pierzei sieradzkiego rynku.

W 1834 roku uroczyście otwarto urząd pocztowy przy obecnej ulicy Kościuszki (obecnie budynek sieradzkiego Biura Wystaw Artystycznych). Znajdowały się tam izby dla gości, jadłodajnia, stajnie

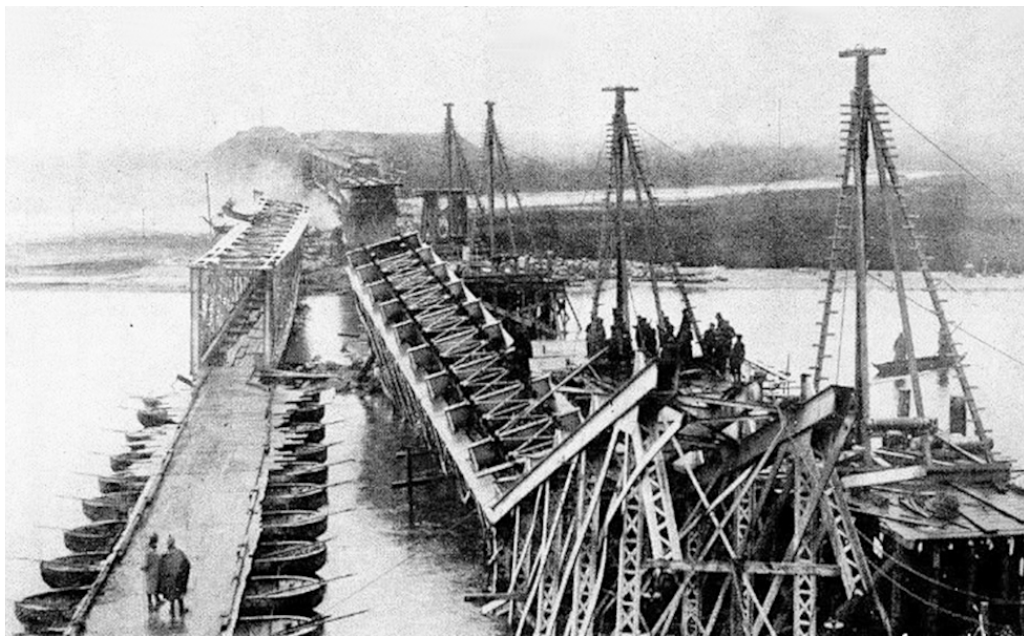
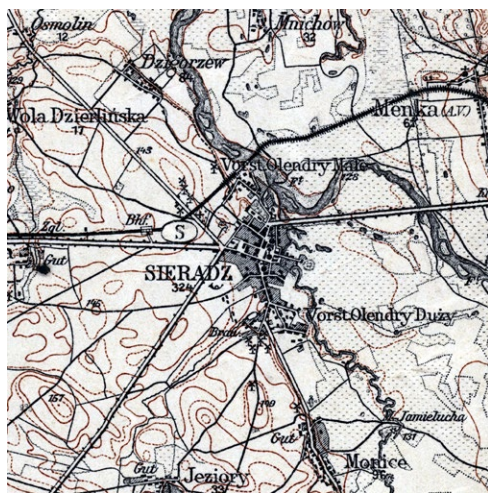

dla koni i zajazd dla dyliżansów. Budowę traktu kalisko-fabrycznego ukończono w 1837 roku. Jego głównym zadaniem było połączenie miast przemysłowych regionu łódzkiego z Warszawą oraz zapewnienie kontaktów poprzez Kalisz ze Śląskiem i Wielkopolską. Mimo, iż poczynania zmierzające do przekształcenia Sieradza w duży ośrodek przemysłowy nie powiodły się, już w latach 30. XIX wieku osiągnął on spore znaczenie jako węzeł komunikacyjny.

W 1852 roku wybuchła w mieście epidemia cholery, wtedy też powstał pierwszy w Sieradzu szpital na 30 łóżek. W 1856

roku za sprawą Wilhelma Rubinsteina powstała tu pierwsza księgarnia z biblioteką i wypożyczalnią, jego potomkowie prowadzili tę firmę do 1939 roku.

W dniu 25 marca 1861 roku na sieradzkim rynku odbyła się antyrosyjska manifestacja zorganizowana przez mieszczan sieradzkich. W dniu 17 stycznia 1863 roku do Sieradza przybył z Warszawy Józef Oxiński, który przystąpił do utworzenia oddziału powstańczego. W mieście istniał duży garnizon rosyjski, więziono

tu, sądzono oraz wykonywano wyroki śmierci na powstańcach. Władze carskie w obawie przed atakiem powstańczym uznały Sieradz za miasto zamknięte i otoczyły je szczelnym kordonem posterunków wojskowych.

W 1873 roku z inicjatywy doktora Józefa Stanisławskiego i Franciszka Dębickiego otwarto w Sieradzu prywatną 4-klasową szkołę męską, a trzy lata później powołano do życia sieradzkie Towarzystwo Ochotniczej Straży Ogniowej, wtedy

powstał tu również browar i słodownia. W październiku 1883 roku z inicjatywy doktora J. Stanisławskiego otwarto w Sieradzu „Wystawę starożytności”. Była to pierwsza w dziejach miasta publiczna wystawa zabytków ziemi sieradzkiej. W końcu XIX wieku Sieradz zamieszkiwało 80,6% Polaków, 11,4% Żydów, 7,4% Niemców i 0,2% Rosjan.

W latach 1902-03 Sieradz znalazł się na trasie nowo wybudowanej Drogi Żelaznej Warszawsko-Kaliskiej z dworcem kolejowym przy trakcie kaliskim. Budowa kolei oraz nowych obiektów przemysłowo-gospodarczych, takich jak młyn motorowy czy gorzelnia, wpłynęła na zmianę układu przestrzennego miasta, kierując jego rozwój w stronę zachodnią. Przy ulicy Kaliskiej powstało osiedle oficerskie, w pobliżu umieszczono koszary i szkołę wojskową.

W dniu 2 sierpnia 1914 roku oddziały rosyjskie opuściły miasto, a tydzień później wkroczyły tu wojska niemieckie. Niemcy bezzwłocznie zajęli stację kolejową i wszystkie gmachy państwowe. W pierwszych miesiącach I wojny światowej Sieradz spełniał rolę bazy operacyjnej i miejsca koncentracji wojsk. W październiku 1914 roku wycofujące się oddziały 9 armii niemieckiej zdewastowały tory kolejowe, mosty i urządzenia stacyjne, m.in. na odcinku z Sieradza do Głowna. Wyszadzono wówczas most kolejowy na Warcie, a w listopadzie 1914 roku zniszczeniu uległ odcinek kolei do Kalisza. W dniu 16 listopada w wyniku natarcia wyprzedzającego spodziewane uderzenie Rosjan wojska niemieckie ponownie opanowały Sieradz i pozostały w nim aż do końca wojny.

Po przejściu frontu, już w 1915 roku uruchomiono w Sieradzu elektrownię o napędzie parowym, a część domów mieszkalnych rok później uzyskała oświetlenie elektryczne. W 1916 roku powstała w Sieradzu Polska Organizacja Wojskowa (POW). W dniu 11 listopa-

da 1918 roku o godz. 18.00 z udziałem 300-osobowego oddziału POW i Straży Narodowej na rynku odbyło się przekazanie broni i oddanie władzy przez Niemców. Niestety, następnego dnia wieczorem w walce ze 150-osobowym oddziałem niemieckim zginęło 5 powoiaków, a 15 zostało rannych. Ich mogiły znajdują się na Starym Cmentarzu.

W dniu 12 lipca 1920 roku, w atmosferze patriotycznego uniesienia wyruszyła na wojnę polsko-bolszewicką grupa sieradzkich harcerzy z drużyny im. ks. Józefa Poniatowskiego. W uroczystym

pożegnaniu towarzyszył im sztandar powstańczy z 1863 roku. W bitwie pod Radzyminem zginął m.in. Stefan Cierplikowski – komendant sieradzkiej drużyny harcerskiej.

W 1921 roku powstało sieradzkie gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, którego pierwszym prezesem został dr Marek Zaleski. Zapisало się ono w dziejach miasta, przyczyniając się do rozwoju sportu, a także życia społecznego i kulturalnego jego mieszkańców. W tym samym roku zawiązano Komitet Budowy Gimnazjum, a w 1926 roku oddano do użytku nowy budynek szkoły przy ulicy Żwirki i Wigury, obecnie I LO im. Kazimierza Jagiellończyka.

Również w latach 20. XX wieku uporządkowano wzgórze zamkowe wyrównując teren i nawożąc ziemię, ustawiono tu krzyż i wykonano wejście od strony południowej. W 1925 roku odrestaurowano dawną fosę zamkową i zasilono ją wodami uregulowanej rzeki Żegliny. Na wzgórzu i sąsiedztwie posadzono dęby, brzozy i świerki.

W 1919 roku Sieradz wraz z powiatem został włączony w granice województwa łódzkiego. Liczył wówczas 11,8 tysiąca mieszkańców, z których 1/4 stanowili Żydzi. W początkach września 1939 roku żołnierze Wojska Polskiego, w składzie 10 Dywizji Piechoty Armii „Łódź” toczyli ciężkie walki w rejonie Sieradza o utrzymanie głównej linii obrony na Warcie. Prawy brzeg rzeki, tuż za miastem był obsadzony przez 31. Pułk Strzelców Kaniowskich z Sieradza.

W dniu 14 listopada 1939 roku z rozkazu Schutzpolizei, na sieradzkim cmentarzu żydowskim rozstrzelano 20 przedstawicieli miejscowej inteligencji – ich mogiłę, podobnie jak groby żołnierzy Wojska Polskiego odnaleźć można dziś na Starym Cmentarzu. Podczas okupacji miasto, którego nazwę zmieniono na „Schieratz”, zostało włączone w granice kraju Warty, a tym samym stało się częścią Trzeciej Rzeszy.

W latach 1940-42 na obszarze około 320 km² hitlerowskie władze okupacyjne utworzyły poligon wojsk pancernych, na którym testowano m.in. rakiety V-1. W tym celu zlikwidowano 150 wsi z blisko 5 tysiącami gospodarstw rolnych, zamieszkałych przez ok. 26 tysięcy Polaków. Wysiedlono ponad 20 tysięcy ludzi, resztę zatrudniono na miejscu, w zachowanych majątkach ziemskich przejętych przez Niemców, przy budowie dróg, lotniska, koszar oraz baraków dla jeńców wojennych. Część ludności została przesiedlona do Łodzi (Litzmannstadt), część wywieziono do sąsiednich powiatów.

Wskutek hitlerowskiego terroru i eksterminacji miejscowej ludności zginęło ponad 5 tysięcy mieszkańców Sieradza, w tym głównie pochodzenia żydowskiego. Większość Żydów trafiła do obozu koncentracyjnego „Kulmhof am Ner” (Chełmno nad Nerem), gdzie została zgładzona. W sierpniu 1944 roku okupanci rozkopali i częściowo zniwelowali wzgórze zamkowe, włączając je w system fortyfikacji, w ramach którego wzniesiono tu, nigdy zresztą nie wykorzystane, cztery żelbetonowe schrony oraz schron bierny załogi. W dniu 23 stycznia 1945 roku do miasta wkroczyły oddziały Armii Czerwonej.

W okresie powojennym Sieradz rozwijał się jako ośrodek przemysłowy z dominacją przemysłu włókienniczego. W latach 1975-98 był stolicą województwa sieradzkiego, utworzonego z zachodniej części dawnego województwa łódzkiego i niewielkiego fragmentu województwa poznańskiego. W 1979 roku obszar miasta powiększono dwukrotnie, przyłączając okoliczne wsie lub ich części: Monice, Woźniki, Zapusta Wielka, Męka wraz z przysiółkami Męka Jamy, Męka Księża, Mokre Wojsławskie i Woźniki Kolonia, a także część obszaru wsi Jeziory, Kłocko, Dzigorzew, Herby, Męcka Wola, Wola Dzierlińska i Smardzew.

W ramach nowego podziału administracyjnego, od 1 stycznia 1999 roku Sieradz ponownie stał się miastem powiatowym w województwie łódzkim. W skład powiatu sieradzkiego (powierzchnia 1491 km², ludność ok. 117 tysięcy mieszkańców) oprócz samego miasta weszły miasta i gminy Warta, Złoczew i Błaszki oraz gminy wiejskie Sieradz, Brąszewice, Brzeźnio, Burzenin, Goszczanów, Klono-wa i Wróblew.

**Dowiedz się
wiecej:**

Sieradz

Gmina Miasto Sieradz

STARE MIASTO

MURY MIEJSKIE SIERADZA

Sieradzkie mury miejskie – a w zasadzie system drewniano-ziemnych obwarowań miejskich z murowanymi odcinkami jedynie w południowej i południowo-zachodniej części obwodu – zaczęto wznosić przed rokiem 1400, zapewne już po śmierci Kazimierza Wielkiego. Zbudowano tu wówczas trzy bramy: murowaną Bramę Krakowską (od południa) oraz drewniane Warcką i Grodzką. Na zewnątrz obwarowań znajdowała się głęboka fosa, zasilana wodami rzeki Warty.

Dokładny przebieg obwarowań murów miejskich, a także wygląd ich poszczególnych odcinków do dziś jest przedmiotem dyskusji naukowych. Spowodowane jest to brakiem kompleksowych, poświęconych głównie temu celowi badań archeologicznych. Badania, które do tej pory przeprowadzono, były po pierwsze związane głównie z prowadzonymi inwestycjami miejskimi, po drugie należy je uznać za wyrywkowe i w sumie dość przypadkowe.

Według lustracji miasta przeprowadzonej w 1629 roku obwód warowny miał długość około 1525 metrów. Od wysuniętej najdalej na południe murowanej Bramy Krakowskiej umocnienia biegły na wschód, otaczały z zewnątrz sieradzki kościół farny i ogród plebański, dochodziły do skarpy nadwarciańskiej, gdzie (jako wały drewniano-ziemne) wzmacniały jej naturalne walory obronne i wiodły na północ w stronę klasztoru dominikańskiego. Otaczały go wraz z dziedzińcem od wschodu i północy, zataczały dość ostry łuk w kierunku południowo-zachodnim, skąd (już jako „klasyczne” mury miejskie

z istniejącą tu jedyną murowaną basztą katowską) „powracały” w stronę Bramy Krakowskiej. W ten sposób zamykały teren miasta o kształcie zbliżonym do owalu i powierzchni około 12 hektarów.

Ceglano-kamienna część obwarowań została całkowicie rozebrana począwszy od końca XVIII wieku, a znaczną część materiału (cegła i część polnych głazów) wykorzystano do budowy murowanych kamienic na Starym Mieście. Niewielkie fragmenty murów i XIV-wiecznej baszty katowskiej kryje w sobie do dziś tak zwany Dom Kata przy ul. Ogrodowej.

Jak się wydaje, w końcu XVI wieku lub, co bardziej prawdopodobne – w XVII stuleciu, w oparciu o basztę wzniesiono tu drewniany lub szachulcowy budynek mieszkalny, z którego do dziś zachowały się murowane sklepienie piwnice.

Obecny budynek powstał w końcu XVIII, bądź na przełomie XVIII i XIX stulecia, z wykorzystaniem reliktu umocnień miejskich i starszych piwnic. Przed 1823 rokiem dobudowano do niego nieistniejącą już dziś przybudówkę, któ-

ra z kolei zastąpił współczesny obiekt, wzniesiony równocześnie z remontem i adaptacją całego gmachu przez obecnego właściciela obiektu.

Poza Domem Kata (będącym dziś własnością prywatną i niedostępnym dla turystów) w terenie brak już jakichkolwiek widocznych relikwów obwarowań miejskich. Miejsca po dawnych bramach i murach miejskich upamiętniono stawiając murowane pylony z herbem miasta w ciągu ulic Warckiej (Brama Warcka), Tadeusza Kościuszki i Kolegiackiej (Brama Krakowska).

RYNEK STAREGO MIASTA

Głównym punktem Starego Miasta był i pozostaje do dziś sieradzki Rynek będący pozostałością średniowiecznego układu urbanistycznego. Plac rynkowy o wymiarach 67,5 x 120,5 metrów wytyczony podczas XIII-wiecznej lokacji miasta otaczała początkowo luźna, drewniana, parterowa zabudowa, w czasach zaborów stopniowo zmieniająca się w zwartą, murowaną i piętrową.

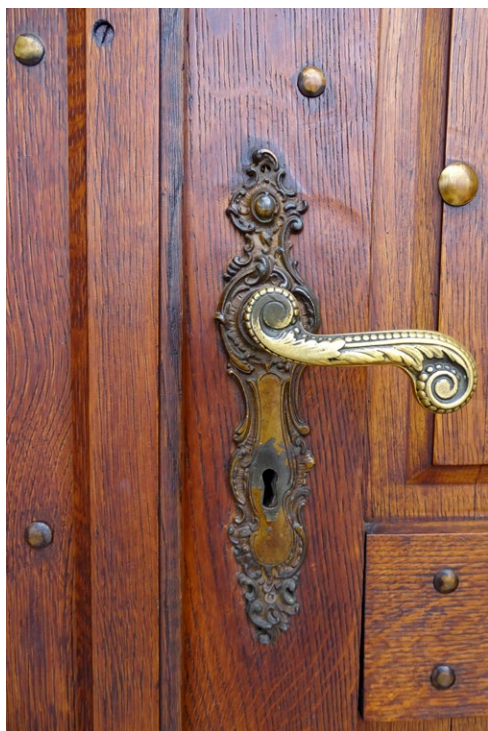
Centralny plac Sieradza oprócz funkcji komunikacyjnych pełnił przez stulecia również funkcje handlowo-targowe i administracyjno-reprezentacyjne. Te ostatnie symbolizował ratusz miejski, który z biegiem lat zmieniał swoją lokalizację i wygląd, by ulec ostatecznemu zniszczeniu na przełomie XVIII i XIX stulecia.

Już w czasach zaborów przystąpiono do uporządkowania zabudowy sieradzkiego rynku. W mieście, jeszcze w 1817 roku naliczono 279 domów, z czego tylko 38 było murowanych. Resztę stanowiła drewniana, parterowa zabudowa, 118 domów miało dachy kryte gontem, a reszta strzechą. Pomiędzy 1820 a 1830 rokiem

wzniesiono w Sieradzu ponad 40 domów murowanych. Materiał do ich budowy pozyskiwano m.in. z rozbiórki zrujnowanego i opuszczonego zamku sieradzkiego. Jeśli chodzi o rynek, ostatni drewniany dom zniknął stąd dopiero w 1876 roku.

Dziś sieradzki rynek otoczony jest przeważnie XIX-wiecznymi, jednopiętrowymi kamienicami mieszczańskimi krytymi dachówką i tworzącymi zwarte pierzeje. W kilku domach zachowały się skromne stiukowe zdobienia, elementy XIX-wiecznej stolarki, a także drobne przykłady dawnego kowalstwa i ślusarstwa w postaci ozdobnych zamków, klamek i okuć drzwiowych.

Dolne kondygnacje kamienic pełnią dziś funkcje handlowo-usługowe i gastronomiczne, a górne – mieszkalne lub biurowe. Dwie kamienice we wschodniej pie-

rzei (nr 1 i 2) mieszczą od 1993 roku część ekspozycji Muzeum Okręgowego, a w kamienicy pod numerem 18 mieści się sieradzkie Centrum Informacji Kulturalnej.

Pośrodku rynku stoi stara XIX-wieczna pompa. To właśnie na rynku było niegdyś główne ujęcie wody pitnej dla Sieradza. Wodę tą rozprowadzano do kamienic przy rynku i pobliskich uliczkach systemem drewnianych rur, które odkrywano później podczas różnych prac budowlanych.

W 2015 roku na sieradzkim rynku odsłonięto rzeźbę przedstawiającą Antoniego Cierplikowskiego przy fotelu fryzjerskim.

RATUSZ MIEJSKI [płyta Rynku]

Najstarsza zachowana wzmianka historyczna o sieradzkim ratuszu pochodzi z 1466 roku, kolejne z lat 60.-80. XV stulecia. W 1471 roku wspomniano o obradach rady miejskiej na ratuszu znajdującym się na rynku sieradzkim.

Podczas badań archeologicznych prowadzonych w początkach lat 60. XX wieku na sieradzkim rynku, pod jego płytą odkryto relikty dawnego ratusza miejskiego. Obiekt ten identyfikuje się z wzniesioną w 1529 roku kolejną już siedzibą władz miejskich. Z zapisków historycznych wiadomo, że pełnił on również funkcję sali sądowej, karceru, a w XVIII wieku również szynkwoni.

W 1530 roku pisarz miejski podkreślił szczególną doniosłość tej budowy dla Sieradza stwierdzając m.in., że „...Roku Pańskiego 1529 na środku rynku sieradzkiego został wybudowany ratusz przez

Czy wiesz, że:

Antoni Cierplikowski ps. Antoine (ur. 24 grudnia 1884 w Sieradzu, zm. 5 lipca 1976 tamże) – polski fryzjer o międzynarodowej sławie, twórca nowoczesnego fryzjerstwa, stylistą, producent kosmetyków. Przeszedł do historii mody jako autor fryzury „na chłopczycę”. Artysta i przyjaciel artystów, polityków i głów koronowanych, mecenas sztuki. Zwany „królem fryzjerów – fryzjerem królów.

cieślę, Jana zwanego Postawa. Rozpoczęcie budowy nastąpiło po świętach wielkanocnych tegoż roku za panującego Najjaśniejszego króla Zygmunta, a także za czasów kanclerza królewskiego, starosty sieradzkiego oraz za czasów urzędników Grodu i miasta Sieradza, w tym za sławnego Jana Parzygizy, pozostającego od 20 lat nieprzerwanie burmistrzem Sieradza oraz za rajców i za Macieja Korczaka - podwójnego i pisarza miejskiego...”

Sieradzki ratusz miał konstrukcję szachulcową. W 1587 roku wspomniano: o dzwonie ratuszowym, którego biciem wzywano do gaszenia pożaru; a w 1610

roku o podcieniach ratuszowych. Ratusz miał spłonąć w 1653 podczas wielkiego pożaru, który strawił również 32 domy mieszkalne. Odbudowano go dopiero 11 lat później. Jednak już w połowie XVIII stulecia budowla była w opłakanym stanie - w 1755 roku zapisano, że ratusz był „spustoszały z gruntu, tylko ściany po części stoją, więc reperacją jak najprędzej miastu nakazuje się”. Zapis z 1791 roku wskazuje, że prędzej czy później takiej restauracji dokonano, bowiem przy okazji uroczystych obchodów uchwalenia Konstytucji 3 Maja, wspomniano, że odbyły się one w świeżo wyremontowanym ra-

tuszu. Niestety dwa lata później budynek uległ kolejnemu pożarowi i - jak się wydaje - nie podjęto już później skutecznych prób jego odbudowy.

Według opisu z początków XIX stulecia drewniana, zrujnowana i nieużytkowana siedziba władz miejskich stała pośrodku rynku, miała 2 izby i 4 komory. Władze pruskie planowały jej remont kosztem 1011 talarów, ale od planów odstąpiono. W 1808 roku stwierdzono nawet, że budowla zagraża mieszkańcom.

Już w czasach zaboru rosyjskiego postulowano o budowę nowej, piętrowej siedziby władz miejskich, w której miały się również znaleźć: odwach wojskowy, waga miejska, Kasa Obwodowa i sądy. Koszt budowy murowanego ratusza miał wynieść 30 tysięcy złotych polskich. Plany z 1821 roku, a później 1832 roku, podobnie jak starsze plany remontu jeszcze w czasach pruskich, również nie zostały zrealizowane.

Jedyną pamiątką „in situ” po sieradzkim ratuszu pozostaje dziś zatem uproszczony zarys fundamentów budowli zamarkowany cegłą na płycie rynku, a wykonany podczas ostatniej rewitalizacji sieradzkiego rynku. W zbiorach Muzeum Okręgowego znajdują się natomiast liczne artefakty odnalezione podczas prac archeologicznych, w tym miecz i groty strzał, fragmenty ceramiki toczzonej na kole (garnki, talerze, makutry i in.), beczek z obręczami, cebrzyków, a także kafli piecowych.

KAMIENICA POJAGIELLOŃSKA [ul. Dominikańska 2]

Północno-wschodnie naroże sieradzkiego rynku zajmuje tzw. kamienica pojagiellońska. W starszych źródłach ten późnorennesansowy budynek niesłusznie datowano na koniec XV stulecia i wiązano z domem zakupionym przez Kazimierza Jagiellończyka.

W rzeczywistości budowla ta powsta-

ła najwcześniej pod koniec XVI wieku w charakterystycznej, włoskiej manierze architektonicznej. Wzniesiono ją w tzw. krzyżu drożnym – miejscu, gdzie krzyżowały się główne szlaki komunikacyjne. Złożona z trójprzestrzennego budynku frontowego, z czasem została poszerzona o wolno stojącą, murowaną budowlę na zapleczu. Z biegiem lat oba obiekty połączono i znacząco rozbudowano.

Wzmianek o starszych murowanych budynkach mieszkalnych na Starym Mieście w Sieradzu jak dotąd nie odnalezio-

no. Jedno jest pewne – kamienica przy ul. Dominikańskiej 2 jest dziś najstarszym istniejącym domem mieszkalnym w mieście, a jeszcze w 1791 roku była – obok 190 drewnianych budynków mieszkalnych i takiegoż ratusza – jedyną murowaną kamienicą na Starym Mieście w Sieradzu.

Wejście do budynku zdobi częściowo zrekonstruowana okładzina z ciosu. Od 1947 roku budynek jest siedzibą sieradzkiego Muzeum Okręgowego.

MUZEUM OKRĘGOWE W SIERADZU

[ul. Dominikańska 2]

Początki sieradzkiego muzeum sięgają końca lat 30. XX wieku. Powstało w 1937 roku z inicjatywy miłośników ziemi sieradzkiej, inspirowanych i wspieranych przez działaczy Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. W dniu 23 listopada 1937 roku wybrano zarząd i zatwierdzono statut nowej placówki. Pierwsze eksponaty pochodziły z darowizn Kazimie-

rze Walewskiego z Tubądzina, starosty sieradzkiego Kazimierza Łazarskiego,

księdza Walerego Pogorzelskiego (który został pierwszym prezesem zarządu), a także wielu innych osób, w tym nauczycieli, właścicieli ziemskich i chłopów z okolic Sieradza.

Pierwszym kustoszem muzeum został Rudolf Weinert, z pochodzenia Austriak. W latach 1937-44, prowadząc szereg wykopalisk archeologicznych Weinert opracował pierwszą monografię pradziejów powiatu sieradzkiego, a wiele z zebranych przez niego eksponatów (w tym pochodzących z miejscowych świątyń) udało się uratować z pożogi wojennej.

Szczególnie zasłużoną postacią dla roz-

woju sieradzkiego muzeum była Zofia Neymanowa, etnograf, wieloletni kustosz i kierownik muzeum od czerwca 1948 do końca 1976 roku, której poświęcono pamiątkową tablicę na budynku przy ul. Dominikańskiej 2.

Powojenne lata działalności muzeum to organizacja, rozbudowa budynków i udostępnienie szeregu nowych wystaw stałych dla publiczności. To również okres pozyskiwania kolejnych eksponatów, których liczba wzrosła do ponad 45 000 obiektów. W tym czasie powiększono muzeum o dwie kamienice w Rynku i udostępniono do zwiedzania wystawy stałe.

Obecnie muzeum posiada działy archeologii, historii, sztuki, etnografii oraz dział promocji i edukacji muzealnej. Znajduje się tu również biblioteka naukowa. Prezentowane są tu wystawy stałe, na których przedstawiono historię osadnictwa na terenie regionu sieradzkiego od pradziejów po średniowiecze, ilustrowa-

ne cennym materiałem archeologicznym, bogate zbiory sztuki i rzemiosła artystycznego, zbiory farmaceutyczne, numizmaty, eksponaty ukazujące kulturę wsi sieradzkiej z początku XX wieku oraz wojskowy sprzęt łączności, którym posługiwali się żołnierze Wojska Polskiego na przestrzeni minionych lat.

Na szczególną uwagę zasługują zbiory portretu sarmackiego i trumienneego z wizerunkami przedstawicieli rodów szlacheckich zamieszkujących ziemię sieradzką, kolekcja rzeźby sakralnej od średniowiecza po barok, rekonstrukcja przedwojennej apteki sieradzkiej oraz zbiory regionalnych strojów ludowych. Dużym zainteresowaniem zwiedzających cieszy się również kolekcja mebli secesyjnych

i elementów wyposażenia wnętr oraz malarstwo Zygmunta Andrychiewicza.

Celem ekspozycji stałych jest ukazanie historii, kultury, sztuki oraz życia codziennego mieszkańców Sieradza i okolic. Zwiedzanie poszczególnych wystaw wzbogaca prowadzona przez muzeum działalność edukacyjna – organizowane są tu lekcje muzealne dla grup szkolnych oraz wykłady tematyczne dla różnych grup wiekowych, przybliżające historię, zakres i tematykę zbiorów muzealnych. Muzeum organizuje również wystawy czasowe ze zbiorów własnych, jak również pochodzących z innych muzeów i kolekcji prywatnych.

Oddziałami sieradzkiego Muzeum Okręgowego jest Sieradzki Park Etnograficzny mieszczący się przy ul. Grodzkiej w Sieradzu oraz Muzeum Walewskich w Tubądzinie otwarte dla zwiedzających w dniu 25 października 1984 roku, zlokalizowane w dworze należącym niegdyś do tej rodziny.

SIERADZKA SYNAGOGA

[ul. Wodna 7]

Pojedynczy Żydzi mieszkali w Sieradzu już w XV stuleciu. Masowy napływ ludności żydowskiej do miasta nastąpił jednak dopiero w czasach zaboru pruskiego, kiedy zezwolono jej osiedlać się przy głównych ulicach Sieradza i tu ku-

pować istniejące bądź budować swoje nowe domy.

W listopadzie 1806 roku Żydzi sieradzcy wyodrębnili się z gminy żydowskiej w Łasku i rozpoczęli starania o zezwolenie na wzniesienie własnej bóżnicy, dotychczas bowiem posiadali tylko domy modlitwy przy ulicy Zamkowej i Sukienniczej. Starania o budowę synagogi uniemożliwiły wojny napoleońskie. Na publicznej licytacji zakupiono plac przy ulicy Wodnej, a w styczniu 1818 roku Rada Starszych zwróciła się o zgodę na budowę świątyni.

Budynek murowanej synagogi wzniesiono w latach 1819-24 według projektu znanego architekta Hilarego Szpilowskiego. Synagoga wzniesiona z cegły i pokryta dachówką miała mieć 47,5 łokcia długości, 19,75 łokcia szerokości i 12,5 łokcia wysokości. Koszt materiałów budowlanych miał wynieść 33,5 tysiąca złotych polskich.

Sieradzką synagogę wzniesiono na planie prostokąta, z przybudówką od strony zachodniej, mieszczącą przedsionek. W bogato wyposażonym wnętrzu znajdowała się m.in. ośmioboczna altanowa

bima oraz rozbudowana oprawa Aron ha-kodesz. Podczas wojennej przebudowy budynek utracił większość charakterystycznych cech architektonicznych.

W połowie XIX wieku kantorem był tu Lejzer Perlmutter (1807-77), autor popularnych pieśni religijnych i książek o tematyce talmudycznej, ojciec rabina Abrahama Cwi Perlmuttera (1843-1930), wirylisty Rady Stanu Królestwa Polskiego i posła do Sejmu Ustawodawczego (1919-22). Podczas II wojny światowej synagoga została zdewastowana, a następnie przebudowana przez Niemców – mieścił się tu magazyn zboża. W 1946 roku budowlę przejęła miejscowa PSS „Społem”, później sieradzki PZGS i spółdzielnia rzemieślnicza „Gwarancja”. Funkcjonował tu również Zbór Kościoła Chrześcijańskiego Jezus Żyje, a obecnie znajdują się tu biura firm prywatnych.

Od 1993 roku budynek stanowi własność Gminy Żydowskiej w Łodzi. W kwietniu 2014 roku doszło tu do dużego pożaru. W jedną ze ścian synagogi wmurowano pamiątkową płytę poświęconą żydowskim mieszkańcom Sieradza. W pobliżu znajdowała się mykwa – rytualna łaźnia żydowska, której ślady odkryto w 2012 roku podczas wykopalisk przy ul. Zamkowej.

BAZYLKA MNIEJSZA (KOŚCIÓŁ
FARNY) PW. WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH
[ul. Kolegiacka 11]

Sieradzki kościół farny wzniesiono w czasach panowania Kazimierza Wielkiego. Stał w miejscu starszej świątyni, w której w latach 1213 i 1233 odbyły się pierwsze w Polsce synody biskupie. Ta pierwotna świątynia została spalona przez Tatarów w 1278 roku. Wkrótce po odbudowie została ponownie zniszczona w 1292 roku, tym razem przez Czechów, a w 1331 roku przez Krzyżaków.

Obecny murowany kościół farny
wzniesiono prawdopodobnie w latach

1358-60. Po wielkim pożarze od uderzenia pioruna w dniu 6 czerwca 1645 roku, świątynię odbudowano, a w latach 1648-82 powiększono o dwie nawy boczne. Wtedy też wzniesiono pięciokondygnacyjną wieżę na planie kwadratu, podpartą na zachodnich narożach potężnymi uskokowymi skarpami. Wielobocznie zamknięte prezbiterium ma szerokość równą nawie.

cyjną wieżę na planie kwadratu, podpartą na zachodnich narożach potężnymi uskokowymi skarpami. Wielobocznie zamknięte prezbiterium ma szerokość równą nawie.

Fara w Sieradzu jest murowaną, trójnawową budowlą halową wzniesioną z cegły o układzie polskim, wzmocnioną uskokowymi przyporami, wielokrotnie przebudowywaną i restaurowaną. Elewację frontową zdobi okazały szczyt rozczłonkowany gotyckimi sterczynami. Gotycki charakter elewacji został w 1935 roku zaburzony niefortunną przybudówką, przez którą prowadzi dziś główne wejście

do świątyni. We wnętrzu tej przybudówki umieszczono tarcze herbowe z godłem Polski i województwa sieradzkiego. Nad głównym wejściem znajduje się piaskowcowa rzeźba Matki Bożej Księżnej Sieradzkiej, po obu stronach od wejścia wmurowano kule armatnie z czasów potopu szwedzkiego i I wojny światowej.

W nawie głównej sieradzkiej fary zwraca uwagę sklepienie kolebkowe, w prezbiterium kolebkowe z lunetami zdobione dekoracją stiukową typu kalisko-lubelskiego. Okna prezbiterium zdobią cenne witraże wykonane na przełomie XIX i XX wieku, które przedstawiają świętych: Woj-

ciecha, Stanisława biskupa i Kazimierza.

Centralne miejsce w świątyni zajmuje barokowy ołtarz główny w stylu regencji. Zdobią go obrazy Wszystkich Świętych (XVIII w.), Chrystusa z Krzyżem (autorstwa Wojciecha Gersona, 1890 r.), Wskrzeszenie Piotrowina (XVIII w.) oraz kopia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej z 1932 roku. W górnej części ołtarza umieszczono herb województwa sieradzkiego.

Na lewo od ołtarza głównego znajduje się, również barokowy ołtarz Matki Boskiej Szkaplerznej z 1675 roku ufundowany przez ks. Walentego Witkowicza, w którym centralne miejsce zajmuje obraz patronki z 1751 roku, autorstwa Balthasara de Juncka. W prawym dolnym rogu tego obrazu odnaleźć można widok dawnego zamku sieradzkiego na tle miasta. Zasuwę stanowi tu późnogotycki obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, również malowany na desce, z metalową sukienką, koroną i berłem z XVIII stulecia.

Po przeciwnej stronie znajduje się barokowy ołtarz św. Anny zawdzięczający

swe powstanie Janowi Dymitrowi Solikowskiemu (1539-1603), synowi sieradzkiego wójta, późniejszemu arcybiskupowi lwowskiemu. Ołtarz ten zdobią barokowe rzeźby oraz obrazy św. Anny Samotrzeć z XVIII wieku i św. Władysława, autor-

stwa Wojciecha Gersona. Pod łukiem tęczy barokowy ołtarz z 1754 roku z obrazami św. Józefa (poł. XIX w.) i św. Heleny (XVIII w.). Naprzeciw barokowy ołtarz Aniołów Stróżów z 1756 roku z niezwykle cennym obrazem Trójcy Świętej

z 1500 roku, pochodzącym z nieistniejącego już dziś kościoła św. Trójcy na Rynku Praskim, a do 1934 roku znajdującym się w kościele św. Ducha. W ołtarzu tym znajdują się jeszcze obrazy Anioła Stróża (poł. XIX w.) i św. Wawrzyńca (autorstwa Wojciecha Gersona), a w górnej części obraz św. Rocha (XVIII w.). W innym barokowym ołtarzu, stojącym w pobliżu chóru znajduje się cenna drewniana i polichromowana rzeźba Chrztu w Jordanie z końca XVI lub początków XVII wieku oraz obraz przedstawiający „Ofiarowanie w świątyni”.

W 1658 roku, z fundacji Wojciecha Chudzickiego h. Prus odbudowano kaplicę Męki Pańskiej, która stanęła w miejscu poprzedniej zniszczonej przez pożar w 1645 roku. Znajduje się ona po prawej stronie nawy głównej i przylega do prezbiterium. W jej centrum, na wysokim cokole znajduje się ołtarz z 1756 roku, z XVII-wieczną rzeźbą Jezusa Chrystusa na krzyżu. Zwraca tu uwagę postać małego aniołka (putto) zbierającego do kielicha krew płynącą z rany Chrystusa Ukrzyżowanego. Poniżej na wysokim

gzymsie łączącym mensę z nastawą, znajdują się w rzeźby św. Marii Magdaleny (XVIII w.) oraz św. Jana, związane z kultem Męki Pańskiej. Kompozycję ołtarza uzupełniają kolumny i ucha o dekoracji w stylu regencji. W owalnym zwieńczeniu nastawy znajduje się płaskorzeźba Matki Bożej Bolesnej, a nieco niżej na gzymsie - para uskrzydlonych aniołów i wazy płomienne. Jest tu również witraż, inspirowany znaną rzeźbą „Piety” Michała Anioła, wykonany w 1903 roku w Warszawie. Kaplicę zamyka ozdobna krata fundacji Sióstr Bractwa Literackiego z 1914 roku. Od wschodu do kaplicy przylega zakryścia wzniesiona w 1925 roku.

W miejscu pierwotnej zakrystii w 1935 roku wzniesiono kaplicę Matki Bożej Różańcowej. Znajduje się tu witraż św. Jadwigi Królowej wykonany przez krakowską firmę S. G. Żelińskiego, a także rozbudowana polichromia autorstwa Józefa i Łucji Ożminów z 1950 roku. Polichromia obok scen biblijnych przedstawia śluby króla Jana Kazimierza we Lwowie, wypędzenie Szwedów z zamku sieradzkiego, procesję sieradzką zdążającą na Jasną Górę oraz

ojca Maksymiliana Kolbego w oświęcimskiej celi śmierci. W rogu kaplicy znajduje się kamienna gotycka chrzcielnica, o której krąży legenda, że to właśnie przy niej rycerstwo sieradzkie ostrzyło swe miecze.

Z wyposażenia ruchomego na szczególną uwagę zasługuje: późnogotycka rzeźba św. Anny Samotrzeć (wyobrażenie św. Anny i Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus), ufundowana przez wspomnianego wyżej Jana Dymitra Solikowskiego, a przechowywana dziś na plebanii; dwie cenne chrzcielnice – gotycka, kamienna stojąca dziś w kruchcie pod dzwonn-

cą i drewniana, barokowa, oraz gotycki kielich z początku XVI wieku z minuskułowym napisem na czarze i scenami figuralnymi, stanowiący wybitne dzieło średniowiecznego złotnictwa śląskiego. Są tu również liczne przedmioty darowane farze i parafii przez mieszkańców Sieradza, jak lampka wieczna z 1653 roku przed ołtarzem głównym, srebrny trybularz z 1654 roku, pacyfikał z 1722 roku oraz żyrandole z 1926 roku, pochodzące z czasów gdy w świątyni zamontowano oświetlenie elektryczne.

We wnętrzu świątyni odnaleźć można również liczne tablice epitafijne. Najstarsza z nich pochodzi z 1645 roku i poświęcona jest księdzu Świętosławowi Sarnowskiemu, proboszczowi fary sieradzkiej, kanonikowi i kanclerzowi gnieźnieńskiemu, dzięki któremu w 1585 roku ukończono budowę wieży kościelnej. Są tu również tablice poświęcone doktorowi Oktawianowi Rybickiemu (†1852), lekarzowi i regionaliście Janowi Stanisławskiemu (†1900), naczelnikowi sieradzkiej OSP Kajetanowi Trąbczyńskiemu, dowódcy Armii Krajowej - mjr Bogdanowi Górskiemu i kpt. Marcinowi Stacheckiemu, a także zasłużonym proboszczom sieradzkiej fary – księżom W. Pogorzelskiemu i A. Leśniewskiemu.

W 1925 roku w fasadę sieradzkiej fary wmurowano fragmentarycznie zachowane rzeźbione odrzwia dawnego zamku sieradzkiego (datowane na połowę XVII stulecia), z nadprożem zdobionym płaskorzeźbionym orłem trzymanym przez gryfy, wspartym na kolumnach oplecionych winoroślą. Od 19 marca 2018 roku sieradzka fara nosi godność bazyliki mniejszej.

Otoczenie świątyni współtworzy plebania z końca XIX stulecia, organistówka z początków XIX wieku, Dom Katolicki wzniesiony w latach 1929-33 oraz figura Matki Boskiej z 1926 roku – dar małżeństwa Danielewiczów.

ZESPÓŁ KLASZTORNY OO. DOMINIKANÓW [ul. Dominikańska 16]

Dominikanie zostali sprowadzeni do Sieradza już w XIII stuleciu. Miało to miejsce w czasach Konrada Mazowieckiego lub jego syna Bolesława. Inicjatorem fundacji klasztoru był zapewne arcybiskup Pełka, od 1232 roku metropolita gnieźnieński, który w lipcu 1233 roku przybył do Sieradza na zwołany przez siebie synod prowincjonalny poświęco-

ny karności duchowieństwa, kwestiom dziesięcin i kar za pogwałcenie kościołów i cmentarzy.

Tutejsza świątynia została wzniesiona w latach 1233–45. W czasach księcia Kazimierza Konradowicza nadano jej wezwanie św. Stanisława Biskupa i Męczennika, kanonizowanego w dniu 8 września 1253 roku w Asyżu przez papieża Innocentego IV. Poświęcenie świątyni nastąpiło wkrótce po tym, jak w dniu 8 maja 1254 roku w Krakowie sieradzcy dominikanie wraz ze wspomnianym księciem Kazimierzem

wzięli udział w uroczystości „podniesienia prochów” świeżo kanonizowanego męczennika. Tym samym sieradzki kościół stał się jedną z najstarszych świątyń dominikańskich w Polsce.

Podczas budowy kościoła działał w Sieradzu znakomity warsztat ceramiczny, produkujący elementy dekoracyjne niespotykane w innych ośrodkach ówczesnego budownictwa ceglanego w Europie Środkowo-Wschodniej. Świątynię ozdobiły trójlistne bloki tworzące archiwolty portalowe i rodzaj przesłon okiennych, delikatne reliefy wokół łuków okien zachodnich, wreszcie podokapowy fryz złożony z płytek ceramicznych, których relief tworzy przecinające się arkadki wsparte stylizowanymi liliami.

W 1331 roku kościół - pomimo interwencji ówczesnego przeora Mikołaja u znanego mu osobiście komtura Hermana von Oettingena - został ograbiony i spalony przez Krzyżaków. Świątynię odbudowano dopiero około 1380 roku. W 1693 roku w wielkim pożarze miasta, w którym spłonęły 52 domy, zniszczeniu uległ również kościół dominikański.

Spłonęło całe wyposażenie wnętrza i zawało się sklepienie. Podczas trwającej aż 17 lat odbudowy (1701-18) znacznie obniżono sklepienie, fasadom nadano barokowe szczyty, a okna zamknięto półkoliście.

W 1864 roku sieradzcy dominikanie, którzy przebywali w tutejszym klasztorze przez ponad 600 lat zostali zmuszeni przez władze carskie do jego opuszczenia, a ich niezwykle bogatą bibliotekę wywieziono do Włocławka. Klasztor pełnił funkcję więzienia, nieremontowany popadał w ruinę, a przed ostatecznym zniszczeniem uratował go ksiądz Aleksander Brzeziński, który w latach 1908-23 pełnił funkcję kapelana.

Już w odrodzonej Polsce, w 1922 roku zespół kościelno-klasztorny stał się własnością sióstr Urszulanek SJK (Serca Jezusa Konającego). We wrześniu 1939 roku część zabudowań zamieniono na szpital dla żołnierzy Wojska Polskiego, później krótko więziono tu sieradzkich Żydów wywiezionych później do KL „Kulmhof am Ner”, a kościół pozostawał zamknięty przez całą wojnę.

Dawna świątynia dominikańska to w zrębie wczesnogotycki murowany, jednonawowy kościół z cegły o układzie wenedyjskim, którego fasady (wschodnia i zachodnia) posiadają barokowe szczyty. Brak tu wieży, nawa jest nieco szersza od prezbiterium, od strony południowej zachowały się ślady po istniejącej niegdyś zakrystii. W zewnętrznej ścianie nawy (po stronie południowej), w miejscu pierwotnego wejścia znajduje się unikatowy wczesnogotycki portal z XIII stulecia z monumentalnymi archiwoltami zestawionymi z trójlistnych bloków kamiennych. Na uwagę zasługują wspomniane wyżej elementy zdobnicze ze specjalnie formowanej cegły, płytek ceramicznych, w tym fryz arkadowy obiegający kościół pod oknami oraz ornament wiciowy w archiwoltach okiennych. Detale te stanowią unikat w polskiej architekturze połowy XIII stulecia.

Od północy do świątyni przylega czworoboczny budynek klasztorny. Najstarsze skrzydła – północne i zachodnie pochodzą z czasów budowy kościoła, skrzydło wschodnie powstało w XVI wieku, a południowe ukończono w 1651 roku. Nieregularne przedłużenie zachodniego skrzydła stanowi tzw. priorat, czyli siedziba przeora, pochodzący z czasów sprzed budowy świątyni, a obecny kształt zawdzięczający przebudowom w 1777 i 1925 roku. W refektarzu odnaleźć można cenny ołtarz „Wskrzeszenie Piotrowina” z 1647 roku. Wirydarz klasztorny otaczają krużganki sklepiene kolebkowo z lu-

netami, tu z kolei zobaczyć można cenne obrazy, głównie z XVII i XVIII stulecia, przedstawiające m.in. św. Jana Nepomucena i św. Wincentego z Ferrary, ponadto obrazy „Ecce Homo” i „Mater Dolorosa” autorstwa M. Dobrzańskiego, a także drewnianą rzeźbę Madonny z lat 1420-30. Z kolei w zakrystii - dawniej skarbcu wybudowanym w końcu XVI wieku - znajdują się piękne przykłady malarstwa portretowego (XVII-XIX w.) oraz stare meble z XVIII stulecia.

Podominikańska świątynia posiada w prezbiterium sklepienie kolebkowo-krzyżowe wsparte na konsolach, a w nieco wyższej i szerszej nawie sklepienie kolebkowe na gurtach, wsparte na pilastrach. Sklepienia te są efektem późniejszych przebudów, a pierwotne ceglane sklepienie zachowało się tylko nad chórem i w zakrystii.

Prospekt organowy i rzeźby na nim - król Dawid oraz anioły: grający i śpiewający, pochodzi z XVIII wieku. Po obu stronach prospektu organowego widoczne są odkrywki oryginalnych elementów

gotyckich okien. Trzy zamurowane okna gotyckie widoczne są w północnej ścianie nawy. Bogato zdobiona ambona pochodzi z XVIII wieku, jej szczyt wieńczy postać św. Dominika, a pod daszkiem Duch Święty w promieniach.

W prezbiterium i na łuku tęczy znajdują się cenne malowidła wykonane w 1910 roku, przedstawiające liczne sceny z życia św. Jadwigi - po prawej stronie św. Jadwiga modli się przed krucyfiksem na Wawelu, po lewej wraz z Władysławem Jagiełłą rozmawia z komturami krzyżackimi, przepowiadając im klęskę. Na łuku tęczy (od strony nawy) namalowano apoteozę wskrzeszenia Polski na

tle Giewontu. W tłumie przedstawionym na malowidle występują postacie historyczne i współcześni sieradzanie – po prawej królowie, rycerstwo, duchowni na czele ze św. Stanisławem (biskupem i męczennikiem) oraz chłopci i mieszcza-

nie z Tadeuszem Kościuszką w sukmanie i z podniesionymi rękoma, po lewej papież, biskup Stanisław Zdzitowiecki, sieradzcy proboszczowie i urzędnicy. Na wewnętrznej stronie łuku tarczy przedstawiono scenę nawiązującą do zjazdu szlachty odbytego w Sieradzu 28 marca 1383 roku, na którym zdecydowano o wyborze jednej z córek króla Ludwika, Jadwigi, na króla Polski.

Barokowy ołtarz główny o bogatej dekoracji rzeźbiarskiej i ornamentyce ufundował w 1718 roku (po odbudowie spalonej świątyni) kasztelan wieluński Ludwik Wężyk. Jednokondygnacyjną konstrukcję ołtarza ujmują po bokach dwie pary korynckich kolumn, podpierających wielokrotnie łamane gzymsy. Kolumny łączy baldachim w kształcie wielobocznej półkopy, z którego zwisają rzeźbione kotary. Wyżej, wokół postaci Chrystusa wznosi się wielka gloria z promieni i obłoków z uskrzydłonymi główkami aniołków, poniżej smukła figurka anioła z rozpostartymi skrzydłami, krzyżem w lewej ręce i otwartą księgą. Po bokach ołtarza umieszczono

rzeźby św. Andrzeja i św. Heleny.

U samej góry umieszczono słynący łaskami cudowny obraz Matki Boskiej Różańcowej z początków XVII wieku, autorstwa nieznanego artysty, przykryty srebrną sukienką, z końca XVII wieku. Obraz olejny na desce jest kopią obrazu Matki Boskiej Śnieżnej z bazyliki Santa Maria Maggiore w Rzymie. Został ufundowany przez Bractwo Różańcowe.

Na zasuwie znajduje się XVIII-wieczny obraz św. Stanisława odnowiony w 1856 roku, drugą zasuwę stanowi obraz Chrystusa Króla namalowany przez urszulanek, siostrę Magdalenę Hekker w 1939 roku. Podstawę ołtarza stanowi antepedium rzeźbione w drewnie z 1753 roku, które ufundował protektor przyklasztornego bractwa różańcowego, chorąży sieradzki Stanisław Kolczyński. Od strony chóru zakonnego do ołtarza wielkiego przylega rzeźbiony w drewnie ołtarz z obrazem św. Jana Kantego z 1731 roku. Ufundował go w latach 1731-34 starosta sieradzki Jan Morsztyn.

Na lewo od ołtarza głównego znajduje się ołtarz św. Dominika z przedstawieniem św. Dominika z lilią i księgą, wzorowany na cudownym obrazie z Soriano w Kalabrii. Tarczę nad obrazem zdobi godło św. Dominika - gwiazda, która według legendy miała się ukazać nad jego głową po Chrzcie Świątym. Pod gwiazdą umieszczono lilię i palmę, symbole cnót oraz godło zakonu dominikanów - szczyt z gorejącą pochodnią w paszczy, a w ogniu glob ziemski.

Na zasuwie, zamiast obrazu św. Piotra z Werony (dziś na krużganku) umieszczono kopię Zwiastowania Guida Reniego z sygnaturą F. Rybińskiego i datą „1856”. U góry w osmiobocznej ramie mały szczerbiony obrazek przedstawiający spotkanie św. Dominika ze św. Franciszkiem z Asyżu na stopniach bazyliki laterańskiej w Rzymie, gdzie przybyli równocześnie by starać się o zatwierdzenie swych reguł. Na szczycie umieszczono posąg św.

Michała Archanioła, św. Kazimierza oraz św. Zygmunta, króla burgundzkiego i patrona Polski, męczennika z VI wieku, którego relikwie przywieziono z Akwizgranu do Płocka w 1166 roku.

Na prawo od ołtarza głównego znajduje się ołtarz św. Jacka, identyczny z ołtarzem św. Dominika. Święty przedstawiony jest tu z puszką i figurą Matki Boskiej w ręku, za nim, na stole leżą lilia, księga i różaniec. Na zasuwie św. Barbara, męczennica z IV wieku - obraz ten pochodzi z dawnego ołtarza tej świętej, który jeszcze w XIX wieku znajdował się w kościele. Nad obrazem św. Jacka na tarczy herb - godło rodowe Odrowąż, wyżej obraz i figura św. Jana Nepomucena, a po bokach posądkę św. Stefana - króla Węgrów i św. Jana Kantego.

Ołtarz „Adoracji Dzieciątka Jezus” zawiera obraz na blasze z połowy XVII stulecia, namalowany w Bolesławcu przez Krzysztofa Fokielskiego (vel Cristopha Vogla, malarza na dworze książąt saskich) na zamówienie bractwa różańcowego. Centralną część zajmuje tu postać Dzieciątka Jezus w srebrnej sukience, u jego stóp przedstawiono postacie papieża Klemensa VIII, biskupa krakowskiego i kardynała Jana Alberta, biskupa wrocławskiego i płockiego Karola Ferdynanda (po lewej stronie) oraz króla Zygmunta III Wazy z klęczącymi synami: Władysławem IV, Janem Kazimierzem w stroju polskim i Aleksandrem Karolem (z prawej strony).

Na zasuwie obraz św. Józefa z 1768 roku, sygnowany nazwiskiem Ignacego Kobzubskiego, po bokach posągi św. Benona, biskupa niemieckiego oraz św. Apolonii Męczenniczki aleksandryjskiej z III wieku. Górną kondygnację ołtarza zdobi obraz św. Anny z Matką Boską i Dzieciątkiem Jezus oraz posągi św. Rocha, św. Tomasza z Akwinu i św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Rzeźbione antepedium (1753-55) ufundował Stanisław Kolczyński.

W rokokowym ołtarzu św. Wincentego z Ferrary, z rzeźbionym ażurowym zwieńczeniem, znajduje się wizerunek Trójcy Świętej i aniołów. Św. Wincentego z Ferrary zwano „Aniołem sądu”, stąd

na obłokach postać Chrystusa Sędziego, na którego wskazuje Święty, ponadto trzy postacie oznaczające nawróconych przez św. Wincentego grzeszników. Na zasuwie przedstawienie modlącego się św. Tomasza z Akwinu i dwóch aniołów, opasujących go błękitną wstęgą - obraz szkoły włoskiej XVIII wieku. Wśród figur świętych po bokach znowu św. Tomasz z Akwinu, z obrazem słońca na piersiach oraz św. Katarzyna ze Sieny, św. Agnieszka z Monte Pulciano oraz św. Piotr z Weroni, trzymający w ręku klucz św. Piotra.

W ołtarzu Męki Pańskiej, ufundowanym około 1670 roku przez burmistrza sieradzkiego Marcina Łobżyńskiego, zwraca-

ją uwagę cenne, polichromowane rzeźby gotyckie - dzieło nieznannej (być może sieradzkiej) pracowni cechowej z XV wieku. Zachowała się środkowa część tryptyku „Zdjęcie z Krzyża”, jest tu również predella z figurą Pana Jezusa w grobie - oraz w górnej części ołtarza mały posążek Pana Jezusa w koronie cierniowej. Na samej górze umieszczono barokową rzeźbę anioła z chustą św. Weroniki.

Z kolei w rokokowym ołtarzu Matki Boskiej Pocieszenia znajduje się obraz Matki Boskiej z połowy XVII wieku - podobnie jak w ołtarzu głównym - kopia obrazu Matki Boskiej Śnieżnej w Rzymie. Na zasuwie umieszczono obraz Matki Boskiej Niepokalanej z połowy XIX wieku, którym zastąpiono starszy, nie istniejący już obraz św. Marii Magdaleny, której kult wraz z opieką nad jej sanktuarium w południowej Francji, przekazali dominikanom Andegaweni w XIII wieku. Po bokach obrazu znajdują się rzeźby św. Kazimierza Królewicza, syna Kazimierza Jagiellończyka i nieznanego dominikanina.

Ołtarz św. Antoniego (dawniej Różańca świętego; po lewej stronie łuku tęczowego) ufundowany około 1750 roku przez Ludwika Wężyka dla Bractwa Różańcowego zawiera obraz świętego Antoniego, będący wierną kopią Murilla. Na zasuwie zwraca uwagę Matka Boska Różańcowa ze św. Dominikiem i św. Katarzyną Sienieńską (poł. XVIII wieku), a po bokach posągi św. Dominika z psem niosącym pochodnię i św. Ludwika, króla Francji i patrona fundatora ołtarza.

U góry obraz Opieki Matki Boskiej ze św. Dominikiem, po bokach figury św. Wincentego z Ferrary i św. Katarzyny Sienieńskiej w koronie cierniowej, z krzyżem w ręku.

Będąc w świątyni warto również zwrócić uwagę na późnorenesansową płytę nagrobną Piotra Zajączka, kasztelana sieradzkiego (†1467), wmurowaną w ścianę obok ambony staraniem księdza Brzezińskiego. Na płycie kamiennej (pierwotnie

w posadzce kościoła) widnieje postać rycerza w zbroi z ogromnym mieczem u boku, wyraźne są tu herby Prus, Ogończyk, Nałęcz i Bróg, Topacz i Odrowąż, należące do Zajączka i jego żony Barbary, którą wspomina częściowo zachowana inskrypcja „cum uxore sua legitima Barbara”. Z kolei w kruchcie odnaleźć można kilka tablic epitafijnych poświęconych Teresie z Podczaskich Morawskiej (†1836 r.), Emilii i Ludwikowi Białobockim (†1873 r.) oraz Janowi (†1820 r.) i Stefanowi (†1846 r.) Stawiskim.

Przed świątynią stoi dzwonnica zaprojektowana przez arch. Jana Turowicza z Sieradza - pierwotną dzwonnice usytuowaną w linii ogrodzenia zburzyli Niemcy w czasie II wojny światowej. Na dawnym cmentarzu przyklasztornym zwraca uwagę grobowiec Michała Hieronima Rawicz Kosseckiego (†1 kwietnia 1830 r.), pułkownika Wojska Polskiego i dowódcy 4. pułku Strzelców Konnych. Wymieniono tu bitwy, w których uczestniczył Kossecki oraz ordery, które otrzymał. Nagrobek ufundował jeden z braci zmarłego, prawdopodobnie Ksawery Kossecki, generał, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie i Krakowskiego Towarzystwa Naukowego.

INNE CIEKAWE MIEJSCA NA STARYM MIEŚCIE I W NAJBLIŻSZEJ OKOLICY

Gmach Teatru Miejskiego [ul. Dominikańska 19] to dawne stajnie pocztowe wzniesione przed 1823 rokiem, w sąsiedztwie zespołu klasztorного oo. Dominikanów, zakupione przez Radę Opiekuńczą Dobroczynności Publicznej i przebudowane w 1874 roku na salę teatralną. Sieradzki Teatr Miejski to parterowy budynek podwyższony wzdłuż osi o użytkowe poddasze, wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, nakryty dwuspadowym dachem, z alkierzami po bokach fasady. Oś fasady zdo-

ryzalił ujmujący trzy wejścia, w partii dachu zaakcentowany trójkątnym szczytem. Parterowa część budynku pomiędzy alkierzami osłonięta jest balustradą płycinowo-tralkową. W wystroju zewnętrznym zwracają uwagę bogate detale architektoniczne, w tym boniowane naroża, opaski okien, trygify i metopy oraz gzymsy i sterczyny. Obiekt modernizowano w 1900 roku, wówczas budynek częściowo wyburzono i powiększono, nadając fasadzie wystrój eklektyczny. Kolejny remont wykonany w 1924 roku za sprawą Sieradzkiego Towarzystwa

Muzycznego „Lutnia” nadał mu wygląd neoklasycystyczny. Obiekt ponownie przebudowany w 1957 roku przejął w 1978 roku Wojewódzki Dom Kultury, w 1989 r. – Miejski Dom Kultury. Już w XXI wieku odnowiono plac przed budynkiem, przeprowadzono kolejny kompleksowy remont oraz modernizację wnętrza i infrastruktury technicznej;

Dawny zajazd pocztowy [ul. Kościuszki 3/3a] – pochodzący z początku XIX wieku dawny zajazd (z przybudówką z 1920 roku od strony ul. Ogrodowej) to klasycystyczna, murowana budowla o prostej, ale eleganckiej fasadzie wzniesiona w pobliżu południowo-zachodniego narożnika sieradzkiego rynku. Zrekonstruowana i gruntownie wyremontowana w końcu lat 80. XX wieku mieści od 1989 roku sieradzkie Biuro Wystaw Artystycznych. Parterowy budynek zajazdu wzniesiony na rzucie podkowy, o nierównych ramionach, w większości parterowy (od strony ul. Ogrodowej dwukondygnacyjny), nakryty jest

dwuspadowym dachem od podwórka rozczłonkowanym lukarnami. Budynek posiada bogato dekorowaną elewację frontową, podwyższoną o ściankę kolankową wydzieloną profilowanym gzymsem. Na osi fasady znajduje się szeroki otwór wejściowy zamknięty łukiem, ujęty parą pilastrów ze stylizowanymi hermami i zaakcentowany prostokątnym szczytem z attyką. Prostokątne okna elewacji frontowych ujęte są w profilowane opaski, w skrzydle dwukondygnacyjnym tylko na oddzielnym gzymsem, parterze. W pomieszczeniach piwnic zachowały się sklepienia kolebkowe;

Zabytkowe kamienice przy Rynku oraz ulicach Dominikańskiej, Warszawskiej i Kolegiackiej, w większości przypadków uwzględniono w rejestrze lub co najmniej wojewódzkiej ewidencji zabytków. Wznieszone od początku XIX stulecia, często z wykorzystaniem materiału budowlanego pochodzącego z rozbiórki zamku i murów miejskich. W czasach zaborów zastąpiły drewnianą zabudowę Starego Miasta niszczoną podczas wielokrotnych pożarów. Do najciekawszych pod względem architektonicznym należą kamienice przy Rynku (nr 1, 2, 3, 4, 6 i 13), ul. Dominikańskiej 5, Kolegiackiej 14 i 15 oraz Warszawskiej

3. W kamienicy przy ul. Warszawskiej 1 na przełomie XIX i XX wieku mieściła się księgarnia Jadwigi Kowalskiej, której częstym gościem był Władysław Reymont;

Strażnica Ochotniczej Straży Pożarnej [ul. Krakowskie Przedmieście 1] - murowaną siedzibę sieradzkiej straży wzniesiono w 1879 roku, a rozbudowano w latach 1923-27 i po II wojnie światowej. W latach międzywojennych na piętrze budynku działało kino „Światowid”, które po wojnie funkcjonowało jako kino „Nysa”. Charakterystyczny budynek z wieżą jest jednym z bardziej rozpoznawalnych budynków poza obrębem Starego Miasta;

Kaplica św. Kajetana na Poświętnej Górze [ul. Krakowskie Przedmieście] – ta niewielka neogotycka świątynia powstała około 1900 roku za sprawą właściciela pobliskiego browaru Kajetana Trąbczyńskiego, w miejscu kościoła św. Mikołaja wzmiankowanego już w 1339 roku. Trąbczyński podczas budowy swojej siedziby

natrafił na dawny cmentarz choleryczny z dużą liczbą ludzkich kości. Poleciał zebrać je w jednym miejscu, a obok wybudować kaplicę. Dawna kaplica dworska to niewielki, murowany, otynkowany i oszkarpowany budynek nakryty dwuspadowym dachem, zwieńczonym wieżyczką na sygnaturce. Do świątyni prowadzą ostrołukowe drzwi, taki kształt mają też okna w ścianach bocznych, a fasadę zdobi fryz schodkowy;

Miejskie Gimnazjum Humanistyczne, obecnie I LO im. Kazimierza Jagiellończyka [ul. Żwirki i Wigury 3] – budynek szkolny, do którego realizacji powołano Komitet Budowy Szkoły Średniej w Sieradzu, powstał w latach 1924-26 według projektu arch. Wacława Kowalewskiego, pod nadzorem budowlanym Jana Ratajewicza. Prace murarskie wykonała firma murarska Jana Margla. Dwukondygnacyjna, podpiwniczona budowla nakryta jest dachem czterospadowym. W elewacji frontowej zwraca uwagę płytki, trójjosio-

wy ryzalit dźwigający trójkątny naczółek osadzony na tle schodkowego szczytu z kulistą sterczyną w zwieńczeniu. W ryzalicie wgłębny portyk kolumnowy, z kolumn jońskich w wielkim porządku. Partię cokołową wydziela gzyms, a gęsto rozmieszczone okna osadzone są na gzymsach parapetowych.

WZGÓRZE ZAMKOWE I OKOLICE

WZGÓRZE ZAMKOWE W SIERADZU

Najstarsze ślady osadnictwa w miejscu dzisiejszego Wzgórza Zamkowego, będącego wcześniej jedynie kępą wśród nadwarciańskich mokradeł, pochodzą z 2. połowy XI stulecia. Dopiero około połowy XII stulecia powstał w tym miejscu dwuczłonowy, otoczony wałami gród kasztelański. Główna część grodu obejmowała teren obecnego Wzgórza Zamkowego. Otaczał ją wał wzniesiony głównie ze skrzyń wypełnionych ziemią, na którym ułożono kolejne warstwy

drewnianych bali. Fragmentaryczne badania przeprowadzone w obrębie majdanu pozwoliły zidentyfikować ślady co najmniej siedmiu chat oraz palenisk otwartych i pieców kopułkowych. Drugi człon grodu obejmował mniej więcej teren dzisiejszego skansenu i był znacznie słabiej chroniony.

Początki zamku sięgają połowy XIII stulecia, kiedy podjęto szeroko zakrojoną przebudowę grodu. Prace te prowadzono w czasach księcia Leszka Czarne-

radzki gród zyskał wtedy potężne drewniano-ziemne fortyfikacje posadowione na wałach mających u podstawy do 15 metrów szerokości. Po Leszku Czarnym Ziemią Sieradzką władał książę Władysław Łokietek, którego dwukrotnie zmuszono do kapitulacji wobec przeważających sił wojsk czeskich. W czasach księcia Przemysła inowrocławskiego doszło do spalenia sieradzkiego grodu przez wojska krzyżackie.

Murowana warownia sieradzka powstała w czasach Kazimierza Wielkiego. Zbudowano ją na nieregularnym planie zbliżonym do trapezu, powielając w ten sposób zarys dawnych obwarowań ziemnych. Mury zamkowe z gotyckiej cegły - palcówki wzniesiono na fundamentach z głazów narzutowych. Miały grubość prawie 3 m. i sięgały blisko 12 m. ponad poziom dziedzińca zamkowego, a wewnątrz nich znalazł się obszar o powierzchni około 2 800 m². Koroną muru o długości 220 m. biegł ganek dla obrońców i krenelaż, a w przyziemiu wschodniej kurtyny znajdował się kanał odprowadzający wodę z dziedzińca. Potencjał obronny zamku został wzmocniony w XVI stuleciu poprzez budowę u podstawy nasypu drewnianego parkanu z pięcioma basztami. Sam parkan zaopatrzony był w okienka strzelnicze, istniał tu chodnik dla obrońców osłonięty daszkiem.

Sieradzki gród, a później i sam zamek były otoczone fosą zasilaną wodą z jednej z odnóg Warty. Stare koryto Warty wykorzystwała później rzeka Żeglina, która

również i dziś płynie w sąsiedztwie zamkowego wzgórza. Fosa miała prawdopodobnie kilkanaście metrów szerokości. Przerzucony przez fosę drewniany most prawdopodobnie prowadził już do grodu, a istniał na pewno już w czasach kazimierzowskich prowadząc wprost do bramy zamkowej. Wjazd na most zabezpieczała drewniana brama – samborza, kolejną bramę ulokowano na przeciwnym przyczółku. Umożliwiała ona podniesienie zwodzonego prześła mostu w obliczu zagrożenia. Most zapewne wielokrotnie remontowano, nowa przeprawa powstała tu w 1. połowie XVII stulecia, a w 1765 roku odnotowano, że „mostu na wjazd do bramy nie masz”.

Wjazd do zamku prowadził przez bramę zamkową – czworoboczną, murowaną budowlę wysuniętą z linii muru obwodowego. Brama ta powstała najpewniej jeszcze w średniowieczu, choć nie można wykluczyć, że stało się to później. W XVI wieku przylegał do niej drewniany budynek stanowiący jej przedłużenie od strony dziedzińca. Nad przełotem bramnym znajdowała się w nim sień i komnata, a wyżej, w trzeciej kondygnacji pomieszczenia magazynowe. Drewnianą część domu bramnego rozebrano w początkach XVII stulecia, a część murowaną (w której znajdowała się tzw. izdebka) remontowano m.in. w 1688 roku.

Stojąca w północno-zachodnim narożniku wieża zamkowa powstała w tym samym czasie co mury, a więc w czasach kazimierzowskich. Ośmioboczna ceglana budowla o średnicy 10 metrów i wysokości około 16 metrów posiadała drewniane stropy. Jej korona wystawała jedynie 4 metry ponad blanki murów obronnych. Główne wejście znajdowało się na wysokości 7 metrów, poniżej wejścia znajdowało więzienie. Mimo postępującego upadku sieradzkiej warowni w XVII-XVIII stuleciu sama wieża przetrwała do początków XIX wieku, kiedy rozebrali ją Prusacy.

Głównym budynkiem mieszkalnym zamku pełniącym również funkcje administracyjne i magazynowe była tzw. kamienica zamkowa zwana też: Domem Wielkim. Data jej powstania nie jest znana, ale przyjmuje się że jej początki sięgają jeszcze czasów panowania Kazimierza Wielkiego, względnie Władysława Jagiełły. Ta murowana, trójkondygnacyjna budowla była jedną z najokazalszych jeśli chodzi o ówczesne zamki królewskie, wzniesiono ją na rzucie prostokąta o wymiarach 46 x 10,6 metra, a jej wysokość sięgała korony murów zamkowych. Posiadała piwnice, przyziemie i piętro. Piwnicę zajmowały magazyny płodów rolnych, piwa i akcesoriów myśliwskich oraz więzienie. W przyziemiu znajdował się skarbiec oraz archiwum ksiąg grodzkich i zbrojownia. Piętro natomiast zajmowała część reprezentacyjna z ogrzewanym piecem apartamentem królewskim, sienią i salą audiencyjną. Komunikację między piętrami zapewniał drewniany ganek. Z apartamentu monarszego można było przejść zadaszonym łącznikiem bezpośrednio do kaplicy zamkowej.

W latach 1537-47 kamienicę zamkową przebudowano w duchu renesansowym. Średniowieczny gmach o niezmiennych gabarytach został gruntownie przekształcony przez zatrudnionych wówczas licznych murarzy, budowniczych schodów i stropów, zdunów, stolarzy i szklarzy. Zachowano dawne podziały wewnętrzne, powiększono okna. Komunikację między piętrami wprowadzono do wnętrza likwidując drewniany ganek, górną sień oświetlono pięcioma oknami, część ścian wewnętrznych pokryto malaturą i zawieszono na nich obrazy. Budynek w całości otynkowany i nakryto nowym dachem gontowym, wprowadzając m.in. renesansowe dekoracje okienne.

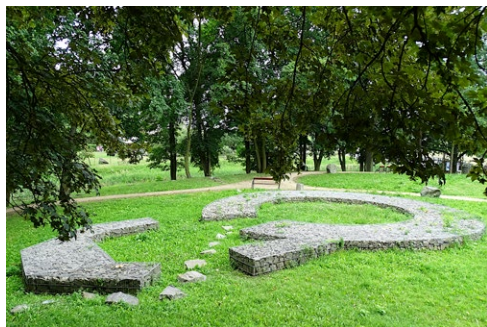
Niestety, w 1588 roku południową część zabudowań zamkowych objął wielki pożar, który zniszczył również świeżo przebudowaną kamienicę zamkową. Spłonęły wówczas wszystkie jej drewniane części, a więc stropy i dachy, a mury zostały nadwątlone.

Odbudowę, a właściwie budowę nowego gmachu na starych fundamentach na przełomie XVI i XVII stulecia nadzorował ówczesny starosta sieradzki Stanisław Jaxa-Bykowski oraz jego syn Jan. Nowa kamienica, podobnie jak poprzednia również trójkondygnacyjna, została nieco skrócona od strony zachodniej, ale objęła - poprzez załamany rzut - starą średniowieczną rotundę. Parter zajęła izba i komnata wielka, piętro izba wielka, sala pełniąca funkcję sądową oraz przedsionek. Swe miejsce w nowej kamienicy zna-

lazła też piwnica na dokumenty - księgi grodzkie oraz więzienie. Oba skrzydła łączyły sionki z krętymi schodami. Również i tym razem obiekt dość szybko uległ zniszczeniu – stało się to podczas potopu szwedzkiego i późniejszej wojny północnej. W roku 1789 obiekt opisano już jako kompletnie zrujnowany.

Warto wspomnieć o szczególnie istotnym elemencie zamku, dawnej rotundzie zamkowej, która powstała jeszcze w XIII stuleciu w obrębie drewniano-ziemnej warowni. Jej fundatorem był zapewne zmarły w 1288 roku książę Leszek Czarny, który od 1263 roku był też księciem sieradzkim. Murowana rotunda pw. św. Trójcy od samego początku spełniała funkcję kaplicy książęcej, a później monarszej. Była świątynią, której nawa na planie koła o średnicy zewnętrznej nieco ponad 10 m. łączyła się z niewielkim prostokątnym prezbiterium o wymiarach 5,9 x 5 m. Grubość muru nawy wahała się od 2,2 do 2,4 m., natomiast grubość muru apsydy wynosiła około 1 m. Wzniesiono ją z cegły układanej w tzw. wątku wendy-

skim, na fundamencie z kamieni polnych, co pozwala zaliczyć sieradzką rotundę do budowli wczesnogotyckich. Po wzniesieniu kamienicy zamkowej połączono ją z tą pierwszą, arkadowym przejściem. W czasach Władysława Jagiełły wnętrze rotundy pokryto polichromią. Przed 1533 rokiem runęło jej sklepienie. Po nakryciu rotundy nowym sklepieniem kolebkowym umieszczono tu zamkowe archiwum - nowy kościół Trójcy Świętej usytuowano natomiast między podzamczem, a miastem. Po remoncie Domu Wielkiego na przełomie XVI i XVII stulecia rotundę włączono w obręb odbudowanej w nowym kształcie, poszerzonej o poprzeczne skrzydło kamienicy zamkowej.

Na dziedzińcu zamkowym stanęły również inne budowle. Przy zachodnim odcinku muru obwodowego już w średniowieczu (2 poł. XIV-XV w.) istniała drewniana kuchnia zamkowa. Przed 1533 rokiem (zapewne po rozbiórce starej budowli) powstał nowy, parterowy budynek kuchni, który podwyższono o piętro w 1547 roku. Kolejny, trzeci już budynek

kuchni powstał w 1. ćwierci XVII stulecia i przetrwał do początków XVIII wieku. W czasach XVI-wiecznej przebudowy, w 1546 roku powstał również drewniany dom dla służby zlokalizowany między kuchnią, a kamienicą. Osiem znajdujących się tu „komór” przeznaczono dla tzw. rodziny czyli personelu grodzkiego. Dwukondygnacyjna budowla spłonęła w pożarze w 1581 roku i nigdy jej już nie odbudowano.

Północno-wschodnią część zamku zajmował drewniany dom sądowy wzniesiony najpóźniej w 1. ćwierci XVI stulecia. Dolna kondygnacja tej okazałej piętrowej budowli o długości 25-30 metrów i szerokości 9 metrów pełniła funkcje mieszkalno-magazynowe, górna pełniła funkcje urzędowe – mieściła się tu m.in. sala sądowa. W pobliżu, przy murze wschodnim stała zamkowa piekarnia, zbudowana niedługo przed 1532 rokiem jako dom dla straży zamkowej i pełniąca tę rolę do 1546 roku. W odróżnieniu od innych te dwie drewniane budowle przetrwały wielki pożar w 1588 roku, a zniszczeniu uległy dopiero w XVII stuleciu.

Miejszem ściśle związanym z sieradzkim zamkiem był tzw. przygródek pełniący funkcję zaplecza produkcyjnego i magazynowego dla zamku sieradzkiego. Przygródek powstał zapewne na przełomie XIV i XV stulecia, a funkcjonował prężnie do 4. ćwierci XVI wieku. W XVI wieku istniały tu m.in. słodownia i browar, staw rybny, dwie stajnie, masztalnia, chlew, a nawet ogrzewana piecem łaźnia, były tu ogrody, a w sąsiedztwie łąki i pastwiska.

Warto odnotować, że na sieradzkim zamku wielokrotnie przebywał Władysław Jagiełło, który przeprowadził remont warowni. Tu też, w 1432 roku wybrano jego następcę Władysława III Warneńczyka, po śmierci którego (w bitwie pod Warną w 1444 roku), również podczas odbytego w Sieradzu zjazdu zdecydowano o wyborze na opuszczony tron Kazimierza Jagiellończyka.

Po utracie statusu królewskiej siedziby na rzecz Piotrkowa, Sieradz stał się domeną wybieranych przez monarchę starostów. W czasach starosty Jana Spytka Tarnowskiego, pełniącego tę funkcję w latach 1536-47, sieradzki zamek gruntownie przebudowano w duchu renesansowym. Odbudowa po wielkim pożarze (1588 r.) trwała około 30 lat, później odrestaurowany zamek sieradzki był niszczone podczas działań wojennych w trakcie potopu szwedzkiego wojny północnej. W 2. połowie XVIII wieku opuszczona i pozbawiona opieki warownia, popadła ostatecznie w kompletną ruinę i w czasach zaborów została stopniowo rozebrana.

Sieradzki zamek nie przetrwał do naszych czasów. W ramach rewitalizacji tego miejsca uporządkowano całe Wzgórze Zamkowe i jego otoczenie. Ustawiono tu tablice opisujące w przystępny sposób historię grodu, a następnie zamku królewskiego i jego przemiany architektoniczne. Odtworzono też w symboliczny sposób zarys fundamentów sieradzkiej rotundy, ustawiono ławki i utworzono ścieżki spacerowe.

Wstęp na Wzgórze Zamkowe jest wolny. W Muzeum Okręgowym w Sieradzu obejrzeć można zabytki ruchome w postaci ozdób, narzędzi i fragmentów uzbrojenia, odnalezione podczas prac archeologicznych w obrębie Wzgórza Zamkowego.

NIEMIECKIE BUNKRY NA WZGÓRZU ZAMKOWYM

Strategiczne usytuowanie Wzgórza Zamkowego zdecydowało o budowie w jego obrębie niemieckich bunkrów typu „Ringstand”. Wzniesiono je w 2. połowie 1944 roku, jako część tzw. „pasa b” niemieckiej linii umocnień ciągnącej się od dolnej Wisły wzdłuż środkowego, południkowego biegu Warty, aż po Górny Śląsk.

Umocnienia miały za zadanie zabezpieczenie ziem Trzeciej Rzeszy przed chwilowo wstrzymaną, zwycięską ofensywą

Armii Czerwonej. Roboty terenowe nad odcinkiem „pasa obronnego Warthegau” (jak nazywano sieradzki odcinek umocnień) prowadzili żołnierze SS i Volkssturmu, koordynowała Organizacja Todt, a do pracy przymusowej wykorzystywano ludność polską.

Największy ze zbudowanych tu bunkrów to tzw. schron bierny załogi podzielony na zamykany pancernymi drzwiami przedsionek i komorę. Pozostałe trzy, to lekkie żelbetonowe bunkry „Ringstand 58c” o powierzchni 8,5 m², każdy mieszczący komorę załogi i komorę bojową z okrągłym otworem w stropie, umożliwiającym ostrzał z karabinu maszynowego.

SIERADZKI PARK ETNOGRAFICZNY [ul. Grodzka 1]

Sieradzki skansen znajduje się u stóp Wzgórza Zamkowego, pomiędzy rzeką Żegliną, a Zalewem Paradzianka. Jest oddziałem Muzeum Okręgowego w Sieradzu.

Pomysł powstania parku etnograficznego w Sieradzu zrodził się już w latach 60. XX wieku, w czasach, gdy kierownikiem sieradzkiego muzeum była Zofia Neymanowa. To ona, wraz z Anną Korytowską przygotowała pierwszą kon-

cepcję skansenu. Park powołano decyzją władz ówczesnego powiatu sieradzkiego w styczniu 1973 roku, wskazując jako jego siedzibę łęgi nadwarciańskie. Prace budowlane rozpoczęto w 1975 roku, a przerwał je kryzys gospodarczy u schyłku PRL. Do idei powrócono w 1986 roku.

Pierwszym zrekonstruowanym obiektem był drewniany dom tkacza, przeniesiony tu z ulicy Długiej w Zgierzu. Budynek konstrukcji sumikowo-łątkowej nakryty dachem naczółkowym konstrukcji jętkowej i pokryty gontem pochodzi z lat 20. XIX wieku. W początkach XX wieku budowlę oszalowano, a jej ściany ozdobiono kolumnkami z rzeźbionymi głowicami, płycinami podokiennymi oraz fryzowym gzymsem w listki i serduszka.

Kolejnym sprowadzonym i zrekonstruowanym obiektem w sieradzkim skansenie jest zagroda Szczepana Muchy, rzeźbiarza ludowego ze wsi Szale k. Klonowej. Składa się na nią dom mieszkalny, pracownia oraz obórka pochodzące z połowy XX wieku. Szczepan Mucha (1908-82) był samorodnym artystą-rzeźbiarzem. Rzeźbił w drewnie, głównie postacie ludzi i diabłów. Pod koniec życia był już uznanym artystą i laureatem wielu nagród. Dziś jego rzeźby odnaleźć można zarówno w państwowych muzeach, jak i w prywatnych kolekcjach.

Obecnie na terenie skansenu, oprócz wspomnianych wyżej obiektów zobaczyć można również zrekonstruowaną zagrodę typu otwartego odtwarzającą

charakterystyczny dla ziemi sieradzkiej układ budynków. Obejście składa się z chałupy, stodoły, obórki z wozownią i spichlerza.

Szerokofrontowa chałupa ze wsi Męka pochodząca z 2. połowy XIX wieku, posiada ściany konstrukcji sumikowo-łatkowej oraz kryty strzechą czterospadowy dach krokwiowy. Jej wnętrze urządzone zgodnie z charakterem budynku oraz odpowiednio do okresu, z którego pochodzi. Poza standardowym wyposażeniem umieszczono tu również warsztat tkacki.

W zagrodzie obejrzyć można obórkę z wozownią przeniesioną ze wsi Wiertelaki, pochodzącą z przełomu XIX i XX wieku, stodołę z Rudy koło Sieradza (początek XX wieku), oraz drewniany spichlerz konstrukcji zrębowej z węglami na obłap,

sprowadzony z Brąszewic-Zabrodzia (ok. 1810 r.).

W skansenie zrekonstruowano również piec chlebowy z Kopyści pod Łaskiem (1955 r.), wzniesiono wiatę z kolekcją ma-

szyn i sprzętów rolniczych (młocarnie, wialnie, przetaki i inne), stoją tu również zrekonstruowane kapliczki przydrożne.

Pomiędzy fosą zamkową, a ogrodzeniem skansenu wiedzie ścieżka prowadząca łukiem w kierunku północno-wschodnim, doprowadzająca po około 200 metrach do pomnika grunwaldzkiego. Pomnik ten odsłonięto w 1960 roku, w 550 rocznicę zwycięstwa pod Grunwaldem dla uczczenia udziału rycerstwa Ziemi Sieradzkiej w tej bitwie. Inicjatorem budowy pomnika był Jan Matusiak, regionalista sieradzki.

ŚWIĄTYNIE INNYCH WYZNAŃ

DAWNY KOŚCIÓŁ EWANGELICKI

Pierwsi ewangelicy zamieszkali w Sieradzu pod koniec XVIII stulecia. Kolejny

ich napływ nastąpił po drugim rozbiórze Polski, kiedy Sieradz zajęli Prusacy oraz na początku XIX wieku, w związku z założeniem sieradzkiej manufaktury sukienniczej Adolfa Harrera.

Sieradzką parafię ewangelicko-augsburską erygowano już w 1822 roku. W tym czasie skupiała 256 mieszkańców wyznania ewangelicko-augsburskiego, w okolicach miasta mieszkało kolejnych 200 ewangelików. Koszt wzniesienia świątyni oszacowano na 44 000 złotych polskich. Do rozpoczęcia budowy nie doszło jednak z powodu braku środków finansowych, podobnie jak do przekazania lute-

wierni zbierali się w prywatnych domach, a później w sali teatralnej.

Sieradzka świątynia luterńska, pierwotnie jako kaplica ewangelicka powstała dopiero w latach 1889–97, a w 1900 roku rozpoczęto budowę dzwonnicy. Obecny kształt świątyni zyskała tuż przed wybuchem I wojny światowej, a poświęcono ją dopiero w 1925 roku.

Niewielką, jednonawową świątynię nakryto dachem dwuspadowym. Murowane i tynkowane ściany rozczłonkowano prostokątnymi płycinami, w których znajdują się zamknięte półkoliście otwory okienne. Naroża fasady i wieży zdobi

ranom drewnianego kościoła św. Ducha, na co z kolei nie zgodzili się parafianie obrządku rzymskiego.

Przez długie lata sieradzcy ewangelicy nie mieli zatem swojej własnej świątyni, część z nich przyłączyła się do gminy ewangelicko-augsburskiej w Kaliszu, a większość od 1840 roku należała do gminy w Zduńskiej Woli. W Sieradzu

boniowanie. Cokół wieży i ostatnią kondygnację oddzielają gzymsy, w górnej partii znajdują się pseudotriforia. Wieżę zwieńczono namiotowym hełmem.

Nabożeństwa w sieradzkiej świątyni luterńskiej odprawiał zduńskowski pastor Georg Lehmann, który założył przy kościele szkołę niedzielną, dzieciom udzielał lekcji religii, obsługiwał

też chorych w szpitalu oraz nielicznych więźniów ewangelickich w sieradzkim więzieniu.

Po II wojnie światowej kościół ewangelicki przez dłuższy czas nie był użytkowany. Od połowy lat sześćdziesiątych obiekt dzierżawili wierni kościoła polsko-katolickiego, a kościół nosił wówczas wezwanie Chrystusa Najwyższego Arcykapłana.

Od 11 listopada 2001 roku jako kościół pw. Chrystusa Odkupiciela i Najświętszego Imienia Maryi należy do parafii garnizonowej w składzie Śląskiego Dekanatu Wojskowego Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego. W 2002 roku został gruntownie wyremontowany.

CERKIEW PRAWOSŁAWNA [Skwer Tadeusza Kościuszki]

Nieistniejącą obecnie cerkiew prawosławną św. Serafina wzniesiono w latach 1910–12 według projektu architekta powiatowego, inżyniera Pinajewa. Inicjatorem budowy świątyni, której wykonawcą była warszawska firma Kartensa Mavriki

był naczelnik powiatu Aleksander Kowalewski. Cerkiew stanęła na dzisiejszym skwerze Tadeusza Kościuszki. Koszt jej budowy wraz z wyposażeniem wnętrza wyniósł 24 tysiące rubli.

Budowlę w stylu bizantyjskim wzniesioną na planie krzyża greckiego nakrywała monumentalna kopuła, a nad wejściem znajdowała się dwurzędowa dzwonnica z pięcioma dzwonami. Teren świątyni otoczono lekkim ażurowym ogrodzeniem. Niemal identyczna cerkiew powstała w tym samym czasie w Łęczycy.

Sieradzką cerkiew konsekrowano w dniu 21 stycznia 1912 roku. Mogła pomieścić do 300 wiernych. W 1919 roku świątynię przejęły władze miasta, które usunęły z jej wnętrza całe wyposażenie. W 1921 roku budynek przekazano miejscowemu kołu Towarzystwa Gimnastycznego Sokół, a na przełomie lat 1927/28 podjęto decyzję o wyburzeniu cerkwi. Materiał z rozbiórki wykorzystano do budowy szkoły żydowskiej i remontu sali teatralnej.

SIERADZKIE NEKROPOLIE

STARY CMENTARZ

[ul. C. Bazylika]

Począwszy od średniowiecza, aż po początki XIX wieku zmarłych mieszkańców Sieradza chowano na cmentarzach przykościelnych. Cmentarze takie istniały przy wszystkich istniejących obecnie i w przeszłości starych kościołach sieradzkich, a więc przy dawnym kościele kolegiackim św. Trójcy na Pradze, farze pw. Wszystkich Świętych, kościele św. Mikołaja na Krakowskim Przedmieściu, drewnianym kościele św. Ducha w jego pierwotnej lokalizacji oraz na cmentarzu przyklasztornym oo. Dominikanów.

Praktyki pochówków przy świątyniach zaniechano dopiero w czasach zaborów, najpóźniej w 1824 roku przy kościele św. Ducha. Miejsce pod nowy cmentarz wytyczono z dala od centrum miasta, przy obecnej ulicy Bazylika, a na jego potrzeby przeznaczono obszar o powierzchni 4,74 ha. Zmarli mieli być chowani najpierw

w jego zachodniej części, natomiast część wschodnia zarezerwowana na przyszłość pełnić miała początkowo funkcję parku spacerowego.

W centralnej części cmentarza spoczęli głównie zasłużeni Sieradzanie, w tym m.in. Antoni Paparona Pstrokoński (po zniszczonym nagrobku pozostało puste miejsce) oraz lekarze, nauczyciele i urzędnicy czasów zaborów i XX-lecia międzywojennego. Północną część nekropolii przeznaczono na pochówki prawosławne. Chowano tu głównie rosyjskich urzędników i wojskowych, a w czasach późniejszych wzniesiono tu kaplicę cerkiewną.

Kaplicę tą w latach 1926-27 zburzył ks. proboszcz W. Pogorzelski wznosząc w jej miejsce panteon księży sieradzkich.

Pochowano w nim m.in. księży Michała Jarmickiego (†1879 r.) i Władysława Mikołajewskiego (†1929 r.), ostatniego sieradzkiego dominikanina o. Zefiryna Kołomyjskiego (†1888 r.) oraz samego twórcę panteonu, zmarłego w 1941 roku. Z dawnej części prawosławnej przetrwało do dziś kilka grobów, w jednym z nich pochowano Stefan Bukara, naczelnika powiatu sieradzkiego. W pobliżu znajduje się mogiła 20. zakładników rozstrzelanych w dniu 14 września 1939 roku na cmentarzu żydowskim, ekshumowanych na Stary Cmentarz w 1945 roku.

Na sieradzkim cmentarzu zachowała się spora liczba pochówków szlacheckich. Można je odnaleźć już w murze cmentarnym od strony ul. Bazylika. Umieszczono tu m.in. marmurową tablicę z herbem Śreniawa, a epitafium poświęcono zmarłemu w Sieradzu Witoldowi Oraczewskiemu (†1909 r.). Obok znalazła się tablica Walentego Gryf-Papiewskiego (†1894 r.), obywatela ziemskiego. W pobliżu, w podobny sposób upamiętniono Leopolda Strzeszewskiego (†1893 r.), zmarłego w Kaliszu właściciela dóbr Dąbrówka Sieradzka. Ostatnim szlacheckim epitafium w tym fragmencie cmentarnego muru jest płyta pamięci Ignacego Ciesielskiego h. Zadora (†1902 r.).

W drugiej alei, licząc od ul. Bazylika znajduje się niewielki pomniczek z piaskowca z neogotyckim epitafium poświęcony ziemianinowi Ignacemu Raźniewskiemu (†1908 r.), wykonany w zakładzie kamieniarskim P. Bogusławskiego ze Zduńskiej Woli. Obok stoi inny bezstyłowy grobowiec, również kryjący szczątki Raźniewskich. Pochowano tu m.in. ziemianina, powstańca styczniowego, Franciszka Ksawerego Raźniewskiego (1844-1918 r.), Józefa Leona Raźniewskiego zamordowanego w KL Dachau w dniu 2.XII.1942 roku, płk. dr. med. Zygmunta Ignacego Raźniewskiego (1880-1944 r.) oraz Zofię Bożenę Raźniewską (1925-44 r.), żołnierza Armii Krajowej, odznaczoną orderem Virtuti Militari.

Kilkanaście metrów dalej, po przeciwnej stronie alei znajduje się secesyjny pomnik z piaskowca - rustykalną podstawę wieńczy tu postać kobiety opartej o krzyż. Pochowano tu m.in. obywatela ziemskiego Juliana Wituskiego (†1872 r.) oraz Zofię z Borowskich Kołdowską (†1873 r.).

Po prawej stronie alei głównej, obok placu przed kościołem cmentarnym zlokalizowano kilka pochówków szlacheckich. Obok bramy wymurowano grobowiec dla

rodziny Pomian - Dziembowskich. Nieestety bez żadnych epitafiów. Za nim natomiast, w innym grobowcu należącym do rodzin Stokowskich i Olendzkich, pochowano m.in. adiunkta powiatu sieradzkiego, Mikołaja Olędzkiego (†1846 r.) oraz sędziego Włodzimierza Stokowskiego h. Jelita (†1897 r.). Nieco dalej znajduje się metalowy krzyż na piaskowcowej podstawie z żeliwnym epitafium poświęconym Edwardowi Nałęcz-Raczyńskiemu (l. 48, †14.IV.1872 r.) i Elodii Raczyńskiej.

Kilkadziesiąt metrów za kościołem cmentarnym, po lewej stronie alei głównej, ułożona jest potężna płyta z piaskowca z płaskorzeźbionym herbem Tępa Podkowa z hełmem i klejnotem. Pochowano tu Andrzeja Ksawerego Gierałtowskiego (17.XII.1881 r.), byłego porucznika napoleońskiego i dziedzica dóbr Balin. W pobliżu pod podobną płytą z identycznym herbem pochowano Wiktora Bolesława Gierałtowskiego (1831-72 r.).

Idąc w stronę końca cmentarza (w kierunku linii kolejowej) napotkać można pomnik Antoniego Cierplikowskiego (1884-1976 r.) - słynnego paryskiego fryzjera Antoine'a, który w ostatnich latach swego życia powrócił do Sieradza. Na wprost miejsca jego pochówku, pod prostym obeliskiem spoczęli członkowie rodzin Cieńskich h. Pomian i Borkowskich.

Wchodząc na cmentarz bramą główną widzimy po lewej stronie pomnik-grobowiec z trzema płytami. Pierwsza, że-

liwna poświęcona jest Marii z Nowakowiczów Kryszyce (4.IX.1843 r. - 8.III.1866 r.), z lewej strony budowli umieszczono marmurową tablicę z napisem: „Tu spoczywają śmiertelne szczątki rodziny Prus-Chudzińskich fundatorów kaplicy Pana Jezusa przy kolegiacie w 1653, przeniesione z podziemi kaplicy w 1958 roku”. Z tyłu pomnika zamontowano ostatnie epitafium poświęcone zamordowanemu w Dachau księdzu Władysławowi Wilczyńskiemu oraz członkom jego rodziny. Za wymienionymi wyżej pomnikami w bezstylowym grobowcu pochowano członków rodziny Ciesielskich, w tym Ignacego (†1892 r.) i Karolinę Ciesielską (†1893 r.).

Interesujące grobowce znajdują się również na placu za kościołem cmentarnym. W pierwszym z nich spoczęli Czapscy h. Leliwa, w drugim, wysokim na 5 metrów i architektonicznie stylizowanym na barokową kapliczkę przydrożną – Strzeszewscy, ostatni właściciele majątku w Dąbrówce Sieradzkiej.

Nieopodal kościoła cmentarnego znajduje się współczesny pomnik rodziny Mazurów. Umieszczono tu m.in. granitową płytę pro memoria Stanisława Lubicz-Uścińskiego, porucznika Wojska Polskiego, rozstrzelanego w dniu 6.VII.1940 roku i spoczywającego na cmentarzu w Warzycach koło Jasła. Z drugiej strony kościoła, w kierunku zachodnim, w grobowcu zwieńczonym wielostopniowym pomnikiem pośród wielu innych osób spoczął pułkownik Ryszard

Prus II-Olszowski (†1933 r.).

Sieradzki cmentarz to również mogiły powstańcze i wojenne. W północnym narożniku cmentarza (od strony ul. Starowarckiej i torów kolejowych) znajduje się mogiła zbiorowa 6 powstańców styczniowych straconych w Sieradzu w latach 1863-64. Spoczęli w niej: Józef Kozłowski (dowódca oddziału, wzięty do niewoli pod Rożdżalami w dniu 16 stycznia 1864 r.), mjr Józef Andraszek (dowódca Straży Narodowej w woj. sieradzkim i dowódca plutonu, wzięty do niewoli 16 października 1863 r. pod Nową Wsią), Andrzej Kryszka (członek Straży Narodowej) oraz Józef Kierski (wszyscy powieszeni w dniu 12 listopada 1863 r.), Antoni Sowiński (dowódca Straży Narodowej stracony w dniu 14 października 1863 r.) oraz Franciszek Polkowski (dowódca oddziału). Jest tu również grób Włodzimierza Dymitrowicza, weterana z 1863 roku, zmarłego już w niepodległej Polsce, w 1931 roku.

Niegdyś na sieradzkim Cmentarzu Starym znajdowały się również mogiły z czasów I wojny światowej. Na prawo od wejścia wyznaczono dzielnicę wojenną, w której spoczywało 4 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 10 armii niemieckiej, poległych w 1914 roku oraz 5 innych żołnierzy niemieckich, którzy zginęli w latach 1917–18. Żołnierskie szczątki zostały przeniesione po 1945 roku na cmentarz ewangelicki, cmentarz ten jednak zlikwidowano w czasach PRL. Z kolei w prawosławnej części cmentarza pochowano dwóch żołnierzy rosyjskich poległych w 1914 roku, miejsce to z czasem zostało zajęte przez nowe pochówki.

Do cmentarza cywilnego przylega od strony zachodniej wydzielony cmentarz wojenny założony w 1948 roku, mający kształt prostokąta obsadzonego żywopłotem i otoczony współczesnym ogrodzeniem, z bramą od strony południowo-zachodniej.

Cmentarz składa się z trzech kwater. W pierwszej znajduje się osiem mogił zbiorowych żołnierzy Armii Czerwonej poległych w okolicach Sieradza w stycz-

niu 1945 roku. Druga kwatera mieści dwie zbiorowe mogiły żołnierzy 10 DP Armii „Łódź” poległych podczas walk we

wrześniu 1939 roku, a trzecia zbiorową mogiłę żołnierzy z 28., 30. i 31. Pułków Piechoty Wojska Polskiego poległych w dniach 4 i 5 września 1939 roku w walkach na linii Warty w okolicach Sieradza. W mogile pochowano również żołnierzy poległych na innych polach bitewnych lub zmarłych z ran w czasie kampanii wrześniowej. Łącznie spoczywa tu ponad 400 żołnierzy.

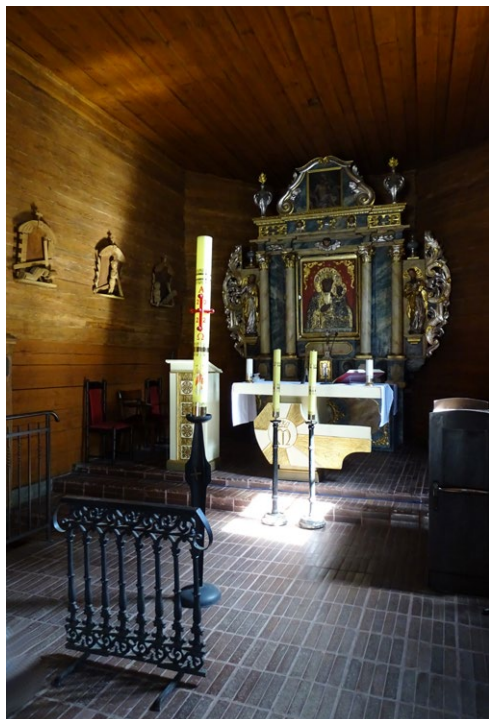
DREWNIANY KOŚCIÓŁ CMENTARNY ŚW. DUCHA [na Starym Cmentarzu]

Pierwotną świątynię pod tym wezwaniem ufundowano w 1416 roku jako wotum za szczęśliwe zakończenie wojny z Krzyżakami. Na cel takiej fundacji, po powrocie spod Grunwaldu rycerstwo sieradzkie opodatkowało się „po grzywnie od włóczni”. Stąd właśnie często używany przydomek kościoła „grunwaldzki”. Kościół ten stał na Przedmieściu Warckim zwanym dawniej Przedmieściem Świętoduskim.

Obecną, drewnianą świątynię pw. św. Ducha wzniesiono w 1746 roku, a w 1853 roku przeniesiono na sieradzki cmentarz parafialny. Jest to budowla konstrukcji zrębowej wzniesiona z drewna modrzewiowego, z nawą na planie kwadratu, nieco szerszą i wyższą od wydłużonego, wielobocznie zamkniętego prezbiterium z niską zakrystią od strony północnej. Światło dzienne do wnętrza doprowadzają trzy niewielkie, prostokątne okna, znajdujące się wyłącznie od strony wschodniej. W niewielkich drzwiach znajdują się stare zamki i okucia. Świątynię na-

w centralnej części znajduje się wieżyczka na sygnaturkę. We wnętrzu nakrytym stropem płaskim znajduje się chór muzyczny o prostej linii parapetu wsparty na dwóch słupach oraz ozdobna belka tęczy - na tej ostatniej krucyfiks z malowaną na czarno figurą Chrystusa pochodzący z XIX stulecia.

W skromnym wyposażeniu wnętrza uwagę przykuwa barokowy ołtarz główny z 2. połowy XVIII stulecia z obrazem Piety (XVIII w.) zdobiony jest kolumnami i rzezbami apostołów św. Piotra i św. Pawła po bokach. Z kolei barokowe tabernakulum zdobią malowane figury św. Wawrzyńca i św. Szczepana. Na rokokowym antepedium - krzyż z podwójnymi ramionami osadzony w sercu - charakterystyczny dla kanoników regularnych - miechowitów, którzy zarządzali świątynią do połowy XIX wieku. Znajduje się tu również barokowa ambona oraz stacje Drogi Krzyżowej wykonane w połowie lat 30. XX wieku przez artystę ludowego, rzeźbiarza Stanisława Korpę.

CMENTARZ ŻYDOWSKI [ul. Zakładników]

Sieradzki cmentarz żydowski zajmuje powierzchnię 1,2 ha. Należy do najstarszych nekropolii żydowskich w województwie łódzkim. W dniu 23 września 1804 roku, za zgodą władz pruskich sieradzcy Żydzi za kwotę stu talarów zakupili od hrabiego Rittberga, właściciela donacji Dzigorzew, morgę ziemi przy

krywa dach dwuspadowy kryty gontem z szerszą połacią północną nad zakrystią,

drodze z Sieradza do Wólki Dzierlińskiej.

Początkowo na sieradzkim kirkucie istniały dwie wydzielone kwatery: męska i żeńska, później cztery: porządkowa, konserwatywna dla ortodoksów, postępową i dziecięcą. Mogiły na cmentarzu wieńczono macewami z inskrypcjami w języku hebrajskim, ale również polskim i rosyjskim. Opiekę nad kirkutem sprawował Zarząd Gminy Żydowskiej.

W dniu 14 września 1939 roku Niemcy rozstrzelali tu 20 sieradzkich zakładników (w tym 2 Żydów), stąd obecna nazwa ulicy przy której znajduje się cmentarz. Fakt ten upamiętnia ustawiony tu już po

wojnie obelisk z odpowiednią inskrypcją.

Nekropolia została zniszczona przez Niemców podczas II wojny światowej. Hitlerowcy wykorzystali istniejące tu macewy do celów budowlanych – rozbitymi nagrobkami utwardzano sieradzkie ulice i place. Po wojnie następowała dalsza dewastacja cmentarza. W 1986 roku ustawiono tu wyjątkowy, symboliczny nagrobek rodziny Józefowiczów, ufundowany przez pochodzącego z Sieradza Dawida Józefowicza, któremu udało się przeżyć pobyt w obozie koncentracyjnym. W 2008 roku na jednym z drzew umieszczono tablicę pamięci dra Kazi-

mierza Kempnińskiego, zasłużonego lekarza i działacza społecznego.

W 2011 roku odzyskano kilka macew, które posłużyły do budowy schodów na ul. Krakowskie Przedmieście w Sieradzu, a jesienią 2012 roku na cmentarzu pojawiły się dwie kolejne macewy – nagrobki Jehudy, syna Lejzora oraz kobiety o imieniu Szewa. Prawdopodobnie zosta-

ły odnalezione gdzieś na terenie miasta i przewiezione na cmentarz przez osoby pragnące zachować anonimowość.

CMENTARZ EWANGELICKO-AUGSBURSKI [ul. Wojska Polskiego]

Nie istniejący już dziś cmentarz luteński powstał w początkach XIX wieku, kiedy po II rozbiórce Polski osiedliła się w mieście znaczna liczba ewangelików przybyłych tu z Prus. Początkowo chowano ich na wiejskich cmentarzach ewangelickich w okolicach Sieradza, później również w Szadku i Zduńskiej Woli. Po wybudowaniu kaplicy ewangelickiej (w latach 1889–97 przebudowanej na kościół) wytyczono również miejsce pod cmentarz ewangelicki przy obecnej ulicy Wojska Polskiego. Aleję prowadzącą do nekropolii wysadzono kasztanowcami, a ulicę z czasem nazwano Kasztanową.

Po II wojnie światowej sieradzki cmentarz ewangelicki został zdewastowany.

Istniał do 1978 roku, kiedy znalazł się na terenie byłych już dziś Zakładów Przemysłu Spirytusowego „Polmos”. Szczątki zmarłych luteran przeniesiono wówczas na Stary Cmentarz w Sieradzu i do Zduńskiej Woli. Pozostały tu jednak kwatery żołnierzy niemieckich z obu wojen światowych, które zalano betonem. W 2016 roku szczątki ponad 260 żołnierzy zostały ekshumowane i przeniesione na cmentarz żołnierzy niemieckich w Siemianowicach Śląskich.

SIERADZKIE PARKI

PARK STAROMIEJSKI

Ten najstarszy dziś park sieradzki leży na północ od Starego Miasta, pomiędzy ulicami Klonową, Sienkiewicza i Lokajskiego oraz zachodnim brzegiem Warty. Park zajmuje powierzchnię około 4,5 ha. Został założony w 1824 roku na zboczu rzeki Warty na planie nieregularnego czworoboku.

Na drzewostan parku składają się głównie drzewa liściaste. Rosną tu kłony zwyczajne i jawory, lipy w odmianie drobnolistnej i szerokolistnej, graby pospolite, wiązy polne, brzozy brodawkowate, buki pospolite, dęby bezszypułkowe oraz topole i jesiony. Odnaleźć tu można również kasztanowce zwyczajne, robinie akacjowe i platany. Teren parku przecinają liczne aleje wychodzące z południowo-zachodniego naroża, biegnące generalnie w kierunku północnym i krzyżujące się z szeregiem alejek poprzecznych. Parking dla samochodów znajduje się przy ul. Portowej.

We wschodniej części parku znajduje się amfiteatr z estradą wkomponowany we fragment starodrzewu, oddany do użytku w 1970 roku, a w części północnej owalny staw z wyspą pośrodku, porośniętą wierzbą płaczącą.

W północno-zachodniej części parku stoi drewniana oficyna dworska z Wrzącej. Ta piętrowa budowla, wzniesiona z bali modrzewiowych w 1860 roku, stała

pierwotnie na terenie istniejącego do dziś zespołu dworsko-parkowego we Wrzącej, wsi w gminie Błaszki. Podczas powstania styczniowego, w dniu 16 listopada 1863 roku huzarzy rosyjscy rozbili pod Wrzącą polski oddział powstańców dowodzony przez porucznika Wincentego Pagowskiego. Poległo wówczas 11 powstańców, a kolejnych 23 odniosło rany. Rannych przeniesiono wówczas właśnie do owej oficyny, w której powstał prowizoryczny szpital polowy.

W 1970 roku oficynę z Wrzącej rozebrano i przeniesiono na obecne miejsce.

Atrakcją parku jest przystań kajakowa kąpielisko strzeżone nad rzeką Wartą, sezonowy kompleks basenowy MOSiR w Sieradzu a także biały most przewieszony nad nurtem rzeki z parkingiem dla kamperów w pobliżu.

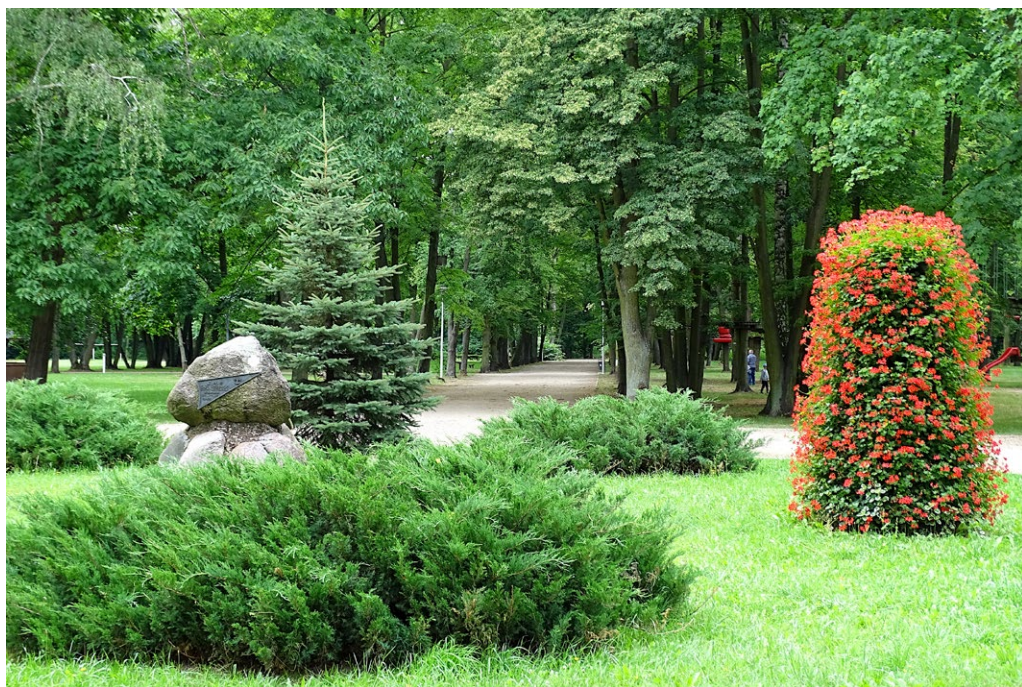
PARK im. ADAMA MICKIEWICZA

Drugi, duży park sieradzki nosi imię Adama Mickiewicza. Znajduje się na południe od drogi wojewódzkiej nr 482 i na północny wschód od Wzgórza Zamkowego. Od zachodu ogranicza go nurt rzeki Żegliny. Główny wjazd do parku prowadzi od strony ulicy Sienkiewicza do parkingu, dalej ulicą Sportową.

Park utworzono w 1955 roku, nadając mu imię Adama Mickiewicza, w 100 rocznicę urodzin poety. W 1960 roku odsłonięto tu pamiątkowy obelisk w miejscu egzekucji 10 Polaków straconych w 1941 roku.

Pierwotnie park zajmował powierzchnię 3,5 ha. Obszar parku kilkakrotnie rozszerzono i rewitalizowano, ostatnio w latach 2016-17. Obecnie powierzchnia parku wynosi ok. 30 ha. Centralne miejsce w parku zajmują tu obiekty sportowe Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Sieradzu, wzniesione na dawnych terenach sportowych (stadion z krytymi trybunami) należących do klubu sportowe-

go „Czarni”, założonego w latach 20. XX wieku. Obok zmodernizowanego stadionu z bieżnią lekkoatletyczną znajduje się tu hala sportowa, korty tenisowe, boiska do koszykówki i siatkówki plażowej, siłownia i sauna, ścianka wspinaczkowa, park linowy oraz plac zabaw dla dzieci.

Główna aleja parkowa (ul. Sportowa) wiedzie na znajdujący się w centralnej części stadion sportowy. Północną granicę parku stanowią stawy położone wzdłuż ul. Sienkiewicza, w części południowej znajduje się wydłużony staw otoczony przez jesiony wyniosłe, wierzby białe i olsze czarne. W drzewostanie

parku dominują klony i dęby czerwone, ponadto krzewy berberysu.

W parku znajduje się pomnik Adama Mickiewicza, kamienny grzybek, elementy małej architektury (ławki, stoliki z siedziskami, altany), toalety, place zabaw oraz platforma widokowa na dolinę Warty. Urządzono tu 2-kilometrową ścieżkę przyrodniczą z 10 przystankami oraz altanę pozwalającą na prowadzenie w parku zajęć edukacyjnych. Zaplanowano tu trasy biegowe i do nordic walking oraz szlak spacerowy.

Z DAŁA OD CENTRUM MIASTA

KOŚCIÓŁ ŚW. WOJCIECHA BISKUPA I MĘCZENNIKA W SIERADZU-MĘCE

Męka Księża to dawna wieś wspomniana po raz pierwszy już w XIII stuleciu. To właśnie tu w 1255 roku książę kujawski Kazimierz Konradowic wydał przywilej lokacyjny dla miasta Warta. Wieś była wówczas własnością kanoników laterańskich reguły św. Augustyna, później stała się własnością królewską i płaciła roczny czynsz na reperację zamku sieradzkiego. Pierwotny kościół stał tu już na pewno w początkach XV stulecia.

Mękę wraz z tutejszą świątynią opisał w początkach XVI stulecia w swojej „Liber beneficiorum...” arcybiskup Jan Łaski. W 1621 roku, w związku z najazdem tureckim na polach Męki i pobliskich Woźnik odbył się przegląd rycerstwa sieradzkiego pod wodzą wojewody sieradzkiego Bykowskiego, na który stawili się 796 przedstawicieli rycerstwa i szlachty

z Ziemi Sieradzkiej. W końcu XIX wieku Męka liczyła 58 dymów i 680 mieszkańców. W styczniu 1979 roku Mękę Księżą włączono w granice miasta Sieradza.

Według miejscowej tradycji pierwotny drewniany kościół w Męcie Księżej stanął w czasach Władysława Jagiełły, jako wotum za zwycięstwo z Krzyżakami w bitwie pod Grunwaldem.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego opublikowany w latach 1880-1902 podaje następującą wersję wydarzeń: „Kościół parafialny p.w. św. Wojciecha wzniesiony wedle tradycji w miejscu gdzie św. Wojciech odprawiał mszę świętą. Stał tam pierwotnie krzyż, potem kapliczka, wreszcie Władysław Jagiełło na podziękowanie Bogu za zwycięstwo pod Grunwaldem (o czym objaśnia tablica kamienna) wznosił tu kościół modrzewiowy i oddał go pod zarząd Kanoników laterańskich, którym dał 6 włók ziemi, karczmę, dwa młyny, las i łąki. W r. 1570 beneficjum to wcielono do kolegiaty sieradzkiej, która utrzymywała tu wikary-

uszów, a kanoników jeszcze r. 1458 przeniesiono do Kalisza”.

Miejsce, w którym miała odbyć się msza odprawiona przez późniejszego świętego początkowo uczczono krzyżem, nazwano „Męką” i stąd właśnie wziąć się miała nazwa miejscowości.

Starą drewnianą świątynię zastąpił w 2. połowie XVII stulecia nowy drewniany kościół ufundowany przez biskupa Andrzej Trzebickiego (1607-79), który według przekazu był „w Trzebicznym urodzony, a w Męcie ochrzczony”. Świątynia ta miała stanąć w Męcie pomiędzy 1669 a 1679 rokiem. W swym pierwotnym kształcie kościół ten był jednonawową, orientowaną budowlą konstrukcji zrębowej, z węższym od nawy, wielobocznie zamkniętym prezbiterium, prostokątną zakrystią od północy, a od południa z późniejszą murowaną kruchtą ze sklepieniem krzyżowym, Korpus nakryto dachem dwuspadowym zwieńczonym barokową wieżyczką na sygnaturkę.

Prawdopodobnie w XVIII wieku drewniany kościół obmurowano cegłą, pozostawiając drewniane elementy konstrukcji we wnętrzu nowych ścian. W latach 1945-58, za kadencji proboszcza ks. Stanisława Szatko do starej części kościoła dobudowano szerszą i wyższą część zachodnią, z nową strzelistą wieżą od południa, nawiązującą m.in. przez stylizowane triforium do cech neoromańskich. Operacji usuwania zbutwiałego drewna z wnętrza obmurówki dokonano podczas generalnego remontu świątyni, przeprowadzonego w latach 1999-2003.

Świątynia posiada w dużej mierze zabytkowy, barokowy wystrój. Ołtarz główny z 2. połowy XVII wieku, z przedstawieniami świętych: Stanisława, Wojciecha, Wawrzyńca i Jana oraz dwa ołtarze boczne z obrazami świętych: Izydora, Bogumiła i św. Rodziny oraz rzezbami św. Kazimierza i Wawrzyńca, utrzymane są w stylu barokowym, podobnie jak całe wnętrze. Na uwagę zasługuje również barokowa ambona z rzeźbą św. Wojciecha z XVII wieku, kamienna chrzcielnica z drewnianą pokrywą (XVIII w.) oraz 14-głosowe organy wykonane w 2. połowie XX wieku przez włocławską firmę B. Komorowskiego.

Obok świątyni w Mące Księżej stoi pomnikowy dąb Świętego Wojciecha. Legenda mówi o tym, że to właśnie pod nim święty Wojciech odprawić miał mszę

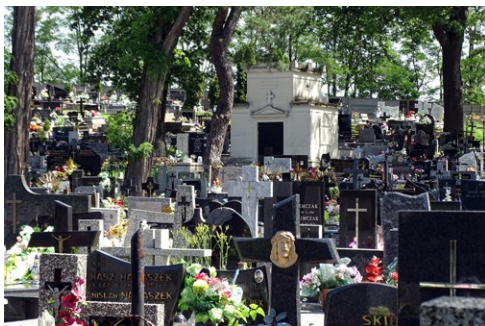
świętą w drodze z misją ewangelizacyjną do Prus. Ów okaz dębu szypułkowego należy rzeczywiście do najstarszych w okolicy, ma obwód pnia 601 cm i wysokości 26 m., ale jego wiek z pewnością nie sięga tysiąca lat. Drzewo to jednak mogło być posadzone w momencie budowy pierwotnej świątyni w Mące i od początku poświęcone świętemu.

Tuż po II wojnie światowej, przy rozbudowie świątyni, podczas budowy fundamentów pod wieżę, natrafiono na szklane naczynie, w którym było 70 złotych monet holenderskich z lat 1728-88.

CMENTARZ PARAFIALNY W SIERADZU- MĘCE

Cmentarz parafialny w Męce znajduje się przy ulicy Uniejowskiej, na zachodnim stoku niewielkiego wzniesienia, tuż przy linii Kolei Warszawsko-Kaliskiej.

Najcenniejszym zabytkiem jest tu okazała kaplica grobowa Stawiskich usytuowana w górnej części cmentarza, w odległości około 80 metrów od wejścia na cmentarz. Neoklasycystyczną budowlę, której wykonawcą była firma „Walicki i Ginter” z Kalisza, wyłożono piaskowcem z akroteriami w narożnikach. Pod metalowe drzwi

wejściowe doprowadza aleja prowadząca wprost spod głównej bramy cmentarnej.

Po lewej stronie od wejścia do kaplicy znajduje się epitafium poświęcone Alojzie z Biernackich Stawiskiej, żonie Jana Stawiskiego Referendarza Stanu Królestwa Polskiego, zmarłej w 1868 roku w wieku 86 lat. Z kolei z prawej strony umieszczono epitafium obramowane płaskorzeźbionymi pochodniami i herbem Gozdawa, dedykowane Stefanowi Stawiskiemu, porucznikowi Wojska Polskiego, Kawalerowi Krzyża Wojskowego, zmarłemu w dniu 9 kwietnia 1846 roku w wieku 36 lat.

W dolnej części cmentarza, w zbiorowej mogile wojennej po prawej stronie od wejścia spoczęło 163 żołnierzy Wojska Polskiego 31. Pułku Strzelców Kaniowskich, 10. Dywizjonu Artylerii Ciężkiej, batalionu ON oraz kompanii czołgów, poległych w dniach 4 i 5 września 1939 roku na polach wsi Mnichów, Ruda i Męka w obronie głównych pozycji na rzece Warcie w rejonie Sieradza.

DAWNY ZAJAZD POCZTY KONNEJ W SIERADZU-WOŹNIKACH

Klasycystyczna budowla stojąca w dawnej wsi Woźniki wzmiankowanej po raz pierwszy w 1508 roku, stoi przy obecnym skrzyżowaniu ulic Sienkiewicza z Uniejowską i Widawską.

Przydrożny, murowany zajazd wzniesiono w początkach XIX stulecia przy starym szlaku komunikacyjnym. Parterowa budowla z mieszkalnym poddaszem posiada centralnie posadowiony, piętrowy ryzalit ujęty parami pilastrów. W podwórzu znajduje się budynek dawnej wozowni. XIX-wieczny zajazd pełni dziś funkcje handlowe.

Fragment rynku w Sieradzu fot. Bolesław Bielec, 1966 r.

Widok na zabytkowy klasztor w Sieradzu, fot. Bolesław Bielec, 1966 r.

Warta, rynek im. Wł. St. Reymonta, fot. Jerzy Żmijewski, 1968 r.

I Festyn Sztuki Ludowej w Sieradzu, „Sieradzanie” fot. Andrzej Robak, 5.06.1976 r.

I Festyn Sztuki Ludowej w Sieradzu, 1. Garncarz p. Muszyński, 2. Twórczyni ludowa, 3. Rzeźbiarz p. Stanisław Romaniuk z Siemkovic, fot. Andrzej Robak, 5.06.1976 r.

pocztówka - Warta, Małków, fot. W. Kaleniewicz, 1964 r.

Sieradz, szkoła tysiąclecia im. J. Marchlewskiego, fot. Bolesław Bielec, 1966 r.

Muzeum w Sieradzu, fot. Bolesław Bielec, 1966 r.

Sieradz, Liceum Ogólnokształcące, fot. Bolesław Bielec, 1966 r.

1. Pasięka przy kościele dominikanów w Sieradzu, 2. Fara w Sieradzu, fot. Andrzej Robak, 1974 r.,

Kościół i klasztor w Wąrciu, fot. Bolesław Bielec, 1966 r.

Barczew

Gmina Brzeźnio

Wieś w gminie Brzeźnio, na Wysoczyźnie Łozczewskiej, w odległości 17 km na południe od Sieradza. Do 1954 roku siedziba gminy Barczew.

Najstarsza wzmianka o wsi pojawia się w źródłach pisanych w 1392 roku, kiedy wspomniano ją jako własność Stanisława z Barczewa. W XV stuleciu wieś ta, wraz z pobliskim Chojnem była własnością Mszczuja z Barczewa, ówczesnego podkomorzego sieradzkiego. Tenże Mszczuj w 1433 roku otrzymał od Władysława Jagiełły przywilej przenoszący Barczew i Chojne na prawo magdeburskie.

Jan Łaski w początkach XVI stulecia wspomniął o Barczewie jako wsi w parafii Brzeźnio, dekanacie warckim i archidiaconacie uniejowskim. Z kolei A. Pstrokoński wskazał Barczew jako gniazdo rodowe Barczewskich, później jako siedzibę Ruszkowskich, a od końca XVII stulecia Pstrokońskich.

Już w 1699 roku wspomniano o istniejącym w Barczewie **dworze obronnym**. Stał on prawdopodobnie niedaleko zachowanego do dziś murowanego, nowożytnego dworu i otoczony był drewnianym obwodem obronnym, wzmocnionym basztami. Dwór ten mieli obwarować Ruszkowscy.

W latach 70. XVIII stulecia wieś liczyła 20 dymów i była własnością Pstrokońskich, w 1827 roku było tu 30 dymów i 329 mieszkańców. Jak odnotowały źródła

dla z końca XIX stulecia, wieś miała „gorzelnię parową z maszynami nowej konstrukcji, tartak, kopalnię wapna, cegielnię i gospodarstwo postępowe”, była tu też olejarnia, smolarnia i szkoła początkowa. Właścicielami gruntów byli w 1912 roku miejscowi chłopci, folwark zaś znajdował się w rękach Szmula i Estery Glicensztejnów. Pierwszy w niepodległej Polsce spis powszechny dokonany w 1921 roku wykazał we wsi i kolonii Barczew odpowiednio 58 i 19 domów (dymów) oraz 362 i 138 mieszkańców.

Obecny murowany **dwór** w Barczewie powstał w 1. połowie XIX wieku. Jest to klasycystyczna parterowa budowla wzniesiona na planie prostokąta i nakryta dachem naczółkowym. Posiada dwutraktowy układ wnętrza z sienią na osi, mieszkalne poddasze i piwnice sklepione kolebkowo. Na osi budowli płytkie ryzality, z czterokolumnowym gankiem od frontu i facjatką od strony dawnego ogrodu. Pięknie wyremontowany dwór jest dziś własnością prywatną.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Bartochów

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w obrębie Wysoczyzny Tureckiej, w odległości 13 km na północny zachód od Sieradza.

Bartochów wspomniany w źródłach po raz pierwszy w 1323 roku był gniazdem rodowym Bartochowskich h. Rola. Miał tu niegdyś istnieć dwór obronny – jedyna wzmianka o tutejszym „fortalicium” pochodzi z 1446 roku. Jeśli rzeczywiście istniał, mógł powstać z inicjatywy Wierzbęty z Bartochowa, który pełnił funkcję kasztelana wieluńskiego w latach 1424–30. Reliktów tej budowli jak dotąd nie odnaleziono w terenie. Jan Łaski wspomniął

Bartochów jako wieś w parafii i dekanacie Warta, w archidiakonacie uniejowskim, a rejestry poborowe z końca XV i z XVI stulecia jako własność szlachecką.

W 1775 roku wieś liczyła 39 dymów, a w 1827 roku - 33 domy (dymy) i 278 mieszkańców. W 1912 roku jako właściciele gruntów w Bartochowie wskazano uwłaszczonych włościan i spółkę bankową. W 1921 roku we wsi i kolonii powstałej wskutek parcelacji było odpowiednio 53 i 24 domy (dymy) oraz 330 i 204 mieszkańców. We wsi istniała filia sieradzkiej manufaktury sukienniczej Adolfa Harre - działało tu 45 warsztatów.

W głębi wsi stoi dawny, gruntownie przebudowany **dwór szlachecki**, którego szczyt zdobi data „1783” oraz odcisk wyjątkowo okazałego amonitu, boczną ścianę zaś napis o treści: „Praca szczepi owoce rozkosze”. Wewnątrz budowli ocaleć miał mały ołtarzyk i stary piec kaflowy.

Dwór, podobnie jak dawniej jest własnością prywatną. W dniu 23 września 1826 roku zmarł tu ówczesny właściciel dóbr małkowskich Paweł Biernacki h. Poraj (1740-1826), absolwent warszawskiego Collegium Nobilium, poseł na Sejm, cześnik, a później kasztelan sieradzki i brygadier kawalerii narodowej. Wdowa po nim, trzecia z kolei żona Konstancja z Małachowskich Biernacka (1773-1842) była krewną marszałka Sejmu Wielkiego Stanisława Małachowskiego i autorką kilku, wówczas poczytnych publikacji dla dzieci.

Pawła i Konstancję Biernackich pochowano w podziemiach kościoła oo. Bernardynów w Warcie, a w kościelnej kruchcie umieszczono tablicę epitafijną poświęconą ich pamięci. Wnuk Konstancji i Pawła - Kazimierz Biernacki, zmarł w 1873 roku w Tomsku, w trakcie zsyłki na Sybir za udział w powstaniu styczniowym.

Przy drodze z Sieradza do Warty, przed skrzyżowaniem w stronę Bartochowa stoi duży **krzyż**, a pod nim **pamiętkowy głaz** z napisem. Głaz ten przypomina o śmierci powstańców i ich dowódcy Pawła Nowickiego, zabitych w dniu 15 listopada 1863 roku w walce z wojskami cesarsko-rosyjskimi na terenie dóbr bartochowskich.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Szlak pieszy zielony Szlak
im. Władysława S. Reymonta

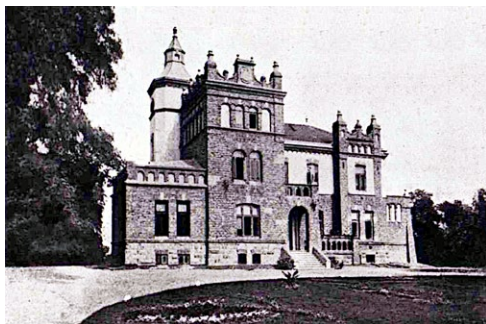

Biskupice

Gmina Sieradz

Wieś w gminie wiejskiej Sieradz nad rzeką Wartą, w Kotlinie Sieradzkiej, w odległości 8 km na północny zachód od Sieradza.

Czy wiesz, że:

Tereny Biskupic były zamieszkane już w czasach prehistorycznych - na terenie wsi odkryto bowiem osadę kultury uniezyckiej, pochodzącą z najstarszego okresu epoki brązu (1700-1450 lat p.n.e.). Do dziś pozostaje ona jedyną z tego czasu spośród dotąd odkrytych osad prehistorycznych na terenie województwa łódzkiego.

Najstarsza wzmianka historyczna o Biskupicach pochodzi z 1400 roku, kiedy to w księgach ziemskich sieradzkich wspomniana została „*Helisabeth de Byscupicze*”, nieznana nam bliżej Elżbieta z Biskupic. W wiekach średnich i później wieś niezmiennie notowano jako część parafii w Charłupi Małej, wchodzącej w skład dekanatu warszawskiego i archidiakonatu uniejowskiego. Do tej parafii Biskupice należą do dziś.

Z końcem XVI stulecia wieś przeszła w ręce Liskowskich, później była własnością m.in. Rudnickich h. Lis i Siemiątkowskich. W 1827 roku liczyła 26 domów i 222 mieszkańców. Po powstaniu styczniowym część gruntów dawnego majątku przeszła w ręce uwłaszczonych włościan.

W 1882 roku, po śmierci Józefa Siemiątkowskiego majątek ten na licytacji nabył wraz z okolicznymi folwarkami baron Aleksander Graeve (1820-83), ziemianin, finansista i poseł do sejmu pruskiego.

Jego synem był baron **Stanisław Graeve** (1868-1912), etnograf i regionalista, miłośnik ziemi sieradzkiej, autor i wydaw-

ca wielu pozycji krajoznawczych. Zbiory Graeve'go, w tym regionalne stroje ludowe, wycinanki i tkaniny, stały się podstawą organizacji przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze muzeum w Kaliszu.

W końcu XIX stulecia tutejszy majątek miał „rozległości mórg 884, w tem gruntów dworskich 650 mórg, włościańskich 234”. Ziemie określono jako urodzajne, a gospodarstwa dworskie i włościańskie jako zamożne. Wieś liczyła 456 mieszkańców, w tym 3 ewangelików, w tutejszej szkole elementarnej nauki pobierało 58 uczniów.

Po śmierci Stanisława Graeve'go Biskupice przejął jego siostrzeniec, senator II Rzeczypospolitej Artur Dobiecki, który gospodarował tu do wybuchu II wojny światowej.

Będąc w Biskupicach warto zobaczyć **zespół pałacowo-parkowy**, którego dominantę stanowi murowany pałac wzniesiony w latach 1904-05 dla Stanisława Graeve według projektu znanych warszawskich architektów Władysława Kozłowskiego i Apoloniusza Nieniewskiego.

Eklektyczna budowla z wyraźną przewagą elementów neogotyckich posiada dwupiętrowy korpus i piętrowe skrzydła zwieńczone attyką. Otoczona jest ogrodzeniem z **eklektyczną bramą wjazdową** zdobioną cylindryczną wieżą. W parku mającym charakter krajobrazowy, rośnie kilka wyjątkowo okazałych drzew, w tym dwa pomnikowe jesiony wyniosłe o obwodach 420 i 285 cm oraz lipa drobnolistna (355 cm) również objęta ochroną jako pomnik przyrody.

Interesującą budowlą należącą do zespołu jest klasycystyczny **spichlerz** z 1. połowy XIX wieku. Murowana budowla posiada belkowane stropy i piwnice o sklepieniach kolebkowych z lunetami. Wejście do spichlerza zdobią cztery przyściennie kolumny z trójkątnym szczytem. Zespół pałacowo-parkowy mieści obecnie Dom Pomocy Społecznej.

Szlak rowerowy niebieski
Skarby Ziemi Sieradzkiej

Błaszki

Gmina Błaszki

Miasto, siedziba Urzędu Miasta i Gminy Błaszki, nad rzeką Trojanówką, w odległości 23 km na zachód od centrum Sieradza, blisko granicy z województwem wielkopolskim.

Najstarsza wzmianka dotycząca Błazsek pochodzi z 1386 roku, odnaleźć ją można w księgach ziemskich sieradzkich. Wspomniany został w niej „*Mathias plebanus de Blawcowicz*”, co świadczy, że już wówczas istniała w Błazskach parafia rzymsko-katolicka. Fundatorami świątyni istniejącej w drugiej połowie XV wieku mieli być Błazskowscy. Pierwszy dokument szerzej opisujący Błazski pochodzi z 1437 roku i dotyczy przyznania beneficjum błazskowskiego plebanowi Potworowskiemu przez ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego Wincentego Kota.

W 1496 roku siedzieli w Błazskach częściami dziedzice mający łącznie 7 łanów w 6 działach. W początkach XVI stulecia

Jan Łaski wspomniał o Błazskach jako wsi z parafią w miejscu, wchodzącą w skład dekanatu kaliskiego. Jako własność szlachecką w powiecie i województwie sieradzkim odnotowały Błazski m.in. zachowane rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 i 1553-76. Również w końcu XVI wieku miały Błazski kilku częściowych właścicieli – wymieniono wówczas Marka Błazskowskiego, Marcina Jadamczewskiego, Andrzeja Kociękowskiego i Piotra Tądowskiego.

Formalnym usankcjonowaniem Błazsek jako miejscowości o charakterze targowym było nadanie przez króla Jana Kazimierza w dniu 1 marca 1652 roku przywileju na targi niedzielne. Przywilej ten potwierdzony w odrębnych dokumentach z 1670 i 1772 roku, przy czym nadanie to wówczas rozszerzono na trzy, a w 1773 roku na cztery jarmarki rocznie. Od około połowy XVII wieku, Błazski były własnością Radoszewskich. W 1668 roku dziedzicem Błazsek był Stanisław Bartochowski. Z posagiem Joanny Bartochowskiej dobra błazkowskie przeszły w ręce rodziny Lipskich h. Grabie.

W 1729 roku Błaszki po raz pierwszy nazwano miastem. Zamieszkiwała je drobna szlachta, o niskim statusie majątkowym, często różniąca się od chłopstwa jedynie kulturowaniem rodowej tradycji. Błaszki stanowiły nadal własność Lipskich i szczyliły się rozwiniętym rzemiosłem, głównie sukiennictwem i garbarstwem. W 1775 roku w miasteczku własności szlacheckiej w powiecie i województwie sieradzkim odnotowano 56 dymów. Właścicielem Błazek był w tych czasach Ignacy Lipski h. Grabie, łowczy wschowski. W 1793 roku odnotowano, że zabudowę miasteczka stanowiły drewniane, jednokominowe budynki mieszkalne, działały tu 3 karczmy, 21 domów (dymów) kupieckich, areszt, dwie studnie oraz waga miejska.

Dalsze ożywienie gospodarcze nastąpiło w czasach Królestwa Polskiego, kiedy powstał kalisko-mazowiecki okręg przemysłowy. W Błazkach rozwijało się głównie tkactwo i szewstwo, a obok rzemiosła kwitł handel. O roli handlu świadczyć może wielki rynek, dziś podzielony na dwa odrębne place. Przynaj-

mniej od początku XIX stulecia Błaszki były też – o czym świadczą zachowane do dziś mapy topograficzne i źródła historyczne - znaczącym ośrodkiem młynarstwa.

W 1827 roku było tu 91 domów i 1361 mieszkańców. W 1859 roku Błaszki liczyły 2 854 mieszkańców, a w 1876 roku było tu już 3 760 mieszkańców. Przyczyną tak dużego przyrostu liczby osób mieszkających w Błazkach był napływ dużej liczby ludności żydowskiej w czasach zaborów oraz związana z tym eksplozja demograficzna wśród Żydów. Około 9% ludności stanowiła społeczność niemiecka, głównie wyznania ewangelickiego.

W XIX stuleciu o tutejszych dobrach pisano: „na dobra składają się; miasteczko, folwark i wieś Borysławice, Bukowina, wieś zarobna Chrzanowice, folwark Lubanów, Wilczkowice w 1783 roku własność Ignacego Lipskiego łowczego wschowskiego”.

W 1830 roku odnotowano, że w Błazkach było „82 czynszowników, kramarzy korzennych i łokciowych 9, szmuklerzy 2,

rzeźników 14, piekarzy 4, szklarzy 2, powroźników 4, kuśnierzy 3, gwoździarzy 3, rymarz, bednarzy 2, szewców 36, kapeluszników 2, mydlarzy 2, fabrykant cykorii, farbiarz, postrzygaczy 3, sukienników 37, garbarzy 8, stolarzy 5, stelmach, krawców 47, garncarz Kowalski. Ludności jest 1700 osób. W każdą niedzielę bardzo znaczne targi na zboże i trzodę chlewną i 10 jarmarków rocznych”.

Pod koniec XIX wieku opisywano Błaszki jako „osadę, przedtem miasteczko” posiadającą „urząd gminny, szkołę, stację pocztową, połączone drogami bitymi z Kaliszem, Sieradzem i Giżycami na granicy od Wielkiego Księstwa Poznańskiego... Stacja pocztowa Błaszki leży między Sieradzem a Kaliszem i ma być stacją projektowanej drogi żelaznej łódzko-kaliskiej”. Kolej ta dotarła do Błazek w latach 1902-03.

Pierwszy w niepodległej Polsce spis powszechny przeprowadzony w 1921 roku wykazał w Błazkach 202 budynki mieszkalne i 3 896 mieszkańców, w tym 1666 katolików, 42 ewangelików i 2 186 wyznania mojżeszowego i 2 prawosławnych. W 1931 roku liczba mieszkańców wzrosła do 4 986, a liczba domów do 320.

W 1926 roku w granice miasta włączono wieś Janówkę, osadę Błaszki Poduchowne, kolonię i osadę Lubanów, kolonie Borysławice-Chrzanowice i Borysławice Czyszowe oraz osadę Topielec. Tuż przed wybuchem II wojny światowej liczba ludności sięgnęła 5,7 tysiąca mieszkańców, z czego połowę stanowiła społeczność żydowska, mieszkająca głównie przy ul. Bóżniczej, na Starym Mieście i przy rynku Dolnym. Istniały tu dwa cmentarze żydowskie - zarówno starszy, jak i nowszy zostały zniszczone podczas wojny. Po wojnie starszy został zajęty pod pole orne, nowszy zaś pod zabudowę przemysłową. Podczas II wojny światowej administracja niemiecka zmieniła nazwę miasta na Schwarzaau.

Miasto zostało zajęte 21 stycznia 1945 roku przez żołnierzy radzieckich 33 Armii gen. pułk. W. Cwietajewa. Podczas

walk poległo 4 czołgistów. Po wojnie rozwinął się tu przemysł skórzany i usługi dla rolnictwa. W latach 1975-98 miasto administracyjnie należało do województwa sieradzkiego, wcześniej do województwa poznańskiego i powiatu kaliskiego.

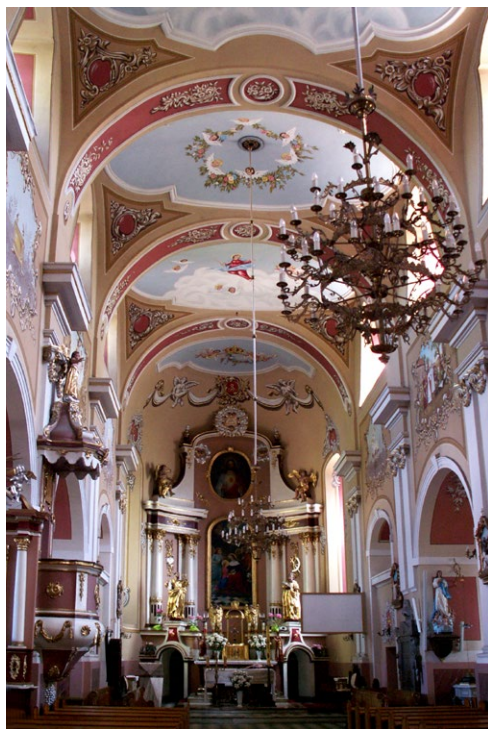

Błazkowsky kościół św. Anny stojący w centrum miasteczka jest pięknym przykładem późnobarokowej architektury sakralnej. Został wzniesiony w latach 1779-85 w miejscu wcześniejszej drewnianej świątyni, a jego fundatorami byli Lipsy h. Grabie. Klasycystyczny, marmurowy nagrobek Józefa Lipskiego h. Grabie (1772-1817), zdobiony herbem szlacheckim Grabie do dziś znajduje się w prezbiterium świątyni.

Kamień węgielny pod budowę kościoła wmurował w dniu 26 października 1779 roku ksiądz Stanisław Kossowski. Dwa lata po zakończeniu budowy kościół został zniszczony przez pożar - odbudowę zakończono w 1789 roku. W 1810 roku dobudowano ogrodzenie

z dwoma kaplicami - kostnicami.

Błaszowska świątynia jest trójnawową budowlą w typie bazyliki, wzniesioną z cegły na planie prostokąta i zamkniętą wielobocznie od strony prezbiterium, z wieżą w fasadzie. Główne wejście prowadzi przez dolne partie wieży poprzedzającej ścianę zachodnią. Wieża ma wysokość 46 metrów i zwieńczona jest barokowym hełmem z latarnią. W jej najwyższych partiach umieszczono tarcze zegarowe, w niższych - otwory doświetlające o różnej wielkości i kształtach. Narożniki zaakcentowano pilastrami, a poszczególne piętra rozdzielono ozdobnymi gzymsami.

Ściany elewacji zachodniej mają wysokość jednej kondygnacji i zwieńczone zostały wolutowym murkiem. Elewacje południowa i północna mają po pięć osi. Do ścian nawy głównej przylegają niższe nawy boczne nakryte dachami pulpityowymi. W ścianach każdej z nich znajduje się pięć otworów okiennych

i dwa otwory drzwiowe. Po dwa okna i drzwi umieszczono także na wschodniej elewacji naw bocznych, sąsiadujących z prezbiterium.

Prezbiterium jest pięcioboczne, jego trzy centralne ściany pozbawione są otworów okiennych. W przyziemiu wieży znajduje się kruchta. Zachodnią (skrajną) partię nawy głównej zajmuje prospekt organowy. Nawa główna łączy się z bocznymi ciągiem otworów arkadowych, przykrywające ją sklepienie wsparte na filarach opiętych zdwojonymi pilastrami. Nad przylegającymi do prezbiterium zakrystiami usytuowano łoże kolatorskie, otwierające się do wnętrza arkadowymi otworami. Ściany i sklepienia pokrywa polichromia.

Kościół posiada w większości barokowy wystrój wnętrza pochodzący głównie z 2. połowy XVIII stulecia. We wnętrzu znajduje się sześć ołtarzy. Barokowy ołtarz główny zdobi obraz świętej Anny, patronki kościoła, namalowany w 1889 roku przez Józefa Balukiewicza. Dwa boczne ołtarze, podobnie jak główny wykonane są ze stiuku, dwa inne wykonano z drewna – wszystkie również reprezentują styl barokowy. W dość skromnej polichromii dostrzec można przedstawienia św. Wojciech, św. Franciszka, Arki Przymierza oraz pierwszego biskupa kaliskiego, księdza Stanisława Napierały.

Obok kościoła stoi murowana plebania z końca XVIII stulecia. W archiwach zachowały się księgi metrykalne. Najstarsze pochodzą z początku XVII wieku.

Tuż obok świątyni stoi, szczególnie okazały jak na małe miasteczko **Dom Społeczny Towarzystwa Spółdzielczego „Błaszkwianka”**. Murowaną budowlę wzniesiono w latach 1916-17 według projektu znanego w powiecie kaliskim architekta Sylwestra Pajzderskiego. W Błaszkwiance mieściło się 10 polskich sklepów, w tym słynna w okolicy cukiernia Wojciechowskiego i jedyny w okolicy sklep z kapeluszeniami. Była tu sala teatralna obliczona na 350 miejsc siedzących, w której działał teatr amatorski, działało koedukacyjne gimnazjum humanistyczne z łaciną, które w 1920 roku uzyskało prawa gimnazjum państwowego. Uczęszczało do niego około 250 dzieci. Niestety w czasach światowego kryzysu ekonomicznego Towarzystwo Spółdzielcze splajtowało, a budynek przejęli prywatni właściciele.

Warta uwagi jest również dawna **łaźnia miejska** wzniesiona w latach 1830-40 i pełniąca swoją funkcję do lat 80. XX wieku - obecnie znajduje się tu ośrodek kultury - a także kilka **domów mieszczących** z przełomu XIX/XX wieku stojących

przy dawnym rynku. Dziś nie ma już śladów po murowanej **bożnicy** wzniesionej w 1890 roku oraz po dwóch **cmentarzach żydowskich** – starszym, zlokalizowanym na Starym Mieście i nowszym, założonym w 1924 roku przy ulicy Polnej.

Poza granicami miasta, w **CHRZANOWICACH**, przy ulicy Pułaskiego znajduje się błaszkowski **cmentarz parafialny św. Anny**. Założono go w 1819 roku. Na tej (pod)miejskiej nekropolii szczególną uwagę przykuwają: kaplica grobowa Biernackich i Bleszyńskich h. Suchekomnaty oraz grób powstańca styczniowego Macieja Piaszczyńskiego

z oddziału ppor. Bąkowskiego, który poległ pod Równą koło Błaszek.

Oprócz nich na cmentarzu spoczywają też inni zasłużeni obywatele Błaszek – warto zwrócić uwagę na grobowiec Żeliśławskich h. Pilawa. Złożono tu m.in. szczątki Wacława Pilawy-Żeliśławskiego (lat 18), ucznia błaszkowskiego gimnazjum, ułana 2 pułku poległego w wojnie z bolszewikami w dniu 4 sierpnia 1920 roku w Nowej Wsi pod Ostrołęką. Na tym samym grobowcu umieszczono tablicę epitafijną brata Wacława, generała brygady Kazimierza Pilawy-Żeliśławskiego, zamordowanego w Katyniu i kapitana Witolda Pilawy-Żeliśławskiego, który zginął w 1943 roku w Oranienburgu.

Na cmentarzu w Błaszach spoczęli (lub zostali symbolicznie upamiętnieni) obywatel ziemski Zygmunt Pilawa-Żeliśławski (†1911 w Adamkach), podchorąży Szarych Szeregów Jerzy Bratek-Kozłowski „Kastor” (†1944 w Warszawie), właściciel dóbr Żeliśław Tadeusz Kochanowski (†1897) oraz jego żona Marcjana ze Swinarskich Kochanowska (†1897),

a także Józef Węgierski (1852-1950, właściciel dóbr Brończyn) i Kornelia z Mniewskich Węgierska (1903-63).

Na terenie MACISZEWIC stoi, niestety dziś zamknięty, liczący blisko 120 lat **dworzec Kolei Warszawsko-Kaliskiej**, która dojechała do Błaszek w latach 1902-03.

Szlak rowerowy niebieski
Skarby Ziemi Sieradzkiej

Borysławice

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, na Wysoczyźnie Łódzkiej, w odległości 23 km na północny zachód od Sieradza, przy drodze krajowej nr 12 z Sieradza do Kalisza.

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1399 roku w księgach ziemskich sieradzkich jako „Borziślawice”, była najpewniej gniazdem rodowym Borysławskich h. Szreniawa. Należała do majątności błaszkowskich, które w XVII stuleciu znalazły się w posiadaniu Lipskich h. Grabie. Pod koniec XVIII stulecia właścicielem Borysławic był Ignacy Lipski, łowczy wschowski. W 1775 roku było we wsi 12 dymów, a w 1827 roku 13 domów (dymów) i 175 mieszkańców.

Ostatni przedstawiciel rodu Lipskich, generał **Józef Lipski**, właściciel dóbr Błaszki, Kazimierz Biskupi i Miłkowice, uczestnik insurekcji kościuszkowskiej w 1794 roku i jeden z przywódców powstania wielkopolskiego w 1806 roku w Kaliszu, zmarł w 1817 roku w Cielcach. Jego majątek został podzielony między spadkobierców i szybko podupadł.

W 1848 roku Borysławice drogą licytacji przeszły w ręce Mateusza Arnolda, a później jego spadkobierców. W 1912 roku jako właściciele gruntów we wsi wskazano uwłaszczonych włościan, właścicielem folwarku był Stefan Arnold. Pierwszy w niepodległej Rzeczypospolitej

spis powszechny dokonany w 1921 roku ukazuje Borysławice jako jedną z większych wsi w okolicy. Było tu wówczas 61 domów i 4 budynki folwarczne, odnotowano łącznie 788 mieszkańców, w tym 700 katolików, 13 ewangelików i 75 Żydów wyznania mojżeszowego.

Ostatnim właścicielem majątku był Jan Arnold. Dobra znacjonalizowano po II wojnie światowej na podstawie dekretu o reformie rolnej. Pozostałością dawnego majątku jest murowany **dwór szlachecki**, wzniesiony zapewne przez Arnoldów w połowie XIX stulecia.

Z Borysławic pochodził wybitny chemik i metaloznawca, prof. Kornel Wesołowski (1903-1976), organizator Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie, a także znany socjolog prof. Włodzimierz Wesołowski (1929-2000).

Brąszewice

Gmina Brąszewice

Wieś i siedziba gminy, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, nad rzeką Brąszówką (prawy dopływ Łużycy), w odległości 27 kilometrów na południowy wschód od Sieradza.

Położone do dziś w otoczeniu rozległych lasów Brąszewice pojawiają się po raz pierwszy w dokumentach w 1495 roku. Za panowania króla Władysława Jagiełły wieś będąca własnością królewską, słynęła z istniejących tu kuźni żelaza.

W 1775 roku Brąszewice liczyły już 88 dymów i należały do największych wsi w okolicy. Źródła z czasów przedrozbiorowych (i rozbiorowych) wymieniają ją w składzie parafii z siedzibą w Wojkowie, w granicach powiatu i województwa sieradzkiego, a później guberni kaliskiej.

W czasach rozbiorów dawna królewszczyzna stała się własnością rządową, licząc w 1827 roku 83 domy (dymy) i 741 mieszkańców. W latach 80. XVIII wieku było tu już 96 gospodarstw i 949 mieszkańców oraz „szkoła elementarna na 100 uczniów i wiatrak z produkcją 700 korcy”.

W 1863 roku w lasach brąszewickich powstał oddział powstańczy liczący około 500 osób, którym dowodził Franciszek Parczewski.

„Ziemia Sieradzka” w numerze z listopada 1919 roku podaje dwie bardzo istotne informacje do dziejów Brąszewic. W pierwszej czytamy, że „z rozporządzenia władzy

diecezjalnej J. E. ks. biskupa Zdzitowieckiego nowo utworzona parafia Brąszewice została przyłączona do Dekanatu Złoczewskiego”, w drugiej zaś że „dzięki niestrudzonym zabiegom i energii ks. Walczykowskiego od dnia 1 grudnia r. b. zostanie otwarta w Brąszewicach, gm. Klonowa, poczta. Będą przyjmowane i wysyłane listy zwyczajne, polecane i gazety. Konie pocztowe wychodzić będą we wtorki i piątki o godz. 6 1/2 r. z Brąszewic, a o godz. 4 pp. z Sieradza”.

Wzniesiony w tym czasie drewniany kościół w stylu zakopiańskim, został w czasie II wojny obrabowany przez hitlerowców, który wywieźli stąd dzwony i sprzęty liturgiczne, a w dniu 3 maja 1950 roku zniknął z krajobrazu wsi, strawiony przez pożar.

Obecny murowany kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa i św. Michała Archanioła został zbudowany w 1956 roku. W prezbiterium świątyni znajduje się obraz św. Trójcy z połowy XVIII stulecia, przeniesiony tu z sieradzkiej fary.

W północnej części Brąszewic, przy bocznej drodze z Brąszewic do Górki Klonowskiej rośnie pomnikowy dąb szypułkowy o obwodzie 440 centymetrów, z kolei przy ul. Leśnej ochronie podlega cis pospolity o obwodzie 175 centymetrów.

Od nazwy wsi Brąszewice bierze swą nazwę **Brąszewicki Obszar Chrnionego Krajobrazu**. Położony jest na Wysoczyźnie Złoczewskiej, obejmuje dolinę Łużycy i na północ od niej położone tereny działu wodnego pomiędzy dopływami Warty i Prosny, a w granicach powiatu sieradzkiego fragmenty gmin Brąszewice, Błaszki, Wróblew, Brzeźnio i Klonowa. Powierzchnia obszaru wynosi 14 204 hektarów, a teren ten w dużej części pokrywają lasy. W okolicach Brąszewic, w lasach tych bądź na śródleśnych polanach odnaleźć można kilka pomnikowych drzew – lipę drobnolistną na granicy miejscowości Brąszewice i Gałki (hist. m. **Podawaczu**), dwa dęby szypułkowe (440 i 310 cm) i cis pospolity (220 cm) w **Budach** oraz buk zwyczajny (375 cm) i cis pospolity (175 cm) w **Pokrzywniakach**.

Fragment wilgotnego boru mieszane-go ze świerkiem i jodłą pospolitą leżącego w obrębie uroczyska „Błota” objęto w 1963 roku ochroną w **rezerwacie leśnym „JAŻWINY”** mającym powierzch-

nię 3,86 ha. Przedmiotem ochrony jest tu wielowarstwowy wilgotny bór mieszany pochodzenia naturalnego, stanowiący „wyspę” wśród rozległych borów suchych. Jego „perełką” jeszcze niedawno były monumentalne jodły o wysokości do 38 m i obwodzie pnia do 100 cm, które niestety giną wskutek zaburzenia lokalnych stosunków hydrograficznych.

Na drzewostan objęty ochroną składają się tu sosny, świerki i jodły liczące od 90 do 150 lat. W runie leśnym obficie występuje paproć orlica pospolita, a w najwilgotniejszych miejscach mchy torfowce

i mech płonnik. Występuje tu również gwiazdnica dwulistna, siódmaczek leśny, wąkrota pospolita i widłak jałowcowaty.

Czy wiesz, że:

Nieopodal granic rezerwatu „Jażwiny” znajduje się stanowisko długosza królewskiego (*Osmunda regalis*), największej paproci występującej w Polsce, oczywiście będącej pod ścisłą ochroną.

Szlak rowerowy niebieski
Skarby Ziemi Sieradzkiej

Szlak rowerowy łącznikowy
Wojków – Kuźnica

Brończyn

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Kotliny Grabowskiej, w odległości 27 km na zachód od Sieradza.

Najstarsza wzmianka historyczna o wsi Brończyn pochodzi z 1319 roku. Wieś była wówczas własnością rycerską Filipa z rodu Zarębów. Później (zapewne w XV stuleciu) weszła w skład dóbr kościelnych - w dniu 26 stycznia 1506 roku biskup poznański Jan Lubrański przekazał ją wraz z innymi wsiami kapitule katedralnej poznańskiej, co potwierdził odrębnym dokumentem w dniu 5 lutego 1506 roku starosta generalny wielkopolski Łukasz Górka.

Trzy lata później, w 1509 roku kapituła katedralna poznańska sprzedała Brończyn Stanisławowi Kołdowskiemu. W XVI wieku właścicielem wioski był m.in. Jan Wawrowski. W drugiej połowie XVIII stulecia wieś stała się własnością Piotra Łubieńskiego, podczaszego szadkowskiego, którego jako właściciela majątku wspomniął m.in. Franciszek Czajkowski w swoim „Regestrze dyecezyów...” z 1783-84 roku. Spadkobiercy Łubień-

skiego sprzedali wieś generałowi Józefowi Lipskiemu z Błaszek, uczestnikowi insurekcji kościuszkowskiej w 1794 roku i powstania wielkopolskiego w roku 1806. W 1827 roku Brończyn liczył 21 domów i 214 mieszkańców i wchodził w skład powiatu i województwa kaliskiego.

Po przymusowym wywłaszczeniu spadkobierców Lipskiego, Brończyn, podczas publicznej licytacji w 1840 roku zakupił Jakub Stożek (Stożkowski), za sprawą którego na części gruntów wsi powstał folwark noszący nazwę „Stożków”.

Kolejnymi właścicielami wioski byli m.in. syn Jakuba, Tomasz Stożkowski (do 1852 r.), Porębińscy (1852-58), Józef i Aniela Kęszyccy (1858-72), następnie Józef Ildefons Grodzicki (1872 -79), który zakupił majątek za sumę 76 tys. rubli i po kilku latach przekazał w rozliczeniu siostrze Nepomucenie z Grodzickich Węsierskiej, która miała również udziały we Wrzącej. W 1921 roku we wsi było 41 domów mieszkalnych i 274 mieszkańców. W tym samym roku na terenie wioski odkryto cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza, odnajdując w jego obrębie m.in. naszyjniki wykonane z brązu. W rękach Węsierskich i ich spadkobierców Brończyn pozostawał aż do czasu nacjonalizacji majątku i parcelacji gruntów po II wojnie światowej.

Na terenie Brończyna zachowały się pozostałości dawnego zespołu dworsko-parkowego, na który składają się: gruntownie przebudowany, obecnie bezstylowy **dwór**, mieszczący szkołę podstawową,

XIX-wieczny park o charakterze krajo-
brazowym oraz niewielka, drewniana **kaplica dworska pw. Najświętszej Marii Panny** wzniesiona w 1754 roku z inicjatywy rodziny Lipskich. Wspomnianą kaplicę zbudowano z drewna modrzewiowego, na planie prostokąta, na wysokim ceglano-betonowym fundamencie. Jej trójspadowy dach z nadwieszonymi okapami zdobi niewielka sygnaturka na czworobocznej podstawie, z której „wyrasta” latarnia przykryta niewielką kopułką. W ścianach bocznych znajdują się po dwa dwunastopolowe okna z półokrągłymi nadprożami, a do wnętrza kaplicy prowadzą stare dwuskrzydłowe drzwi. Ściana wejściowa posiada okap podparty w narożach kaplicy dwiema drewnianymi kolumnami. We wnętrzu warto zobaczyć barokowy ołtarz, zdobiony złożonymi liśćmi akantu, z obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus na ręku.

Do 1986 roku kaplica ta stała na środku wyspy na stawie. W związku ze zwiększającą się liczbą uczestników odbywających

się tu nabożeństw i stopniowym niszczeniem terenu połączono wysepkę z brzeżem stawu oraz wzmocniono jego brzegi. Samą świątynię restaurowano m.in. w latach 1973-74.

W brończynskim parku wśród okazałego starodrzewu odnaleźć można kilka **pomnikowych drzew**. Rosną tu dwie pomnikowe lipy drobnolistne o obwodach 770 i 320 cm oraz dęby szypułkowe, z którymi dwa (o obwodach 560 i 410 cm) mają również status pomników przyrody.

Właściciele majątku Brończyn, Józef Węgierski (1892-1950) oraz jego żona Kornelia z Mniewskich (1903-63), spoczęli w monumentalnym grobowcu na cmentarzu parafialnym w Błazkach-Chrzanowicach.

Brzeźnio

Gmina Brzeźnio

Wieś i siedziba gminy, na Wysoczyźnie Łłoczewskiej, w odległości 16 km na południowy zachód od Sieradza.

Jak wspomina Jan Długosz, Brzeźnio istniało już w XIII stuleciu i było wówczas własnością biskupstwa krakowskiego. Biskup Iwo Odrowąż przekazał je siostrzom Norbertankom z Imbramowic k. Krakowa, doszło do tego pomiędzy 1218 a 1229 rokiem. Własność norbertanek potwierdza również dokument z 1241 roku, znany z późniejszego, XVII-wiecznego odpisu. W 1268 roku książę sieradzki Leszek Czarny zatwierdził immunitet sądowy dla mieszkańców wioski.

W 1353 roku Jan prepozyt i konwent klasztoru w Imbramowicach sprzedał sołectwo w Brzeźniu mieszczaninowi sieradzkemu Arnoldowi, wówczas też wspomniano po raz pierwszy o miejscowym kościele parafialnym. Plebanów z Brzeźnia, Stronkę i Wacława odnotowano na kartach ksiąg ziemskich sieradzkich w 1391 i 1393 roku. Najpewniej w czasach Kazimierza Wielkiego dokonano przeniesienia Brzeźnia na korzystniejsze prawo niemieckie.

W 1. ćwierci XVI stulecia Jan Łaski wspominał Brzeźnio nadal jako własność klasztoru w Imbramowicach i siedzibę parafii wchodzącej w skład dekanatu warszawskiego i archidiakonatu uniejowskiego. Wieś w powiecie i województwie sieradzkim z parafią w miejscu odnotowały też wszystkie ówczesne rejestry poborowe. Już w XVI wieku istniała tu szkoła parafialna, wspomniana również w dokumentach z czasów Komisji Edukacji Narodowej.

W nieznanym momencie wieś przeszła w ręce szlacheckie. W każdym razie w 1683 roku była własnością Zapolskich, a od 2. połowy XVIII stulecia Błeszyńskich h. Suchekomnaty, właścicieli Łłoczewa. W okolicy wyróżniała się wielkością, li-

część np. w 1775 roku aż 74 gospodarstwa, podobnie w 1827 roku, gdy odnotowano tu 55 domów i 546 mieszkańców.

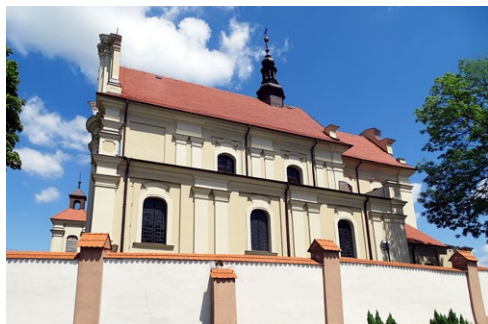
W 1908 roku powstał tu oddział spółdzielczej Kasy Stefczyka, w 1910 roku kółko rolnicze, utworzone z inicjatywy działaczy chłopskich, a w 1926 roku spółdzielnia mleczarska.

Według przekazów pierwotny kościół w Brzeźniu był skromną drewnianą świątynią posiadającą kaplicę św. Idziego, dobudowaną przez konwent imbramowski. Uposażenie kościoła stanowiły 3 place z zabudowaniami i jeden przeznaczony na wybudowanie karczmy, do tego dwie, a później cztery włóki ziemi z pastwiskiem i sadzawką w lesie, a także dziesięcina, meszne i „wszelkie procenta”. Do parafii należało 13 wsi, w których było „dusz 900, mogących przystępować do Świętych Sakramentów”.

Obecny murowany **kościół parafialny pw. św. Idziego** wzniesiono w latach 1755-61 z fundacji Kazimierza i Teresy ze Strusów Błęszyńskich. We wnętrzu tej późnobarokowej świątyni uwagę przykuwa cenne barokowe wyposażenie oraz tablice epitafijne, w tym marmurowa tablica z portretem fundatora na blasze. Obok kościoła stoi dzwonnica z 1861 roku, plebania w stylu dworskim z 1802 roku rozbudowana w XX wieku, a przed kościołem okazała **kapliczka św. Idziego**.

Przy ulicy Świętego Idziego (po jej południowej stronie), około 250 m na pół-

nocny zachód od świątyni parafialnej w Brzeźniu rosną dwa **pomnikowe wiązyszypułkowe** „Henryk” i „Bogumił” mające odpowiednio 390 i 340 cm obwodu w pierśnicy.

Na miejscowym cmentarzu parafialnym znajduje się kaplica grobowa Korab-Kobierzyckich. Spoczywa tu Michał Kobierzycki, założyciel biblioteki i Ochotniczej Straży Pożarnej w Pyszkowie oraz Józef Kobierzycki, autor m.in. „Przyczynków do dziejów Ziemi Sieradzkiej”. Ponadto odnaleźć tu można grobowce przedstawicieli okolicznego ziemiaństwa.

Tu też znajduje się **zbiorowa mogiła powstańców styczińskich** z oddziału żan-

darmerii narodowej majora Józefa Androszka poległych 16 października 1863 roku pod Nową Wsią. W mogile pochowano Jana Belcerowskiego, 21-letniego czeladnika kowalskiego z Burzenina,

ekshumowanego z pierwotnego miejsca pochówku w Rembowie koło Zapola, a także 3 innych, nieznanymi z nazwiska powstańców 1863 roku. Są tu również mogiły żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 roku. Przy tej samej ulicy stoi zespół dawnego młyna motorowego, na który składa się cztero-kondygnacyjny młyn wzniesiony z cegły, dawny dom młynarza oraz zabudowania gospodarcze.

W pobliskim **RUSZKOWIE** (3 km, dojazd przez Zapole), wsi wzmiankowanej po raz pierwszy w 1393 roku jako własność Pobóg-Ruszkowskich istnieć miał niegdyś dwór obronny na kopcu. Mógł mieć nawet średniowieczną genezę, ale zachowane źródła notują go dopiero w 1699 roku, gdy wspomniano o prowadzącym do niego drewnianym moście oraz w 1733 roku, kiedy odnotowano w jego sąsiedztwie istnienie kanału i „przykopu”. Obie te wzmianki wskazują, że dwór ten otoczony był niewątpliwie jakąś „przeszkodą wodną” (co wskazywałoby na obronność założenia). Brak dziś jakichkolwiek śladów w terenie nie pozwala jednak ustalić chronologii, znaczenia i wyglądu tej budowli.

Burzenin

Gmina Burzenin

Dawne miasteczko, dziś wieś i siedziba gminy, nad rzeką Wartą, w Kotlinie Szczercowskiej, na terenie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki, w odległości 17 kilometrów na południowy wschód od Sieradza.

Osada w tym miejscu istniała już w X-XI wieku. Pierwsza wzmianka historyczna pochodzi z 1344 roku i wskazuje na odbywające się tu już targi oraz istnienie komory celnej. Wówczas bowiem król Kazimierz Wielki zwolnił mieszczan z królewskiego miasta Brzeźnica od opłat mostowych i targowych w Burzeninie. Istniało tu już zatem miasteczko przedlokacyjne lub co najmniej osada targowa.

Za datę nadania praw miejskich przyjmuję się rok 1378, kiedy to na prośbę Spytki z Burzenina, stolnika sieradzkiego, ówczesny król Ludwik Węgierski, zwolnił mieszkańców osady z podatków na 5 lat. Prawa miejskie potwierdził i odnowił Burzeninowi w 1419 roku król Władysław Jagiełło. Monarcha zezwolił na jeden jarmark w roku i cotygodniowe targi, odbywające się w każdą środę. W połowie XVI stulecia mieszkało w Burzeninie 15 rzemieślników. W 1651 roku odbył się tu ponoć synod braci czeskich, istniał tu wówczas również szpital dla biednych, jak zauważono dwa stulecia później „dawno zaniechany” oraz kaplica św. Ducha.

Mimo tego, że przez długie lata Burzenin czerpał zyski z tranzytowego handlu solą, nigdy nie stał się znaczącym ośrodkiem miejskim. Zniszczenia w czasie potopu szwedzkiego, pożary i epidemie przyczyniły się do stopniowego upadku miasteczka. W 1827 roku liczyło ono jedynie 54 domy i 479 mieszkańców. Prawa miejskie utracił Burzenin w 1870 roku w wyniku represji carskich po powstaniu styczniowym, podobnie jak ponad 300 innych małych miasteczek w zaborze rosyjskim.

Wprawdzie w latach 80. XVIII wieku w Burzeninie odnotowano już 1 006 mieszkańców, w tym 861 katolików, 12 ewangelików i 135 Żydów wyznania mojżeszowego, ale jak odnotowano „*zajęcia rolnicze, handlu prawie żadnego, rzemiosła w stanie niskim, połów ryb w rzece Warcie z powodu małej ilości gatunków na wzmiankę nie zasługuje*”. Było tu jednak 12 kramarzy, 26 rzemieślników, kopalnia wapna z roczną produkcją 10 000 korcy oraz folwark prywatny o powierzchni nieco ponad 400 mórg. Istniała tu również szkółka elementarna „na 60 uczniów”, a rzymskokatolicka parafia burzenińska liczyła wówczas 4 100 dusz.

W czasie II wojny światowej mieszkańcy Burzenina, podobnie jak okolicznych wiosek zostali wysiedleni ze względu na utworzenie w tym miejscu niemieckiego poligonu wojsk pancernych. W styczniu 1945 roku dawne miasteczko zdobyły jednostki 10 Gwardyjskiego Korpusu Pancernego z 4 Gwardyjskiej Armii Pancernej należącej do 1 Frontu Ukraińskiego. Dziś pamiątką po Burzeninie jako dawnym ośrodku

miejskim jest m.in. zwarta zabudowa oraz nietypowy trapezowaty rynek z ulicami wychodzącymi z naroży. Przy Rynku, a także ulicach Złoczewskiej i Sieradzkiej odnaleźć można jeszcze ciekawe przykła-

dy małomiasteczkowej zabudowy, w tym budynków mieszkalnych i mieszkalno-handlowych z końca XIX wieku oraz przełomu XIX i XX stulecia. Na rynku w dniu 28 marca 1923 roku odsłonięto pomnik Józefa Piłsudskiego. Monument zniszczony w czasach PRL odtworzono i ponownie odsłonięto w 1991 roku. Historyczny **układ urbanistyczny Burzenina** w granicach ulic Dolnej, Krótkiej, Kościelnej, Pstrokońskiego, Sieradzkiej, Widawskiej, Zamłynie i Złoczewskiej ukształtowany w XIV stuleciu podlega ochronie prawnej.

Murowany, barokowy **kościół św. Wojciecha i św. Stanisława** wzniesiono z fundacji biskupa chełmińskiego Stanisława

Pstrokońskiego w latach 1642-43. Stał w miejscu poprzedniej świątyni, którą już w początkach XIV stulecia określono jako „starą”.

Kościół ten, pierwotnie jednonawowy przebudowano w 1917 roku dodając dwie nawy boczne. Obecnie nosi on cechy bazyliki, z węższym i niższym prezbiterium, zamkniętym półkolistą absydą. Od zachodu wznosi się wieża o pięciu kondygnacjach.

We wnętrzu zachowały się sklepienia kolebkowe z lunetami na gurtach, zdobione późnorenansową dekoracją stiukową. Marmurowy portal z herbem Poraj i epitafium zmarłych członków rodu Pstrokońskich w zwieńczeniu wież z prezbiterium do zakrystii, a w kaplicy Matki Bożej znajduje się inny, również marmurowy portal z tablicą erekcyjną kościoła z 1642 roku.

W burzenińskiej świątyni zachowały się również ciekawe ołtarze barokowe, na belce tęczy barokowy krucyfiks z XVII wieku, kuta żelazna krata z przełomu XVII i XVIII wieku oraz gotycka misa chrzcielna z XV stulecia.

Kościół otoczony jest **murem o charakterze obronnym**, z wnękami od wewnątrz

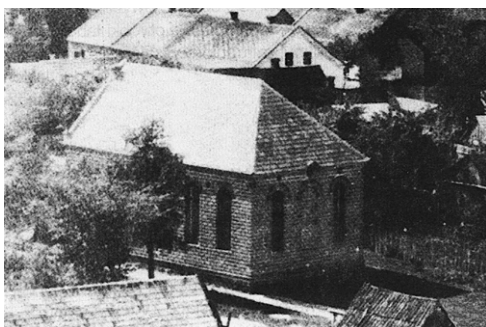
i otworami strzelniczymi. Wejście na teren kościelny prowadzi przez **barokową bramę** z XVIII stulecia. W granicach ogrodu znajduje się dawny **cmentarz przykościelny**. W pobliżu stoi murowana **plebania** wzniesiona w początkach XX wieku oraz pochodzący z tego samego czasu budynek gospodarczy. Z kolei na **cmentarzu parafialnym** warto zwrócić uwagę na oryginalną bramę i ogrodzenie z XIX stulecia.

W czasach rozbiorów Burzenin stał się miejscem zamieszkania znacznej liczby Żydów.

Pierwsze wzmianki o nich pochodzą z 1794 roku, było tu ich wówczas jeszcze tylko 10, ale liczba ta szybko rosła. W 1827 roku mieszkało tu już 130 Żydów stanowiących 1/4 mieszkańców, a w 1884 roku 329 osób (29%).

Początkowo nie było w Burzeninie odrębnej gminy wyznaniowej. Istniał tu jedynie tzw. przykahalek, podległy gminie sieradzkiej. Samodzielną gminę utworzono zapewne dopiero w połowie XIX stulecia. Pierwsza synagoga była drewnia-

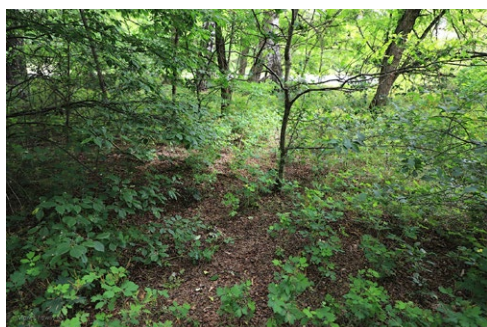

na, powstał żydowski cmentarz, mykwa, rzeźnia oraz cheder. Do 1812 roku na burzeńskim kirkucie chowano Żydów z Sieradza, ponieważ nie posiadali oni w tym czasie własnej nekropolii.

Dawna, murowana **synagoga** w Burzeninie stoi przy ulicy Kościelnej. Została wybudowana w dwudziestoleciu międzywojennym, po pożarze starej drewnianej synagogi. Jest to budynek orientowany, wzniesiony na planie prostokąta. Przetrwwały charakterystyczne okna zamknięte półkoliście. Po 1945 roku umieszczono tu warsztaty. Obecnie budynek jest opuszczony i zrujnowany.

Z kolei **cmentarz żydowski** znajdował się na terenie pobliskiej wsi **KOPANINA** (ok. 2 km od rynku w Burzeninie, po południowej stronie ul. Leśnej). Prawdopodobnie założono go jeszcze w XVIII wieku. Miał powierzchnię około 2 hektarów. Zniszczony podczas II wojny światowej, obecnie nie jest ogrodzony. Brak tu też dziś jakichkolwiek nagrobków.

Nad starorzeczem Warty, około 750 metrów od rynku w Burzeninie znajdują się

skromne już dziś reliktu **dworu obronnego Burzeńskich**, odkryte ponownie w latach 80. XX wieku. Dwór ten, zwany przez miejscowych „zamkiem” zaczęto wznosić w pierwszej połowie XVI wieku. Sama miejscowość pojawiła się po raz pierwszy w źródłach w 1344 roku. Burzenin, podniesiony później do rangi miasta stanowił centrum klucza majątkowego rodu Burzeńskich. To właśnie z przedstawicielem tej rodziny, podskarbnym Hieronim Burzeńskim wiąże się powstanie dworu.

Jak wykazały badania archeologiczne i architektoniczne, była to trójkondygnacyjna budowla o wymiarach 13,5 x 15,5 metra z czterema izbami w przyziemiu.

W XVII wieku dwór został powiększony. Wtedy miasto stało się własnością rodu Pstrokońskich, tutejszy „zamek” został rozbudowany przez Szytka Rogacjana Pstrokońskiego. Niektóre źródła podają, że dopiero w tym czasie wzniesiono trzecią kondygnację (co stało się prawdopodobnie już wcześniej), pewne jest natomiast, że wzniesiono wtedy wieżę bramną.

W XVIII wieku na dwór składały się piwnice, parter gdzie znajdowała się sień, duża izba stołowa z dwoma alkierzykami, dwie sklepione izby, zwane skarbcami, oraz - na piętrze - „sień górna” i dwie izby, z których jedna miała pięć, a druga sześć

okien. Trzecia kondygnacja była poddaszem. Do dworu dobudowana była drewniana kuchnia.

Czy wiesz, że:

Dwór Burzeńskich był świadkiem wielu wydarzeń historycznych. W dniu 17 kwietnia 1587 roku odbył się tu zjazd szlachty sieradzkiej, która opowiedziała się za wyborem Zygmunta Wazy na króla Polski. Odrzucono jednocześnie roszczenia do tronu Maksymiliana Habsburga.

W 1711 roku na miasto po raz drugi napadli Szwedzi (pierwszy raz w 1704 r.). Dworu bronił wtedy Wojciech Pstrokoński, stolnik sieradzki, brat wspomnianego już Rogacjana, inicjatora rozbudowy „zamku”. Najeżdźcom nie udało się zdobyć dworu, więc go podpalono, a Pstrokoński natomiast dostał się do niewoli, z której niebawem uciekł. Ruiny burzenińskiego dworu rozebrano w XIX stuleciu.

Przy drodze do Szynkielowa (niecały 1 km od Rynku w Burzeninie) znajduje się **Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Góry Wapienne”** utworzony w 1995 roku. Ochroną objęto tu fragment wysokiej i stromej skarpy lewej krawędzi doliny Warty w obszarze znacznych odsłoneń górnajurajskich utworów wapiennych, spowodowanych wieloletnią eksploatacją kruszywa wapiennego. Rosną tu rzadkie w tej części Polski murawy kserotermicz-

ne z ciekawymi gatunkami roślin preferujących suche i ciepłe środowisko, jest to również miejsce życia fauny ciepłolubnej, w tym określonych gatunków ślimaków. Wiosną i latem ciepłolubne rośliny kwitną tu tworząc wielobarwne dywany. Ze szczytu skarpy niezależnie od pory roku rozciąga się malowniczy widok na dolinę Warty. Powierzchnia obszaru objętego ochroną wynosi 3,64 ha. Stoi tu tablica informacyjna.

Warto również zobaczyć zniszczone już dziś **niemieckie bunkry strzeleckie typu „Ringstand”** należące do zespołu umocnień niemieckich - dwa z nich znajdują się właśnie na szczycie wspomnianej skarpy.

Na południowo-zachodnich obrzeżach Burzenina, na granicy ze wsią Majaczewice, około 60 metrów na zachód od polnej drogi wiodącej do Majaczewic-Łęgu stoi jeden z ostatnich **wapienników** w okolicy – nieużytkowany już piec do wypalania wapna, wzniesiony w 1. połowie XX wieku.

Po drugiej stronie rzeki Warty, we wsi **STRUMIANY** znajduje się Gminny Ośrodek Sportu i Rekreacji. Na obiekt ten składa się pełnowymiarowe boisko piłkarskie, boisko do siatkówki plażowej, wielofunkcyjne boisko do siatkówki, koszykówki oraz tenisa ziemnego, siłownia, altany z miejscem na grilla lub ognisko, a także wypożyczalnia sprzętu turystycznego.

- Szlak pieszy niebieski
- Szlak walk nad Wartą 1939 r.
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej

Charłupia Mała

Gmina Sieradz

Wieża w gminie Sieradz nad rzeką Myją. Leży w Kotlinie Sieradzkiej, na obrzeżach Sieradza, w odległości 6 km na północny zachód od centrum miasta.

Osadę tą wspomniano po raz pierwszy w 1339 roku w aktach procesu przeciwko Krzyżakom, którzy spalili ją 8 lat wcześniej. Była niegdyś własnością rodu Świnków, z którego wywodził się zmarły w 1324 roku arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka. Był on jednym z najwybitniejszych polityków średniowiecznej Polski i gorącym propagatorem polskiej świadomości narodowej.

Źródła XIX-wieczne podają, że Charłupia Mała wraz z pobliskim Dzierlinem, Wolą Dzierlińską i Biskupicami, należała niegdyś do rodu Biskupskich. Po podziale majątku w XVII stuleciu przechodziła kolejno w ręce Walewskich, Zabłockich i Bemów.

Data erekcji miejscowej parafii nie jest znana, ale jest niemal pewne, że jej początki sięgają czasów średniowiecza. W 1467 roku wspomniano o tutejszej świątyni jako „dawno istniejącej”.

Najstarsze dokumenty, w tym akt erekcyjny parafii, spłonąć miały w pożarze plebani, jaki miał miejsce w 1698 roku. Istniał wówczas w Charłupi kolejny już drewniany kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny wzniesiony na planie krzyża, zapewne w początkach XVI stulecia, konsekrowany w 1540 roku i „hojnie uposażony” w 1680 roku przez Walentego Witkowicza.

Ten z kolei kościół przetrwać miał do 1765 roku, kiedy za sprawą ówczesnego dziedzica Wojciecha Walewskiego, wzniesiono w Charłupi Małej kolejną drewnianą świątynię. Ta jednak popadła

wkrótce „w wielkie opuszczenie”, nie było tu bowiem proboszcza na stałe. Dopiero w 1841 roku kościół dźwignięto z upadku i „opatrzone bogatemi darami”.

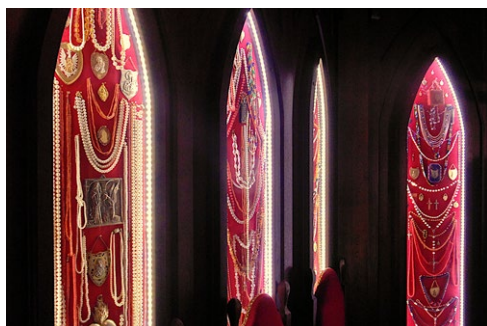
W 1827 roku Charłupia Mała liczyła 27 domów i 196 mieszkańców, w końcu XIX stulecia liczba mieszkańców wzrosła do 474, a cała parafia liczyła 3 150 dusz. We wsi istniała szkoła elementarna, a niegdyś także browar słynący z piwa dostarczanego nawet do Warszawy.

W 1940 roku właśnie od Charłupi Małej rozpoczęto wysiedlanie chłopów w celu

opróżnienia gospodarstw dla Niemców z Wołynia. Ze wsi pochodził Wojciech Janczak ps. „Kostrzewa” (1912-42), działacz ludowy i organizator Batalionów Chłopskich w ówczesnym województwie łódzkim.

W Charłupi Małej stoi murowany **kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny**, wzniesiony w latach 1907-16 według projektu Stefana Szyllera. Kościół ten uznawany jest za jedną z najciekawszych świątyń neogotyckich na terenie województwa łódzkiego. Zastąpił istniejącą tu wcześniej drewnianą świątynię parafialną.

Na obrazie Matki Boskiej Charłupskiej, jako wota dziękczynne umieszczono dwa polskie orły haftowane srebrzem, pochodzące z czasów, gdy wieś była własnością rodziny Bemów. Orły te, podarowane jako wota dziękczynne przez Jakuba Bema (stryjecznego brata generała Józefa Bema) posłużyły za główny motyw dekoracyjny profesorowi Wiktorowi Zinowi, który zaprojektował obecny wystrój wnętrza świątyni.

Z dawnego wyposażenia przetrwała również piękna późnogotycka chrzcielnica z 1538 roku ozdobiona łacińskim napisem wotywnym o treści: „Jeśli się kto nie odrodzi z wody i Ducha Świętego, nie wejdzie do królestwa niebieskiego” oraz herbami Lis, Jelita, Jastrzębiec i Poraj, a także cenne tkaniny, w tym ornat z pasa słuckiego i kapa z pasa kontuszowego. W 1981 roku w prezbiterium świątyni umieszczono dwa tryptyki autorstwa Zdzisława Pabisiaka z Krakowa, nawiązujące do historii Ziemi Sieradzkiej. Kościół otoczony jest zabytkowym murem z barokową bramą z XVIII stulecia. Wewnątrz ogrodzenia rozciąga się teren dawnego **cmentarza przykościelnego**.

Czy wiesz, że:

W wyposażeniu świątyni znajduje się wiele cennych elementów pochodzących z poprzednich, stojących we wsi drewnianych świątyń. W ołtarzu głównym odnaleźć można obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem namalowany na desce, a pochodzący z XVII stulecia, Obraz ten, zwany też obrazem Matki Bożej Charłupskiej Księżnej Ziemi Sieradzkiej, został w 1785 roku oficjalnie uznany za cudowny przez komisję wysłaną przez arcybiskupa gnieźnieńskiego.

W 1937 roku biskup Karol Radoński za zgodą Watykanu przyozdobił go koronami papieskimi. Stawowi przedmiot szczególnego kultu oraz cel licznych pielgrzymek, a świątynia pełni rolę sanktuarium.

W sąsiedztwie świątyni stoi murowana **plebania** oraz **wikariat** wzniesione w początkach XX stulecia. Na terenie przyko-

ścielnym rosną **3 pomnikowe drzewa** – klon i dwie lipy drobnolistne o obwodach od 295 do 410 centymetrów.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym**, kilkadziesiąt metrów od bramy wejściowej, po lewej stronie głównej alei znajduje się granitowy grobowiec barona Stanisława Graevego (1868-1912), etnografa i regionalisty, miłośnika ziemi sieradzkiej, autora i wydawcy wielu pozycji krajoznawczych, właściciela pałacu i majątku w pobliskich Biskupicach.

Zbiory Graevego, w tym stroje ludowe ziemi sieradzkiej, wycinanki i tkaniny stały się podstawą ekspozycji muzeum w Kaliszu, zorganizowanego przez tamtejszy oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. W grobowcu zdobionym wieńcem z szarfą i napisem „*Pierwszemu prezesowi Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Kaliszu*” pochowano również żonę Stanisława Graevego, Franciszkę ze Śląskich (1826-1918).

Niegdyś na charlupskim cmentarzu znajdowała się mogiła żołnierza rosyjskiego poległego w 1914 roku. Dziś nie ma już po niej śladu.

W pobliżu kościoła, nad brzegiem rzeki Mesznik odnaleźć można dość wysoki, mocno przekształcony **kopiec** o późnośredniowiecznej metryce będący pozostałością gródka z 1. połowy XIV stulecia. Gródek ten spłonął prawdopodobnie razem z wsią w 1331 roku podczas wspomnianego wyżej najazdu krzyżackiego. Do niedawna uznawano go niesłusznie za znacznie starszy kurhan z okresu wpływów rzymskich lub też miejsce pochówku jednego z dowódców wojsk szwedzkich z czasów „drugiego najazdu szwedzkiego”. Na szczycie kopca, na ceglanym cokole stoi współczesna **figura św. Jana Nepomucena** z krzyżem i palmą w rękach.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Charłupia Wielka

Gmina Wróblew

Wieś w gminie Wróblew na Wysoczyźnie Łódzkiej, w odległości 6 km na południowy zachód od centrum Sieradza.

Charłupia Wielka wspomniana została po raz pierwszy w dokumencie sprzedaży sołectwa we wsi Dzigorzew z 1364 roku jako własność kasztelana spicymierskiego Piotra Świnki. Potomkowie Piotra Świnki przyjęli nazwisko Charłupskich. W 1436 roku Charłupia przeszła w ręce Małskich h. Nałęcz, pod koniec XVI wieku – Zapolskich, a od 1680 roku – Walewskich. W 1827 roku wieś liczyła 37 domów i 287 mieszkańców.

O kompleksie dóbr z siedzibą w Charłupie Wielkiej tak pisały XIX-wieczne źródła: „w Charłupie wszystkie zabudowania folwarczne (21) murowane, także pałac piętrowy, w Jankówce 2 budynki murowane, w Izabelli 3 drewniane, w Józefowie 6 murowanych, w Tworkowiznie 10, w Gęsówce i Złotowiznie po 2, młyny wodne: Wygoda i Myja, płodozmian od 27 lat zaprowadzony, gorzelnia istnieje od lat kilkudziesięciu, olejarnia, cegielnia, znaczne pokłady torfu i marglu, ziemia dobrze uprawna i łąki wyborne... osad włościańskich w całych dobrach 139”.

Murowany dwór w Charłupie Wielkiej został wzniesiony w XVII wieku (wzmianka z 1690 roku), prawdopodobnie za sprawą Wasilewskich lub Zalewskich i rozbudowany w 1. połowie XIX stulecia. W salonie zachowała się ciekawa polichromia autorstwa Bertelmana, a w parku podworskim o powierzchni 4,5 hektara liczne drzewa stanowiące dziś pomniki przyrody.

We dworze tym w latach 1912-13 przebywał wybitny polski powieściopisarz i nowelista Władysław Stanisław Reymont, późniejszy laureat literackiej Nagrody Nobla. Miejscowych chłopów z Charłupy uwiecznił w zbiorze nowel „Pęknięty dzwon”, był również fundatorem nowego budynku miejscowej szkoły.

Na pogrzebie pisarza w 1925 roku delegacja mieszkańców wioski złożyła na grobie Reymonta wieniec zdobiony szarfą z napisem „Swemu przyjacielowi - chłopci z Sieradzkiego”. W 1967 roku na ścianie miejscowej szkoły w Charłupie Wielkiej wmurowano tablicę poświęconą Reymontowi, który był fundatorem tego budynku.

W zabytkowym parku podworskim w Charlupie Wielkiej znajduje się skupisko wyjątkowo okazałych kasztanowców i klonów zwyczajnych - ponad 30 drzew obu tych gatunków objęto ochroną jako pomniki przyrody. Status drzew pomnikowych mają również rosnące tu dwie lipy drobnolistne o obwodach ok. 340 centymetrów.

Niegdyś na skraju parku istniał, w międzyczasie kompletnie zniszczony kopiec podworski. Budowę późnośredniowiecznej siedziby obronnej łączy się z rodem Malskich, właścicieli Charlupy w latach 1436-1591.

Niestety dawny dwór w Charlupie Wielkiej od lat popada w ruinę, a kompletnie zdziczały park jest dziś praktycznie niedostępny.

We wsi stoi również murowany kościół parafialny św. Bartłomieja Apostoła, wzniesiony w 1797 roku z fundacji chorążego sieradzkiego Jana Walewskiego i jego żony Teresy, w miejscu starszej, również drewnianej świątyni.

Barokowa świątynia z elementami kla-

sycystycznymi jest budowlą jednonawową, z węższym i niższym prezbiterium, zamkniętym półkoliście. We wnętrzu zachowały się stropy z fasetą. Ściany rozczłonkowane są pilastrami, a okna zdobi dekoracja stiukowa. W wyposażeniu warto zwrócić uwagę na późnobarokowy ołtarz główny, dwa barokowo-klasycystyczne ołtarze boczne oraz murowaną, klasycystyczną ambonę z 1. połowy XIX stulecia.

Na terenie dawnego cmentarza przykościelnego, w granicach ogrodzenia wzniesionego w latach 1865-66, stoi murowana dzwonnica z połowy XIX stulecia, a tuż obok kościoła oryginalna murowana ple-

bania wzniesiona w 1877 roku za sprawą ks. Marcina Rosińskiego.

W czasie okupacji hitlerowskiej w kościele tym (jako jedynym w ówczesnym powiecie sieradzkim) odbywały się regularne nabożeństwa.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Szlak pieszy zielony

im. Władysława S. Reymonta

Chlewo

Gmina Goszczanów

Wieś w gminie Goszczanów, na Wysoczyźnie Tureckiej, w odległości 30 km na północny zachód od centrum Sieradza.

Najstarsza wzmianka o wsi Chlewo pochodzi z 1355 roku. Miejscowość ta stanowiła gniazdo rodowe Chlewskich h. Korab, w XVII stuleciu jej właścicielami byli Biernaccy h. Poraj, a później Niemojewscy i Strzeleccy. W 1827 roku wieś liczyła 12 domów i 126 mieszkańców, a w latach

80. XIX wieku – 25 gospodarstw.

Murowany kościół św. Benedykta Opatą został wzniesiony w latach 1779-88. Świątynia ta jest budowlą jednonawową. W jej wnętrzu warto zwrócić uwagę na chór muzyczny wsparty na trzech arkadach oraz barokowo-klasycystyczny prospekt organowy z przełomu XVIII i XIX wieku. Wyposażenie wnętrza pochodzi przeważnie z XVIII stulecia. Zachowała się tu również rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego, zapewne z XVII wieku, dwa barokowe krucyfiksy z XVIII wieku oraz kopia obrazu Rubensa „Zdjęcie z Krzyża”. Warto też zwrócić uwagę na stare meble

kościelne i zdobione zamki drzwiowe. Kościół wpisano do rejestru zabytków województwa łódzkiego.

W sąsiedztwie świątyni stoją: murowana plebania i organistówka wzniesione w końcu XIX stulecia, wpisane – podobnie jak cmentarz przykościelny datowany na XVIII stulecie – do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Na cmentarzu odnaleźć można również inne grobowce ziemiańskie, a w południowo-wschodniej części, przy murze cmentarnym zwieńczoną betonowym krzyżem mogiłę żołnierza rosyjskiego poległego w 1914 roku, podczas I wojny światowej.

Czy wiesz, że:

Na miejscowym cmentarzu parafialnym, niedaleko od wejścia, po lewej stronie znajduje się grób Józefa Szumskiego (1844-1912), ojca Marii z Szumskich Dąbrowskiej, właściciela Wojsławic i powstańca 1863 roku. To właśnie Szumski stał się pierwowzorem Bogumiła Niechcica z „Nocy i dni” Marii Dąbrowskiej.

W pobliskich ŚWINICACH KALISKICH (2 km na północny zachód od Chlewa) stoi zrujnowana, barokowa **kaplica dworska** wzniesiona prawdopodobnie w 2. połowie XVIII stulecia na terenie dawnego majątku. Wieś była własnością

szlachecką, do 1939 roku znajdowała się w rękach Murzynowskich.

Z dawnych zabudowań dworskich przetrwał również murowany spichlerz oraz skromne relikty parku z pomnikowym dębem. Tutejszy dwór istniał do lat 60. XX wieku.

Z kolei w **WÓJCINKU** (1,5 km na południe) będącym dziś częścią **Chwałęcic**, znajduje się park podworski z XIX stulecia - pozostałość dawnego majątku należącego w XVIII stuleciu do Kobielskich, Przeradzkich, a później Droszewskich, w XX stuleciu - Prejbiszów. Rosną tu dwa buki zwyczajne o obwodzie 315 i 268 cm mające status **pomników przyrody**. Po dawnym murowanym dworze, znanym ze zdjęć archiwalnych nie ma już śladów w terenie.

 Szlak pieszy czerwony
Szlak Powstańców 1863 r.
 Szlak rowerowy niebieski
Skarby Ziemi Sieradzkiej

Chojne

Gmina Sieradz

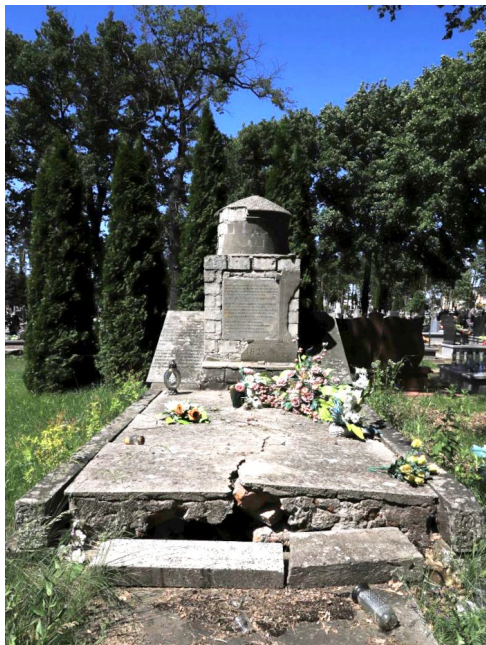
Wieś w gminie Sieradz, nad rzeką Wartą w Kotlinie Sieradzkiej, na obrzeżach Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki, w odległości 9 kilometrów na południowy wschód od centrum Sieradza. Miejscowość znana od 1403 roku. W roku 1412 wzmiankowana jako własność Andrzeja i Klemensa z Ruszkowa, Złoczewa i Grabostowa. W 1433 roku rycerz i podkomorzy sieradzki Mszczuj z Barczewa, który w 1436 roku podpisywał pokój z Krzyżakami, otrzymał Chojne, wieś na prawie magdeburskim, od króla Władysława Jagiełły. Córka Mszczuja wniosła wieś w posagu do rodu Kobierzyckich h. Korab.

W XVI wieku właścicielem wioski był wojski sieradzki Jan Łaszewski (Łyczewski ?) h. Dryja. Pod koniec tego stulecia

dobra przeszły w ręce Zapolskich h. Pobóg. W XVIII i XIX stuleciu dobra ziemskie Chojne, w skład których wchodziły także wsie: Bobrowniki, Stoczki i Wiechutki (wraz z przyległościami: włók 155, mórg 14, prętów 1277 - miary nowopolskiej), należały kolejno do Mączyńskich, Walewskich i Pągowskich.

W dniu 4 VIII 1820 roku w posiadanie dóbr weszła Izabella Babska, która dostała je w spadku po matce, Marianie z Pągowskich Babskiej, właścicielce Chojnego od 1798 roku. Babska majątek ten wniosła w wianie Stanisławowi Kaczkowskiemu z Bełchatowa, deputowanemu na Sejm z obwodu sieradzkiego, który osiadł w Chojnem na stałe, a w 1854 roku sprzedał Chojne z przyległościami na rzecz Henryka Byszewskiego i Mateusza Rubacha. Uszczuplone dobra odkupił od Byszewskiego baron Tomasz Dangel, prawdopodobnie wnuk przybyłego z Prus ewangelika Tomasza Michała Dangla (1742-1808).

Urodzony w Pasłęku Tomasz Dangel, mąż Zofii z Krauzów (1752-1816), był później znanym przemysłowcem i ban-

kierem, który pod koniec XVIII stulecia przy ul. Rymarskiej w Warszawie założył jedną z największych w Europie fabrykę powozów, a w 1800 roku zakupił podwarszawskie dobra Falenty, Raszyn i Gołków. Miał piętnaścioro dzieci - w Chojnem osiedlił się najprawdopodobniej któryś z synów lub wnuków Tomasza. W „*Spisie szlachty Królestwa Polskiego...*” wydanym w Warszawie w 1851 roku figuruje Tomasz Dangel h. Dangel, syn Tomasza. Tomasz baron Dangel z okręgu sieradzkiego był w 1861 roku członkiem Towarzystwa Rolniczego w Warszawie.

W czasach powstania styczniowego Dangel prawdopodobnie włączył się w działania powstańcze, w źródłach zapisano bowiem, że „*Dangel, obywatel ziemski z Chojnego, został zamordowany przez Rosjan w drodze do Warszawy*”. Nie wiadomo jednak nic więcej o okolicznościach jego śmierci. Przez małżeństwo córki Dangla Chojne znalazło się w rękach Lipskich, którzy rozparcelowali tujejszy majątek pozostawiając sobie tylko dwór z ogrodem i kilka włók ziemi z zagajnikiem.

Danglowie całkowicie się spolonizowali. Jeden z nich, Zygmunt Dangel (1836-1906) był znanym ekonomistą, autorem „Ogólnych zasad ekonomii politycznej”. Z kolei znany działacz niepodległościowy Stefan Roman Dangel ps. „*Salisch*” (1891-1942) został w czasie II wojny światowej aresztowany i zamordowany przez gestapo. Ostatnim właścicielem wsi był od 1932 roku Stanisław Neugebauer.

Murowany, późnorenansowy **kościół parafialny św. Anny** wzniesiono w latach 1599-1613 z fundacji Stanisława Zapolskiego h. Pobóg (†1613), podśędka sieradzkiego, ówczesnego właściciela wsi Chojne. Jego wczesnobarokowy nagrobek z leżącą płaskorzeźbą rycerza zachował się we wnętrzu świątyni.

Kościół w Chojnem jest budowlą jednonawową z węższym prezbiterium i czworoboczną wieżą od zachodu, o pięciu kondygnacjach. Od północy stoi dobudowana w 1621 roku kaplica.

Nawa świątyni jest sklepiona kolebkowo z lunetami i ozdobiona dekoracją stiukową typu kalisko-lubelskiego. W prezbiterium

terium natomiast znajduje się sklepienie kolebkowo-krzyżowe. Kopułę kaplicy zdobi dekoracja stiukowa podzielona horyzontalnie i promieniście.

We wnętrzu świątyni przeważa wystrój późnorenesansowy i barokowy z elementami późnego gotyku. W ołtarzu głównym, na odwrocie płycin w 1981 roku odkryto dużej wartości obrazy gotyckie z 2. połowy XV stulecia, przedstawiające św. Annę Samotrzec i św. Klarę.

Obok wspomnianego wyżej nagrobka Stanisława Zapolskiego, w świątyni znajduje się również nagrobek innego właściciela wsi, wojskiego sieradzkiego Jana Łaszewskiego (Łyczewskiego ?) h. Dryja. Nagrobek z zatartym napisem pochodzi z przełomu XVI i XVII stulecia. Warto również zobaczyć stalle zdobione późnorenesansowymi malowidłami oraz późnogotycką rzeźbę św. Anny Samotrzec z początku XVI stulecia.

W granicach murowanego ogrodzenia kościelnego znajduje się dawny **cmentarz przykościelny**, którego początki datowano na XVI stulecie, w sąsiedztwie świątyni stoi murowana **plebania** wzniesiona w początkach XX wieku.

Za kościołem rozciąga się teren **zespołu dworsko-parkowego**. Stojący tu **murowany dwór** wzniesiono w XVII stuleciu za sprawą ówczesnego właściciela wsi Sta-

niśława Zapolskiego h. Pobóg, fundatora kościoła św. Anny w Chojnem, podśędka sieradzkiego, zmarłego w 1616 roku.

O czasie i inicjatorze budowy dworu informuje tablica erekcyjna z nazwiskiem Zapolskiego, herbami Pobóg i Pomian oraz datą 1607. Najpewniej dwór ten był pierwotnie trójkondygnacyjną „kamienicą”, wzniesioną na planie prostokąta o wymiarach 13 na 14,5 metra, o czterech izbach na parterze i piętrze, ulokowaną pośród innej, drewnianej zabudowy dworskiej. Przebudowano go gruntownie zapewne dopiero w XIX stuleciu.

Chojeński dwór otoczony jest **parkiem podworskim**, w którym odnaleźć można pomnikowe okazy drzew. Dwór został wykupiony przez osobę prywatną i znajduje się w remoncie. W zabytkowym, dziś zaniedbanym parku odnaleźć można kilka wyjątkowo okazałych drzew. Rośnie tu między innymi lipa szerokolistna o obwodzie 610 cm w pierśnicy, sosna wejmutka, dwa dęby szypułkowe (360 i 335 cm), i klon srebrzysty (350 cm) mające status pomników przyrody.

W odległości około 150 m od kościoła, na skraju lasu znajduje się chojeński **cmentarz parafialny**. Po lewej stronie od głównego wejścia, przy olbrzymim dębie, stoi duży grobowiec Dąglów, dawnych właścicieli majątku.

Pierwotnie grobowiec ten wyglądał inaczej. W wydanych w 1909 roku „*Nieznanych zakątkach powiatu sieradzkiego*” Józef Kobierzycki pisze tak: „*podążamy obok cmentarza wiejskiego, na prawo leżącego, do którego przylega kaplica grobowa baronów Dąglów położona, jako ewangelików reformowanych, już poza murem cmentarnym*”.

Wobec braku jakiejkolwiek opieki grobowiec stopniowo popadał w ruinę. W 1982 roku staraniem miejscowego proboszcza ks. kanonika Jerzego Kwiatkowskiego rozpadającą się budowlę poddano remontowi. Obecnie w jego przedniej części wyłania się okrągła kolumna

z metalowym krzyżem na szczycie. Po obu stronach tej budowli znajdują się pochylone płyty z wierszowanymi napisami zarastającymi stopniowo mchem. Trzecia płyta, półkolista, stoi pionowo pośrodku grobowca. Na tablicy odnaleźć można obszerną wierszowaną inskrypcję dedykowaną Justynie, Józiovi i Władziovi Dąglom zmarłym na przełomie lat 50. i 60. XIX wieku.

Na chojeńskim cmentarzu rośnie pomnikowy **dąb szypułkowy** o obwodzie 431 cm w pierśnicy, wysokości około 25 m i wieku około 150 lat.

Cielce

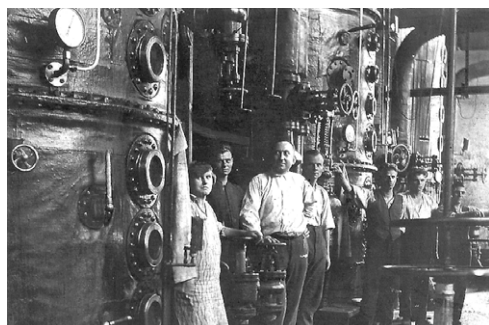
Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w obrębie Wysoczyzny Tureckiej, w odległości 22 kilometrów od centrum Sieradza i 6 kilometrów od centrum Warty,

Najstarsza wzmianka o wsi Cielce pochodzi z 1386 roku. Wieś stanowiła wówczas własność Śreniawitów bądź Nałęczów. W początkach XIX stulecia była własnością Otockich - w 1806 roku. Felicjan Otocki h. Dołęga sprzedał Cielce Ignacemu Jabłkowskiemu (1817-89), który po ukończeniu prawa i agronomii w 1839 roku osiadł tu na stałe. W 1827 roku wieś liczyła 23 domy i 215 mieszkańców.

W 1846 roku ówczesny właściciel dóbr Józef Jabłkowski oddał chłopom zagrody na własność i wprowadził gospodarkę

Rys. Przebieg trasy Kolei Wąskotorowej cukrowni „Cielce”

czynszową. Gospodarze otrzymali ziemię w zamian za czynsz, na wieczyste użytkowanie. We wsi powstała nielegalna szkoła wiejska, do której uczęszczały również dzieci właściciela wioski.

W 1852 roku w Cielcach za sprawą Józefa Jabłkowskiego uruchomiono **cukrownię**, która istniała tu aż do 1938 roku. Jak wspominały źródła z lat 80. XIX wieku „cukrow-

nia wyrabia mączkę cukrową, produkcja roczna od 58 000 do 64 000 rubli, zatrudnia przeciętnie 80 robotników”. Do dziś ocalały niektóre zabudowania zakładu.

Po oddaniu do użytku normalnotorowej **Kolei Warszawsko-Kaliskiej** (której budowę ukończono w 1903 roku) zrodziła się idea budowy **sieci kolei wąskotorowej** o rozstawie szyn 600 milimetrów łączącej

zakład przemysłowy w Cielcach ze stacją Kociołki k. Błaszek, co miało ułatwić wywóz produktów z cieleckiej cukrowni.

Prace związane z budową kolei rozpoczęto po I wojnie światowej. W 1922 roku ukończono pierwszy, 12-kilometrowy odcinek prowadzący z Cielce do Kociołków. W ciągu kolejnych 5 lat uruchomiono również odcinki: Chabierów – Góra (3 km), Góra – Wojsławice (3 km), Cielce – Zakrzew (9 km) oraz Kraków – Zielęcín (2 km). W ten sposób powstała linia wąskotorowa o łącznej długości 29 km łącząca zakład przemysłowy z dostawcami buraków cukrowych i koleją normalnotorową ze stacją styczną w Kociołkach. W takiej formie sieć kolejowa cukrowni

„Cielce” przetrwała stosunkowo krótko. Cukrownia zakończyła działalność w 1938 roku, ale już 3 lata wcześniej zlikwidowano najkrótszy z odcinków linii – z Krakowa do Zielęcína.

W okolicach Cielce, mimo likwidacji fabryki cukru, uprawa buraków trwała nadal – odbiorcą surowca stała się odległa cukrownia w Zdunach, do której buraki transportowano linią normalnotorową z Błaszek. Dzięki temu sieć kolejek wąskotorowych dawnej cukrowni „Cielce” przetrwała w prawie niezmienionej postaci do 1960 roku, kiedy rozpoczęto jej stopniową likwidację. Jako pierwsze zamknięto odcinki Cielce – Zakrzew i Góra – Wojsławice, w połowie lat 70. zlikwidowano kolejny odcinek kolejki prowadzący z Chabierowa do Góry. Ostatni czynny jeszcze odcinek (ten najstarszy), wiodący z Cielce do linii normalnotorowej został zamknięty na przełomie 1982/1983 roku, a tory wkrótce rozebrano.

Warto dodać, że synowie Józefa Jabłkowskiego założyli w Warszawie słynny **Dom Towarowy Braci Jabłkowskich**, który otwarto w dniu 7 listopada 1914 roku.

We wsi Cielce zachował się **zespół dworsko-parkowy Jabłkowskich**. Składa się na niego murowany dwór z połowy XIX wieku, wzniesiony w stylu klasycystycznym i wzorowany na dworach staropolskich oraz park z XIX stulecia, o charakterze krajobrazowym.

Dwór ten został zniszczony po 1945 roku. W 1983 roku zakupił go Marian Jocz. Budowla została odrestaurowana przez jego brata Pawła Jocz (1943-2008), artystę rzeźbiarza, grafika i ilustratora, od 1967 roku zamieszkałego w Paryżu. W pobliżu dworu stoi murowana **kaplica św. Teresy**, dawniej dworska, obecnie filialna, wzniesiona w 1932 roku.

- Szlak pieszy czerwony
- Szlak Powstańców 1863 roku
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej

Dąbrowa Wielka

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, na Wysoczyźnie Łódzkiej, w odległości 8 kilometrów na południe od Sieradza.

Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1276 roku. Wówczas to z rąk księcia Leszka Czarnego Dąbrowa przeszła w ręce szlacheckie. W XVI stuleciu (ponoć do 1652 r.) stanowiła własność Dąbrowskich h. Pobóg, pochodzących z Rokszyc. Później jej właścicielami byli Pocijowie – Stanisław Pocij poślubił bowiem Martynę z Dąbrowskich, Ludwik Wężyk, Józef Sławęta-Stawski, a następnie Ignacy Kiciński.

W 2. połowie XVIII wieku wieś znalazła się w rękach pułkownika wojsk koronnych Kazimierza Albina Lenartowicza, uczestnika konfederacji barskiej. Jego syn sprzedał Dąbrowę w 1816 roku Józefowi

i Łukaszowi Kobierzyckim. Łukasz Kobierzycki był ostatnim marszałkiem sejmiku sieradzkiego. W 1827 roku było tu 46 domów i 326 mieszkańców.

Po Łukaszu Kobierzyckim majątek odziedziczył jego syn Jarosław, a Kobierzyccy pozostawali właścicielami wsi do 1888 roku. Wówczas, na publicznej licytacji Dąbrowę Wielką zakupił Grzegorz Dunaj. W latach 80. XIX wieku wieś liczyła 445 mieszkańców, a do dóbr należały m.in. folwarki w Dąbrowie i Budzicznej, osada młynarska i karczma.

Ostatnim właścicielem wsi był w latach 1900-39 Tadeusz Puławski - postać ota-

czana powszechnym szacunkiem, prezes oddziału Polskiej Macierzy Szkolnej w Sieradzu, poseł na Sejm II Rzeczypospolitej i założyciel miejscowej szkoły (1915-16). Będąc w Dąbrowie Wielkiej warto zo-

baczyć drewniany kościół parafialny św. Michała Archaniola – trójdzielną, orientowaną świątynię konstrukcji zrębowej wzniesioną w początkach XVIII wieku. Nad nawą główną (wyższą od prezbiterium i kruchty) znajduje się sygnaturka z pozorną latarnią, nakryta cebulastym hełmem. Główne wejście do świątyni prowadzi przez obszerną kruchtę z drewnianym chórem wspartym na dwóch słupach.

Czy wiesz, że:

W 1903 roku w Dąbrówce Wielkiej urodził się Teodor Goździewicz (1903-84), pisarz, autor książek dla dzieci i młodzieży. Piewca Sieradczyny m.in. Autor książek: „Barwni ludzie szarej okolicy”, „Fryckowe lato - opowieść”.

pach. Prezbiterium zamknięte trójbocznie nakryto dachem wielopołaciowym. Przy północnej ścianie prezbiterium znajduje się zakrystia nakryta dachem pulpitowym.

W wyposażeniu wnętrza szczególną uwagę zwraca barokowy ołtarz główny z obrazem patrona świątyni, świętego Michała Archaniola oraz ołtarze boczne: barokowy i w stylu regencji, oba z XVIII wieku. Zachowały się również liczne obrazy, rzeźby i wota, głównie z XVIII stulecia. Na terenie przykościelnego cmentarza (datowanego na XV stulecie) stoi dzwonnica z zabytkowym dzwonem z 1728 roku.

We wsi stoi również murowany dwór wzniesiony na przełomie XVIII i XIX stulecia w stylu klasycystycznym, o dwutraktowym układzie wnętrza. Od frontu na osi parterowej budowli znajduje się ganek zwieńczony trójkątnym szczytem wspartym na dwóch parach kolumn a od strony ogrodu znajduje się ryzalit z facjatką. Zachowały się piwnice sklepione kolebkowo.

Wcześniej miał istnieć w Dąbrowie starszy dwór wzmiankowany tylko raz, w latach 40. XVIII wieku. W 1744 roku zapisano bowiem: „wjeżdżając do folwar-

ku szończyk wkoło tego folwarku, na nim dokoła palisady dębowe, cierniem przekładane”. Jak dotąd jednak nie odnaleziono w terenie jakichkolwiek reliktów tej, najpewniej jeszcze średniowiecznej budowli obronnej.

Całość otacza park podworski z 2. połowy XIX wieku, o charakterze krajobrazowym. Dwór stanowi obecnie własność zakładu rolnego. W przedniej (wschodniej) części parku rosną dwie pomnikowe **lipy drobnolistne**. W sąsiedztwie przetrwały **relikty zespołu folwarcznego**, w tym stajnie i obory z przełomu XIX i XX stulecia. Do lat 90. XX wieku istniał tu murowany klasycystyczny spichlerz nakryty dachem naczółkowym, a wzniesiony w początkach XIX stulecia.

Na terenie szkółki leśnej w Dąbrowie Wielkiej znajduje się **Leśny Punkt Edukacyjny** z wyznaczonym miejscem na ognisko. W stojącym tu budynku socjalnym znajduje się sala edukacyjna, wyposażona w pomoce dydaktyczne i przewodniki przyrodnicze, w której mogą odbywać się zaplanowane wcześniej zajęcia kameralne będące uzupełnieniem zajęć terenowych.

W bezpośrednim sąsiedztwie znajduje się **Ścieżka Przyrodniczo-Leśna „Dąbrowa”**. Obiekt ten stwarza szerokie możliwości wykorzystania w trakcie prowadzenia zajęć edukacyjnych. Zagadnienia prezentowane na umieszczonych tu tablicach edukacyjnych to m. in. rola i cechy okrajka lasu, zbiorowiska leśne, dokarmianie zwierzęcy, dziuple i ich mieszkańcy, skrzynki lęgowe, ochrona lasu przed zwierzyną oraz ochrona przeciwpożarowa. Długość ścieżki wynosi 2,5 km.

Szlak rowerowy żółty „Sieradzka eSka”

Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Dąbrówka

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, na Wysoczyźnie Łódzkiej, nad rzeką Żegliną, w odległości 6 km na południe od centrum Sieradza.

Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1407 roku. W 2. połowie XVIII stulecia Dąbrówka była własnością Suheckich h. Poraj. W 1816 roku przedstawiciel tej rodziny Daniel Suhecki sprzedał wieś Teresie z Podczaskich Morawskiej h. Korab.

W 1827 roku było tu 21 domów i 151 mieszkańców.

Syn Teresy Morawskiej, **Teodor Morawski** (1797-1879), działacz polityczny, publicysta i historyk, który odziedziczył majątek, posiadał tą wieś tylko przez kilka miesięcy. Utracił ją bowiem w 1834 roku wskutek konfiskaty za aktywną działalność polityczną w czasie powstania listopadowego - był bowiem m.in. ministrem spraw zagranicznych w rządzie generała Krukowieckiego. Po upadku powstania Morawski musiał uciekać z kraju i zmarł na emigracji w Paryżu. Kolejnymi właścicielami wioski byli: Konstancja z Morawskich Parczewska, Feliks Podczaski i Leopold Strzeszewski. Syn Leopolda, Tadeusz Strzeszewski posiadał te dobra do II wojny światowej.

W latach 80. XIX wieku tutejsze dobra opisano jako obszar o rozległości 996 mórg, w tym folwark Dąbrówka Sieradzka o powierzchni 612 mórg, z której większość stanowiły grunty orne i ogrody. Był tu również młyn wodny „z produkcją 200

korcy, staw obszerny oraz pokłady torfu i marglu". We wsi było wówczas 30 gospodarstw.

Do połowy lat 70. XX wieku stał w Dąbrówce opuszczony i zdewastowany **dwór Morawskich** wzniesiony w stylu klasycystycznym, prawdopodobnie w końcu XVIII wieku. Pozostałością po dawnym zespole dworsko-parkowym jest już dzisiaj tylko zniszczony i mocno przerzedzony **park o charakterze krajobrazowym**. Rośnie tu m.in. wyjątkowo okazały dąb szypułkowy o obwodzie 660 centymetrów i wysokości blisko 30 metrów, mający oczywiście status pomnika przyrody.

Poprzednikiem ostatniej siedziby szlacheckiej w Dąbrówce był najpewniej, wzmiankowany tylko raz - w 1692 roku „dwór wielki” otoczony „drewnianym parkanem ze strzelnicami”, do którego wchodziło się przez mostek. Z tego krótkiego opisu wynika, że miał on charakter obronny, zapewne stał na sztucznie usypanym kopcu, a z pewnością otoczony był jakimś obwodem obronnym. Jak dotąd jednak nie odkryto reliktów tej budowli.

W zachodniej części wsi stoi murewana **kapliczka** z początku XIX stulecia, z rzeźbą św. Wawrzyńca, ustawiona według tradycji na mogile żołnierzy napoleońskich, zabitych w tym miejscu przez oddział kozacki.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka
Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Dębołęka

Gmina Brzeźnio

Wieś w gminie Brzeźnio, nad rzeką Żegliną, na Wysoczyźnie Łoczewskiej, w odległości 11 kilometrów na południowy zachód od Sieradza, przy drodze wojewódzkiej nr 482.

Pierwsza wzmianka o Dębołęce pochodzi z lat 1218-29, gdy wieś tą wraz z pobliskim Brzeźniem podarował klasztorowi norbertanek z Imbramowic biskup krakowski Iwo Odrowąż. W czasach Jana Długosza wieś liczyła 9 łąnów kmiecych i 1 łąn sołtyski.

Od 2. połowy XVIII stulecia, gdy Ewa z Wolickich Murzynowska kupiła wieś od Kazimierza Góreckiego h. Szeliga Dębołęka była w rękach Murzynowskich. W 1855 roku tutejsze dobra od Murzynowskich zakupił Władysław Białecki i w rękach tej rodziny Dębołęka pozostała do wybuchu II wojny światowej. Ostatnią właścicielką była Józefa z Białeckich Zembrzuska.

Tutejszy majątek miał w końcu XIX wieku powierzchnię około 970 mórg, w tym 326 mórg ziemi ornej i aż 600 mórg lasów. W skład majątku wchodziła m.in. słynna

karczma w Tumidaju, a wieś liczyła 203 mieszkańców zamieszkałych w 28 domostwach i gospodarujących jedynie na 96 morgach gruntu. Po II wojnie światowej

utworzono tu Państwowe Gospodarstwo Rolne specjalizujące się w hodowli zagrodowej bydła.

We wsi przetrwał eklektyczny, murywany **dwór** z 2. połowy XIX wieku, park z tego samego okresu usytuowany na wysokim brzegu Żegliny, a także okazałe zabudowania **dawnego folwarku**, w tym spichlerz, rządówka, stajnia z wozownią i kuźnia oraz inne budynki inwentarskie i gospodarcze pochodzące z XIX i 1. połowy XX wieku.

Przy budynku dawnego dworu rosną dwa pomnikowe **dęby szypułkowe** o obwodach 570 i 530 cm.

Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Domaniew

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wycieczny Tureckiej, w odległości 27 kilometrów na północny zachód od centrum Sieradza (dojazd przez Błaszki) i 5,5 kilometrów na północny wschód od centrum Błaszek.

Jako „*Domaneuici, Domanevici - villa circa Calis*” wspomniano Domaniew, wieś pod Kaliszem już w 1136 roku w kopii naśladowczej bulli papieża Innocentego II, jako jedną z wsi będących uposażeniem arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. W 1391 roku, w księgach ziemskich sie-

radzkich wspomniany został „*Wseborius de Domanio*” - Wszebor z Domaniewa. Jan Łaski wspomniał o Domaniewie jako wsi w parafii Błaszki w archidiakonacie kaliskim, a XVI-wieczne rejestry poborowe o wsi „*Domanyew*”, „*Domaniów*” i „*Domanow*” w powiecie i województwie sieradzkim. Właścicielem wioski był w latach 80. XVIII wieku łowczy braclawski Wstowski. W 1827 roku było tu jedynie 5 domów i 42 mieszkańców.

W końcu XIX stulecia na dobra domaniewskie składał się folwark Domaniew z wsią Maciszewice i Domaniew mający rozległość mórg 394, w tym „*grunta orne i ogrody mórg 335, łąk mórg 23, pastwiska mórg 3, wody mórg 2, nieużytki i place mórg 14*”. Były tu 2 budynki murywane i 7 drewnianych, eksploatowano pokłady margla i gliny, stosowano płodozmian 12-połowy. W czasach zaborów, zapewne wskutek parcelacji majątku po powstaniu styczniowym, obok wsi powstała kolonia licząca w 1921 roku 22 domy i 167 mieszkańców.

Pozostałością dawnego zespołu dworsko-parkowego jest **murywany dwór** z początków XX stulecia. Skromna parterowa budowla (dziś posesja nr 35) posiada użytkowe poddasze doświetlone facjatomami od strony północnej i południowej. Właścicielami resztówki z dworem byli w latach międzywojennych kolejno Kopacki, Mróz, a później Walczak, dziś dwór również jest własnością prywatną.

Dziebédów

Gmina Wróblew

Wieś w gminie Wróblew, w obrębie Kołtyny Grabowskiej, w odległości 26 kilometrów na zachód od Sieradza i 4 kilometrów na zachód od Błaszek.

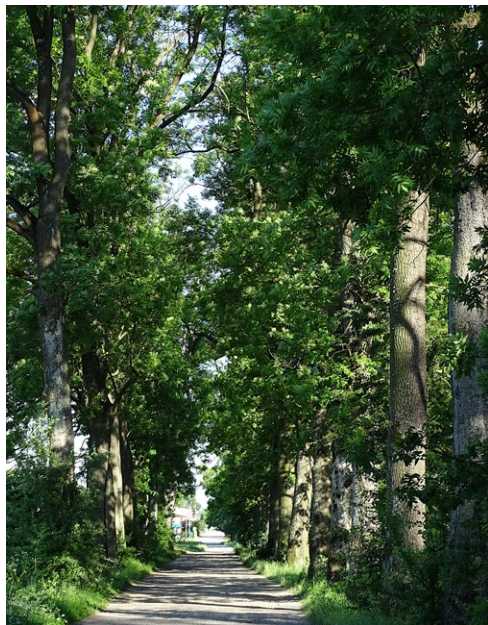
Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1364 roku. Dowiadujemy się z niej, że kasztelan spycimierski Piotr Świnka, dziedzic pobliskiej Chałtupy Wielkiej, sprzedał niejakiemu Małuskiemu sołectwo we wsi wspomnianej jako „Zdziabądowice” i „Zdziebądowice”, w celu lokowania jej na prawie średzkim. W początkach XVI wieku Jan Łaski wspomniął o wsi „Sdzyeban-

dowo” vel „Zdzyebandow” należącej do parafii Tubądzin, w dekanacie warszawskim i archidiaconacie uniejowskim. W tych czasach wieś przeszła w ręce innej gałęzi rodu Świnków - Zajączków z Wrzącej. „Dzyebądowo”, „Zdziebandow” i „Sdzyebandow” wymieniły kolejno rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 oraz 1553-73. W 1775 roku wieś będąca własnością szlachecką liczyła 8 dymów, była wówczas własnością Walewskich.

W 1721 roku wspomniano o istnieniu w Dziebédowie szlacheckiego **gródka obronnego**. Sporządzony wówczas krótki opis dworu wymienił kopczyk na stawie, groble i sadzawki. Właścicielem tutejszego majątku był zmarły w 1901 roku Adam Otocki h. Dołęga, pochowany w grobowcu na cmentarzu parafialnym w Tubądzinie. W 1912 roku właścicielem dworu był Ignacy Michalski, w posiadaniu tej rodziny Dziebédów pozostawał prawdopodobnie aż do czasu wybuchu II wojny światowej i powojennej reformy rolnej.

Po zniszczeniu w czasach PRL dawnym założeniu dworskim pozostał do dziś XIX-wieczny **park podworski** o powierzchni 3,4 ha, w którym było niegdyś 7 stawów zasilanych wodami Śwędni, prawostronnego dopływu Prosnicy. Ocalały tu fragmenty alei grabowej i jesionowej oraz pomnikowe okazy drzew - dwa jesiony wyniosłe o obwodach 427 i 311 cm i wysokości około 30 metrów oraz platan klonolistny (390 cm i 28 m). Rosną tu również krzewy ozdobne, takie jak bez czarny, głąg, leszczyna, ligustr, lilak pospolity, śnieguliczka i tawuła.

Dzierlin

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, w Kotlinie Sieradzkiej, nad rzeką Myją (lewy dopływ Warty), w odległości 6 kilometrów na północny zachód od Sieradza.

Dzierlin to stara wieś rycerska, a później szlachecka wzmiankowana po raz pierwszy w 1363 roku. W 1398 roku wspomniany został (jako patron kościoła w Charłupi Małej) „nobilis Piotr Małypywo de Dzerliwo”, czyli „szlachetny Piotr Małepiwo z Dzierlina”.

W XV stuleciu Dzierlin wchodził w skład wielowioskowej włości Zarębów z siedzibą w Kalinowej, w następnym stuleciu stanowił własność Biskupskich z Charłupi Małej.

Na terenie wioski znajdować się miało „grodzisko stożkowate z podkowiastym wałem” stanowiące pozostałość istniejącego tu niegdyś dworu na kopcu. Niestety obiekt ten został zniszczony i dziś już nie można odnaleźć jego śladów w terenie. Prawdopodobnie był on reliktem starszej siedziby rycerskiej.

W tych czasach wieś liczyła 295 mieszkańców, w tym 274 katolików i 21 „starozakonnych”. Wcześniej, w latach 1869-73 większa część gruntów dawnego majątku znalazła się w rękach uwłaszczonych chłopów.

We wsi, obok stawu, stoi **murowany dwór**, wzniesiony zapewne w końcu XVII wieku, a później przekształcany przez ko-

lejne przebudowy (XIX-XX wiek) i niedawny, najwyraźniej niedokończony remont.

Dwór ten to budowla parterowa, wzniesiona na planie prostokąta. Posiada dwutraktowy układ wnętrza z sienią i salonem na osi, w każdym traktcie po pięć pomieszczeń. Od frontu do wnętrza prowadzi ganek. Budowla kryta jest dachem mansardowym, z mieszkalnym poddaszem w mansardzie. Pod dworem znajdują się piwnice o układzie trzytraktowym z szerokim korytarzem, sklepione kolebkowo, z lunetami. W zaniedbanym i okrojonym dziś **parku podworskim** w Dzierlinie rośnie pomnikowy klon-jawor o obwodzie 275 cm.

W pobliżu dworu stoi **drewniana kaplica** będąca dawniej częścią wzniesionej w 1765 roku świątyni w Charłupi Małej i pełniąca w niej funkcję kruchty. Po rozbiorze świątyni i budowie nowego, murowanego kościoła w Charłupi, pochodzącą z niej kruchtę przeniesiono na obecne miejsce. Kaplica nakryta jest dachem krokwiowym ze szczytem schodkowym

Czy wiesz, że:

Na terenie wsi podczas prowadzonych tu prac archeologicznych odkryto również ślady osadnictwa kultury łużyckiej datowane na wczesny okres lateński. Jak pisano w końcu XIX wieku „świeżo znalezione na gruntach tej wsi kawałki urn domyślać się każą cmentarzyska przedhistorycznego, dotąd nie badane”.

krytym gontem. W jednoprzestrzennym wnętrzu na kolebkowym sklepieniu i odeskowaniu ścian przetrwały ślady starej polichromii. Przed laty była tu gotycka Pieta, która dziś znajduje się w kościele parafialnym - Sanktuarium Matki Boskiej

Księżnej Sieradzkiej w Charłupi Małej.

We wsi znajdują się również stawy rybne, wchodzące dawniej w skład tutejszego majątku. Do lat 60. XX wieku nad zasilającą je w wodę młynówką stał **drewniany młyn wodny**, niegdyś „z produkcją na 150 korcy”. W pobliżu funkcjonowała cegielnia.

Glinno

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w Kotlinie Sieradzkiej, nad brzegiem Zbiornika Jeziorosko, w odległości 24 km na północ od Sieradza (najlepszy dojazd przez Wartę i Dzierżążną).

Wieś wzmiankowana w dokumentach po raz pierwszy w 1265 roku. We wsi będącej własnością rycerską, a od 1494 roku królewską, już w XVI stuleciu stał kościół parafialny. Później Glinno należało do parafii w Brodni. W czasach zaborów jako wieś własności rządowej weszła w połowie lat 50. XIX wieku jako tzw. majorat w ręce rosyjskiego generała Pleszczejewa.

W 1827 roku wieś liczyła 54 domy i 401 mieszkańców, pół wieku później 561 mieszkańców, w tym 7 ewangelików. W posiadaniu wcześniej uwłaszczonych chłopów znajdowała się większość (1142 ze 1794 mórg) gruntów we wsi. Istniała tu szkoła elementarna oraz wiatrak „z produkcją 120 korcy”.

Tutejszy drewniany kościół św. Wita i Modesta, ufundowany w 1724 roku przez Jakuba Głowaczewskiego, został zniszczony w czasie ciężkich walk podczas wojny obronnej, jakie miały miejsce w dniach 4 i 5 września 1939 roku.

W walkach tych po stronie polskiej brali udział żołnierze 28. Pułku Piechoty Strzelców Kaniowskich z Łodzi i część Kresowej Brygady Kawalerii, a po stronie niemieckiej 24. Dywizja Piechoty z Chemnitz i 30. Dywizja Piechoty z Lubeki.

Na zboczach rozległej doliny Warty zachowało się 6 polskich **lekkich schronów bojowych** wznoszonych latem 1939 roku, w których znajdowały się stanowiska cekaemów. Na jednym ze schronów (przy końcu drogi polnej łączącej południowy skraj wsi z brzegiem Zbiornika Jeziorsko znajduje się tablica ufundowana w 1997 roku z napisem: „*Tu zginęli żołnierze Armii Krajowej w walce z najeźdźcą niemieckim dnia 21 I 1945 r. Jan Pawlik ps. „Brzoza”, lat 42, Stanisław Pawlik, lat 20. Mieszkańcy wsi Glinno*”.

Na miejscowym **cmentarzu** znajdują się dwie zbiorowe mogiły, w których pochowano żołnierzy z 28. Pułku Piechoty Strzelców Kaniowskich, 10. Pułku Artylerii Lekkiej 10 DP, Kresowej Brygady Kawalerii Armii „Łódź” i innych jednostek, poległych w dniach 4-5 września 1939 roku, na polach wsi Włyn, Dzierżazna, Glinno i w okolicznych lasach, w obronie głównych pozycji nad rzeką Wartą, w walkach z przeważającymi siłami 8 armii niemieckiej.

Na skraju pradoliny - w kępie drzew - odnaleźć można miejsce po wspomnianym wcześniej, zniszczonym w czasie

wojny i rozebrany ostatecznie w 1943 roku, drewnianym kościele.

Tuż obok miejsca po świątyni dokonano ciekawych odkryć archeologicznych z okresu wczesnego średniowiecza. Ponadto na terenie wsi odkryto pozostałości cmentarzyska z okresu halsztackiego (600 lat p.n.e.) oraz ślady osady z okresu wpływów rzymskich (I-IV wiek n.e.).

Na skraju **rezerwatu „Jeziorsko”**, około 300 metrów od głównej drogi prowadzącej przez Glinno stoi widoczna z daleka, nowo wybudowana **wieża widokowa** (ze stacjonarną, płatną lornetką) służąca m.in. obserwacji ptaków zamieszkują-

cych południową, cofkową część zbiornika „Jeziorsko”.

Bliźniacza wieża widokowa stoi w **PROBOSZCZOWICACH**, wsi na przedmie-

ściach Warty, przy wale przeciwpowodziowym, po drugiej stronie cofki zbiornika „Jeziorsko”. Do wież widokowych można dojechać samochodem, są tu ławki, stojaki na rowery oraz miejsca, w których możemy odpocząć.

Obie wieże widokowe łączy **Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna „Proboszczewice – Glinno”**, której głównym celem jest poznanie fauny i flory rezerwatu „Jeziorsko” i Obszaru Natura 2000 „Zbiornik Jeziorsko”, promocja aktywnego trybu i właściwych zachowań ekologicznych oraz uświadomienie znaczenia obszarów chronionych dla społeczeństwa osobom odwiedzającym zbiornik i rezerwat „Jeziorsko”.

Trasa rozpoczyna się przy **wieży widokowej w Proboszczowicach** (0,0 km), następnie biegnie lokalnymi drogami gruntowymi w okolice mostu na Warcie, gdzie znajduje się **przystań kajakowa** (2,4 km). Następnie niewielki odcinek trasy przebiega wzdłuż drogi nr 710 Warta – Szadek. Ścieżka przekracza most drogowy na Warcie i po około 850 metrach skręca na łąki, wiodąc drogami gruntowymi do **pompowni w Glinnie** (6 km). Ostatni odcinek trasy od wspomnianej pompowni do **wieży widokowej w Glinnie** (6,9 km) wiedzie drogą gruntową biegnącą częściowo przez teren rezerwatu „Jeziorsko”. Długość całej trasy dostępnej zarówno dla pieszych jak i rowerzystów wynosi 6,9 km, czas przejścia wraz z obserwacją przyrody – ok. 2 godzin.

- Szlak pieszy niebieski
- Szlak walk nad Wartą 1939 r.
- Szlak pieszy żółty im. K. Deczyńskiego
- Szlak rowerowy żółty Szlak Bursztynowy

Godynice

Gmina Brąszewice

Wieś w gminie Brąszewice, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 24 kilometrów na południowy zachód od centrum Sieradza i 6,5 kilometra na południowy wschód od Brąszewic.

Godynice to dawna wieś królewska należąca do 1602 roku do parafii w Brzeźniu, kiedy to podkomorzy łęczycki Marceł Biskupski, ówczesny dziedzic pobliskiej wsi Starce wystawił tu pierwszą, wówczas drewnianą świątynię. Kaplicę tą rok później konsekrował biskup przemyski Maciej Pstrokoński. Prebendarza tego kościoła uposażono połową włóki roli i sumą 1 000 złotych zapisanych przez Krzysztofa Biskupskiego, a zabezpieczonych w 1641 roku na dobrach Starce oraz dziesięcinami z kilku innych wiosek.

W 1775 roku Godynice liczyły 76 dymów, pół wieku później we wsi będącej własnością rządową odnotowano 71 domów (dymów) i 531 mieszkańców.

XIX-wieczne źródła podają, że w diecezji wsiach, które należały do tej świątyni (Godynice, Wólka, Czartoryja, Żarnów, Starce, Robuszów, Zwierzyniec, Łagiewniki, Grójec Mały) „liczyło się parafian dorosłych 1000 i 4 żydów”. W latach 80. XIX wieku odnotowano, że stary drewniany kościół „obecnie w dość smutnym znajduje się stanie, gdyż zgniły z powodu starości grozi upadkiem”.

Niebawem niszczącą drewnianą świątynię zastąpił stojący do dziś we wsi murywany neogotycki **kościół św. Marcina i św. Zofii**, wzniesiony jeszcze w końcu XIX stulecia. W ołtarzu bocznym znajduje się, zapewne XVII-wieczny obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem. Są tu również: barokowa chrzcielnica, krucyfiks, ławka kolatorska i krzyże procesyjne. Wnętrze świątyni zdobią polichromie z końca lat

30. XX wieku, wykonane przez łódzkiego artystę-malarza Chwalisława Zielińskiego oraz Grażynę Żuchowską.

Tuż obok godynickiej świątyni rośnie pomnikowy **wiąz szypułkowy** o obwodzie 490 cm, a na terenie należącym do parafii odnaleźć można inny jeszcze wąż szypułkowy (320 cm), klon polny (310 cm) oraz buk zwyczajny (275 cm) również objęte ochroną jako pomniki przyrody. Z kolei w **WIRACH**, 2,5 kilometra na północny zachód od Godynic, przy drodze do Brąszewic rośnie jałowiec pospolity o obwodzie 75 cm i wysokości 7 m, będący również pomnikiem przyrody.

Szlak rowerowy niebieski
Skarby Ziemi Sieradzkiej

Goszczanów

Gmina Goszczanów

Wieś i siedziba gminy położona na Wysoczyźnie Tureckiej, w odległości 37 kilometrów na północny zachód od Sieradza (najlepszy dojazd przez Wartę i Jeziorsko).

Goszczanów to duża wieś gminna położona u stóp morenowych wzniesień zwanych Wałem Malanowskim, biegnących ku północy, w kierunku miasta Turek. Istniała już w XII stuleciu należąc do uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, wzmiankowano ją bowiem w tekście bulli gnieźnieńskiej z 1136 roku.

Tutejsza parafia natomiast istniała na

pewno przed rokiem 1331, kiedy to Krzyżacy spalili tutejszy kościół, podobnie jak i samą wioskę. W końcu XIV stulecia osiedli tu Tatarzy, zajmujący się hodowlą koni. W XVI stuleciu istniał tu dwór arcybiskupi, a w 1629 roku arcybiskup gnieźnieński Wężyk przeznaczył probostwo goszczanowskie na uposażenie dziekana kaliskiego. Do probostwa należały 3 łany ziemi uprawnej.

Będąc w Goszczanowie warto zobaczyć stojący na wzgórzu, barokowy, murowany **kościół parafialny św. Marcina i św. Stanisława**, wzniesiony w 1666 roku z fundacji Adama Poniatowskiego h. Szreniawa, ówczesnego chorążego sieradzkiego.

We wnętrzu nakrytym stropem kolebkowym, uwagę przykuwa barokowy ołtarz główny oraz rokokowe ołtarze boczne

z herbami Korczak i Leszczyc w antepe-diach. Zachowały się także zabytkowe rzeźby - gotycka św. Jana Ewangelisty, prawdopodobnie z XV stulecia oraz barokowe św. Jana Nepomucena i św. Onufrego. W tęczy umieszczony jest zabytkowy krucyfiks rokokowy. W świątyni obejrzyć można również dwa barokowe krucyfiksy procesyjne, cenne portrety z początków XIX stulecia, płytę nagrobną zmarłego w 1646 roku Mikołaja Poniatowskiego z Poniatowa z napisem łacińskim oraz mosiężną misę gotycką z początku XVI wieku.

W granicach ogrodzenia świątyni, pochodzącego z XIX wieku znajduje się cmentarz przykościelny datowany na XVIII stulecie. W sąsiedztwie stoi plebania z końca XIX stulecia.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym** znajduje się m.in. oszczędna w formie, nakryta dwuspadowym dachem, murowana kaplica Unrugów z Sulmowa, wzniesiona na planie prostokąta, ze ścianami zdobionymi pilastrami i pseudogotyckimi oknami we wnękach. Na jej frontowej ścianie znajduje się tablica z inskrypcją o treści: „*Tu spoczywa ś.p. Kazimierz Unrug poległy d. 3 maja 1863 r. * Właściciel Sulmowa * ur. 1854 * zm. 14.04.1931*”.

W pobliżu znajduje się grupa 3 zabytkowych grobowców kryjących szczątki członków rodzin Sulimierskich i Zaborowskich. W pierwszym, z płaskorzeźbioną klęczącą postacią Maryi spoczywa Antonina z Zaborowskich Sulimierska, zmarła w 1877 roku. Tuż obok, znajduje się piaskowcowy, neoklasycystyczny grobowiec z postacią kobiety trzymającej zapewne portret zmarłego, kryjący szczątki Franciszka Sulimierskiego, właściciela dóbr Strachanów. Oba wspomniane grobowce wykonano w znanej warszawskiej pracowni kamieniarskiej A. Pruszyńskiego. W trzecim grobowcu rodzinnym pochowano Józefa (†1843) oraz Salomeę z Kobyłańskich (†1862) Zaborowskich.

Inna grupa okazałych **grobowców** znaj-

Czy wiesz, że:

Z kościołem w Goszczanowie wiąże się ciekawa historia. Wspomniany Adam Poniatowski, fundator świątyni, traktował jej budowę jako wotum w intencji uwolnienia swojego syna z niewoli tureckiej, pojmanego pod Zbarazem w 1648 roku. Syn ten wkrótce zdołał zbiec z niewoli dzięki pomocy dwóch Turczynek - Sulejki i Fatimy, które uciekły razem z nim. Fakt, iż w Rzeczypospolitej tylko jedna z nich mogła stać się żoną rycerza miał być przyczyną ich tajemniczej śmierci. Dziś w podziemiach kościoła w Goszczanowie, za zgodą miejscowego proboszcza, można obejrzeć ich trumny.

duje się tuż przy wspomnianej wcześniej kaplicy – jeden z nich kryje szczątki Dezyderii i Józefa Komorowskich, kołatorów goszczanowskiej świątyni parafialnej. W **mogile z czasów I wojny światowej** spoczywa prawdopodobnie 8 żołnierzy austro-węgierskich poległych w październiku 1914 roku.

Na północ od Goszczanowa, na terenie wsi Karolina, Lipicze i Lipicze Olędry rozciąga się **Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Lipickie Błota”** utworzony w 2005 roku i zajmujący powierzchnię 721,90 ha. Przez jego zachodnią część przepływa

rzeka Śwędnia. Chroniony obszar obejmujący tereny bagiennie-torfowiskowe pomiędzy miejscowościami Lipicze i Lipicze Kolonia stanowi mozaikę wielkopowierzchniowych szuwarów, zwłaszcza trzcinowisk i turzycowisk oraz terenów wykorzystywanych rolniczo. Głównym celem ochrony jest tu zachowanie obszarów podmokłych stanowiących cenną ostoję gatunków ptaków wodno-błotnych, w tym w szczególności bąka, błotniaka stawowego, czapli białej, bocianów białego i czarnego oraz żurawia.

W pobliskich **LIPICZACH**, wsi o XIV-wiecznej metryce należącej niegdyś do Pomianów i stanowiącej prawdopodobnie

gniazdo rodowe Lipickich, istniał niegdyś gród obronny, wzniesiony zapewne jeszcze w czasach średniowiecza i znany dziś wyłącznie z dawnych zapisków historycznych. W 1739 roku tutejszy dwór był już stary i opuszczony, stał podobnie jak inne zabudowania „na okopie” i najpewniej był drewnianą budowlą wieżową na murewanej podwalinie – wymieniono bowiem w jego składzie sklep (piwnicę), lamus i kaplicę. Dziś nie ma już po nim (ani też po kopcu) jakichkolwiek śladów w terenie.

Okolice Goszczanowa zamieszkiwane były niegdyś przez przybyłych tu z Prus

osadników olęderskich – stąd nazwa kolonii **LIPICZE OŁĘDRY**. W **KAROLINIE** (5 km na północny zachód od Goszczanowa) znajdują się pozostałości nieczynnego już dziś **cmentarza ewangelickiego**.

Szlak pieszy czerwony

Szlak Powstańców 1863 r.

Szlak rowerowy niebieski

Skarby Ziemi Sieradzkiej

Góra

Gmina Warta

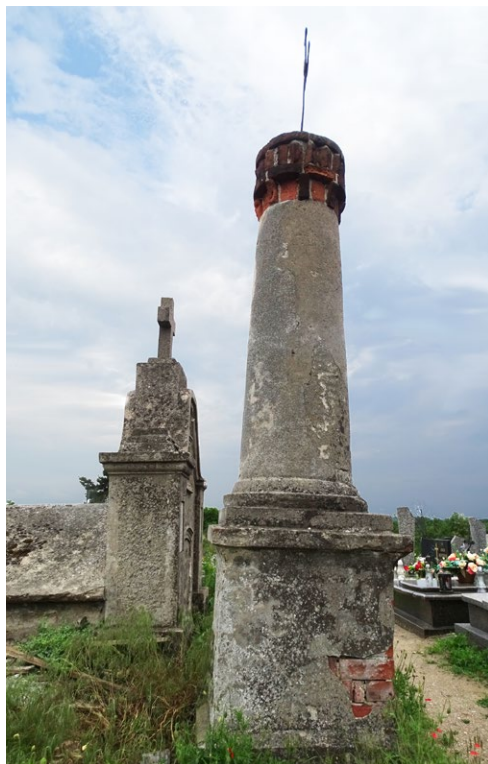

Wieś w gminie Warta, w obrębie Wyszczyny Tureckiej. Leży w odległości 7 kilometrów na zachód od miasta Warta i 25 kilometrów na północny zachód od Sieradza.

Pierwsza wzmianka historyczna o tej wsi pochodzi z 1198 roku. Wówczas to książę Mieszko II nadał ją benedyktynom z Kościelnej Wsi pod Kaliszem. W 1331 roku Górę, podobnie jak szereg innych wsi w okolicy, zniszczyli Krzyżacy.

Góra jako wieś szlachecka, należała niegdyś do rycerskiego rodu Korabistów-Krowickich, później m.in. Lipickich, Gruszczyńskich, Poniatowskich h. Szreniawa, a w XVIII i XIX stuleciu Stanisławskich i Jezierskich, z których pochodził Anastazy Jezierski, powstaniec poległy pod Rudnikami w dniu 22 kwietnia 1863 roku. Ostatnimi właścicielami wioski byli Wypychowscy. Tutejsza

parafia istniała już w XIV stuleciu.

Najcenniejszym zabytkiem wsi Góra jest **drewniany kościół pw. Wniebowzię-**

cia Matki Boskiej, wzniesiony w 1793 roku. Jest to jednonawowa budowla konstrukcji zrębowej, na którą składają się: główna kruchta od frontu, szersza i wyższa nawa, prezbiterium zamknięte trójbocznie, oraz dobudowane do korpusu: kruchta boczna (od południowej strony nawy) i dwukondygnacyjna zakrystia (od północnej strony prezbiterium) z emporą na piętrze – wejście na nią prowadzi z wnętrza po schodach polichkowych. Świątynia nakryta jest dachami dwuspadowymi, nad prezbiterium wielopołaciowym.

We wnętrzu świątyni na szczególną uwagę zasługuje chór wsparty na czterech drewnianych słupach (wejście na chór z kruchty), belka tęczowa z krucyfiksem z 1. ćwierci XVI stulecia, barokowy ołtarz główny z rzeźbami świętych: Piotra, Pawła i Dominika, obraz św. Rocha z XVIII stulecia oraz interesująca polichromia olejna z początku XIX wieku.

Na wzgórzu za kościołem znajduje się pięknie położony **cmentarz parafialny**. Stoi tu zwieńczona krzyżem kolumna. Według miejscowej legendy mieści się ona na grobie pięknej Krysty, żony Mściśława z Burzenina, która była ponoć jedną z kochanek Bolesława Śmiałego. Można tu również odnaleźć monumentalne, ale niestety mocno zniszczone grobowce Boratyńskich, Karłowskich i Kołodziejskich z wmurowanymi tablicami inskrypcyjnymi oraz obelisk nagrobny Antoniego Cudzyńskiego ze wsi Cielce.

Czy wiesz, że:

Z cmentarza w kierunku wschodnim rozciąga się rozległy widok na okolice – w oddali dostrzec można zalesioną (sic !) kulminację Łysej Góry (189 m n.p.m.), najwyższego wzniesienia Pagórów Warckich.

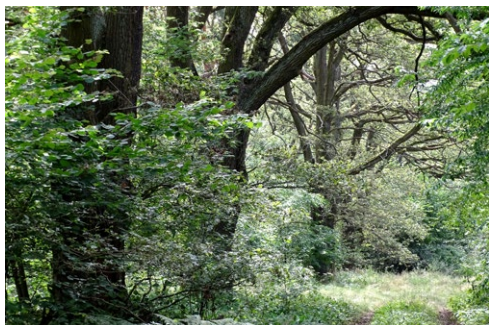
Grabowiec

Gmina Sieradz

Wieś, dawniej kolonia w gminie Sieradz, na Wysoczyźnie Łaskiej, w odległości 9 kilometrów od centrum Sieradza, przy drodze wojewódzkiej nr 482.

W południowej części kompleksu leśnego zwanego uroczyskiem „Woźniki”, oddzielającego Grabowiec od Sieradza znajduje się **rezerwat leśny „PÓŁBORU”** chroniący naturalne fragmenty świetlistej dąbrowy i grądów z licznymi stanowi-

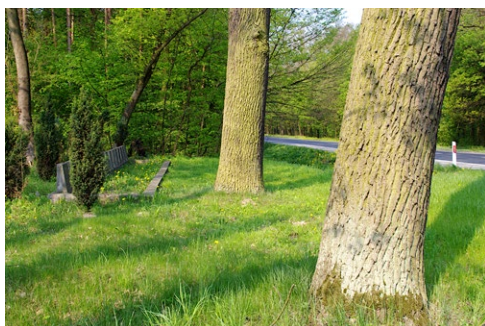

skami roślin chronionych. Rezerwat ten utworzono w 1983 roku. Obecnie jego powierzchnia wynosi 56,83 ha.

Krajobraz rezerwatu tworzy 140-letni drzewostan, w którym dominuje dąb szypułkowy z domieszką sosny, brzozy i osiki, z bogatym podszytem i wielogatunkowym runem. Stwierdzono tu występowanie blisko 300 gatunków roślin naczyniowych.

Runo na terenie rezerwatu charakteryzuje się zmiennością sezonową. Na szczególną uwagę zasługuje jego wygląd podczas wiosny - wówczas kwitnie tu m.in. kokoryczka, przylaszczka, zawilec, ziarnopłon wiosenny czy złoć żółta. Z ciekawszych gatunków wymienić należy również: bodziszek czerwony, bukwicę czarną, konwalie majową, kokoryczkę wonną i wielokwiatową oraz przytulię Schultesa. Od rezerwatu wziął swą nazwę stojący w pobliżu „Hotel na Półboru”.

Na skraju lasu, tuż przy drodze krajowej nr 14 znajduje się niewielki **cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej** w źródłach oznaczany jako cmentarz w **STAWISZCZU** (obecnie część Grabowca).

Ta niewielka nekropolia to tak naprawdę mogiła zbiorowa żołnierzy armii niemieckiej i rosyjskiej, na której ustawiono kilkanaście betonowych nagrobków.

Spoczywa tu 16 żołnierzy niemieckich, głównie z batalionów zapasowych Landwehry nr 11, 30 i 48 armii niemieckiej oraz 1 żołnierz rosyjski, kozak Iwanow. Wszyscy polegli w listopadzie i grudniu 1914 roku w okresie utrzymywania na tym terenie walk pozycyjnych pomiędzy Niemcami i Rosjanami, w trakcie marszu wojsk niemieckich w kierunku Łodzi.

Gruszczyce

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wysozczyny Złoczewskiej, nad rzeką Trojanówką, w odległości 23 kilometrów na zachód od Sieradza.

Najstarsza wzmianka o tej wsi pochodzi

z 1392 roku. Wówczas to wspomniano Zawiszę, ówczesnego dziedzica Gruszczyce. Wioska od XII aż po XVII stulecie stanowiła ośrodek dużego klucza majątkowego rodziny Gruszczyńskich h. Poraj. Ich majątek na terenie województwa sieradzkiego składał się z ponad 10 wsi. Gruszczyńscy dzierżawili ponadto liczne wsie wchodzące w skład królewszczyzn. Po Gruszczyńskich majątek przejął Świętosław Zajączek h. Świnka, następnie gospodarowali tu Sołowski, Bartochowscy, Korzenieccy, Radoszewscy i Grodziccy.

Jan Łaski w początkach XVI stulecia wymienił „Gruscice”. W 1556 roku właścicielem Gruszczyce był Marcin Gruszczyński, który na połowie dóbr Gruszczyce, Sarny, Zaborów, Niedonia, Rubice, Cienia i Dolsko zapisał 1500 zł posagu Dorocie Zarębownej, córce Wacława Zaremby z Kalinowej. Z kolei w 1773 roku Wrząca i Gruszczyce były własnością cześnika sieradzkiego Kajetana Grodzickiego i jego potomków. W 1827 roku we wsi było 14 domów i 207 mieszkańców.

Po powstaniu listopadowym majątek został skonfiskowany, a jego ówczesnego właściciela Filipa Grodzickiego zesłano na Sybir. Dobra zostały odkupione przez rodzinę na licytacji, a w 1845 roku sprzedane przez Józefę Grodzicką za blisko 46 tysięcy rubli Wilhelmowi Neugebauerowi.

W końcu XIX wieku wieś liczyła 386 mieszkańców, w tym 6 ewangelików, a cała parafia 1127 „dusz”. Grunty dworskie zajmowały 2086 mórg, a włościańskie jedynie 249. W 1912 roku wieś, osada, i folwark obejmowały łącznie 1589 mórg, właścicielami ziemi byli uwłaszczeni wło-

ścianie, a gruntów dworskich i folwarku Aleksandra Paciorkowska. Ostatnimi właścicielami Gruszczyce byli Paciorkowscy i Stefańscy.

Już w 1496 roku Gruszczyce były siedzibą parafii. Według XIX-wiecznych przekazów pierwotny, drewniany kościół parafialny powstał tu właśnie w XV stuleciu, wzniesiony staraniem ówczesnego dziedzica wsi, kasztelana wieluńskiego Jana Gruszczyńskiego. Jan Łaski w początkach XVI stulecia wspominał o cudownym obrazie św. Walentego znajdującym się w miejscowej świątyni.

Obecny, **drewniany kościół św. Stanisława** stanął w Gruszczycach w 1750 roku za sprawą miejscowego proboszcza Medyńskiego, z fundacji Kajetana Grodzickiego, dziedzica wsi i sędziego ostrzeszowskiego oraz miejscowych parafian. Jest to budowla konstrukcji zrębowej i oszalowana.

W drewnianej bryle świątyni wyróżnić należy szerszą i wyższą nawę nakrytą dachem dwuspadowym, trójbocznie zamknięte prezbiterium nakryte dachem dwuspadowym, w zamknięciu trójpo-

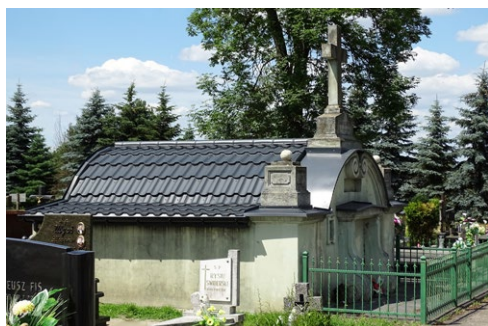

łaciowym oraz znacznie niższą kruchtę wejściową przylegającą do frontowej ściany kościoła.

Do północnej ściany prezbiterium przylega zakrystia nakryta dachem pulpitowym. Frontowe ściany nawy oraz kruchty wykończono półokrągłymi attykami z pionowo ułożonych desek. Dach nawy zdobi czworoboczna sygnaturka zwieńczona cebulastym hełmem.

We wnętrzu uwagę zwraca barokowy krucyfiks z XVII stulecia umieszczony na belce tęczowej, późnobarokowy ołtarz główny ozdobiony rokokową dekoracją, dwa rokokowe ołtarze boczne, barokowa ambona z XVIII stulecia, ciekawy chór muzyczny wsparty na słupach, drzwi do zakrystii z zachowanym pierwotnym zamkiem i okuciami oraz stropy kolebkowe w nawie i prezbiterium pokryte polichromią.

Otoczenie świątyni, w granicach ogrodu i rosnącego tu pierścienia drzew zajmuje teren dawnego **cmmentarza przykościelnego**, którego początki datowano na 1. połowę XV stulecia. Do ewidencji zabytków wpisano również XIX-wieczne ogrodzenie świątyni, stojącą tu **dzwonni-**

cę wzniesioną w 1898 roku oraz pobliską **plebanię** z początków XX stulecia.

Na miejscowym **cmmentarzu parafialnym** znajduje się grób pułkownika **Bronisława Rudzkiego**, wojskowego naczelnika powstania styczniowego 1863 roku dla województwa kaliskiego. Otoczony przez

Kozaków Rudzki popełnił samobójstwo w miejscowym dworze.

Tutejsze dobra w końcu XIX stulecia należały do Neugebauerów i składały się, obok gruntów we wsi i folwarku Gruszczycy, m.in. z folwarków Cienia Mała, Niedoń-Emilianów i Checwoda, rozległych połaci lasu oraz osady młynarskiej Pogoń. Miały powierzchnię 1993 mórg, oprócz młyna wodnego Pogoń z produkcją „do 1000 korcy rocznie” był tu również tartak parowy w Checwodzie „z produkcją roczną na 40 000 rubli” oraz gorzelnia warząca „do 3500 wiader okowity”.

Dwór w Gruszczycach dziś już nie istnieje. Zachował się park podworski, w którym odnaleźć można wiekowe drzewa

mające dziś status **pomników przyrody**. Należą do nich lipy drob-

nolistne o obwodach do 420

cm w pierśnicy, graby zwy-

czajne (280 i 180 cm)

oraz klon zwyczajny

(300 cm).

Na skraju ze-

społu dworskiego

znajduje się wyraźny

kopiec ziemny. Badania

terenowe prowadzone tu

w okresie międzywojen-

nym oraz w latach 1994-95,

wykazały że stała tu niegdyś dreb-

niana **wieża mieszkalna**, wzniesiona w XIV stuleciu na planie kwadratu o wymiarach 5 na 5 metrów. Wieża ta, istniejąca co najmniej do połowy XVII wieku, została przebudowana w XVI stuleciu, wówczas wyposażono ją m.in. w piec kaflowy.

Do rejestru zabytków wpisano również **zabytkową aleję drzew** rosnącą przy drodze łączącej Gruszczycę z sąsiednią wsią Wrząca.

- Szlak pieszy czerwony
- Szlak Powstańców 1863 r.
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej

Gzików

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Kotliny Grabowskiej, w odległości 25 kilometrów na zachód od Sieradza i 2,5 kilometra na południowy zachód od centrum Błazsek.

Najstarsze wzmianki o Gzikowie pochodzą z 1391 i 1392 roku - wówczas

„Gdzicowo”, „Gdzicow” stanowiło własność Chebdy h. Pomian. W XV i XVI stuleciu właścicielami wioski byli między innymi Miłkowsy h. Abdank i Mączyńscy h. Świnka. W 2. połowie XVIII stulecia ówczesny właściciel Gzikowa generał Józef Lipski zbudował tu, nieistniejący już dziś dwór, wzniesiony według projektu Alberta Lessela. Dwór ten otaczał park o charakterze romantycznym.

W 1827 roku wieś liczyła 11 domów i 96 mieszkańców. W połowie XIX wieku Gzików drogą licytacji przeszedł w ręce Mateusza Arnolda, a następnie jego potomków. Folwark należący do Arnoldów składał się w XIX wieku z 3 budynków mieszkalnych, gruntów w Gzikowie, Wilczkowicach i Bukowinie oraz Lasu Bukowińskiego, o łącznej powierzchni 1460 mórg. Ostatnim właścicielem ziemskim był tu Bronisław Arnold. Po II wojnie światowej majątek został rozparcelowany.

Na terenie Gzikowa znajdują się pozostałości **grodziska stożkowatego** pochodzącego z czasów późnego średniowiecza i początków okresu nowożytnego. Jak wykazały dotychczasowe badania, kopiec ten to pozostałość późnośredniowiecznego dworu obronnego. Na kopcu niegdyś będącym wyspą wyschniętego już dziś stawu, rosną dwa pomnikowe drzewa – klon pospolity (o obwodzie 350 cm) i lipa drobnolistna (330 cm).

Z kolei na północnym krańcu wsi znajduje się inny kopiec, który okoliczna ludność nazywa „zamkiem”. W XVI stuleciu, prawdopodobnie z inicjatywy ówczesnych

właścicieli wsi Mączyńskich h. Świnka, wzniesiono tu murowany dwór, który rozebrano w XVIII stuleciu, a materiał – cegłę „palcówkę”, wykorzystano do budowy dworskiego pawilonu. W pobliżu, przy polnej drodze rosną dwie pomnikowe **lipy drobnolistne** o obwodach 500 i 360 cm.

W dwudziestym stuleciu międzywojennym właścicielami majątku w pobliskiej **BUKOWINIE** (1,5 km na południe od Gzikowa) byli Julianna i Czesław Arnoldowie. Pod koniec wojny wieś spłonęła. Do dziś przetrwały tu dwa stawy oraz **kapliczka** fundacji Arnoldów, upamiętniająca wydarzenia powstania styczniowego.

 Szlak pieszy niebieski - Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Inczezw

Gmina Wróblew

Wieś w gminie Wróblew, w obrębie Wysoczyzny Łozczewskiej, w odległości 16 km na północny zachód od centrum Sieradza.

Najstarsza wzmianka o Inczewie pochodzi z 1391 roku. W 1827 roku wieś liczyła 16 domów i 149 mieszkańców. W latach 40. XIX stulecia znalazła się w rękach Stanisława Walewskiego. Tutejszy folwark w XIX stuleciu miał powierzchnię 599 mórg, w tym 544 morgi gruntów ornych i ogrodów. W 1912 roku właścicielami gruntów w Inczewie było „rodzeństwo

Walewskich” oraz uwłaszczeni po powstaniu styczniowym włościanie. Istniało tu wzorcowe gospodarstwo rolne, w którym do 1939 roku gospodarował Stefan Walewski. Po II wojnie światowej tutejszy 300-hektarowy majątek rozparcelowano, a wnętrza dworu zaadaptowano na biura Państwowego Gospodarstwa Rolnego.

We wsi do dnia dzisiejszego przetrwał neoklasycystyczny, murowany **dwór** wzniesiony w XIX stuleciu przez Walewskich i gruntownie przebudowany w latach 1906-08. Ta okazała piętrowa budowla na planie prostokąta posiada od frontu potężny czterokolumnowy portyk i nakryta jest dachem mansardowym. W sąsiedztwie znajduje się dawna gorzelnia i budynki gospodarcze, wzniesione w tym samym czasie, co siedziba Walewskich. Dawna siedziba Walewskich od lat znajduje się w rękach prywatnych, ale wskutek przebranego remontu stopniowo podupada.

Inczeński dwór otoczony jest zabytkowym **parkiem** o powierzchni 3,9 hektara. Odnaleźć tu można między innymi starą

aleję grabową, lipy drobnolistne, biało-drzewy i jesiony. Dwie lipy drobnolistne o obwodach 380 i 275 cm oraz jesion wyniosły (316 cm) objęto ochroną jako **pomniki przyrody**. Status pomnika przyrody ma również **aleja ponad 60 lip drobnolistnych** rosnąca przy drodze łączącej dawny majątek w Inczewie z sąsiednim Tubądzinem.

Znajdujące się w sąsiedztwie dworu pozostałości zespołu folwarcznego (w tym dawnej gorzelnii) wzniesionego około połowy XIX stulecia, a rozbudowanego w 1892 roku i latach 20. XX wieku są również w złym stanie technicznym i wymagają pilnych prac konserwatorskich.

Jeszcze w początkach XX stulecia w Inczewie, pośród tutejszych łąk istnieć miały dwa bliżej niezidentyfikowane kopce, w obrębie jednego z nich podobno znaleziono ostrogę. W 1839 roku w Inczewie istnieć miała „karczma Kopiec zwana”, którą prawdopodobnie ulokowano właśnie na jednym z kopców podworskich, wykorzystując wcześniejsze (sztuczne) ukształtowanie terenu.

Dowiedz się więcej:

- Szlak pieszy zielony
- Szlak im. Władysława S. Reymonta
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej

Jasionna

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wyszczyny Żłoczewskiej, nad rzeczką Trojanówką, w odległości 23 kilometrów na zachód od centrum Sieradza.

Tą niewielką dziś wieś położoną przy dawnym trakcie z Kalisza do Wielunia wzmiankowano po raz pierwszy w 1393 roku jako „Lasona”. Wspomina o niej również Jan Łaski w początkach XVI stulecia oraz znane rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 i 1553-76, gdzie pojawia się jako „Jassyona”, „Jasyona Jarosłai” bądź „Jasyona”.

Od 1560 do 1917 roku tutejszy majątek należał do rodziny Załuskowskich h. Rola.

Pochodzący z tego rodu Paweł Załuskowski, sędzia grodzki sieradzki i poseł na Sejm, w 1752 roku wznosił w Jasionnej dwór modrzewiowy, który równo sto lat później - w 1852 roku przebudowano na murowany dwór alkierzowy. W 1775 roku w szlacheckiej wsi Jasionna było 30 dymów (domów).

Testamentem z dnia 1 kwietnia 1807 roku ówczesny dziedzic Jasionnej Jan Załuskowski zapisał majątek o wartości 160 tysięcy złotych swoim dzieciom: Franciszkowi, Erazmowi, Józefowi i Napoleonowi Załuskowskiemu z zastrzeżeniem, iż po osiągnięciu pełnoletności posiadłość ma zostać przekazana jednemu z nich.

W 1838 roku tutejsze dobra trzymał Erazm Załuskowski. Do dóbr mających rozległość około 1500 mórg należały m.in. dwa folwarki Cienia Wielka i Józefów, grunty w Gąsiorowiznie i Topielcu, dwie osady młynarskie z młynami wodnymi, ponadto smolarnie i gorzelnia. Wskutek uwłaszczenia chłopów po powstaniu styczniowym część gruntów przeszła w ręce włościańskie. W 1889

roku na krótko właścicielem dóbr stał się Hilary Załuskowski, a jeszcze w tym samym roku majątek przejął syn Hilarego, Erazm Załuskowski.

W 1912 roku właścicielami gruntów w Jasionnej byli uwłaszczeni włościanie i Erazm Załuskowski. Pięć lat później dobra Jasionna, za kwotę 199 tysięcy marek polskich, przeszły w ręce Gutowskich h. Ciołek. Ostatnim właścicielem wsi był

Bronisław Gutowski, właściciel Wolenia, Golkowa i części Maciszewic, podporucznik kawalerii, jeńiec obozu w Starobielsku, zamordowany przez Rosjan w Charkowie, w 1940 roku.

Oryginalny w swym kształcie murywany **dwór** w Jasionnej jest piętrowym budynkiem wzniesionym na planie wydłużonego prostokąta, do którego na narożach przylegają kwadratowe alkierze, zwieńczone hełmami pokrytymi gontem. We wnętrzach dworu częściowo zachowały się stare stropy oraz fragmenty dawnej stolarki i kominków. Istniała tu również kaplica wzniesiona w 1729 roku, w której jeszcze pod koniec XIX wieku odbywały się nabożeństwa. W zewnętrznej ścianie jednego z alkierzy wmurowano kamień erekcyjny z nazwiskami właścicieli oraz datami budowy i przebudowy dworu.

Dwór przebudowany dwukrotnie (w 1852 i po 1910 r.), w którym do niedawna mieściła się szkoła, otacza **park podworski**, w którym podobnie jak w samej wsi, odnaleźć można liczne okazy **pomnikowych drzew**. Rośnie tu kilka lip drobnolistnych (o obwodach od 345 do

510 cm) oraz dwa dęby szypułkowe (450 i 410 cm). Kolejna pomnikowa lipa (510 cm) rośnie przy skrzyżowaniu dróg, nieopodal wjazdu na teren dawnego majątku.

W rejonie Jasionnej w trakcie prac archeologicznych odkryto eksponaty zaliczane do okresu kultury pucharów lejkowatych i amfor kulistych oraz kultury ceramiki sznurowej.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Dowiedz się więcej:

Jeziorsko

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w obrębie Kotliny Sieradzkiej, nad brzegiem sztucznego Zbiornika Jeziorsko, utworzonego na rzece Warcie, w odległości 26 kilometrów na północ od centrum Sieradza i 10 kilometrów na północ od centrum Warty.

W średniowieczu Jeziorsko należało do kasztelanii spycimierskiej, a po jej likwidacji do województwa sieradzkiego. W 1734 roku wieś miały zniszczyć wojska Augusta III. Pod koniec XIX wieku we wsi było 47 domów i 389 mieszkańców, stała tu karczma, w rękach małorolnych gospodarzy było 560 mórg ziemi, a ponadto „wspólny łęg i obfitość łąk nad Wartą”.

Tutejszą parafię erygowano ponoć już w XIV stuleciu, a miejscowy kościół (jako świątynię parafialną) wspomniał w 1. ćwierci XVI stulecia Jan Łaski. Według XIX-wiecznych źródeł kolejna świą-

tynia powstać miała w Jeziorsku w 1634 roku za sprawą miejscowego proboszcza Jana Soliśkiewicza, a poświęcić ją miał w 1710 roku sufragan poznański Hieronim Wierzbowski.

Obecny, klasycystyczny murowany kościół pw. św. Krzyża wzniesiony w latach 1854-56 ze składek parafian jest zatem co najmniej trzecią z kolei świątynią parafialną w Jeziorsku. W jego wyposażeniu znalazły się XVII- i XVIII-wieczne sprzęty pochodzące ze starszej świątyni. W XIX stuleciu istniał przy tym kościele szpital dla ubogich „gruntem uposażony”.

Na miejscowym cmentarzu parafialnym, po lewej stronie od głównego wejścia znajduje się zbiorowa mogiła powstańców styczniowych. Spoczęło w niej prawdopodobnie siedmiu nieznanym uczestników powstania walczących w oddziale Wincentego Pągowskiego, którzy polegli w sierpniu 1863 roku, w boju z rosyjską kolumną podpułkownika Bołdyriewa na polach pomiędzy Goszczanowem a Jeziorskiem.

Niegdyś na cmentarzu w Jeziorsku istniała również kwatera żołnierska z czasów I wojny światowej. Niestety dziś już nie ma po niej śladu - zniknęła w czasie porządkowania cmentarza po 1948 roku. Spoczywało w niej prawdopodobnie czternastu żołnierzy armii austro-węgierskiej, poległych w listopadzie 1914 roku.

Pierwotnie to właśnie w Jeziorsku miała być usytuowana zaporą czołowa zbiornika „Jeziorsko”. Ostatecznie wybudowano ją na wysokości wsi Skęczniew, położonej około 10 kilometrów na północ, w dół rzeki Warty. Nazwa tak powiększonego (względem pierwotnych planów) zbiornika nie uległa jednak zmianie.

Zbiornik Jeziorsko

Zbiornik retencyjny na Warcie, w obrębie Kotliny Sieradzkiej należy do największych sztucznych zbiorników wodnych w Polsce. Został utworzony poprzez spiętrzenie środkowego biegu Warty zaporą betonową o wysokości 12 m. Długość Zbiornika Jeziorsko wynosi 16,3 km, szerokość waha się od 1,8 do 3,5 km, a powierzchnia do 4 230 ha. Pojemność całkowita sięga 203 mln m³, a wysokość zwierciadła wody 121,5 m n.p.m. Okresowe wahania poziomu wody w zbiorniku osiągają wartość ok. 5,5 m.

porą oddano do użytku we wrześniu 1986 roku. W trakcie budowy wysiedlono około tysiąca osób zamieszkających w 400 gospodarstwach.

Pomysł budowy zbiornika powstał na początku lat 60. XX wieku. W pierwszej połowie lat 70. XX wieku wykonano projekt techniczny, a roboty rozpoczęto na przełomie 1975 i 1976 roku. Zalew z za-

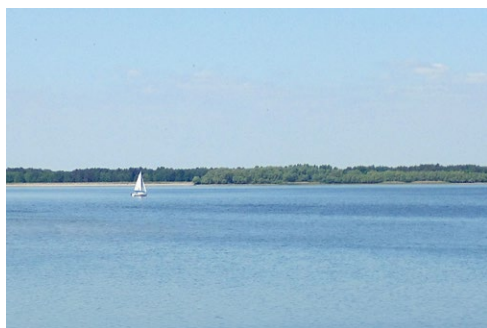

Zapora czołowa zbiornika wzniesiona pomiędzy Skęczniewem, a Siedlankowem (dawne województwo sieradzkie, dziś powiat poddębicki w województwie łódzkim) została wykorzystana do wytwarzania energii w elektrowni wodnej o charakterze przepływowym i mocy 4,89 MW. Oprócz niej wzniesiono dwie zapory boczne - w dolinie Pichny o długości 3 100 m i kubaturze 500 000 m³ oraz w dolinie Teleszyny o długości 4 200 m i kubaturze 300 000 m³.

Zbiornik Jeziorsko wykorzystywany jest głównie dla potrzeb rolnictwa - do nawadniania, zaopatrzenia w wodę i w celach retencyjnych. Służy również turystyce i rekreacji (np. windsurfing), jest miejscem zawodów żeglarskich. Nad brzegiem zbiornika leżą między innymi Jeziorsko, Ostrów Warcki, Zaspy Miłkowskie i Glinno, a także Pęczniew, Brodnia, Popów i Siedlanków w powiecie poddębickim.

Dowiedz się
więcej:

Rezerwat „Jeziorsko”

Południowa część zbiornika „Jeziorsko” objęta jest rezerwatem przyrody „Jeziorsko”.

Ten jak dotąd jedyny w województwie łódzkim rezerwat ornitologiczny utworzono na terenie południowej, płytkiej (cofkowej) części zbiornika. Pierwotnie zajmował powierzchnię 2350,6 ha, obecnie obejmuje obszar 1967,65 ha. Mimo zmniejszenia pierwotnej powierzchni o blisko 400 hektarów, jest nadal największym rezerwatem na terenie województwa łódzkiego i jednym z największych w Polsce.

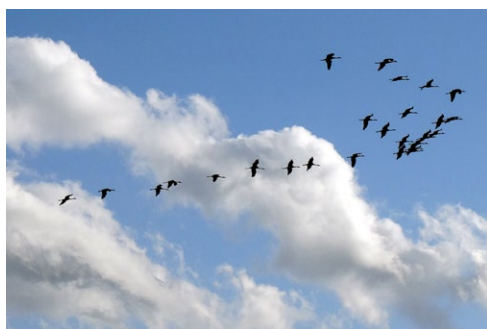

Przedmiotem ochrony jest tu ostoja ptaków wodno-błotnych. Spotkać tu można m.in. ibisa kasztanowatego, czaplę nadobną, bociana czarnego, gęś gęgawę, mewy: małą, srebrzystą i pospolitą, bataliona i podróżniczkę, a także kaczki - krzyżówkę, płaskonosę, czernicę i głowienkę oraz perkozy - dwuczubego i rdzawoszyjnego. Znajduje się tu także najważniejsze w skali kraju stanowisko lęgowe czapli białej.

Ogółem na terenie zbiornika gniazduje około 100 gatunków ptaków, a z przyległymi terenami ich liczba wzrasta do 130. Prawdziwe oblężenie zbiornik prze-

żywa w okresie wiosennych oraz jesien-
nych przelotów. Ornitolodzy doliczyli
się w tym okresie ok. 230 gatunków pta-
ków wodnych, jak i związanych z innymi
siedliskami. Pojawiają się tu wówczas,
(oprócz wcześniej wymienionych) różne
gatunki siewek, blaszkodziobych, pełno-
płetwych i brodzących, liczące nawet po
kilkadziesiąt sztuk stada bociana czarne-

go, a także rzadko obserwowane na tere-
nie kraju ślepowrony, żurawie i ostryg-
jady. Liczebność przebywających w tym
czasie ptaków w rezerwacie przekracza 10
tysięcy osobników. Wśród tej imponują-
cej liczby trafiają się dość często gatunki
rzadkie, a nawet egzotyczne, tylko spora-
dycznie spotykane na terenie Polski.

Liczebność stanowisk ptaków lęgo-
wych, ich skład gatunkowy oraz niezwy-
kle bogata awifauna pozwoliła zaliczyć
ten rezerwat do ostoji ptaków o znaczeniu
europejskim. Rezerwat
w całości leży na tere-
nie Obszaru Specjal-
nej Ochrony Ptaków
„Zbiornik Jeziorsko”
utworzonej w ramach
sieci „Natura 2000”.

**Dowiedz się
więcej:**

Kalinowa

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wycieczny Tureckiej, w odległości 28 kilometrów na północny zachód od centrum Sieradza i 7 kilometrów na północny wschód od Błaszek.

Najstarsza wzmianka o istnieniu miejscowości pochodzi z 1370 roku - wśród świadków powołanych przed sąd przez Boguchwałę ze Szkudły wymieniony został „*Erkambold heres de Kalinowa*”, ówczesny dziedzic Kalinowej. Z kolei w 1386 roku przeciwnikami w sporze sądowym Sędka z Kalinowej byli Jakub z Kowala oraz Fabian z Dobrej. W innych źródłach - z lat 1386, 1395, 1417 i 1418 - pojawia się Marcin Zaremba z Kalinowej, chorąży sieradzki.

Od średniowiecza Kalinowa stanowiła centrum dużego klucza majątkowego, w skład którego wchodziło co najmniej 15 wsi na ziemi sieradzkiej, a także dobra na ziemi kaliskiej. Była gniazdem rodowym Zarębów, z rodu tego wywodzili się woje-

wodowie i kasztelanowie sieradzcy. Pierwszym wojewodą sieradzkim był Mikołaj Zaremba. W 1558 roku Waław i Jerzy Zarembowie, spadkobiercy po kasztalanie nakielskim Waławie Zarembie, w wyniku działów otrzymali dobra, na które składały się m.in. Kalinowa, Sędzimirowice, Boczków, Domaniew, Tuwałczew i Garbów.

W początkach XVII wieku Kalinowa stała się własnością Wojciecha Jana Łubieńskiego. W 1775 roku liczyła 42 dymy. W 1783-84 roku znajdowała się w rękach szambelana Michała Łubieńskiego. Ostatnim właścicielem wsi z tego rodu był Feliks Łubieński (1758-1848), który przebywał tu do 1797 roku, a więc do czasu, gdy zamienił dobra w Kalinowej na posiadłość w Guzowie.

W XIX stuleciu Kalinowa przeszła w ręce Murzynowskich. W 1827 roku wieś liczyła 30 domów (dymów) i 297 mieszkańców. W XIX stuleciu na tutejsze dobra składały się wsie Kalinowa i Gorzałów, folwarki w Kalinowej i Garbowie z gruntami o powierzchni ponad 1500 mórg, ponadto cegielnia i wiatrak. Tutejsza parafia liczyła wówczas 570 dusz.

W 1921 roku we wsi odnotowano 40 budynków mieszkalnych oraz 4 kolejne na folwarku. Kalinową zamieszkiwało 502 osoby, wszyscy narodowości polskiej i wyznania rzymskokatolickiego.

Północną część wsi zajmuje teren dawnego zespołu dworsko-parkowego i sąsiadującego z nim folwarku. Tutejszy dwór pochodzi z 1. połowy XVII stulecia i został najpewniej wzniesiony przez Łubieńskich.

Okazała siedziba Łubieńskich (a później Murzynowskich) stoi w miejscu dawnej, **drewnianej fortalicji rycerskiej** należącej niegdyś do wspomnianego wyżej rodu Zarebów, a wzniesionej prawdopodobnie w połowie XV stulecia. Budowla stojąca na niewielkiej wyspie o średnicy około 35 metrów, na planie prostokąta była otoczona fosą, której fragmenty zachowały się do dzisiaj. Funkcjonowała prawdopodobnie do 2. ćwierci XVII wieku. Znaleziono tu szereg artefaktów pochodzących z późnego średniowiecza i wczesnych czasów nowożytnych.

Czy wiesz, że:

Dwór w Kalinowej uważany jest za pierwowzór „Strasznego Dworu” z opery autorstwa Stanisława Moniuszki. W pobliżu przetrwały fragmenty dawnego zespołu folwarcznego. Jego historię i ludzi powiązanych z tym miejscem można znaleźć w książce Anny Wróbel: „Nie taki straszny dwór w Kalinowej”.

Obecny **murowany dwór** stojący na czworobocznym plateau otoczonym pseudoobronnym kanałem, jest dwukondygnacyjną budowlą o dziewięcioosiowej fasadzie, z niskim przyziemiem, wysokim mieszkalnym parterem, ryzalitem na osi zwieńczonym trójkątnym szczytem. Nakryty jest dość stromym dachem czterospadowym. Prawdopodobnie pierwotne elewacje zdobione były ornamentem geo-

metrycznym. Potrójne podcienie, wspierające balkon na piętrze pochodzi z czasów przebudowy dokonanej w 1916 roku przez Murzynowskich.

Dziś wnętrza dworskie są całkowicie przekształcone, jedynie w piwnicach zachowały się zabytkowe stropy. Za dworem rozciąga się park krajobrazowy założony w 1. połowie XIX stulecia i niegdyś urządzonego w stylu angielskim. W parku o powierzchni 11 hektarów znajduje się staw, a na nim wysepka. Rosną tu dwa jesiony wyniosłe, lipa drobnodziarnista, buk pospolity i dąb szypułkowy, mające status pomników przyrody, w części wschod-

niej założenia przetrwały fragmenty szpaleru grabowego.

Na południe od zespołu dworsko-parkowego stoi **gotycki kościół św. Marii Magdaleny** wzniesiony w 1465 roku z fundacji Jana Zaręby z cegły o układzie polskim i oszkarpowany.

Do dziś, mimo kolejnych przebudów, w bryle tej jednonawowej świątyni zachowały się trzy portale i dwa gotyckie okna. W skromnie wyposażonym wnętrzu przykuwa uwagę rokokowy ołtarz główny oraz klasycystyczne ołtarze boczne pochodzące z XIX stulecia. W południowej ścianie zachowały się półokrągłe wgłębie-

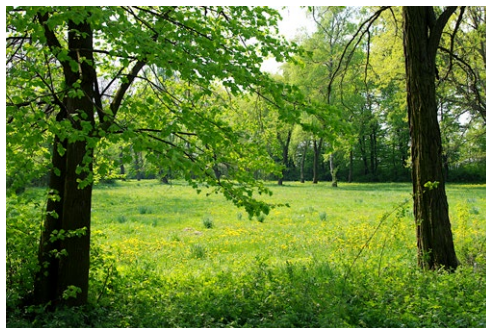

nia będące śladami po niecenieniu ognia za pomocą tzw. świrdrów ogniowych.

W granicach ogrodzenia znajduje się **cmentarz przykościelny** datowany na XV stulecie, stoi tu również **murowana dzwonnica** z 2. połowy XVIII stulecia przebudowana w 1850 roku, a w pobliżu zespołu kościelnego – **budynek murowanej plebanii** wzniesionej w początkach lat 30. XX wieku.

Na południowy zachód od Kalinowej leży **GARBÓW**, dawna wieś królewska, oddana w zastaw Marcinowi z Kalinowej, kasztelanowi sieradzkemu, a następnie w 1417 roku przez tego ostatniego prze-

kazana klasztorowi miechowskiemu na uposażenie szpitala i kaplicy św. Ducha pod Sieradzem. W latach 80. XVIII własność Łubieńskich z Łubnej, w 1827 odnotowano tu tylko 1 dom mieszkalny i 14

mieszkańców, a w 1921 roku 4 budynki mieszkalne i 154 mieszkańców – wszyscy narodowości polskiej i wyznania rzymskokatolickiego.

W Garbowie stoi do dziś murowany **dwór szlachecki**, wzniesiony na przełomie XIX i XX stulecia. Ta parterowa budowla z ryzalitem na osi posiada użytkowe poddasze i nakryta jest dachem dwuspadowym. Za dworem rozciąga się **park** o charakterze leśnym. Do zespołu należy również **murowany spichlerz** z sześciosiową elewacją - szczyty ryzalitu oraz elewacji bocznej zdobione są dekoracją w formie kuli na postumencie.

Z kolei w **GOLKOWIE** (ok. 1 km na zachód od Kalinowej) znajdują się pozostałości zabytkowego dziś **parku podworskiego** z 2 połowy XIX stulecia. Wieś wspomniana po raz pierwszy w 1393 roku jako „Golicowo” była niegdyś własnością Pstrokońskich. W 1827 roku liczyła 11 domów i 122 mieszkańców.

Szlak rowerowy czerwony
Łódzka Magistrała Rowerowa

Kamienna Wieś

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Kotliny Grabowskiej, w odległości 26 kilometrów na zachód od Sieradza i 4 kilometrów na zachód od Błazsek.

Kamienna, wzmiankowana po raz pierwszy w 1391 roku (jako „Camona”) stanowiła pierwotnie własność królewską. Musiała być już wówczas wsią znaczną, skoro przed 1411 rokiem była siedzibą parafii – źródła z tamtego czasu wspominają bowiem tutejszego plebana Michała oraz posesora Benka, jego brata z Kamienniej i Kołdowa. Parafię tą arcybiskup gnieźnieński Jan Gruszczyński (zmarły w 1473 roku), a pochodzący z pobliskich Iwanowic, włączył do tamtejszej parafii jako filię, chcąc powiększyć uposażenie tej drugiej.

W XV stuleciu wieś była własnością Nałęczów-Kamińskich, w 1579 roku dzierżawcą wsi był J. Wawrowski, a w 1616 roku Rudnicki h. Lis. W 2. połowie XVIII stulecia gospodarowali tu Cieleccy h. Zaręmba – Maciej, stolnik inowrocławski oraz jego syn Andrzej, obaj starostowie zgierscy. Ten drugi w dniu 2 maja 1804 roku sprzedał Kamienną Pawłowi Byszewskiemu h. Jastrzębiec. W 1827 roku były tu 42 domy i 157 mieszkańców.

Po śmierci Byszewskiego, w wyniku podziału majątku właścicielką wsi stała się Eleonora Marianna z Byszewskich Walewska, która w dniu 14 września 1861 roku, sprzedała dobra Feliksowi Leszczyńskiemu. Od końca lat 60. XIX wieku Kamienna była własnością Stanisława i Romana Habdank-Kruszewskich, którzy pod koniec stulecia sprzedali ją Żydom, a ci dokończyli rozpoczętą wcześniej parcelację wioski. Nieco wcześniej, w 1872 roku od dóbr odłączono resztkę folwarku

Brzozowiec (dawniej: Brzozowice), którą zakupił M. Arnold.

W końcu XIX stulecia wieś liczyła 35 domów i 382 mieszkańców a miejscowy folwark z 9 budynkami mieszkalnymi - 123 mieszkańców. W 1912 roku właścicielami większości gruntów byli uwłaszczeni włościanie, resztówka majątku znajdowała się w rękach Marianny i Walentego Sromów.

W głębi wsi, w kępie starodrzewu stoi **drewniany kościół filialny św. Trójcy** wzniesiony prawdopodobnie ok. 1595 roku – jedna z najstarszych drewnianych świątyń w województwie łódzkim. Na belce podtrzymującej chór znajduje się wprawdzie data „1777”, mieszkańcy wsi twierdzą jednak, że nie jest to data budowy świątyni, a jedynie czas jej restauracji. Taką hipotezę potwierdzają badania architektoniczne.

Do wnętrza kościoła prowadzi dwoje drzwi - główne i boczne. To drugie wejście osłonięte jest dobudowaną w tym miejscu kruchtą. Po przeciwnej stronie, przy wyższym od nawy prezbiterium dostawiono małą zakrystię. Kruchocka i zakrystia powstały zapewne równocześnie z samym kościołem.

We wnętrzu uwagę przykuwają ściany z surowych bali oraz zabytkowe wyposażenie, w tym zwłaszcza trzy drewniane ołtarze. W nawie znajduje się późnorenansowy ołtarz główny, pochodzący z 1613 roku. Jego trzyczęściowe retabulum zdobione jest kolumnami tokańskimi podtrzymującymi belkowanie, na którym umieszczono wazony. Na górnej dekoracyjnej belce znajduje się Oko Opatrzności.

Centralną część ołtarza zajmuje obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem namalowany temperą na desce w początkach XVII stulecia. Po prawej stronie obraz św. Zuzanny, po lewej św. Elżbiety malowane tą samą techniką, pochodzące również z początku XVII wieku. W zwieńczeniu ołtarza umieszczono natomiast późnorenansowy obraz koronacji Maryi.

W kamińskiej świątyni znajdują się ponadto dwa drewniane, rokokowe ołtarze boczne powstałe około 1780 roku. Po prawej stronie stoi ołtarz św. Macieja, polichromowany na zielono i złoty, z retabulum ujętym pilastrami zdobionymi festonami wolutowymi. W retabulum tego ołtarza znajduje się obraz św. Macieja, a w zwieńczeniu Anioł Stróż - z końca XVIII wieku.

Po przeciwnej, lewej stronie stoi ołtarz św. Małgorzaty, polichromowany na zielono i złoty, zbudowany podobnie jak ołtarz św. Macieja. W retabulum znajduje się obraz olejny św. Małgorzaty, malowany na płótnie, pochodzący z 2. połowy XVIII stulecia. W zwieńczeniu ołtarza umieszczono obraz św. Jana Nepomucena, z 2. połowy XVIII wieku wykonany w drewnie polichromowanym. Na ścianach wiszą cenne obrazy przedstawiające św. Wawrzyńca, Matkę Boską Częstochowską, scenę Ukrzyżowania oraz Pietę, pochodzące z 1. połowy XIX wieku.

Wnętrze zdobi ponadto drewniana polichromowana ambona, rokokowa z 2. połowy XVIII wieku, chór muzyczny

wsparty na dwóch słupach (prowadzą na niego schody policzkowe), rokokowe tabernakulum, barokowy krucyfiks z 2. połowy XVIII wieku umieszczony na belce tęczowej oraz liczne przykłady ludowego rzemiosła stolarskiego i kowalskiego.

Świątynię remontowano m.in. w 1890 roku - świadczyć ma o tym data na blasze pokrywającej wieżyczkę oraz w latach 60. XX wieku. W 1963 roku wzmocniono fundamenty, a rok później cały kościół został oszalowany deskami, naprawiono fragmenty dachu i uzupełniono gonty.

Oprócz świątyni ochronie podlega również **cmentarz przykościelny** w granicach ogrodzenia, wraz z rosnącym tu starodrzewem. Cmentarz datowano na XIV stulecie, co może wiązać się z bardzo wczesnym istnieniem tejże parafii i stojących tu poprzednich świątyń, wokół których przez kilka stuleci chowano zmarłych parafian.

**Dowiedz się
więcej:**

Kamionacz

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w Kotlinie Sieradzkiej, w odległości 13 kilometrów na północ od Sieradza i 9 kilometrów na południowy wschód od Warty.

Najstarsza pisemna wzmianka o wsi „Camonecz” pochodzi z 1374 roku. W latach 1391-99 wieś „Camonacz” (i „Camionacz”) wzmiankowano kilkakrotnie w księgach ziemskich sieradzkich. Kamionacz („Camyonacz Mayor”) i pobliski Kamionaczyk („Camyonacz Minor”), wsie własności szlacheckiej z parafią w tym pierwszym, odnotował w początkach XVI stulecia Jan Łaski, podobnie jak rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 i 1553-76.

Wieś była gniazdem rodowym Kamionackich h. Kopacz. W latach 1787-1912 właścicielami tutejszego majątku byli Jarocińscy. W 1912 roku wieś i folwark miały 1065 mórg powierzchni, ziemia była własnością „dawnych czynszowników”,

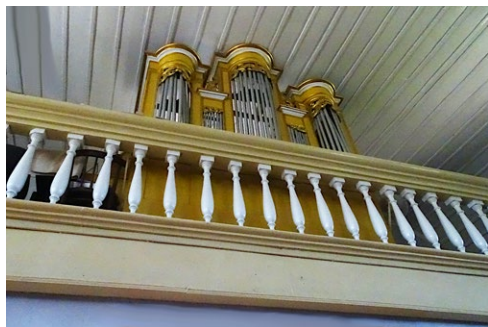

a folwark M. Stokowskiego i J. Klonowskiego.

Będąc w Kamionaczu warto zobaczyć **drewniany kościół św. Marcina**, wzniesiony w latach 1840-45 z fundacji Wojciecha Jarocińskiego. Stał w miejscu poprzedniej drewnianej świątyni, wspomnianej w źródłach (akta konsystorza gnieźnieńskiego) już w połowie XV stulecia.

Obecny kościół jest również budowlą drewnianą, konstrukcji zrębowej, wzniesioną na planie prostokąta, z podcieniem wspartym na czterech kolumnach. Do korpusu świątyni przylega niższa i węższa zakrystia. W korpusie o jednakowej szeroko-

kości wydzielona jest niewielka kruchta od strony zachodniej, miejsce na ambonę oraz część prezbiterialna oddzielona podwyższoną podłogą. Słupy konstrukcyjne ścian kruchty podpierają drewniany chór muzyczny zajmujący całą szerokość świątyni.

Świątynię (z wyjątkiem prezbiterium) nakrywa dach dwuspadowy, wysunięty na około 2,5 metra przed fronton świątyni, gdzie podparto go czterema muraowanymi kolumnami o przekroju koła. Korpus kościoła wieńczy: niewielka wieżyczka na planie kwadratu z oknami żaluzjowymi oraz czworokątna sygnaturka nakryta cebulastym hełmem zwieńczona iglicą z krzyżem. W ścianach bocznych znajdują się nietypowe, umieszczone wysoko półkoliste okna, z kolei okna okrągłe umieszczono w ścianach poprzecznych.

We wnętrzu świątyni znajdują się trzy ołtarze z XIX wieku utrzymane w stylu późnoklasycystycznym. W ołtarzu głównym umieszczono rzeźbę św. Marcina po-

chodzącą z początku XVI stulecia. Zachowała się również klasycystyczna ambona wykonana ok. połowy XIX wieku oraz średniowieczny krucyfiks z XIV stulecia.

Obok kościoła stoi dwukondygnacyjna drewniana **dzwonnica** wzniesiona na planie kwadratu w tym samym czasie co świątynia i nakryta dachem namiotowym oraz **grobowiec Jarocińskich** z połowy XIX wieku, właścicieli majątku i fundatorów świątyni. Grobowiec ten kryje prochy Stanisława Jarocińskiego, Sędziego Pokoju powiatu warszawskiego, posła na Sejm Księstwa Warszawskiego zmarłego (†1826; w wieku 66 lat), jego żony, Rozalii z Siemiątkowskich Jarocińskiej (†1824; 57 lat), obojga zmarłych w dobrach Kamionacz.

W grobowcu spoczywają także: Wincenty Jarociński, kapitan wojsk Księstwa Warszawskiego i kawaler Złotego Krzyża Wojskowego poległy pod Smoleńskiem w dniu 18 sierpnia 1812 roku w wieku 28 lat, ponadto podpułkownik Wojciech Jarociński

(również kawaler Złotego Krzyża Wojskowego; †1839) oraz Ludwika z Urbańskich Wiśniewska (1829-1897). Upamiętniono również niewielką tabliczką Andrzeja Piskorskiego „najlepszego przyjaciela oraz najdzielniejszego pomocnika Wojciecha Jarocińskiego przy budowie kościoła w Kamionaczu”, zmarłego w 1840 roku.

W Kamionaczu stoi dawny dwór Jarocińskich wzniesiony w XIX stuleciu. Bezystylowa budowla, w części parterowa, w części piętrowa nakryta jest dachem łamanym. W bryle budowli wzniesionej na planie zbliżonym do prostokąta zwracają uwagę okazałe ryzality w elewacjach północnej, południowej i zachodniej. Ryzalit zachodni posiada balkon, południowy – taras ze schodami.

W **parku podworskim** wśród okazałego starodrzewu odnaleźć można dwa jesiony wyniosłe, dwie sosny czarne oraz dęby szypułkowe objęte ochroną jako **pomniki przyrody**. Z kolei przy polnej drodze (około 100 metrów od północnej granicy parku) rośnie dąb szypułkowy „Kamionacz” o obwodzie ponad 780 cm i wysokości

około 27 metrów. Dąb ten jest najokazalszym drzewem w gminie Warta i jednym z najstarszych i najokazalszych drzew rosnących dziś w powiecie sieradzkim.

Na terenie zespołu dworsko-parkowego działa ośrodek bankietowo-konferencyjny „Dwór Kamionacz” z salami bankietowymi, restauracją i pokojami gościnnymi.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym** zwraca uwagę mogiła nieznanego z imienia żołnierza 28. Pułku Piechoty Strzelców Kaniowskich walczących w składzie

Armii „Łódź”, którzy zginęli w obronie głównych pozycji na rzece Warcie.

W granicach wsi Kamionacz przetrwały 4 lekkie schrony bojowe (jednostronne, tradytorowe) wchodzące w skład tzw. linii Warty i Widawki. Zostały wzniesione przez Wojsko Polskie latem 1939 roku, tuż przed wybuchem II wojny światowej. Schrony te wkomponowano w wał przeciwpowodziowy. Ich wnętrza są dziś niedostępne, a same schrony mało widoczne. Najłatwiej odnaleźć je docierając do wału przeciwpowodziowego drogą prowadzącą do mostu na Warcie, łączącą Kamionacz z Biskupicami.

Stary drewniany dwór z murowanym gankiem stoi w pobliskim KAMIONACZKU (1,5 km). Został wzniesiony w początkach XX stulecia. W 1912 roku właścicielami tutejszego majątku byli Józef, Leon i Antoni Kozłowsky, a większości gruntów – uwłaszczeni włościanie. Budowlę otaczają relikty zaniedbanego dziś parku podworskiego z tego samego okresu.

Pobliski WYŁŃ (4 km) to wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1368 roku, w końcu XVIII wieku będącą własnością Dobków, a w 1815 roku Izydora Mniewskiego. W dniu 5 września 1939 roku żołnierze Wehrmachtu zamordowali tu 6 osób, w tym 4 mieszkańców wioski.

W lesie pomiędzy Włyniem a Rososzycą (500 metrów na południe od drogi do Warty i formalnie na terenie wsi Kamionacz) znajduje się obelisk i mogiły 499 pensjonariuszy pobliskiego szpitala psychiatrycznego w Warcie zamordowanych przez Niemców w kwietniu 1940 roku. Dojazd / dojście do tego miejsca leśnym duktem wskazuje niewielki drogowy znak stojący przy drodze nr 710.

Dowiedz się więcej:

- Szlak pieszy niebieski
- Szlak walk nad Wartą 1939 r.
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej
- Szlak rowerowy żółty
- Szlak Bursztynowy

Kliczków Mały

Gmina Brzeźnio

Wieś w gminie Brzeźnio, nad rzeką Żegliną (lewy dopływ Warty), na Wysoczyźnie Żłoczewskiej, w odległości 20 kilometrów na południowy zachód od Sieradza.

Najstarsza wzmianka pisemna o Kliczkowie (później: Małym) pochodzi z 1392 roku, kiedy to w jednym z zapisów ksiąg ziemskich sieradzkich pojawia się Jaśko (Jasco) z Kliczkowa. W XVI stuleciu występują już Kliczków Mały (zwany też Starym) i Kliczków Wielki (Nowy). Zapis z rejestru poborowego z 1496 roku wymienia „Clyczkow nowe” i „Clyczkow stare”, a Jan Łaski (mniej więcej 20 lat później) wspomina o „Clyczkow Duplex” i „Nova Clyczkow”. Wieś należąca pierwotnie do Kliczkowskich przeszła w 1. połowie XVI wieku w ręce Benedykta Wiktorowskiego, a w 2. połowie tego

stulecia do Tarnowskich h. Jelita.

W XVIII wieku majątek Tarnowskich obejmował Kliczków Mały i Kliczków Wielki, a także sąsiednie wsie Bukowiec, Chajew, Gęsinę i Rososz. W 1775 roku w szlacheckiej wsi „Kliczków Stary” było

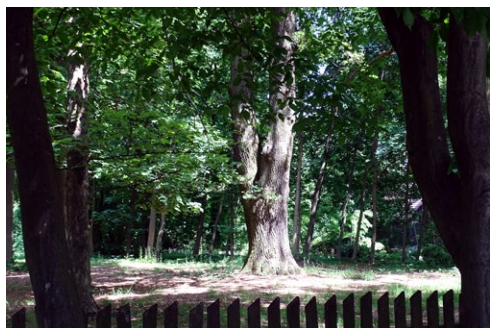
21 domostw, podobnie jak w 1827 roku, gdy wspomniano tu o 199 mieszkańcach.

W końcu XIX wieku oprócz wsi, folwarku i świątyni parafialnej, wspomniano również o istnieniu w Kliczkowie Małym „domu schronienia dla 8 starców i kalek”.

Dobra Kliczków Mały, będące wówczas własnością Ignacego Tarnowskiego, składały się z folwarku Kliczków Mały, Borowina i wsi Kliczków Mały. W 1866

roku ich powierzchnia rozległość wynosiła 1914 mórg (20 lat wcześniej – 1846 mórg), w tym 1009 mórg lasu. Wieś liczyła 52 gospodarstwa z gruntami o łącznej powierzchni 303 mórg.

W 1930 roku, Antoniego Tarnowskiego, ostatniego potomka w linii męskiej, tułszy majątek, poprzez małżeństwo jego siostry Zofii, trafił w ręce Wierchlejskich. W tym momencie, na podstawie sporządzonego wówczas rejestru pomiarowego, powierzchnia dóbr wynosiła 1291 mórg i 170 prętów kwadratowych. Według zapisu z 1932 roku dobra kliczkowskie w spadku po Antonim Tarnowskim

posiadali Maria Celina z Tarnowskich oraz Teodozjusz, Zofia, Maria i Tadeusz Wierchlejscy. Ten ostatni w dniu 3 grudnia 1932 roku nabył majątek za kwotę blisko 410 tysięcy złotych polskich.

Podczas okupacji hitlerowskiej Niemcy wysiedlili ze wsi znaczną część polskich rodzin, a na ich miejsce sprowadzili Niemców z Wołynia.

Ozdobą Kliczkowa Małego jest **drewniany kościół św. Jana Nepomucena**. Tą jednonawową świątynię, jako budowlę konstrukcji zrębowej krytą gontem, wzniesiono w roku 1764 z fundacji Rocha Tarnowskiego, w miejscu również drewnianej poprzedniczki. Na bryłę świątyni składa się wyższa i szersza nawa z bliźniaczymi kaplicami w formie transeptu, prezbiterium zamknięte trójbocznie oraz zakrystia od północnej strony prezbiterium. Dach nowy zdobi sześcioboczna sygnaturka nakryta cebulastym hełmem z izbicą.

W barokowym wnętrzu szczególną uwagę przykuwa obraz Chrystusa Ukrzyżowanego z klęczącą Marią Magdaleną z początku XVII wieku oraz późnogotycki krucyfiks z początku XVI stulecia umieszczony na belce tęczowej.

Warto również zwrócić uwagę na nagrobek kasztelana konarskiego i sieradzkiego Sebastiana Tarnowskiego h. Jelita, zmarłego w 1607 roku, zdobiony rzeźbioną postacią leżącego rycerza na tumbie ozdobionej panopliami. Sebastian Tarnowski stracił stopę pod Wielkimi Łukami, podczas wyprawy Stefana Batorego na Moskwę. Kulę, która urwała mu stopę, umieszczono tuż obok nagrobka.

Obok świątyni, na terenie przykościelnego cmentarza wznosi się **grobowiec Tarnowskich**, w którym spoczywają: Ignacy Saryusz Tarnowski, naczelnik Okręgu Sieradzkiego w czasie powstania styczniowego oraz jego syn Antoni, ostatni dziedzic Kliczkowa z rodu Tarnowskich. Grobowiec ten, jeszcze niedawno bardzo zniszczony, został poddany w ostatnich

latach (podobnie jak sam kościół) gruntownej renowacji. Na terenie przykościelnym stoi również **drewniana dzwonnica** - dwukondygnacyjna budowla konstrukcji szkieletowej, wzniesiona w 2. połowie XVIII stulecia.

Czy wiesz, że:

Podczas okupacji niemieckiej kliczkowski kościół został zamknięty, a na plebanii utworzono placówkę Hitlerjugend. Świątynia została zniszczona i zbezczeszczona, członkowie Hitlerjugend spalili bibliotekę, a miejscowy proboszcz, ksiądz Bolesława Rosat, zginął śmiercią męczeńską w obozie koncentracyjnym KL Dachau.

Na kliczkowskim **cmentarzu parafialnym** znajduje się grób dwóch nieznanymi żołnierzami 30. Pułku Strzelców Kaniowskich poległych w obronie Ojczyzny w dniu 3 września 1939 roku w pobliskim Chajewie. Tego samego dnia żołnierze Wehrmachtu zamordowali Franciszka Ochłaskę, gajowego lasów majątku Kliczków Mały oraz Antoniego Jadcza.

We wsi stoi również **drewniany dwór** - parterowa budowla konstrukcji zrębowej, z mieszkalnym poddaszem, wzniesiona zapewne w początkach XIX wieku, a ostatnio gruntownie odnowiona przez prywatnego właściciela. Podczas II wojny światowej dwór został zajęty przez okupanta - osiadł tu Niemiec Edward Buske, który gospodarował w majątku do końca wojny.

Nowożytny drewniany dwór stanął na obszernym plateau otoczonym fosą i stawem, ukształtowanym najpewniej w 2. połowie XVII stulecia jako założenie obronne. W obrębie założenia o wymiarach 80 na 80 metrów stał poprzedni dwór kliczkowski i zapewne inne, współczesne mu zabudowania dworskie. Miejsce to nazywane „Okopem” i ówczesny dwór znane są z zachowanego opisu pochodzącego

z 1742 roku. Jeszcze starszy dwór obronny, zapewne wzniesiony w średniowieczu stał pośród kliczkowskich łąk, na kopcu noszącym nazwę „Brzaskala”. Dziś ani po tym dworze, ani rozwieszonym kopcu nie ma już śladów w terenie.

Kliczkowski park podworski jest skupiskiem wielu pomnikowych drzew, głównie dębów szypułkowych o obwodach od 300 do 550 cm i klonów-jaworów (do 400 cm), rosnących głównie w jego zachodniej części. Najokazalszym drzewem jest tu jednak lipa szerokolistna o obwodzie 725 cm rosnąca tu przy samym dworze, we wschodniej części parku. Drzewa pomnikowe (również dęby i lipy) odnaleźć można również przy miejscowym kościele parafialnym, na terenie dawnego folwarku oraz przy drogach do Kliczkowa Wielkiego i Oraczewa. Wokół dworu przetrwała dawna fosa, a na przeciwko głównego wejścia - **murowana kapliczka z rzeźbą św. Jana Nepomucena** (patrona miejscowego kościoła), pochodząca z połowy XIX stulecia oraz pozostałości zabudowań folwarcznych.

Przy polnej drodze do Wąglczewa stoi **obelisk** odsłonięty w 1992 roku staraniem miejscowego nauczyciela Tadeusza Płoszańskiego, z napisem: „Pamięci uczestników Powstania Styczniowego 1863 r. Cześć bohaterom”. Z kolei na południe od wsi, trzy lata później stanął inny obelisk z napisem „W tym miejscu w styczniu 1945 roku w czasie potyczki AK i BCH z hitlerowcami zginął dowódca oddziału partyzanckiego Czesław Bartosik. Poległym za Ojczyznę cześć i chwała”.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Kliczków Wielki

Gmina Brzeźnio

Wieś w gminie Brzeźnio na Wysoczyźnie Żłoczewskiej, w odległości 17 kilometrów na południowy zachód od Sieradza.

Kliczków Wielki, wraz z sąsiednią, dużo starszą wsią Kliczków Mały, a także Chajewem i Bukowcem tworzył niegdyś jeden majątek ziemski. Wieś była pierwotnie własnością Kliczkowskich, później (w połowie XVI stulecia na krótko) Benedykta Wiktorowskiego. Od 2. połowy XVI wieku właścicielami dóbr byli Tarnowscy. W 1799 roku ich właścicielem stał się Sylwester Tarnowski, wartość majątku wyceniono wówczas na 79 290 złotych polskich. Po śmierci Sylwestra Tarnowskiego w 1826 roku dobra odziedziczyły jego dzieci, siedemnaście lat później majątek wyceniony na 145 tys. złotych stał się w całości własnością Hieronima Tarnowskiego.

W 1864 roku na podstawie carskiego ukazu o uwłaszczeniu chłopów na własność włościan przeszła niewielka część gruntów 237 mórg i 163 pręty w Kliczkowie Wielkim, 288 mórg i 94 pręty ze wsi Gęsina oraz 1135 mórg i 180 prętów w kolonii Kliczków Wielki, w 1868 roku kolejne 120 mórg gruntu.

W końcu lat 60. XIX wieku dobra Kliczkowa Wielkiego nabył podczas licytacji Antoni Rozdrażewski, a kolejnym właścicielem był Stanisław Pestkowski. Część dóbr od Pestkowskiego, w tym osadę młyńską ze stawem, jeszcze w latach 70. i 80. XIX wieku odkupił Józef Czarnecki.

Na terenie Kliczkowa Wielkiego warto zobaczyć dawny **zespół dworsko-parkowy**, na który składają się neoklasycystyczny, murowany dwór z 2. połowy XVII wieku, częściowo przebudowany w 1. ćwierci XIX wieku. Parterowa sie-

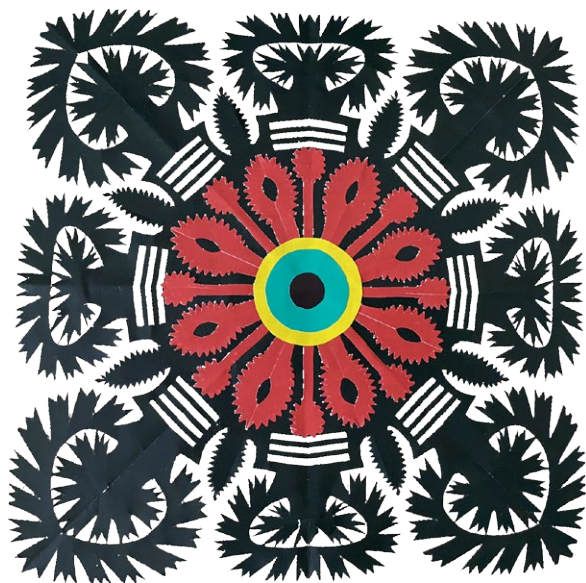
dziba szlachecka posiada dwutraktowy układ wnętrz przyziemia, a w piwnicach sklepienia kolebkowe z lunetami. Otacza ją dość dobrze zachowany **park podworski** o charakterze krajobrazowym z licznymi pomnikowymi okazami drzew. Wyremontowany dwór jest dziś własnością prywatną.

Dwór ten mieścił po II wojnie szkołę podstawową. Podobnie jak w przypadku sąsiedniego Kliczkowa Małego, ozdobą parku podworskiego w Kliczkowie Wielkim są pomnikowe lipy drobnolistne i dęby szypułkowe.

Najokazalszy, również **pomnikowy dąb szypułkowy** o obwodzie 705 cm i wysokości ponad 30 metrów rośnie jednak naprzeciw parku. Jego pień jest widoczny aż do wierzchołka, co w połączeniu z ponadprzeciętną wysokością czyni go wyjątkowym w skali powiatu sieradzkiego.

W dniu 4 września 1939 żołnierze Wehrmachtu dokonali zbrodni na miejscowej ludności, mordując 6 mieszkańców wioski.

 Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Klonowa

Gmina Klonowa

Wieś i siedziba gminy, w obrębie Kotliny Grabowskiej, 37 km na południowy zachód od Sieradza i 13 km na zachód od Żłoczewa.

Klonowa to wieś o bardzo starej metryce. W 1272 roku wzmiankowano ją jako własność książąt sieradzkich. Niegdyś - jak wynika z przywileju Leszka Czarnego, wydanego w 1279 roku, eksploatowano tu rudy żelaza. W XVII wieku Klonowa stała się siedzibą starostwa niegrodowego, a w XVIII stuleciu powstała tu huta szkła. Jej wyroby eksportowano m.in. na Śląsk. Huta, w której w 1884 roku zatrudniano 70 robotników (należała wówczas do L. Jajtego) istniała do 1899 roku, kiedy strawił ją pożar.

Dowiedz się
wiecej:

Podczas powstania styczniowego, w dniu 27 lutego 1863 roku doszło pod Klonową do bitwy powstańców z oddziałem kozackim. Polskim oddziałem w liczbie 300 osób dowodził Józef Oxiński. Zginęło wówczas 12 powstańców i 34 kozaków. Na miejscowym cmentarzu parafialnym pochowano Teodora Hertza, zmarłego w 1920 roku weterana powstania 1863 roku.

Murowany, neogotycki **kościół pw. Przemienienia Pańskiego** wzniesiono w latach 1909-10 według projektu Stanisława Proszki z Warszawy. Staął w miejscu sta-

Czy wiesz, że:

We wnętrzu klonowskiego kościoła znajduje się barokowe wyposażenie, w tym ławki i konfesjonał, ciekawy obraz przedstawiający „Zdjęcie z Krzyża” (poł. XVII w.) oraz rzeźba ludowego artysty Szczepana Muchy.

Zagroda w której mieszkał Szczepan Mucha, pochodząca z przełomu lat 50. i 60. XX wieku została niegdyś w SZALACH, jednym z przysiółków Klonowej. W latach 1987-91 została przeniesiona i zrekonstruowana na terenie Sieradzkiego Parku Etnograficznego. We wnętrzach domu, w pracowni oraz w ogrodzie można podziwiać liczne rzeźby artysty z lat 1972-82.

rej drewnianej kaplicy z 1755 roku ufundowanej przez Melchiora Szymańskiego, starostę klonowskiego i stolnika warszawskiego, którą z czasem podniesiono do rangi kościoła.

Na skwerze przed klonowską świątynią stoi **obelisk** poświęcony 32 mieszkańcom wsi poległym i zamordowanym w czasie II wojny światowej.

W Klonowej stały dwa zabytkowe, drew-

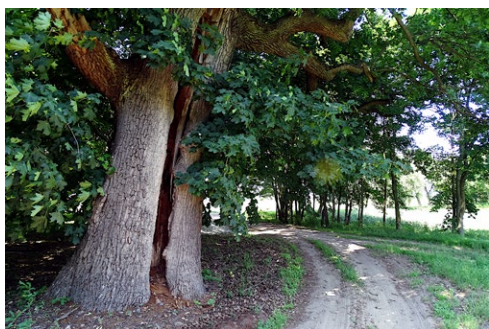
niane **wiatraki-koźlaki**. Starszy z nich pochodził z 1877 roku, młodszy wzniesiono w 1932 roku. Relikty koźlaka z 1925 roku odnaleźć można również w pobliskiej wsi **LELIWA** (4,5 km). W różnych częściach Klonowej, położonej w otoczeniu rozległych lasów zachowały się jeszcze, nieliczne już dziś drewniane chałupy i budynki gospodarcze.

W pobliskiej **GÓRCE KLONOWSKIEJ** (2 km) znajduje się zespół **dworsko-parkowy**, na który składa się dwór wzniesiony w końcu XIX stulecia, park z przełomu XIX i XX wieku oraz pozostałości zespołu folwarcznego, w tym murowany spichlerz z 1. ćwierci XX wieku. W parku odnaleźć można kilka pomnikowych drzew – rośnie tu lipa szerokolistna o obwodzie 350 cm, sosna czarna (220 cm) oraz grupa klonów o obwodach od 270 do 300 cm.

W dniu 3 września 1939 roku w Górcie Klonowskiej żołnierze Wehrmachtu zamordowali 2 mieszkańców wioski.

W sąsiedztwie drogi publicznej prowadzącej z Klonowej do Kuźnicy Błońskiej (ok. 2,5 km na północ od Klonowej), za

sprawą Nadleśnictwa Złoczew utworzono **Ścieżkę edukacyjną „Tajemnice lasu”**. Jej trasę zaplanowano tak, by w możliwie najciekawszy sposób zaprezentować przyrodę jako zespół elementów oraz procesów tworzących zwarty ekosystem jakim jest las. Ścieżka daje możliwość poznania licznych gatunków flory i fauny leśnej oraz tutejszych zbiorowisk roślinnych, ich warstwowy układ i zróżnicowanie w zależności od warunków siedliskowych. Ustawione tu tablice informacyjne, będące kolejnymi przystankami tej ścieżki, prezentują m.in. takie zagadnienia jak: znaczenie i ekologiczna rola lasów, rodzaje drzew, praca leśników, dokarmianie zwierzyny, rodzaje drzew czy odgłosy ptaków. Długość ścieżki wynosi ok. 1,5 km, a orientacyjny czas jej przejścia to 1,5 godziny.

We wsi **GRZYB** (6 km na północny zachód od Klonowej) przy kapliczce przydrożnej znajduje się mogiła zbiorowa powstańców styczniowych z oddziału Józefa Oxińskiego poległych w dniu 26 lutego 1863 roku. Oddział powstańczy Józefa Oxińskiego został w rejonie Kuźnicy Gra-

bowskiej otoczony przez przeważające siły rosyjskie. Powstańcy przebili się jednak przez pierścień nieprzyjaciela i wycofywali się w kierunku Klonowej.

Podczas odwrotu czterech nieznanych z nazwisk kosynierów zostało odciętych od oddziału i broniło się samotnie w jednej z chałup we wsi Grzyb. Zostali schwytani, po czym spaleni żywcem przez Rosjan. Walki trwały nadal, zginęło kolejnych 11 powstańców, a resztki oddziału wycofały się w kierunku Górki Klonowskiej i dalej w stronę Konopnicy.

Szlak rowerowy żółty „Sieradzka eSka”

Szlak rowerowy łącznikowy czarny Klonowa - Kopaniny

Szlak rowerowy łącznikowy czarny Klonowa - Wojków

Kłocko

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 5,5 km na południowy zachód od centrum Sieradza. Kłocko graniczy ze stolicą powiatu.

Najstarsza wzmianka o dawnej wsi królewskiej „Klocko” pochodzi z dokumentu wystawionego w 1353 roku, a dotyczącego sprzedaży sołectwa w Brzeźniu. W akcie tym wymieniony został sołtys kłocki „Thilo, civis Siradiensis”. W księgach ziemskich sieradzkich wspomniany został w 1393 roku Krzczon „de Cloczsko”.

Jan Łaski w początkach XVI stulecia wymienia „Cloczko” jako wieś w parafii Sieradz, dekanacie warszawskim i archidiecezji sieradzkiej.

W latach 1707-11 wzniesiono w Kłocku drewnianą kaplicę pw. św. Rocha. Przyczyną jej budowy była epidemia cholery w samym Sieradzu. Magistrat sieradzki

ki i część mieszczan na czas jej trwania przenieśli się właśnie do Kłocka. W 1756 roku kaplicę tę gruntownie odbudowano, nadając jej wezwanie św. Walentego Męczennika, niestety ta niewielka świątynia spłonęła w latach 30. XIX wieku. W 1775 roku Kłocko jako wieś własności królewskiej w powiecie i województwie sieradzkim liczyła 28 dymów. W 1827 roku były tu już 52 domy i 333 mieszkańców.

W granicach Kłocka, pośród łąk nad rzeką Myją przetrwały pozostałości budowli obronnej na kopcu, datowanego na 2. połowę XIV stulecia, określanego w literaturze jako **gródek strażniczy**. Badania terenowe wykazały, że stał tu drewniany budynek mający charakter wieży obronnej z dostawionym piecem, wzniesionej albo przez Świnków-Charłupskich, albo też któregoś z tenurariuszy starostwa sieradzkiego. W granicach wioski odkryto również wielką kość mamuta, przechowywaną dziś w Muzeum Okręgowym w Sieradzu.

Pierwotny drewniany kościół św. Walentego Męczennika w Kłocku został ufundowany w 1756 roku przez właścian kłockich. Jego budowniczym był Jakub Wieszkiewicz z Sieradza.

Obecny, również **drewniany kościół św. Walentego** wybudowano w 1838 roku, pozostawiając poprzednie wezwanie. Kłocka świątynia jest budowlą konstrukcji zrębo-

wej. Posiada jedną nawę z nieco węższym prezbiterium zamkniętym wielobocznie, do którego od północy przylega murowana prostokątna zakrystia pobita deskami. W części nawy wydzielono kruchtę zaakcentowaną na zewnątrz nieznacznie niższym dachem. Świątynię nakrywa dach dwuspadowy, nad nawą z czworościenną sygnaturką na okrągłym bębnie, nakrytą stożkowym daszkiem zwieńczonym iglicą z krzyżem.

Wnętrze świątyni nakrywa strop płaski wsparty na czterech podporach. Drewniany chór z kolei podpierają dwie kolumny. Na uwagę zasługuje barokowy ołtarz główny z XVIII stulecia, z obrazem św. Walentego z 1837 roku, autorstwa Piotra Bieszkowskiego oraz dwa, również barokowe ołtarze boczne. W jednym z nich znajduje się cenna późnogotycka rzeźba św. Jana z początku XVI stulecia.

Od 1972 roku kościół w Kłocku – wcześniej jako filia parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu – jest świątynią parafialną. Wtedy też, za sprawą pierwszego

**Dowiedz się
wiecej:**

proboszcza kłockiej parafii ks. Władysław Kopytowski. przeprowadzono tu gruntowny remont. W granicach ogrodu świątyni znajduje się teren dawnego **cmientarza przykościelnego**, datowanego na XVIII stulecie.

Jadąc przez Kłocko w kierunku północno-zachodnim, a następnie drogą gruntową w kierunku południowo-zachodnim dotrzeć można do nad brzeg, a następnie do tamy retencyjnego **zbiornika „Smardzew”** utworzonego na rzece Myji w latach 2012-13 i mającego powierzchnię około 60 hektarów.

Szlak pieszy zielony

Szlak im. Władysława S. Reymonta

Kobierzyczo

Gmina Wróblew

Wież w gminie Wróblew, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 10 kilometrów na zachód od Sieradza, w pobliżu drogi krajowej nr 12 do Kalisza.

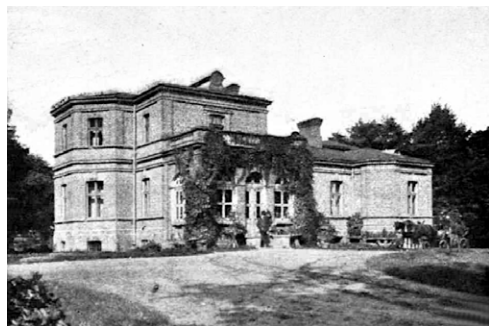
Wież wspomniana jako „Coberizechco” w kopii naśladowczej bulli papieskiej Innocentego II z 1136 roku. Gniazdo rodowe Kobierzyczych h. Nałęcz, Korab i Pomian. W 1299 roku wspomniany został Albrikus, syn Chebdy z Kobierzycza. Jan Łaski odnotował „Cobyerzyczko duplex”, wieś w parafii Wróblew, w dekanacie warskim i archidiecezji uniejowskiej. Wieś wspomniana również rejestry po-

borowe z lat 1496, 1511-18 i 1553-76. W 1551 roku Kobierzyczo Małe nabył od Bartłomieja Kobierzyczego h. Pomian, za 2 tysiące złotych polskich Wojciech Kobierzyczy h. Korab, ówczesny sędzia grodzki sieradzki.

W Kobierzyczu był ponoć hetman Stefan Czarniecki, stąd bowiem pochodziła jego żona Zofia z Kobierzyczych. W 1658 roku Kobierzycy sprzedali swe dobra Kołdowskim. W latach 80. XVIII wieku właścicielem wsi był Ignacy Skarbek Wiślawski (Wysławski), pisarz ziemski wieluński. Wieś liczyła wówczas 33 dymy. Później właścicielami Kobierzycza byli Urbanowscy.

W 1836 roku wskutek licytacji majątek stał się własnością Prądyńskich. W XIX wieku istniała tu wytwórnia „*machin i narzędzi rolniczych*” zatrudniająca 60 robotników, należąca do wybitnego działacza ówczesnego Towarzystwa Rolniczego, Wincentego Prądyńskiego h. Grzymała. Wincenty, bratanek gen. Ignacego Prądyńskiego prowadził tu również wzorowe gospodarstwo rolne specjalizujące się w hodowli owiec, brał udział w licznych wystawach rolniczych i reklamował się szeroko w ówczesnej prasie. W 1876 roku wzniesiono tu młyn parowy, lecz ten spłonął rok później. Po Prądyńskich właścicielami wsi byli Łąccy, a od końca XIX stulecia - Radońscy.

Na terenie Kobierzycza znajduje się **zespół dworsko-parkowy**, na który składają się: pięknie odnowiony, murowany, eklektyczny dwór wzniesiony na przełomie XIX i XX stulecia dla Feliksa Radońskiego

oraz otaczający dawną siedzibę właścicieli majątku XIX-wieczny **park** o charakterze krajobrazowym z aleją kasztanowców, pomnikowym bukiem zwyczajnym oraz tulipanowcem. W pobliżu zespołu dworsko-parkowego znajdują się pozostałości dawnego folwarku.

Czy wiesz, że:

Właściciel majątku *Feliks Radoński h. Jasińczyk* (1859–1926) nakłonił poznanego w Paryżu *Władysława Reymonta* do kupienia majątku w *Charłupi Wielkiej* za kwotę 38 tysięcy rubli. *Reymont* był częstym gościem w *Kobierzycu*, w tutejszym dworze napisał „*Insurekcję*”.

Obok remizy straży pożarnej wznosi się kopiec zwieńczony krzyżem. Kopiec ten według tradycji kryje szczątki żołnierzy napoleońskich.

 Szlak pieszy zielony
 Szlak im. Władysława S. Reymonta

Kobylniki

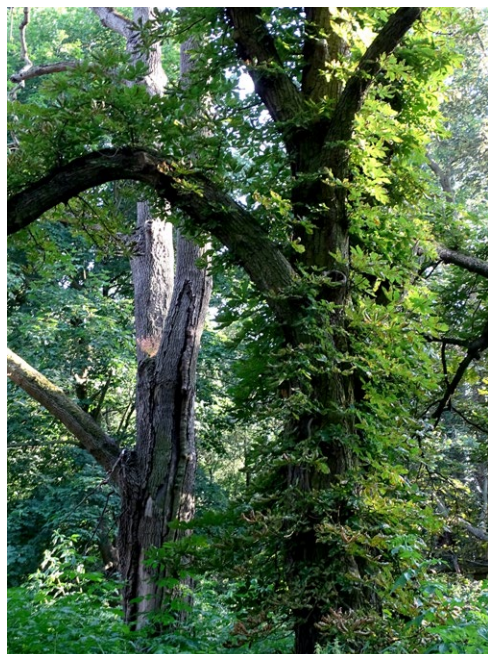
Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wysoczyzny Tureckiej, nad rzeką Swędrnią, w odległości 27 kilometrów na północny zachód od Sieradza (dojazd przez Kalinową) i 10 kilometrów na północny wschód od Błazsek.

Najstarsza wzmianka o Kobylnikach pochodzi z 1421 roku. Wieś jako „*Cobilnicza*” wspomniano wówczas w księgach ziemskich szadzkowskich, pochodził z niej bliżej nieznany Stoigniew. Nazwa miejscowości wskazuje, że była ona niegdyś wsią służebną, której ludność zajmowała się hodowlą koni. Jan Łaski odnotował Kobylniki w składzie parafii w Górze, w składzie archidiaconatu kaliskiego. O wsi wspominają również rejestry poborowe z końca XV i XVI stulecia - w 1496 roku jej nazwę zapisano jako „*Cobelnyky*”, a w latach 1553-1576 jako „*Kobelnyki*”.

W XVIII stuleciu Kobylniki wchodziły w skład dóbr Góra. W 1775 roku wspomniano je jako wieś własności szlacheckiej.

kiej w powiecie i województwie sieradzkim liczącą 20 dymów. W tych czasach jej właścicielami byli Józef, a później Antoni Głębocki, kasztelanowie kruszwicy. W XIX stuleciu własność Jezierskich, w tym m. in. Anastazego Jezierskiego właściciela dóbr Góra i Kobylniki. W 1827 roku było tu 10 domów (dymów) i 95 mieszkańców, a w 1921 roku 10 domów i 162 mieszkańców. Ostatnim właścicielem majątku był Andrzej Potworowski.

Będąc we wsi Kobylniki warto zobaczyć **zespół dworsko-parkowy** składający się z murowanego dworu wzniesionego w 1. połowie XIX wieku, gruntownie przebudowanego w 1935 roku oraz parku w stylu angielskim, również z 1. połowy XIX stulecia, niegdyś o charakterze krajobrazowym.

W **parku podworskim** wśród nieco przeźbionego starodrzewu rosną pomnikowe lipy drobnolistne o obwodach od 290 do 450 cm, wiązy szypułkowe (350-370 cm) oraz jesiony wyniosłe (290-320 cm).

Kociołki

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wyszczyny Tureckiej, w odległości 22 km na północny zachód od Sieradza i 4,5 km na północny wschód od centrum Błazek.

Na kartach zachowanych do dziś dokumentów historycznych Kociołki pojawiają się po raz pierwszy w 1393 roku, kiedy to

w księgach ziemskich sieradzkich wspomniany został Jakus z Kociołków, zapisany jako „*Jacussius de Cocelky*”. Wieś była gniazdem Kociołkowskich h. Korab. Jan Łaski odnotował wieś „*Koczyelky*” w składzie parafii Błaszki archidiaconatu kaliskiego, wspomnieli o niej również rejestry poborowe z lat 1496 („*Coczyelky*”), 1511-18 („*Coczielki*”) i 1553-76 („*Koczelki*”).

W 1775 roku wieś liczyła jedynie 9 dymów, kilka lat później właścicielem wioski był Kocielkowski. W 1827 roku odnotowano tu 8 domów i 80 mieszkańców. Źródła XIX-wieczne odnotowują Kociołki jako wieś i folwark 274 mórg rozległości, w parafii Błaszki, gminie Staw w powiecie kaliskim. W 1921 roku wieś i tutejszy folwark liczyły łącznie 11 domów i 201 mieszkańców narodowości polskiej, w tym 200 katolików i jednego wyznawcę prawosławia.

Na terenie wsi Kociołki znajduje się **zespół dworsko-parkowy**, na który składa się neoklasycystyczny dwór murowany wzniesiony ok. 1905 roku przez Józefa

i Mariannę Pajaków oraz park, w obecnym kształcie z przełomu XIX i XX stulecia, o charakterze krajobrazowym.

W XVIII-wiecznym źródłach odnaleźć można informację o istnieniu tu wcześniejszego dworu na kopcu, którego budowę przypisać można wspomnianym wyżej Kociołkowskim. Do dziś jednak nie odnaleziono po tym dworze jakichkolwiek śladów w terenie.

W pobliskich **ADAMKACH** (2 km), wsi wzmiankowanej po raz pierwszy jako „Adamczewicze” w 1391 roku, również znajduje się **zespół dworsko-parkowy**. Stoi tu przebudowany dwór wzniesiony najpewniej w 1919 roku, otoczony pozostałościami parku z połowy XIX wieku. Tutejszy majątek w XIX stuleciu należał do Marcina Migalskiego, którego córka wniosła Adamki w posagu wychodząc za mąż za Zygmunta Żelińskiego h. Pila-wa. Po jego śmierci w 1911 roku dobra te sprzedano Lucjanowi Rubachowi.

Kościerzyn

Gmina Wróblew

Wieś w gminie Wróblew, w Kotlinie Sieradzkiej, w odległości 9 kilometrów na północny zachód od centrum Sieradza.

Pierwsza wzmianka historyczna o wsi pochodzi z 1411 roku. Jednak prowadzone tu badania archeologiczne dowiodły, że już wcześniej istniała tu siedziba rycerska o charakterze obronnym wzniesiona naj-

później w początkach XIV wieku, która spłonęła niedługo później, prawdopodobnie podczas najazdu krzyżackiego w 1331 roku. Jej reliktem są pozostałości słabo dziś zachowanego **grodziska stożkowatego** zlokalizowane pośród łąk, na północny zachód od obecnego zespołu dworskiego.

Kościerzyn to dawna siedziba rycerskiego rodu Poraitów, którzy później przybrali nazwisko Kościerskich. Od XVI stulecia wieś należała do Pstrokońskich i Kobierzyckich h. Poraj. Antoni W 1829 roku Antoni Pstrokoński h. Poraj dobra przeznaczył dla córki Józefy Anny, a ta sprzedała je mężowi Aleksandrowi Wyganowskiemu h. Łódzia. Później majątek trafił w ręce Rozdrażewskich. Od tych ostatnich ok. 1890 roku zakupił go Wincenty Prądyński h. Grzymała, uczestnik powstania styczniowego, radca Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i sędzieja pokoju w okręgu sieradzkim. W 1775 roku wieś liczyła 34 dymy. Tutejszy folwark w końcu XIX stulecia obejmował 646 mórg gruntów, w tym 564 morgi ziemi ornej i ogrodów i 57 mórg łąk i pastwisk, było w jego obrębie 6 budynków murowanych i 4 drewniane, stosowano tu płodozmian 10-polowy, wieś liczyła 33 domy i 323 mieszkańców. W 1912 roku grunta we wsi były własnością uwłaszczonych włościan, folwark zaś był w rękach Stanisława Prądyńskiego.

We wsi zachował się również **zespół dworsko-parkowy**, na który składa murowany, neobarokowy dwór wzniesiony w latach 1914-16 dla Stanisława Prądyń-

skiego, neoklasycystyczna oficyna (tzw. rządówka) wzniesiona na przełomie XIX i XX wieku, spichlerz z 1901 roku, budynki inwentarskie z tego samego okresu oraz park z XIX-wieczny o charakterze krajo-
brazowym.

Wspomniany dwór to parterowa budowla murowana z cegły, wzniesiona na planie litery „U”, z piętrową przybudówką w części północnej, nakryta wysokim łamanym dachem z facjatkami. Fasadę frontową zdobi wgłębny portyk ze schodami, tworzący pseudoganek z balkonem i wspartym na kolumnach trójkątnym frontonem. Od strony ogrodowej, pomię-

dzy bocznymi skrzydłami dworu rozciąga się obszerny taras ze schodkami. Dwór jest podpiwniczony.

Niegdyś we dworze znajdowała się bogata biblioteka oraz archiwum rodzinne fundatora obiektu Stanisława Prądyńskiego. Zbiory przepadły podczas II wojny światowej.

Dawną siedzibę Prądyńskich otacza park **podworski** o powierzchni około 5 hektarów, ze stawem z wyspą oraz licznymi okazami starych drzew, w tym jesionów wyniosłych, klonów srebrzystych, wiązków szypułkowych i modrzewi, z których część stanowi **pomniki przyrody**.

Wspomniana **wyspa-kopiec na stawie parkowym** to miejsce w którym począwszy od XIV stulecia funkcjonowało kilka wznoszonych po sobie obiektów obronnych. Pierwszy z nich miał tu powstać około 1400 roku, kolejne na przestrzeni XVI-XVIII stulecia. Później stały tu już tylko budynki gospodarcze.

Obecnie zespół dworsko-parkowy wraz z otoczeniem (w tym wzniesionym w latach 70 XX wieku budynkiem szkolnym) jest siedzibą Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego – oddział w Kościerzynie. Częściowo przebudowane wnętrza mieszczą biura, sale konferencyjne i pokoje gościnne.

W czasie II wojny światowej Kościerzyn został włączony w granice Kraju Warty. Z miejscowości tej Niemcy dokonywali masowych wysiedleń ludności polskiej, sprowadzając w ich miejsce niemieckich przesiedleńców ze wschodniej Europy i krajów bałtyckich.

**Dowiedz się
wiecej:**

Krąków

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w obrębie Wysoczyzny Tureckiej, w odległości około 25 kilometrów na północny zachód od centrum Sieradza i 9 kilometrów na zachód od centrum Warty.

Najstarsza pisemna wzmianka o wsi „Crancowo” pochodzi z 1138 roku i dotyczy darowania wsi przez księcia Mieszka Starego klasztorowi w Kościelnej Wsi. W XV wieku Krąków był własnością Krąkowskich (Krankowskich) h. Trąby. Z 1594 roku pochodzi informacja o tym, że „Maciej Krankowski, syn Mikołaja, wedle zobowiązania danego Dorocie de Węgry żonie Jerzego Głuchowskiego na częściach wsi Krankowo i Zielonczyno powiat sieradzki, które od ojca z częściami Wilczyc powiat kaliski nabył Jadwidze Głuchowskiej ich córce, żonie swej”. Za dobrą te zapłacił wówczas 1 100 złotych polskich.

W 2. połowie XVIII stulecia jego właścicielami byli Czartkowscy h. Korab.

Czy wiesz, że:

Pochodzący z rodu Czartkowskich herbu Korab - Wincenty Czartkowski, dzierżawca nieodległej Brodni stał się niechlubnym bohaterem pamiętnika Kazimierza Deceńskiego, wykorzystanego przez Leona Kruczkowskiego w jego powieści „Kordian i cham”.

W 1806 roku w Krąkowie urodził się Julian Czartkowski, syn Wincentego i Józefa z Niemojowskich.

W 1827 roku wieś liczyła jedynie 12 domów i 103 mieszkańców. W 1850 roku majątek Krąków znalazł się w rękach Józefa Jabłkowskiego, znanego przedsiębiorcy i ojca założycieli słynnego warszawskiego **Domu Handlowego „Bracia Jabłkowscy”**. W końcu lat 80. XIX wieku Krąków wraz z kolonią Zielęcin Mały, folwarkiem i dwiema osadami liczył 36 domów i 380 mieszkańców.

Tutejsze dobra ziemskie, których właścicielami na przestrzeni

Dowiedz się więcej:

XIX i XX wieku byli oprócz Jabłkowskich, również Gołembowscy i Kołodziejscy, miały wówczas „1312 mórg rozległości”, a sam folwark blisko 700 mórg z czego połowę stanowiły grunty orne i ogrody, 221 mórg lasy a 67 mórg łąki i pastwiska.

Na terenie wsi, na niewielkim wydmo-
wym wzniesieniu stoją widoczne z da-
leka okazałe **ruiny murowanego dworu**
wzniesionego w 1. połowie XIX stulecia
prawdopodobnie przez Czartkowskich.
Zachowane relikty pozwalają na stwier-
dzenie, że była to okazała budowla z cegły,
wzniesiona, na planie litery „U” i zwróco-
na frontem ku zachodowi. Budynek był
piętrowy, podpiwniczony, nakrywały go
dachy dwuspadowe pokryte dachówką
ceramiczną.

Z dawnego założenia dworsko-gospo-
darczego przetrwały do dziś dawny spi-
chlerz i kuźnia, leżące około 50 metrów
od ruin dworu, a wchodzące niegdyś
w skład tutejszego folwarku. Teren daw-
nego dziedzica folwarcznego pierwotnie
zabudowany był z czterech stron różnymi
obiektami gospodarczymi. Po likwidacji
części zabudowy, w tym domów miesz-
kalnych i gorzelni układ przestrzenny
folwarku został zaburzony i podzielony
drogą lokalną.

Kurpie

Gmina Brąszewice

Wieś w gminie Brąszewice nad rzeką Łu-
życą (prawy dopływ Prosny), w obrębie Ko-
tliny Grabowskiej, w odległości 30 kilome-
trów od Sieradza (dojazd przez Godynice).

Dziś wieś, dawniej zapewne śródlęśna
osada młyńska położona w dobrach i pa-
rafii Godynice pojawia się - jako „Kurp”
- dopiero w XVIII-wiecznych źródłach.
W 1827 roku były tu zaledwie dwa bu-
dynki mieszkalne.

W Kurpiach, nad rzeką Łużycą stoi
drewniano-murowany młyn wodny

wzniesiony prawdopodobnie w latach 50.
XX wieku, z wykorzystaniem elementów
starszej XIX-wiecznej budowli. Młyn jest
budowlą trójkondygnacyjną i nakryty jest
dachem dwuspadowym. Do 1996 roku
był budynkiem czteropiętrowym. Najniż-
sza, murowana kondygnacja zanurzona
jest w wodach rzeki, to w niej znajduje się
turbina, najwyższą wzniesiono z drewna.
Obecnie młyn posiada napęd elektryczny.

Kuśnie

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, na Wysoczyźnie
Złoczewskiej, nad rzeką Żegliną, w odle-
głości 9 kilometrów na południowy za-
chód od Sieradza.

Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi
z 1370 roku. W wystawionym wówczas
w Grzegorzewie dokumencie starosty
łęczyckiego Jana, wśród świadków za-
miany wsi występuje Stanisław, brat
podczaszego sieradzkiego i dziedzic wsi
„Cusne”.

XIX-wieczne źródła odnotowują Ku-
śnie jako wieś i folwark w ówczesnej
gminie Barczew w powiecie sieradzkim
i w parafii Chojne. Wcześniej Jan Łaski
(w 1. ćwierci XVI stulecia) wspominał
„Kusnye” jako część parafii Brzeźnio.
W początkach XVII wieku „dziedziczył
na Kuśniach” ksiądz Świętosław Sarnow-
ski, kanclerz gnieźnieński i proboszcz
sieradzki. W końcu XVIII stulecia wieś

była własnością Niemojewskich. W 1775 roku wieś liczyła 20 dymów.

W 1816 roku tutejsze dobra od Alojzego Niemojewskiego zakupił Damazy Zyglar. W 1827 roku było w Kuśniach 17 domów (dymów) i 144 mieszkańców. W 1866 roku grunta we wsi i na folwarku należały do Strzeleckich, folwark miał 520 mórg powierzchni, w tym 150 mórg lasu. Część gruntów po uwłaszczeniu chłopów przez władze carskie trafiła w ręce miejscowych gospodarzy.

W latach 80. XIX wieku wieś Kuśnie wraz z pustelnią Zazdrosna liczyła 20 domów i 145 mieszkańców, a tutejszy folwark 6 domów i 52 mieszkańców. W początkach 20 wieku dwór był własnością Michała Białeckiego, właściciela dóbr Dębołęka i Kuśnie (zmarłego w 1924 roku), grunta we wsi – uwłaszczonych włościan, a folwark w 1912 roku należał do Szmula Glicensteina, później również do Białeckich.

Na skraju wsi stoi ciekawa, murowana, barokowa **kaplica dworska św. Jana Chrzciciela** pochodząca z XVIII stulecia. Jej fronton zdobi z figura św. Jana Nepomucena. Kaplica ta jest dziś jedyną pozostałością po dawnym założeniu dworskim. Obywają się tu nabożeństwa majowe oraz uroczystości odpustowe w Święto Narodzenia św. Jana Chrzciciela (24 czerwca).

 Szlak pieszy niebieski - Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Łubna Jakusy i

Łubna Jarosłaj

Gmina Błaszki

Początkowo jedna, z czasem dwie administracyjnie odrębne wsie, dziś w gminie Błaszki, na Wysoczyźnie Łozczewskiej, w odległości około 19 kilometrów na zachód od Sieradza i 9 kilometrów na południowy wschód od Błazek.

Z Łubnej wywodził się ród Łubieńskich h. Pomian, jedna z potężniejszych rodzin Rzeczypospolitej Szlacheckiej, z której pochodziło dwóch prymasów Polski, biskupi, wojewodowie urzędnicy królewscy oraz wojskowi. Właściciel Łubnej **Jakub**

Łubieński, był podkomorzym sieradzkim, uczestnikiem polsko-krzyżackiej wojny trzynastoletniej, w tym bitwy pod Chojnicami (1465). Z małżeństwa jego wnuka Świętosława Łubieńskiego, dziedzica Łubnej i Brodzyńia z Barbarą Zapolską przyszły na świat trzy córki - Maria, Zofia i Małgorzata oraz pięciu synów - Stanisław, Marcin, Maciej, Jan i Wojciech. **Maciej Łubieński** (1572–1652) był arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem Polski, wcześniej biskupem poznańskim, kujawskim i chełmskim, a jego brat **Stanisław Łubieński** (1574–1640), biskupem

płockim, podkanclerzem koronnym i sekretarzem króla Zygmunta III Wazy.

W 1775 roku **ŁUBNA JAKUSY**, wieś własności szlacheckiej w powiecie i województwie sieradzkim liczyła 18 dymów. W tych czasach Łubna Jakusy była własnością Walewskich. W 1814 roku wartość majątku po Andrzej Walewskim oszacowano na 62 tysiące złotych. W 1827 roku odnotowano tu 15 domów (dymów) i 161 mieszkańców. W spisie z 1921 roku

uwzględniono 27 budynków i 164 mieszkańców narodowości polskiej.

Na południowo-zachodnim krańcu wsi **Łubna Jakusy**, na południowej krawędzi niewielkiego wzniesienia opadającego ku rzeczce Trojanówce (zwanej też Cienią), odkryto bogato wyposażone **cmentarzysko kurhanowe** z II okresu epoki brązu, datowane na ok. 1450–1200 lat p.n.e. i należące do kultury trzcinieckiej.

Cmentarzysko w Łubnej składa się z 27 kurhanów o średnicy do 5 metrów i wysokości do 2 metrów. Badania archeologiczne prowadzono tu m.in. w latach

1923 i 1946. We wnętrzu kurhanów odkryto liczne pochówki szkieletowe (niekiedy w obstawie kamiennej), złoty pierścion, naczynia, sztylet i ozdoby z brązu (w tym tzw. importy z terenu dzisiejszych Węgier), groty oszczepu i strzał oraz narzędzia kamienne i krzemienne. Po badaniach kurhany zostały zrekonstruowane. Obiekt wpisano do rejestru zabytków województwa łódzkiego.

Miejscowość związana jest z dziejami tzw. **partyzantki Zaliwskiego**. Wiosną 1833 roku kilkanaście oddziałów partyzanckich pod wodzą jej organizatora płk. Józefa Zaliwskiego, wkroczyło na teren Królestwa Polskiego w celu wzniesienia

powstania. Jednym z oddziałów dowodził por. Antoni Winnicki, który w dniu 4 marca 1833 roku przekroczył granicę w Wieruszowie. W tzw. sprawie Winnickiego osądzono także tych, którzy udzielili im pomocy - wyrokiem Sądu Wojennego na 2 lata twierdzy skazany został ówczesny właściciel Łubnej, Stanisław Psarski, a tutejszy ekonom Wnukowski otrzymał 1000 pałek, po czym zesłano go na Sybir.

Z kolei **ŁUBNA JAROSŁAJ** liczyła w 1775 roku 26 dymów, a w latach 80. XVIII wieku była własnością Piotra Komorowskiego, pułkownika wojsk koronnych. W 1827 roku odnotowano tu 16 domów i 154 mieszkańców.

Dobra Łubna Jarosłaj według XIX-wiecznego opisu składały się z gruntów dworskich folwarku mając łącznie 600 mórg powierzchni. Zabudowę folwarku stanowiły „dom, ogród owocowy, dziki i warzywny, kloaka, chlew, owczarnia, stajnie, obory, dwie stodoły, szopa spichrz, chlewy, dwie studnie, drugi ogród owocowy, i warzywny, z 4 stawami zarybionymi, sklep, dwojak, i dwa domy dla lu-

dzi, dwór stary, kaplica, w jednym domu uwłaszczonym, dwie stancje należą do dworu i karczma". Folwark w latach 70. XIX wieku dzierżawił Józef Hegner przez lat 6, za czynsz w wysokości 1600 rubli. W 1921 roku we wsi naliczono 32 budynki mieszkalne i 195 mieszkańców w tym 3 wyznania mojżeszowego.

Do niedawna w Łubnej Jarosłaju stał wspominany w starszych publikacjach, **drewniany wiatrak-koźlak**, wzniesiony około 1919 roku. Rozebrano go w celu przeniesienia w inne miejsce.

 Szlak pieszy niebieski - Szlak Zabytkowych Dworów Ziemi Sieradzkiej

Majaczewice

Gmina Burzenin

Wieś w gminie Burzenin, nad rzeką Wartą, w odległości 3 kilometrów na południe od Burzenina i 23 kilometrów na południowy wschód od centrum Siera-

dza, na terenie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki.

W zachowanych źródłach historycznych wieś „Moyaczouicz”, z której pochodził bliżej nieznany Sandko pojawia się po raz pierwszy w 1392 roku, w księgach ziemskich sieradzkich. Wieś stanowiła dawne gniazdo rodowe Majaczewskich h. Poraj. W XVI wieku była własnością Burzeńskich h. Poraj, od 1638 roku Pstrokońskich, a od 1771 roku Kobierzyckich h. Korab. W przeszłości istniały tu kuźnie wykorzystujące miejscowe pokłady rudy darniowej.

W 1827 roku było tu 7 domów i 82 mieszkańców. W XIX stuleciu funkcjonował tu młyn, gorzelnia, browar i piec do wypalania wapna, wykorzystujący pokłady kamienia wapiennego. Na przełomie XIX i XX stulecia miejscowa ludność trudniła się tkactwem, w 1901 roku miało tu być 10 warsztatów tkackich. W latach 1965–66, na polach jednego z prywatnych gospodarstw rolnych natrafiono na liczne zgrupowanie ceramiki średniowiecznej datowanej na XII i XIII stulecie.

Bardzo interesującym miejscem jest malowniczo położona **skarpa nadwarciańska**, tworząca w tym miejscu zachodni stok doliny Warty. Rzeka płynie tu naturalnym, nieuregulowanym korytem, a wspomniana skarpa, wznosząca się nad nią na wysokość 18 metrów i porośnięta roślinnością kserotermiczną, jest świetnym, naturalnym punktem widokowym. W 1998 roku miejsce to, wraz z otoczeniem – dziś o łącznej powierzchni 0,42 hektara - objęto ochroną prawną jako **użytek ekologiczny „Majaczewice”**.

W różnych częściach wsi zachowało się kilka zrujnowanych dziś niemieckich **bunkrów strzeleckich typu „Ringstand 58c”** będących pozostałością linii umocnień wzniesionej przez Niemców w 1944 roku.

Na terenie Majaczewic rośnie lipa drobnolistna o obwodzie 253 cm oraz grusza pospolita o obwodzie 227 cm mające status **pomników przyrody**.

Dowiedz się więcej:

Małków

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w Kotlinie Sieradzkiej, nad rzeką Wartą, w odległości 13 kilometrów na północny zachód od Sieradza i 3 kilometry na południe od centrum Warty, przy drodze krajowej nr 83, łączącej Sieradz z Wartą i Turkiem.

Najstarszą wzmiankę historyczną o Małkowie zawierają księgi ziemskie sieradzkie, w których w 1390 roku wspomniany został „Albertus de Malcowo”, czyli Albert z Małkowa. Jan Łaski w początkach XVI stulecia wspomniął o Małkowie jako wsi w parafii Warta, tamtejszym dekanacie i archidiakonacie uniejowskim. Rejestry poborowe z końca XV i z XVI stulecia niezmiennie notowały Małków w składzie tej parafii oraz powiatu i województwa sieradzkiego.

Wieś niezmiennie znajdowała się w rękach prywatnych, w XVI stuleciu należała do Elżbiety i Feliksa Piekarskich oraz Jarosława Kawęckiego w XVIII wieku była

własnością Łubieńskich i Biernackich, a od 1788 roku Pstrokońskich. W 1775 roku liczył 13 dymów, pół wieku później 29 domów (dymów) i 279 mieszkańców. W XIX stuleciu (a zapewne i wcześniej) był tu duży folwark, gorzelnia, dwa wiatraki, eksploatowano również pokłady torfu. W 1912 roku wieś i folwark miały łącznie 1348 mórg gruntu i były własnością uwłaszczonych włościan i Mari Pstrokońskiej.

Po II wojnie światowej odkryto w Małkowie cmentarzysko ciałopalne kultury łżyckiej z okresu halsztackiego. Stwierdzono też ślady osadnictwa z czasu wpływów rzymskich. Na terenie parku odkryto ślady osady funkcjonującej pomiędzy XII a XIV stuleciem.

Teren wysokiej skarpy, tuż przy drodze z Sieradza do Warty zajmuje małkowski zespół pałacowo-parkowy. Tutejszy klasycystyczny pałac wzniesiono w latach 1820-30 według projektu uznanego warszawskiego architekta Fryderyka Lessela (1767-1822), dla ówczesnych właścicieli Małkowa i Bartochowa, Pawła Biernackiego (1740-1826), ostatniego kasztelana

sieradzkiego i brygadiera kawalerii narodowej oraz jego żony Konstancji z Małachowskich Biernackiej (1773-1839), którzy dobra te kupili w 1788 roku od Feliksa Waleriana Łubieńskiego.

Czy wiesz, że:

Małkowski pałac przypominać miał rezydencję w Porteferreiro na wyspie Elbie, gdzie na wygnaniu przebywał Napoleon Bonaparte.

Siedzibę Biernackich otoczono malowniczym parkiem o powierzchni około 8 hektarów, częściowo wykorzystującym pofałdowany teren skarpy nadwarciańskiej, porośniętej starym lasem liściastym.

Dominantą architektoniczną pałacu są dobudowane już w XX wieku do elewacji frontowej, trzy czterokolumnowe portyki doryckie, podtrzymujące trójkątne, bogato zdobione szczyty. Monumentalny charakter budowli podkreśla również

wysoka podmurówka.

Pałac otoczony jest pięknym parkiem krajobrazowym, urządzonego w stylu romantycznym, a położonym na szczycie wysokiej skarpy, porośniętej starym lasem liściastym. W głębi parku stoi zabawkowy pawilon z 1. połowy XIX stulecia, a przy wjeździe do parku wznosi się klasycystyczna brama z początku XIX stulecia.

W połowie XIX stulecia małkowska rezydencja należała do najpiękniejszych na Ziemi Sieradzkiej. Mieszkała tu wówczas Konstancja z Małachowskich Biernacka, bratanica marszałka Sejmu Wielkiego

Stanisława Małachowskiego, uznana literatka i kolekcjonerka narodowych pamiątek, autorka pierwszej polskiej encyklopedii dla dzieci.

W 1875 roku spadkobiercy Kazimierza Biernackiego (wnuka Pawła Biernackiego) sprzedali majątek Stanisławowi Pstrokońskiemu ze wsi Rożdżały. Dwadzieścia lat później właścicielką Małkowa została Maria Józefa Anna Pstrokońska, córka Walentyny z Bardzińskich Pstrokońskiej i Stanisława Pstrokońskiego.

Od tego czasu rezydencja zaczęła zmieniać swój wygląd i charakter. Do parterowej, klasycystycznej budowli dobudowano trzy 4-kolumnowe portyki doryckie, zdobione trójkątnymi szczytami, wzniesiono okazałą bramę wjazdową, a drogą oddzielono zespół pałacowo-parkowy od części folwarczno-gospodarczej. Zabudowania folwarku zachowały się do dziś w stanie szczątkowym, do 1973 roku stał tu klasycystyczny spichlerz wzniesiony 150 lat wcześniej.

Pałac w Małkowie jeszcze bardziej wzmocnił swoją reprezentacyjność, równocześnie stając się jednym z ważniejszych ośrodków kulturalnych w regionie. Walentyna i Maria Pstrokońskie gościły tu wówczas szereg znanych osobistości ze świata kultury i sztuki. Bywał w Małkowie pisarz i późniejszy noblista Władysław Stanisław Reymont, rzeźbiarz i ceramik Stanisław Jagmin, malarz i pionier lotnictwa Czesław Tański, malarz Zygmunt Andrychiewicz, którego obrazy oglądać można m.in. w muzeach w Sieradzu i Warcie, a także Antoni Kamieński, profesor Akademii Sztuk Pięknych, grafik i rzeźbiarz Jan Rembowski, malarz Józef Rapacki i wielu innych.

W 1929 roku Maria Pstrokońska sprzedała rezydencję Adamowi Krzyżanowskiemu z zastrzeżeniem, że do śmierci będzie użytkować park i pałac. Czasy II wojny światowej były dla rezydencji najgorszym okresem - Niemcy okupanci wywieźli stąd znaczną część zbiorów,

w tym obrazy, rzeźby, porcelanę i srebra, zniszczeniu uległ dwór i otaczający go piękny park.

Po drugiej wojnie światowej majątek przeszedł na własność państwa. We wnętrzach pałacu zlokalizowano Uniwersytet Ludowy oraz utworzono szkołę dla traktorzystów. Od 1955 roku mieścił się tu oddział Państwowego Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Warcie. W tym czasie budynki zostały przebudowane a tym samym razem z parkiem utraciły swój pierwotny wygląd.

W latach 80. XX wieku dawny majątek Biernackich i Pstrokońskich przejęła Po-

litechnika Łódzka próbując urządzić tu dom pracy twórczej, jednak z powodu kłopotów finansowych w 1996 roku zaniechano prac konserwatorsko-budowlanych i wystawiono obiekt na sprzedaż. Pałac wraz z parkiem trafił wówczas w ręce prywatne. W ciągu kilku lat pałac przeszedł renowację. Elewacja zewnętrzna odzyskała swój pierwotny wygląd, natomiast wewnątrz z powodu braku odpowiedniej dokumentacji zostało zrekonstruowane zgodnie z obowiązującym prawem konserwacji zabytków. Uporządkowano również teren przylegający do pałacu.

Małkowski park we wschodniej części obejmuje strome, rozcięte jarami zbocza pradoliny rzeki Warty oraz wzgórza moren czołowych, powstałych podczas zlodowacenia środkowopolskiego, o różnicy wzniesień do 10 metrów.

Założenie parkowe ma kształt wieloboku, zbliżonego kształtem do litery „L”. Teren parku leży na wysokości około 135-150 m n.p.m. Południową granicę parku wytycza malownicza, biegnąca w krętym wąwozie droga. Z niej prowadzą dwa

główne wjazdy na teren posesji. Wjazd od strony południowo-wschodniej prowadzi

stromą drogą do murowanej bramy, natomiast od strony południowo-zachodniej w kierunku dawnej pracowni malarskiej i pomnika Wł. Reymonta.

Wschodnią krawędź parku stanowią strome zbocza pagórków porośnięte kasztanowcami, klonami i grochodrzewami, u stóp których biegnie szosa asfaltowa. Zachodnią granicę wytyczają zarośla

głogu, które oddzielają park od płaskich, żwirowo-piaszczystych moren, zajętych przez pola uprawne, strona północna graniczy z boiskiem piłkarskim.

Pierwotny charakter parku nawiązywał do nurtu romantycznego. Okres świetno-

ści przypada na przełom XIX i XX wieku, aż do momentu wybuchu drugiej wojny światowej. W tym czasie włączono w obręb założenia stary liściasty las i sprowadzono sadzonki drzew ozdobnych, które dosadzano tu jako efektowne formy dekoracyjne na trawnikach, bądź też wtapiano w naturalny drzewostan. Stworzono też okazałe klomby i rabaty otoczone żywopłotami z bukszpanu, przyozdabiając je wazami na kolumnach i postumentach.

Współcześnie w drzewostanie parkowym dominują **kilkusetletnie dęby szypułkowe** – osiem z nich ma status pomników przyrody, a obwód największego przekracza 500 cm; ponadto kasztanowiec zwyczajny i różne gatunki klonów. Znaleźć tu można również wiekowe okazy lipy drobnolistnej, jesionu wyniosłego, buka zwyczajnego, grabu pospolitego, topoli białej, modrzewia europejskiego i in. Niestety nie zachowały się gatunki drzew egzotycznych, takich jak choina kanadyjska, gledicja trójcierniowa czy karagana syberyjska.

Obecnie w małkowskim pałacu mieści się ekskluzywny **obiekt noclegowy i restauracja**. Miejsce to odzyskało swą dawną kulturotwórczą funkcję. Odbývają się tu różnorodne imprezy kulturalne i konferencje, a w parku plenery malarskie.

Na łęgach nad Wartą znajdują się **grodzisko stożkowate**, pozostałość po średniowiecznym gródku prawdopodobnie strzegącym przeprawy przez Wartę. Grodzisko to odkryto w 1937 roku - odkrywca obiektu, archeolog Gabriel Leńczyk

(1885-1977) nazwał je „szańcem dla straży wojskowej”, datując jego funkcjonowanie na okres od połowy XIII do końca XIV stulecia.

Małkowski gródek, dziś rozpoznawalny z daleka jako kępa drzew wśród bezleśnych rozlewisk Warty, powstał blisko koryta rzeki (jedna z odnóg Warty), na sztucznie usypanym wzniesieniu. Zachowany nasyp ma wysokość do 3,5 metra, obwód około 140 metrów i średnicę wewnętrzną około 9 metrów. Przetrwały fragmenty fosy okresowo wypełnionej wodą.

Archeolodzy zarówno dawniej, jak i obecnie łączą małkowskie grodzisko z istnieniem niewielkiego gródka broniącego średniowiecznej przeprawy - brodu przez rzekę Wartę, w bliskiej odległości od miasteczka o tej samej nazwie.

Dowiedz się więcej:

 Szlak pieszy zielony
Szlak im. Władysława S. Reymonta

Męcka Wola

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, nad rzeką Trzebiczną, na Wysoczyźnie Łaskiej, w odległości 7 kilometrów na wschód od Sieradza.

Najstarsza wzmianka historyczna o wsi pochodzi z 1357 roku, kiedy król Kazimierz Wielki zatwierdził przywilej Jaksy, sędziego sieradzkiego i dziedzica wsi Wola Męcka dotyczący sołectwa w tej wsi na prawie średzkim. W 1384 roku wieś „Manczka Wola” wspomniano w dokumencie lokacyjnym pobliskiej wsi Klon, która jak zaznaczono w akcie leży w pobliżu Męckiej Woli, a osadnicy w Klonie zobowiązani będą, po upływie wolnizny,

do tych samych powinności, co mieszkańcy Męckiej Woli. Jan Łaski odnotował Męcką Wolę w składzie parafii Męka w dekanacie i archidiakonacie uniejowskim, wieś wspomniały też rejestry poborowe z końca XV i z XVI stulecia.

W 1775 roku Męcka Wola, wieś w powiecie szadkowskim województwa sieradzkiego, po części własność szlachecka i królewska liczyła 21 dymów. W tym czasie była własnością starosty sieradzkiego Stanisława Kossowskiego. Niedługo później majątek przeszedł w ręce Siemiątkowskich, w rękach których znajdował się aż do czasów nacjonalizacji dóbr ziemskich i reformy rolnej po II wojnie światowej.

Na tutejszy **zespół dworsko-parkowy** składają się: murowany dwór, wzniesiony około połowy XIX stulecia oraz oficyna dworska z 1. połowy XIX wieku, posiadająca piwnice o sklepieniach kolebkowych z lunetami.

Tutejszy dwór (nazywany niesłusznie pałacem) jest klasycystyczną, murowaną budowlą wzniesioną z cegły na planie zbliżonym do prostokąta. Bryłę tej jednopiętrowej, podpiwniczonej budowli urozmaicają liczne ryzality, dwupiętrowa wieża na kwadratowej podstawie oraz taras z tralową balustradą w elewacji północnej.

Kompleks zabudowań otacza park z XIX stulecia, o charakterze krajobrazowym i częściowo zachowanym regularnym układzie z alejami grabowymi. W parku tym rośnie ponad 20 pomnikowych **dębów szypułkowych**. Najokazalszy

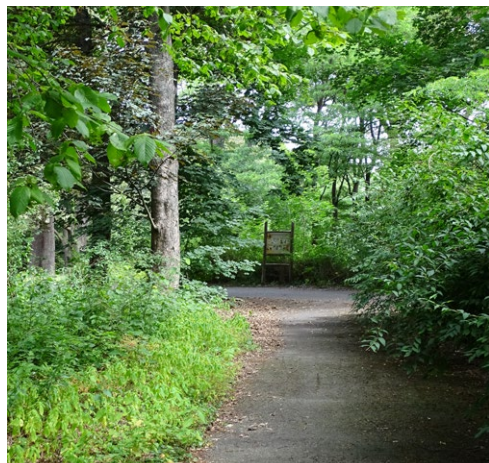
kum Geodezyjne oraz Technikum Budowlane. Niedawno zespół dworsko-parkowy Siemiątkowskich powrócił w ręce spadkobierców dawnych właścicieli.

W pobliżu Męckiej Woli, we wrześniu 1939 roku znajdowało się lotnisko polowe I/66 eskadry obserwacyjnej „Armii Łódź”. W styczniu 1945 roku toczyły się tu ciężkie walki pomiędzy Armią Czerwoną, a wycofującymi się oddziałami Wehrmachtu.

przekroczył 660 cm w pierśnicy, a wiele przekroczyło już 400 cm obwodu, odnaleźć tu można również 2 pomnikowe graby zwyczajne i jesion wyniosły.

Po II wojnie światowej majątek Siemiątkowskich upaństwowiono i rozparcelowano. We dworze urządzono ośrodek szkoleniowy Lasów Państwowych, a w budynkach gospodarczych browar i zakład przetwórstwa owocowo-warzywnego. Później, do 2016 roku zespół dworski wykorzystywany był przez Zespół Szkół, w skład których wchodziło Technikum Leśne, Technikum Architektury Krajobrazu, Technikum Ochrony Środowiska, Techni-

Mnichów

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, nad Wartą, w Kotlinie Sieradzkiej, w odległości 5 km na północny wschód od centrum Sieradza (najlepszy dojazd przez Woźniki i Rudę, 11 km).

Osadę nad Wartą założyli prawdopodobnie kanonicy regularni z pobliskiej Męki Księżej. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1413 roku, kiedy wspomniany został Jan Kozuszek, dziedzic wsi „Mnychowo”. W XVI stuleciu „Mnychow” wspomniany przez Jana Łaskiego, jak również w ówczesnych rejestrach poborowych, należał do dóbr królewskich. W 1775 roku wieś liczyła 16 dymów, w tym czasie była własnością Kossowskich. Pół wieku później były tu 23 domy i 144 mieszkańców.

Na terenie Mnichowa, na piaszczystej wydmy, niegdyś pośród podmokłych, nadwarciańskich łąk i bagien, na dawnych terenach zalewowych zachowały się skromne już dziś pozostałości **grodziska pierścieniowego** z VI-VIII wieku n.e. mającego średnicę zewnętrzną około 100, a wewnętrzną około 60 metrów.

Dowiedz się więcej:

na terenie jeszcze starszej osady z okresu wędrówek ludów. Gród ten był prawdopodobnie najstarszym ośrodkiem władzy terytorialno-plemiennej na terenie ziemi sieradzkiej i w nieznanym momencie uległ spaleni.

Niestety dziś mnichowskie grodzisko (choć objęte ochroną prawną) jest już w znacznym stopniu zniszczone poprzez systematyczną uprawę ziemi i inną działalność rolniczą. Wał grodziska o obwodzie zbliżonym do koła i sięgający niegdyś wysokości 5 metrów, w niektórych miejscach jest już dziś ledwo rozpoznawalny.

W dniach 4 i 5 września 1939 roku na

terenie Mnichowa miały miejsce ciężkie walki pomiędzy żołnierzami 31. Pułku Piechoty Strzelców Kaniowskich z niemiecką 10. Dywizją Piechoty. Na północno-wschodnim skraju wsi zachował się **lekki schron bojowy** wzniesiony tuż przed wybuchem wojny, latem 1939 roku, a wchodzący w skład linii obronnej Warty i Widawki. Niestety we wrześniu 1939 roku schron został zajęty przez Niemców, zanim zdążyli się tu pojawić polscy żołnierze.

 Szlak pieszy niebieski - Szlak Walk nad Wartą we wrześniu 1939 roku.

Niechmirów

Gmina Burzenin

Wieś w gminie Burzenin, w Kotlinie Szczercowskiej, nad rzeką Oleśnicą (lewy dopływ Warty), w odległości 28 kilometrów na południe od Sieradza (najlepszy dojazd przez Burzenin) i 10 km na południowy zachód od centrum Burzenina, częściowo na terenie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki.

Według Jana Łaskiego w początkach XVI stulecia grunta folwarczne w Niechmirowie dawały dziesięcinę miejscowemu proboszczowi, tutejsi kmiecie zaś kanonii gnieźnieńskiej, a proboszczowi tylko meszne. W 1553 roku „Nyechmyrów” był bardzo dużą wsią, w której opodatkowano aż 31 łanów kmiecych. Był tu

wtedy folwark należący do braci Marcina i Jana Niechmirowskich. W 1576 roku podatek opłacono tylko z 6 łanów.

Prawdopodobnie od końca XVII wieku właścicielami wsi byli Olszowscy (pisani czasem jako Olszewscy). Jednym z nich był wspomniany w XVIII stuleciu Hieronim z Olszowy Olszowski. W 1775 roku wieś liczyła 38 dymów, kilka lat później jako właścicielkę majątku wspomniano Katarzynę z Niemojewskich Olszowską, wdowę po Antonim Olszowskim, stolniku piotrkowskim i ostrzeszowskim. W 1863 roku Antoni Olszowski, dziedzic Niechmirowa był cywilnym naczelnikiem powstańczym powiatu sieradzkiego, za co został zesłany na Sybir.

W 1870 roku majątek niechmirowski nabył na licytacji łódzki fabrykant N. Heutschel. W końcu XIX wieku we wsi było 41 domów (dymów) i 423 mieszkańców (w tym 10 Żydów), młyn, cegielnia i wapiennik. W 1880 roku majątek znalazł się w rękach Łabędzkich. Ostatnim właścicielem folwarku był Żyd Mendel Glicenstein.

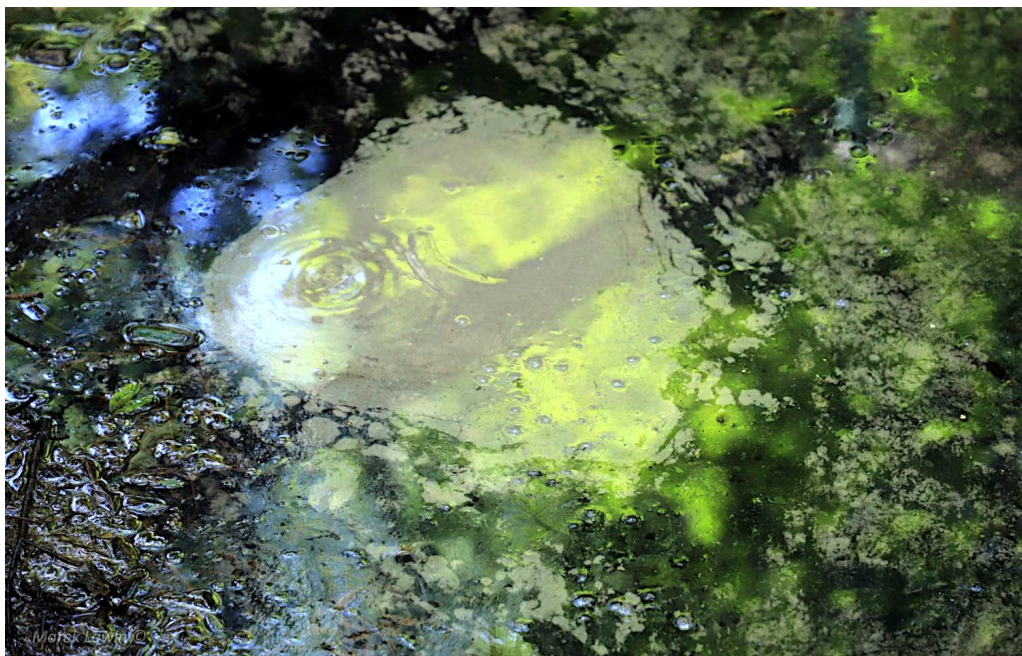

W Niechmirowie zachował się zabytkowy **park podworski** z cennym drzewostanem. Z dawnych zabudowań starej siedziby szlacheckiej przetrwały ruiny klasycystycznej **oficyny dworskiej** z przełomu XVIII i XIX stulecia. Tutejszy murowany dwór wzniesiony zapewne przez Olszowskich spalili w 1945 roku żołnierze Armii Czerwonej.

Jego poprzednikiem prawdopodobnie była bliżej nieznana „**kamienica**” (zapewne dwór na kopcu) wspomniana w 1638 roku, której budowę w 2. połowie XVI stulecia lub w początkach XVII wieku przypisać należy Niechmirowskim h.Poraj.

Do dawnego zespołu dworskiego należy również neogotycka **kaplica pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i bł. Wincentego Kadłubka**, wzniesiona ok. 1729 roku przez Olszowskich, przebudowana w 1876 roku, restaurowana w latach 1960-70, a także ostatnio. Niechmirowska kaplica jest oryginalną budowlą murowaną na planie ośmioboku, z czterema niższymi ryzalitami. Obecnie pełni funkcję świątyni parafialnej. W parku odnaleźć można aleję grabową i cenne okazy drzew – rośnie tu m. in. **pomnikowy dąb szypułkowy** o obwodzie 609 cm w pierśnicy.

W 1927 roku podczas wyrębu lasu nad rzeką Oleśnicą (na wschód od wsi) odkryto wielkie **cmentarzysko kultury łużyckiej**. Jeszcze w tym samym roku badał je wybitny archeolog Jan Józef Fitzke z Muzeum Prehistorycznego w Krakowie, który zginął w Katyniu. Od 1973 roku bada-

nia prowadzili tu archeolodzy z Muzeum Okręgowego w Sieradzu, pod kierunkiem Anny Kufel-Dzierzgowskiej.

Niechmirowskie cmentarzysko zajmuje powierzchnię 9 hektarów i należy do największych i najbogatszych w ekspozycję w środkowej Polsce. Wykorzystywane było bez przerwy przez około 1,5 tys. lat. Ciała zmarłych palono na stosie, kości wsypywano do naczyń glinianych i wraz z różnymi darami składano w jamach przykrytych kamieniami. W sieradzkim muzeum można dziś obejrzeć artefakty z tych wykopalisk.

W granicach Niechmirowa, na krańcu doliny Warty już na terenie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki, znajduje się „**ŹRÓDŁO NIECHMIROW**” chronione jako pomnik przyrody nieożywionej. Jest przykładem źródła pulsującego i stanowi wypływ wód podziemnych o charakterze naporowym. Bulgocący piasek świadczy o stałym wydostawaniu się wody na powierzchnię. By dotrzeć do źródła, należy jadąc od strony Niechmirowa, skrócić w prawo na skrzyżowaniu w Niechmirowie Kolonii, w drogę gruntową wiodącą na wschód w stronę doliny Warty (przy skrzyżowaniu stoi niewielki drogowskaz z informacją o źródle). Źródło znajduje się około 1 kilometra od wjazdu na drogę gruntową. Na północ od źródła znajduje się **użytek ekologiczny „Niechmirow II”** o powierzchni 1,19 ha, utworzony w 1998 roku, obejmujący skarpcę z naturalną szatą roślinną, będący tzw. remizą śródpolną.

W pobliskiej **WOLNICY NIECHMIROWSKIEJ** (2,5 km) należącej niegdyś do dóbr w Niechmirowie zachowały się resztki dawnego **zespołu dworsko-parkowego**, w postaci **ruin murowanego dworu** z początku XIX stulecia wzniesionego w stylu neoklasycystycznym. Stoją tu również budynki gospodarcze istniejącego tu niegdyś oddzielnego folwarku, wydzielonego z dóbr w 1887 roku.

Ostatnim właścicielem dworu był Michał Murzynowski, który nabył go wraz ze wspomnianym folwarkiem w 1930 roku. Tutejszy dwór był parterowym, murowanym budynkiem wzniesionym na planie prostokąta z ujmującymi fasadę dwoma ryzalitami zwieńczonymi trójkątnymi szczytami. Zachowały się również **relikty parku podworskiego** z aleją grabową, szpalerem kasztanowców i stawem, a obok dworu okazałe głązy narzutowe. Po wojnie utworzono tu Państwowe Gospodarstwo Rolne.

Teren podworski, podobnie jak cała wschodnia część Wolnicy Niechmirowskiej, leży również na terenie **Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki**.

Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki

Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki leży w województwie łódzkim, na południowy wschód od Sieradza, w obrębie powiatu sieradzkiego (gminy Sieradz i Burzenin), zduńskowolskiego (gminy Zapolice i Zduńska Wola), łaskiego (gmina Widawa) i wieluńskiego (gminy Konopnica, i Ostrówek). Został utworzony w 1989 roku. Powierzchnia parku wynosi 25 330 ha.

Oddział Terenowy Sieradzkich Parków Krajobrazowych, mieści się w Sieradzu przy ulicy Rycerskiej 2a, a dyrekcja Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego w Łodzi, przy ulicy Solnej 14.

Przedmiot ochrony

Przedmiotem ochrony w Parku Krajobrazowym Międzyrzecza Warty i Widawki są doliny Warty, Widawki i ich dopływów wraz z otoczeniem, a także towarzysząca tym obszarom naturalna

szata roślinna. W centralnej części Parku znajduje się interesujący węzeł hydrograficzny, który tworzą zbiegające się rzeki Widawka, Grabia i Nieciecz.

Obszar parku wyróżnia się urozmaiconą rzeźbą terenu, zwłaszcza malowniczymi przełomami Warty, gdzie wysokości względne stoków doliny dochodzą do 45 metrów, a na powierzchni ukazują się stare utwory wapienne. Z wysokich brzegów można obserwować rozległe panoramy doliny Warty i jej dopływów.

Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki jest obszarem o słabo rozwiniętej sieci dróg i rozproszonym osadnictwie. Nie ma tu większych zakładów

przemysłowych, dominuje gospodarka rolnicza prowadzona przez małe i średnie gospodarstwa rolne.

Ten charakter dotychczasowego użytkowania był i jest elementem sprzyjającym zachowaniu najcenniejszych walorów przyrodniczych i krajobrazowych obszaru. Bogata flora i fauna oraz cenne wartości kulturowe stawiają Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki w rzędzie najbardziej atrakcyjnych miejsc pod względem krajobrazowym, przyrodniczym i kulturowym, nie tylko w województwie łódzkim, ale również w centralnej Polsce.

Flora Parku

Lasy stanowią niespełna 25% ogólnej powierzchni Parku. Przeważają sztucznie wprowadzone zbiorowiska borowe, lecz zachowały się tu również niewielkie fragmenty naturalnych zespołów leśnych, takich jak bór mieszany, bór wilgotny, bór bagienny, bór śródlądowy, bór suchy, dąbrowa świetlista, grąd niski, grąd wysoki, ols czy łęg olszowy.

Stosunkowo małe zmiany w środowisku przyrodniczym związane z działalnością człowieka przyczyniły się do botanicznej atrakcyjności tego terenu. Roślinność segetalna reprezentowana jest przez tak interesujące gatunki jak misiurek drobny, goździc okółkowy, połonicznik kosmaty, jaskier polny, miłek letni, miłek szkarłatny, bniec dwudzielny, czyściec roczny czy mak piaskowy.

Na terenie Parku stwierdzono występowanie ponad 600 gatunków roślin naczyniowych. Reprezentowane są tu różnorodne grupy siedliskowe, co pozostaje w ścisłym związku z charakterem roślinności tego obszaru. Liczne są tu rośliny związane z torfowiskami, wilgotnymi łąkami, szuwarami, wodami oraz innymi, przynajmniej okresowo podtopionymi siedliskami. Można spotkać tu rosziczkę okrągłolistną, żurawinę błotną, borówkę bagienną, bagno zwyczajne, wełnianki oraz liczne gatunki mchów.

Flora parku jest niezbyt bogata w gatunki chronione, ale obfituje w gatunki rzadkie należące do wybranych grup siedliskowych. Występują tu rośliny hydro- i higrofilne, a więc te, które związane są z wszelkimi siedliskami wodnymi, nawodnionymi i bagiennymi. Dość liczną grupę stanowią też gatunki kserotermiczne i w różnym stopniu ciepłolubne, które spotyka się w miejscach, gdzie występują margle wapienne lub zwirowe pagórki morenowe.

To właśnie rośliny z grup wymienionych powyżej, a także gatunki leśne stanowią najważniejsze z geobotanicznego punktu widzenia element flory Parku i decydują o jej charakterze.

Na obszarze Parku stwierdzono występowanie ok. 60 gatunków chronionych, w tym 30 chronionych całkowicie. Rośliny rzadkie w skali kraju stanowią 20% całej flory. Najliczniejsze wśród nich są gatunki muraw kserotermicznych i ciepłolubnych okrajków. Z roślin chronionych wstępuje tutaj m. in. widłak torfowy,

widłak goździsty, rosziczka okrągłolistna czy kruszczyk szerokolistny.

Dla zachowania najcenniejszych walorów przyrodniczych parku utworzono na jego terenie 4 rezerваты: rezerwat florystyczny „Winnica”, rezerwat torfowiskowy „Korzeń”, rezerwat leśny „Hołda”, rezerwat bagienny „Grabica”. Wszystkie leżą poza granicami powiatu sieradzkiego. Ochroną pomnikową objętych jest tu blisko 50 obiektów. Są to najczęściej okazałe drzewa rosnące przede wszystkim w obrębie założeń dworsko-parkowych.

Kolejnymi formami są zespoły przy-

rodniczo-krajobrazowe „Dolina Grabi” i „Góry Wapienne” (pod Burzeninem) oraz użytki ekologiczne. Tych ostatnich jest łącznie 14, dwa z nich: „Majaczewice” i „Niechmirów” to użytki ekologiczne leżące w granicach powiatu sieradzkiego.

Fauna Parku

Fauna parku jest stosunkowo bogata. Z hydrofauny należy wymienić przede wszystkim wrotki, pijawki, widłonogi, widelnice, jętki, pluskwiaki różnoskrzydłe, mięczaki, skąposzczety, ważki, chrzączki, chrząszcze.

Fauna ryb obejmuje 29 gatunków, z których najliczniejszymi są: płoć, śliz, jelec i szczupak. W dolnym biegu rzeki odbywają swe tarło brzana i certa, spotyka się tu również węgorze.

Doliny Warty i Widawki stanowią również ostoję ptaków, takich jak żuraw, zi-

morodek, bocian biały, czajka czy kaczka krzyżówka. Z gadów występują tu chronione: ropucha paskówka, i zaskroniec, z ssaków na uwagę zasługują przede wszystkim bóbr i wydra.

Pozaprzyrodnicze atrakcje turystyczne

Niezależnie od walorów przyrodniczych i krajobrazowych, z obszarem doliny Warty wiążą się cenne wartości kulturowe. Odkryto i udokumentowano na tym terenie ślady osadnictwa pradziejowego, charakterystyczne dla niemal wszystkich okresów rozwoju różnych kultur osadniczych.

Szczególne wartości naukowe mają stanowiska archeologiczne w zlokalizowane w dolinie Warty lub jej sąsiedztwie, jak np. pozostałości starych grodów w Burzeninie, Witowie, Tyczynie czy Okopach. Na dziedzictwo kulturowe tego terenu składają się także pojedyncze obiekty zabytkowe, zarówno świeckie jak i sakralne. Jedną z najstarszych, a zarazem jedną z pierwszych w Polsce świątyń zbudowa-

nych z cegły jest XIII-wieczny kościół św. Urszuli w Strońsku (powiat zduńskowski). Zabytkowe układy urbanistyczne z cennymi zabytkami architektury sakralnej i świeckiej funkcjonują w takich miejscowościach, jak Burzenin, Chojne czy Widawa.

Dużą wartość historyczną stanowi pobernardyński zespół kościelno-klas-

torny w Widawie (powiat łaski), zabytkowe świątynie w Burzeninie, Chojnem i Niechmirowie oraz liczne krzyże i kapliczki przydrożne. Atrakcyjność turystyczną Parku podnoszą cenne zespoły dworsko-parkowe czy pałacowo-parkowe znajdujące się m.in. Chojnem, Biskupicach, Witowie (a także Konopnicy i Rychłolicach), relikty dawnego budownictwa ludowego, cmentarze cywilne oraz mogiły z obu wojen światowych.

**Dowiedz się
wiecej:**

Okopy

Gmina Sieradz

Część wsi **Bobrowniki** w gminie Sieradz, w Kotlinie Sieradzkiej, nad rzeką Wartą, w odległości 13 km na południowy wschód od Sieradza, na terenie północnej części Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki.

Same Bobrowniki to wieś o średnio-wiecznej metryce wzmiankowana po raz pierwszy w 1418 roku w księgach ziemskich sieradzkich, w których wspomniano wówczas o Jakubie ze wsi Bobrowniki i pobliskiej wsi „Pstrokonie” (Pstrokonie). Istnienie Bobrownik odnotował w 1. ćwierci XVI stulecia Jan Łaski, a także ówczesne rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 i 1552-76.

Okopy wzięły swą nazwę od zachowanych tu pozostałości **średniowiecznego grodziska pierścieniowego**, będącego reliktem grodu zamieszanego w X-XIII stuleciu. Obiekt ten leży na niedużej wydmy, kilka kilometrów na północny wschód od XIV-wiecznego grodziska w Witowie, dziś w odległości około 500 metrów od lewego brzegu Warty.

Gospodarstwa w tym miejscu zaczęły powstawać dopiero pod koniec XIX stulecia. W 1892 roku Towarzystwo Chłopów Pstrokonie odkupiło te ziemie od Świniarskich, właścicieli dóbr Pstrokonie i sporządziło plan gruntów. Z planu tego wynikało, że jeszcze w tym czasie grodzisko było zachowane w całości. Niestety teren

grodziska został wówczas podzielony na dwie części, pomiędzy rodziny Gołębiowskich i Płaczków. Przez około 60 lat Ludwik Płaczek swoją część niszczył, budując w tym miejscu gospodarstwo.

Odkrycia grodziska dokonał w 1929 roku Zdzisław Rajewski, prowadząc z Akademickim Kołem Naukowym Poznańskiego Towarzystwa Prehistorycznego badania powierzchniowe nad rzeką Wartą. W 1936 roku materiały z grodziska znalazły się również w Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Jak wiadomo z listu Tymoteusza Sawickiego ówczesnego Konserwatora Województwa Łódzkiego, w 1936 roku z polecenia ówczesnego starosty łaskiego wstrzymano rozbiórkę grodziska na budowę wałów przeciwpowodziowych. Niszczenie trwało jednak dalej, z grodziska wydobywano duże ilości kamienia i węgiel drzewny.

W 1946 roku grodzisko „Okopy” penetrowali pracownicy Muzeum Archeologicznego w Łodzi, a w 1957 roku Janina Kamińska z Łodzi przeprowadziła tu trwające 3 tygodnie badania wykopalni-

skowe. Ustalono, że obiekt miał około 65-70 metrów średnicy, a wysokość wałów dochodziła do 2-3 metrów. W obrębie wałów odkryto zwęglone belki świadczące o pożarze, czarną ziemię oraz glinę. W trakcie badań odkryto fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń glinianych toczonych na kole i lepionych ręcznie. Odnotowano też, że właściciel terenu odnalazł w obrębie grodziska dwa groty włócznie.

Z kolei w wyniku badań przeprowadzonych w 1983 roku przez archeologów sieradzkich: Annę Kufel-Dzierżgowską i Marka Urbańskiego, ustalono, że na północ od grodziska istniało otwarte **podgrodzie**, egzystujące do upadku grodu. Sam gród był jednoczołnowy otoczony wysokim wałem z dwiema przerwami zwany mi „bramami”.

Cokół wału miał szerokość 10 metrów. Od strony wewnętrznej składał się z prostokątnych izb o długości do 5 metrów, wypełnionych ziemią i kamieniami, a od strony zewnętrznej zbudowany był z warstw bali przesypanych ziemią. Taki sposób budowy wałów wykształcił się pod koniec X wieku i jest charakterystyczny dla monarchii wczesnopiastowskiej, kiedy budowano grody pierścieniowe. Datowanie to potwierdzają wspomniane wyżej znaleziska odkryte w obrębie grodziska, w postaci ceramiki ręcznie lepionej i silnie obtaczanej na kole garncarskim, pochodzące z X-XIII stulecia.

Gród najpewniej bronił przeprawy przez Wartę. Nazwy pobliskich wsi Pstrokonie, Zamoście czy Woźniki wskazują, że miały one charakter służebny wobec grodu.

W 1996 roku na skraju lasu leżącego na zachód od **Bobrownik** utworzono **użytek ekologiczny „Dąbrowa II”** obejmujący kompleks niewielkich śródleśnych bagien na obszarze terasy zalewowej doliny Warty. Pośród roślin charakterystycznych dla zbiorowisk bagiennych odnaleźć tu można również liczne gatunki chronione.

Ostrów Warcki

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, na skraju Kotliny Sieradzkiej, nad zbiornikiem „Jeziorsko” w odległości 28 kilometrów na północ od Sieradza i 11 kilometrów na północ od centrum Warty.

Na kartach dokumentów archiwalnych Ostrów Warcki pojawia się po raz pierwszy w 1391 roku jako „Ostrow”. W księgach ziemskich sieradzkich wspomniany został Mieczysław z Ostrowa („*Meczslaus de Ostrow*”) zapisany jako „*Meczko de Ostrow*” w 1392 roku. Ostrów odnotowano też w znanych rejestrach poborowych z końca XV i XVI stulecia – wieś była częścią parafii w Jeziorsku wchodzącej w skład dekanatu warckiego i archidiaconatu uniejowskiego; leżała w powiecie i województwie sieradzkim. Według rejestru z 1576 roku były tu 3 łany opodatkowane.

W 1775 roku liczył 11 dymów, kilka lat później jej właścicielem był Gałczyński, w 1827 roku było tu 8 domów (dymów) i 87 mieszkańców. W tym czasie Ostrów wraz z Jeziorskiem i Wilczkowem był własnością Franciszka Ksawerego Pstrokońskiego h. Poraj, syna Ksawerego i Franciszki z Milickich. Po nim należał do „*Wincentego Pstrokońskiego i Petroneli z Gojskich, małżonków, dziedziców dóbr Ostrowa*” i ich spadkobierców, później m.in. Nenckich, a w 1912 roku Wiktorii Daniszewskiej.

W końcu XIX stulecia odnotowano Ostrów Warcki jako wieś i folwark nad rzeką Wartą, w powiecie tureckim i parafii Jeziorsko liczące odpowiednio 23 i 3 domy oraz 216 i 48 mieszkańców. Tutejszy folwark miał powierzchnię 605 mórg, w tym 371 mórg gruntów ornych i ogrodów 200 mórg łąk i pastwisk, 24 morgi nieużytków, 3 budynki murowane i 4 drewniane.

Siedzibą gminy było wówczas Jezioro. Przy okazji dowiadujemy się, że w gminie tej były wówczas: dwie gorzelnie (w Rzymsku i Zaspach Miłkowskich), dwie cegielnie (Miłkowice i Zakrzew),

a drewniane wiatraki stały w: Rzymsku, Zaspach, Wilczkowie, Woli Miłkowskiej, Maszewie i Zakrzewie. W 1921 roku we wsi Ostrów było 152 mieszkańców, a w kolonii 282.

W latach 1975-86 w tej części województwa sieradzkiego utworzono **zbiornik wodny „Jezioro”** mający w założeniu charakter retencyjny. Północną część zbiornika (w odróżnieniu od południowej, objętej rezerwatem ornitologicznym „Jezioro”) przeznaczono na potrzeby sportu i rekreacji oraz turystyki i wypoczynku. Wieś Ostrów Warcki leżąca niegdyś w znacznym oddaleniu od nurtu

Warty, znalazła się wówczas w bezpośrednim sąsiedztwie brzegu zbiornika.

W 2014 roku na terenie Ostrowa Warckiego został uroczyście otwarty **Port Jachtowy „Jeziorsko”** będący inwestycją Gminy Warta współfinansowaną ze środków Unii Europejskiej oraz budżetu województwa łódzkiego.

Nowoczesny kompleks zlokalizowany nad brzegiem zbiornika „Jeziorsko” oferuje rozbudowaną infrastrukturę turystyczną dla miłośników żeglarstwa i innych sportów wodnych. Może przyjąć jednocześnie 57 jednostek pływających, w tym jachty żaglowe i motorowe. Są tu przyłącza wody bieżącej i energii elektrycznej, a stanowiska postojowe zlokalizowane są przy pomostach pływających. W sąsiedztwie powstało pole namiotowe i carawaningowe z kuchnią i zapleczem sanitarnym (natryski, toalety), plaża, boisko do siatkówki plażowej, stoły do ping-ponga oraz plac zabaw dla najmłodszych. Na miejscu istnieje również możliwość wypożyczenia sprzętu wodno-rekreacyjnego - do dyspozycji są tu kajaki

oraz rowery i skutery wodne.

W pobliżu znajdują się dwa wyciągi dla miłośników nart wodnych. Dłuższy, o długości 810 metrów przeznaczony jest dla zaawansowanych, krótszy (o długości 200 metrów) dla osób, które dopiero rozpoczynają swoją przygodę ze sportami wodnymi. Jest tu również siłownia zewnętrzna, taras widokowy, obiekty małej architektury oraz miejsce na ognisko i parking.

W sąsiedztwie portu powstał prywatny hotel i restauracja „Superfala” oraz gminne Centrum Szkoleniowo-Wystawiennicze i Turystyki Wodnej. Działają tu również sezonowe obiekty małej gastronomii.

Podłężyce

Gmina Sieradz

Wieś w gminie Sieradz, w Kotlinie Sieradzkiej, nad rzeką Wartą, w odległości 7 kilometrów na wschód od Sieradza, częściowo na terenie Nadwarciańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

Najstarsza wzmianka historyczna o wsi Podłężyce pochodzi z 1402 roku, kiedy to w księgach grodzkich sieradzkich wspomniany został „*Thomko de Potlążycze*”, czyli Tomko (Tomasz z Podłężyca). Wspominają o wsi również inne dokumenty z XV stulecia („*Podlanschice*”, „*Podlandzycze*”), Jan Łaski wspomniał o Podłężycach jako wsi w parafii Męka, w dekanacie i archidiakonacie uniejowskim. Odnosiły ją również rejestry poborowe z XVI wieku.

Wieś była częścią wielowioskowego klucza własności Podłęskich h. Poraj. W 1552 roku jej właścicielami byli: Benedykt i Piotr Podłęscy oraz Albert Popławski. W rękach tego rodu Podłężyce pozostawały do 1615 roku, kiedy sprzedano Podłężyce ówczesnemu wojewodzie sieradzkemu Stanisławowi Bykowskiemu (†1624).

Od XIX stulecia właścicielami Podłężyc byli Stawiscy h. Gozdawa. Na dobra będące własnością Stanisława Stawiskiego, oprócz Podłężyc składały się również wsie Rzechta, Chałupki, Monice, Kłodzko, Jeziora i Pstrokońszczyzna. W 1868 roku było tu wzorowe gospodarstwo rolne o powierzchni 1912 mórg własności Edmunda Stawiskiego.

Wspomniany Edmund Stawiski (1813-90), z zawodu agronom, z zamiłowania działacz społeczny i polityczny, archeolog i kolekcjoner zmarł bezdzietnie w 1890 roku. Jego badania, prowadzone w 2. połowie XIX wieku dowiodły, że w Podłężycach istniało cmentarzysko z okresu lateńskiego (400-150 lat p.n.e.). Odnaleziono tu również artefakty z okresu przedrzy-

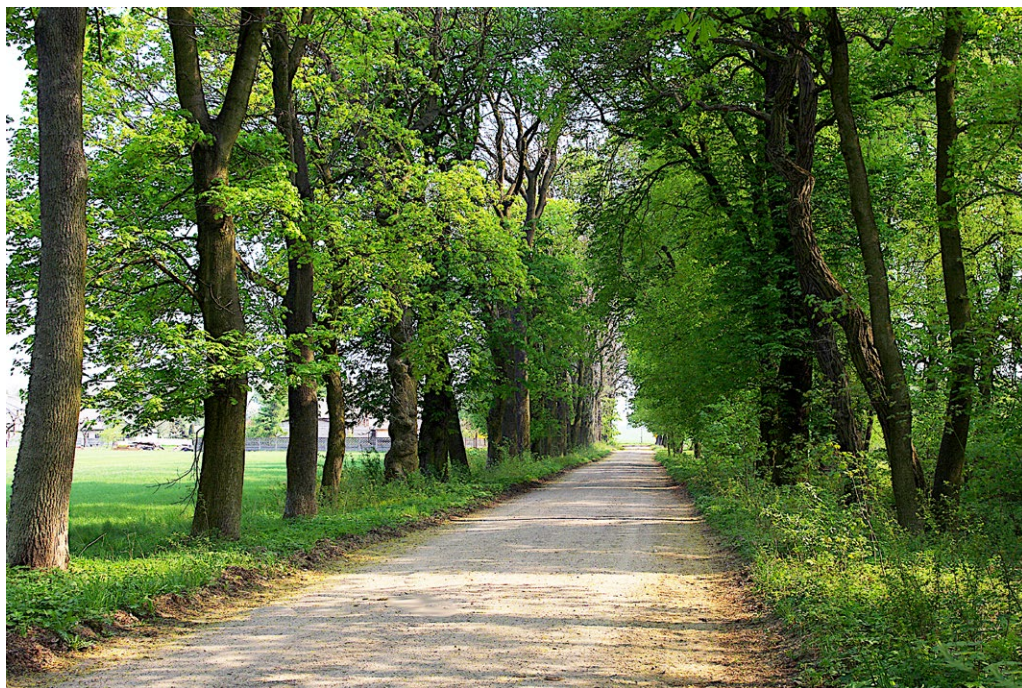

skiego i wpływów rzymskich (I w. p.n.e. -IV w. n.e.).

W 1912 roku właścicielem folwarku o powierzchni 1167 mórg był Stefan Walewski. W tym samym roku resztówkę dworską o powierzchni 48 hektarów odkupił inżynier Bronisław Stawiski. W 1924 roku, podczas wakacji gościł w Podłężycach poeta **Światopełk Karpiński** (1909-40). Tu, wspólnie z bratem Zbigniewem (przyszłym architektem, projektantem m.in. Ściany Wschodniej w Warszawie), zredagował pisemko satyryczne „Chitbrom”, w którym zamieścił wiersz pt. „*Co widział Futurotwór w Podłężycach w roku 1924*”. Po zakończeniu II wojny światowej rząd komunistyczny dokonał bezprawnego uwłaszczenia majątku (który miał mniej niż 50 hektarów) i podzielił ziemię pomiędzy okolicznych mieszkańców.

We wsi stał niegdyś **dwór Stawiskich**. Murowana budowla z charakterystycznym dachem mansardowym została zniszczona już po II wojnie światowej. Zdjęcie nieistniejącego już dziś dworu wykonane przez Bronisława Stawiskiego, zamiesz-

czono w dodatku ilustrowanym do „Kuriera Łódzkiego” (nr 15 z 1925 roku).

Otoczający go **park krajobrazowy** z XIX stulecia, niegdyś o charakterze krajobrazowym, również uległ dewastacji. Przetrwały jego resztki z pomnikowymi okazami wiązów szypułkowych i lip drobnolistnych. Od głównej drogi prowadzącej przez wieś do pozostałości parku doprowadza (również pomnikowa) **wielogatunkowa aleja drzew**, na którą składają się jesiony wyniosłe, klony pospolite i kasztanowce o obwodach od 130 do 340 cm.

Na przełomie XX i XXI wieku część parku wraz z budynkiem stojącym na fundamentach poprzedniego dworu wróciła w ręce potomków dawnych właścicieli, którzy powołali Stowarzyszenie na Rzecz Ochrony Krajobrazu i Dorobku Kultury Regionu Nadwarciańskiego im. Edmunda Stawiskiego, zajmujące się działalnością wydawniczą i wystawienniczą.

Wśród nadwarciańskich łąk, około 300 metrów na wschód od koryta rzeki Warty zachowały się pozostałości **grodziska stożkowatego** będące reliktem średnio-

wiecznego grodu na kopcu. Różnorodne przypuszczenia dotyczące czasu funkcjonowania tego grodu zostały doprecyzowane, a ostateczną chronologię ustalono na czas od 2. połowy XIV wieku po koniec XVI stulecia. Janina Kamińska wspomina o odnalezionych tu w niewielkich ilościach ułamkach średniowiecznej ceramiki tocznej na kole, fragmentach polepy, kościach zwierzęcych, grotach do kuszy i fragmentach noży. Ponoć w latach 20. XX wieku znaleziono tu również „długie szable” i ostrogi. W samej wsi natomiast odkryto duży skarb monet, głównie talarów niderlandzkich, ukryty prawdopodobnie w początkach XVIII stulecia.

We wsi stoi okazała murowana **kapliczka przydrożna** wzniesiona najpewniej jeszcze w XIX stuleciu.

Dowiedz się więcej:

 Szlak pieszy niebieski Szlak walk nad Wartą 1939 r.

Pyszków

Gmina Brzeźnio

Wieś w gminie Brzeźnio, nad rzeką Żegliną (prawy dopływ Warty) na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 17 kilometrów na południe od Sieradza.

W XV wieku niejaki „Swyaszko haeres de Lypycze” (prawdopodobnie Świętosław) mający na Charłupi i Pyszkowie, dziedzictwie Wincentego, pewną sumę, zapisał mansjonarzom w Warcie 11 grzywien rocznego dochodu z tej sumy zabezpieczonej na Pyszkowie i Charłupi. Wincenty miał prawo skupić ten czynsz za opłatą 165 grzywien.

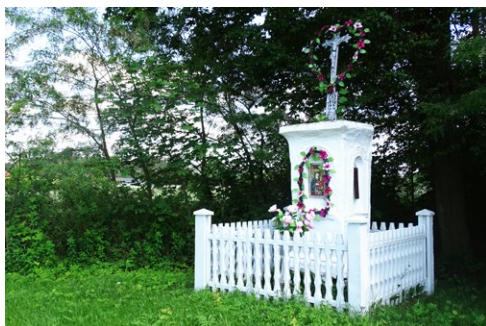
Jan Łaski zapisał w początkach XVI stulecia, że łany kmiecy w Pyszkowie płaciły dziesięcinę kanonii i prebendzie gnieźnieńskiej, zaś plebanowi w Brzeźniu jedynie kołędę.

Około 1559 roku właścicielami wsi byli Tomasz syn Jana i Jadwiga z Pyszkowskich, małżonkowie Charłupscy. Później

Pyszków przeszedł w ręce Burzeńskich h. Poraj. Około 1637 roku dobra burzeńskie, złożone z Burzenina i kilkunastu wsi, w tym: Strumian, Witowa, Ligoty, Szczawna, Barczewa i Pyszkowa przeszły w ręce Pstrokońskich h. Poraj. W 1771 roku Magdalena Pstrokońska, wniosła te dobra w posagu „w dom Korabitów-Kobierzyckich”. Ich kaplica grobowa znajduje się na cmentarzu parafialnym w Brzeźniu. Cztery lata później Pyszków liczył 30 dymów, pół wieku później było tu 25 domów (dymów) i 200 mieszkańców.

Źródła XIX-wieczne piszą o Pyszkowie

jako „starożytnej osadzie, jak o tem świadczą liczne cmentarzyska i wyroby kamienne (siekiery i dłuta), tu wykopywane”.

Na terenie Pyskowska stoi **murowany dwór** wzniesiony zapewne w 2. połowie XVIII stulecia, a rozbudowany w 2. połowie XIX wieku. Parterową i częściowo podpiwniczoną budowlę z mieszkalnym poddaszem, zwróconą frontem ku południowemu wschodowi, wzniesiono w stylu klasycystycznym na planie litery „L”. Fasadę frontową zdobi płytki ryzalit z gankiem wspartym na czterech masywnych kolumnach dźwigających trójkątny szczyt. Dwór nakrywa dach naczółkowy. Wnętrze ma układ dwutraktowy, a centralne miejsce zajmuje sień z dwubiegową klatką schodową. Piwnice posiadają sklepienia kolebkowe.

Po wojnie dwór mieścił wiejską szkołę podstawową, wówczas jego wnętrza znacznie przebudowano. Obecnie opuszczony dwór czeka na nowego gospodarza. Przy wjeździe do dworu, po lewej stronie zarośniętej dziś alei dojazdowej stoi odnowiona **kapliczka przydrożna**.

Tutejszą parafię erygowano w 1971 roku. W roku 1988 biskup Henryk Muszyński poświęcił nowo wybudowany kościół pw. Matki Boskiej Królowej Polski wzniesiony według projektu Mirosława Pasikowskiego w miejscu dawnej kaplicy.

Na terenie Leśnictwa Pyszków, w oddziale 120 obok leśniczówki Pyszków zlokalizowany jest **Punkt Edukacji Przyrodniczo-Leśnej**. Na punkt składa się izba edukacyjna wraz z zapleczem kuchennym i toaletami, zadaszona wiata umożliwiająca prowadzenie zajęć na świeżym powietrzu oraz zespół tablic edukacyjnych o tematyce przyrodniczo-leśnej i ekologicznej. Odbývają się tu zarówno jednodniowe zajęcia edukacyjne, jak i kilkudniowe „Zielone Szkoły”, czy też biwaki leśne.

Dowiedz się więcej:

Na tym terenie znajduje się również **Ścieżka edukacyjna „Leśna Barć”** utworzona w 2005 roku. Na jej trasie, prowadzącej przez oddziały leśne nr 112 oraz

120-122, prezentowana jest praca leśników oraz cele i formy ochrony przyrody. Znajduje się tu 13 przystanków prezentujących m.in. szkolkarstwo, gospodarkę leśną, w tym uprawy leśne, feromonowe sidła na owady czy też rolę wody w gospodarce leśnej. Tablice przybliżają bór bartny, drzewa liściaste i iglaste czy rośliny wskaźnikowe. Długość ścieżki wynosi około 2. kilometrów. W pobliżu znajduje 15-hektarowy, śródlęśny zbiornik wodny stanowiący użytek ekologiczny.

Jednym z przystanków ścieżki edukacyjnej jest **mogiła powstańców styczniowych poległych w 1863 roku**. W dniu 15 lutego 1863 roku rosyjskie wojsko, wskutek zdrady Aleksandra Rumowicza, rozbiło niewielki oddział powstańczy dowodzony przez Makarego Drohomireckiego. W zbiorowej mogile oprócz dowódcy spoczął ks. Kazimierz Jany z Brzykowa, kapelan oddziału Aleksander Hauke (wnuk generała z 1831 r.) oraz Pawłowski malarz z Częstochowy. Nazwisko piątego powstańca nie jest znane.

Powstanie styczniowe w Żłoczewie rozpoczęło się w dniu 10 lutego 1863 roku, kiedy to **Makary Drohomirecki**, 28-letni wychowanek Feliksa Szostakowskiego marszałka szlachty kijowskiej, były student uniwersytetów w Kijowie, Heidelbergu i Paryżu, wjechał na czele pięciu jeźdźców do Żłoczewa. Po przeczytaniu miejscowej ludności manifestu Rządu Narodowego, wywołał ogromny entuzjazm. Z budynków urzędowych zerwano wówczas godła i tablice rosyjskie.

Po rozbrojeniu miejscowej policji Drohomirecki powiększył swój oddział o ochotników ze Żłoczewa i wyjechał w kierunku Stolca. Przez kilka dni jeździł jeszcze po okolicznych wsiach ogłaszając dekret uwłaszczeniowy, aby pozyskać chłopów do powstania.

Więści o jego działalności w szybkim tempie dotarły do Sieradza, skąd wysłano przeciw niemu oddział rosyjski w składzie 3 rot piechoty i 40 kozaków - w sumie około 500 żołnierzy.

Polacy zostali zaatakowani podczas biwaku w lasach lipieńskich. Wywiązała się walka, w której zginęło czterech powstańców i sam Drohomirecki. Reszta oddziału uległa rozproszeniu uciekając w kierunku Brzeźnia.

Rosjanie zakazali pogrzebania poległych powstańców na cmentarzu, wobec czego ich ciała złożono w kurhanie na polu bitwy. Dziedzic majątku w Pyszkowie postawił tam krzyż i od tego czasu okoliczna ludność nazwała tę część lasu „Poległe”. Mogiła powstańców, na której stoi dziś **pomnik z tablicą pamiątkową** oraz **duży drewniany krzyż**, jest dziś często odwiedzanym miejscem. Stoją tu tablice edukacyjne ustawione przez Nadle-

śnictwo Złoczew we współpracy z Muzeum Okręgowym w Sieradzu. Jest też drewniany ołtarz polowy z brzoźowym krzyżem gdzie co roku odprawiane są msze.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Rafałówka

Gmina Warta

Część wsi Miedźno w gminie Warta leżąca wśród lasów, około 12 kilometrów na północ od Sieradza, przy drodze z Sieradza do Poddębic.

Rafałówka to dawne śródleśne letnisko założone w latach 1928-29 w dużym kompleksie leśnym położonym pomiędzy dolinami Warty i Pichny, a oddzielającym Rossoszyce od Kamionacza, Męckiej Woli i Reduchowa. Lasy te niegdyś należały do Siemiątkowskich, do czasu reformy rolnej, właścicieli majątków w Męckiej Woli, Wojsławicach i Tymienicach.

Właśnie w obrębie tych lasów, na pół-

noc od wsi Miedźno wydzielono działki i zaoferowano je do sprzedaży. Wtedy to lekarz Oskar Woynowski rozpoczął tu budowę Sanatorium Przyrodoleczniczego.

Nazwę temu miejscu nadano dla uczczenia **Rafała Siemiątkowskiego**, poległego tu w 1863 roku powstańca styczniowego i dowódcy kosynierów z oddziału majora wojsk polskich Józefa Oxińskiego. Rafał Siemiątkowski pochodził z Męckiej Woli i według tradycji został pochowany w miejscu, gdzie przy szosie na sośnie wisi dziś skromna **drewniana kapliczka**.

Obecnie w Rafałowce funkcjonuje Ośrodek Rehabilitacyjno - Leczniczy.

Rossoszycza

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, nad rzeką Niniwką, na Wysoczyźnie Łaskiej, w odległości 16 kilometrów na północny wschód od Sieradza (dojazd przez Woźniki i Mękę) i 12 kilometrów na wschód od centrum Warty.

Rossoszycza to dawna wieś szlachecka istniejąca już w końcu XIV stulecia. Odnotowana kilkakrotnie w księgach ziemskich sieradzkich pomiędzy 1390 a 1395 rokiem, kiedy wspominany był w nich Mikołaj z Rossoszycy.

W tych czasach wieś należeć miała do rycerza Marcina, który był więziony przez Krzyżaków w Toruniu, a po uwolnieniu wrócił do Rossoszycy. Wkrótce wraz z synem Bolkiem i zięciem walczył w składzie chorągwi sieradzkiej pod Grunwaldem, gdzie poległ.

Jan Łaski opisał Rossoszycę jako wieś i siedzibę parafii w dekanacie i archi-

diakonacie uniejowskim, wspomniały ją również zachowane rejestry poborowe z XV i XVI stulecia. W 1579 roku wieś była własnością Jakuba Roszowskiego, Stanisława Wysockiego oraz Doroty Sierakowskiej. Miała wówczas 7 łąnów, mieszkało tu 7 zagrodników, 3 komorników i 2 rzemieślników.

W XVIII wieku Rossoszycza należała do Walewskich, później do Pstrokońskich. W 1775 roku było tu 28 dymów, a pół wieku później 29 domów (dymów) i 187 mieszkańców. Majątek stopniowo ulegał podziałowi, właścicielami byli później m.in. Ciełecy, Pągowsy, Nęccy i Zabłoccy. W 1912

roku wieś i folwark miały 217 mórg, były w rękach uwłaszczonych włościan i spadkobierców Mikołaja Zabłockiego. Do 1954 roku istniała gmina Rossoszycza.

Położony na niewielkim wzgórzu i otoczony starodrzewem lipowym **drewniany kościół św. Wawrzyńca** stanął w miejscu starszych świątyń: pierwotnej, wzniesionej prawdopodobnie przed 1400 rokiem, przez Marcina (wspomnianego wcześniej dziedzica wsi, który zginął w bitwie pod Grunwaldem) oraz kolejnej, ufundowanej w 1770 roku przez dziedzica wsi, chorążego piotrkowskiego Bogumiła Pstrokońskiego, a spalonej 11 lat później, w 1781 roku.

Obecna świątynia została wzniesiona w 1783 roku. Ten późnobarokowy kościół ufundowała żona Bogumiła Pstrokońskiego, Maksyma z Szembeków. Za budulec posłużyło drewno modrzewiowe. Świątynia składa się z nawy głównej z dwiema symetrycznymi kaplicami bocznymi, prezbiterium zamkniętego trójbocznie, z dobudowaną do niego niewielką zakrystią oraz krótką kruchtą wejściową. W krzyżu świątyni znajduje się masywna sygnaturka na czworobocznej podstawie nakryta hełmami rozdzielonymi pozorną latarnią i zwieńczona iglicą z krzyżem.

We wnętrzu świątyni znajduje się rokokowy ołtarz główny z 2. połowy XVIII wieku, dwa późnobarokowe ołtarze boczne z początku XIX stulecia, klasycystyczna ambona i organy z początku XIX wieku. Ponadto zachowała się drewniana XVIII-wieczna chrzcielnica oraz rokokowa monstrancja z 1782 roku.

W czasie II wojny światowej rossoszycza świątynia była czynna do 6 października 1941 roku, kiedy to Niemcy aresztowali księdza Adama Fijałkowskiego. Zesłany do Dachau, zginął w dniu 4 maja 1942 roku. Niemcy zamienili świątynię na magazyn zboża. Stojącą w pobliżu

plebanię wzniesiono w 1908 roku staraniem księdza Ignacego Pilicha.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym**, przy głównej alei około 100 metrów

od wejścia stoi bezstylowa kaplica grobowa Pstrokońskich. Nad wejściem do kaplicy umieszczono owalne tondo z płaskorzeźbionym kartuszem z herbem Paporona (vel Gąska) należącym do Pstrokońskich.

We wnętrzu znajduje się marmurowe epitafium Józefy z Pstrokońskich Cieleckiej, zmarłej w 1910 roku w wieku 26 lat. Pod inskrypcją umieszczono wiersz: „Żegnaj Najmilszy i Drogi Aniele * Kto Ciebie znał (...) zachowa * Szlachetność duszy i skromność życiową * Serc miłujących zjednały Ci wiele * Mąż”. Tuż za kaplicą stoi oryginalna **wieżyczka w formie kolumny** zwieńczona metalowym krzyżem.

Obok kaplicy znajdują się nagrobki Antoniego Bartochowskiego, administratora dóbr Miedźno-Rafałówka (1878-1931) i Klementyny Bartochowskiej (1902-34), Katarzyny z Serwaczyńskich Nenckiej (1809-64) z płytą poświęconą Adamowi Franciszkowi Nenckiemu, właścicielowi dóbr Boczeki (†1925). Na cmentarzu spoczął również

dziedzic Rossoszycy Andrzej Pinakiewicz (†1888).

Na prawo od bramy wejściowej na cmentarz znajduje się zbiorowa mogiła żołnierska, kryjąca szczątki żołnierzy 28. Pułku Strzelców Kaniowskich 10. DP Armii „Łódź” poległych w dniach 3-5 września 1939 roku pod Rossoszą oraz Kresowej Brygady Kawalerii Armii „Łódź”, którzy polegli w walkach w Rossoszycy i Boczkach w dniu 3 września 1939 roku.

W pobliskich lasach, pomiędzy Rossoszą a Włyniem (500 metrów na południe od drogi do Warty, formalnie w granicach wsi Kamionacz) znajduje się **obelisk i mogiły** 499 pensjonariuszy pobliskiego szpitala psychiatrycznego w Warcie zamordowanych przez Niemców w kwietniu 1940 roku. Dojazd leśnym duktym wskazuje niewielki drogowskaz stojący przy drodze nr 710.

Dowiedz się więcej:

Rożdżały

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, na Wysoczyźnie Łaskiej, w odległości 20 kilometrów na północny wschód od Sieradza, i 12 kilometrów na wschód od Warty, przy drodze wojewódzkiej nr 479.

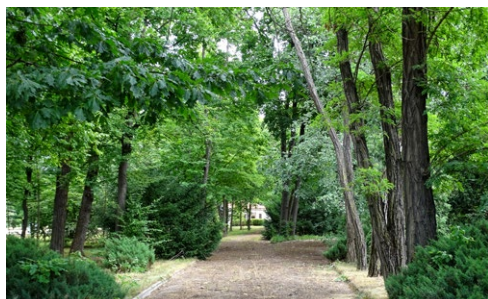
W 1386 roku na kartach ksiąg ziemskich sieradzkich wspomniany został „Jasco de Rosdzał”, czyli Jaśko ze wsi Rożdżały. Jest to najstarsza znana nam wzmianka o tej miejscowości. Według Jana Łaskiego w XVI stuleciu łany kmiecy w Rożdżalach należały do parafii w Rossoszycy (dekanat i archidiakoniat uniejowski), ale dziesięcinę oddawały plebanowi w Drużbinie. W rejestrach poborowych powiatu szadkowskiego odnotowano, że wieś Rożdżały wraz z częścią Ptaszkowej miała pół łanu i 2 zagrodników. W 1827 roku było tu 17 domów i 123 mieszkańców, a w końcu XIX stulecia 29 domów i 280 mieszkańców. Oprócz wsi istniał tu wówczas folwark i młyn nad rzeką Brodnicą.

Na terenie wsi Rożdżały zachował się **zespół pałacowo-parkowy**, którego dominantę stanowi okazały pałac wzniesiony dla rodziny Cieleckich na przełomie XIX i XX stulecia, znacznie przebudowany po 1945 roku i generalnie w 1981 roku, kiedy dobudowano do niego współczesne skrzydło; remontowany m.in. w latach 1995-97.

Pałac w Rożdżalach jest eklektyczną, częściowo dwu-, częściowo trójkondygnacyjną budowlą wzniesioną na planie nieregularnym i nakrytą dachem dwuspadowym. W zachodnim narożu zdobi go czterokondygnacyjna wieża, dołem na planie kwadrata, w górnych kondygnacjach o przekroju koła. Od podjazdu do wnętrza prowadzi wejście ze schodkami, przez ganek z umieszczonym nad nim balkonem. W elewacji ogrodowej zwraca uwagę zabudowany ganek ze schodkami, stanowiący podstawę balkonów na I i II piętrze. Bryłę

podpiwniczonej budowli uzupełniają piętrowe ryzality i późniejsze dobudówki.

Dawna siedziba Cieleckich otoczona jest pozostałościami parku z 2. połowy XIX wieku o charakterze krajobrazowym. Rosną tu m.in. dwa **pomnikowe dęby szypułkowe** o obwodach 290 i 235 cm.

Po II wojnie światowej w pałacu znajdował się dom dziecka, a od 1961 roku mieści się tu **Dom Opieki Społecznej** dla osób niepełnosprawnych intelektualnie. Teren pałacu i parku jest niedostępny dla turystów, ale można podziwiać go zza ogrodzenia.

Szlak rowerowy czerwony
Łódzka Magistrała Rowerowa

Równa

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, na Wysoczyźnie Łozczewskiej, w odległości 18 kilometrów na zachód od Sieradza i 5,4 kilometrów od centrum Błazsek.

Najstarszą znaną dziś wzmiankę historyczną o Równiej zawierają księgi ziemskie sieradzkie. Pod datą 1393 wspomniany został „*Borzislaus de Równa*”, a więc Borzysław z Równiej. Jan Łaski wymienił Równą w składzie parafii Gruszczyce w archidiaconacie kaliskim, podobnie jak rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 i 1553-76. W początkach XVI stulecia łany kmieci należały do parafii Gruszczyce lecz dawały plebanowi tylko po groszu mesznego, zaś obszar folwarczny należał do parafii Błazski i tam trafiała dziesięcina.

Czy wiesz, że:

Meszne – w dawnej Polsce nazwa podatku przysługującego parafii za odprawianie mszy w kościele. O prawo pobierania od wiernych mesznego parafia toczyły spory przed sądami, niekiedy sprzeciwiając się administracyjnym decyzjom biskupów. Przykładowo: w XV wieku obciążenie chłopca na rzecz kleru (oprócz dziesięciny) z racji mesznego wynosiło 6 groszy. Pojęcie to zachowało się m.in. w przysłowiu „Bogu wola, chłopu rola, panu czynsz, a księdzu meszne.”

U schyłku XVI stulecia Równa należała do Górskich, a później Rówieńskich i Zakrzewskich. Na przełomie XVII i XVIII wieku była własnością Stanisława Sulmowskiego. W roku 1705 tutejszy majątek trafił w ręce Jana Baranowskiego. Ten, w 1724 roku zapisał swej żonie Barbarze z Sulmowskich sumę 2 000 zł. Jego córka Teresa była żoną Wawrzyńca Widłaka, syn Wojciech, był w 1735 roku księdzem kanonikiem łaskim, a w 1743

roku proboszczem w Buczku.

W połowie XVIII wieku majątek powrócił do Rówieńskich. Właścicielem ok. 1730 roku był Jan Rówieński, a potem Szymon Koszutski. W 1743 roku część wsi Równa i Zakrzewo kupił od Szymona Koszutskiego i Katarzyny Kamieńskiej - Franciszek Milewski. W 1765 roku kiedy zapadł dekret działowy między ich synami: Karolem, Ignacym i Janem (działającym też w imieniu sióstr Franciszki i Antoniny), dobra w końcu trafiły do rąk tego ostatniego.

W 1769 roku Jan Milewski, dziedzic Równiej, Zakrzewa, Sykuły, Czerników i Rubic sprzedał te wsie za 96 tysięcy złotych polskich Prosperowi Stamirowskiemu. Na przełomie XVIII i XIX wieku Równa należała do Czyżowskich i Ordęgów. W 1805 roku kupił ją za blisko 253 tysiące złotych Józef Grodzicki. W 1912 roku wieś i folwark miały 184 morgi gruntu, były własnością uwłaszczonych włościan i W. Zakrzewskiego.

Na terenie wsi Równa uwagę zwraca **zespół dworsko-parkowy**, w skład którego wchodzi: murowany dwór z drugiej połowy XIX wieku, względnie z przełomu XIX i XX stulecia (obecnie wykupiony i wyremontowany) oraz park

podworski z XIX stulecia o charakterze krajobrazowym wpisany do rejestru zabytków. Na terenie parku rośnie kilka **pomnikowych drzew**, w tym lipy drobnolistne i dęby szypułkowe (o obwodzie 290-310 cm) oraz brzoza brodawkowata

(290 cm) i buk zwyczajny (230 cm).

W dniu 23 sierpnia 1863 roku doszło pod Równą do potyczki powstańczego oddziału, którym dowodził Bąkowski, ze ścigającym go wojskiem pułkownika Bołdyriewa. Zginęło pięciu powstań-

ców, wśród nich: 23-letni student Szkoły Głównej w Warszawie Astakerses Pągowski, dzierżawca dóbr rządowych Cienia Wielka w gminie Błaszki Maciej Praszczyński oraz 22-letni powstaniec o nieznanym nazwisku. Miejsce ich pochówku nie jest znane.

Sędzice

Gmina Wróblew

Wieś w gminie Wróblew, w obrębie Wysoczyzny Łódzkiej, w odległości 14 kilometrów na północny zachód od centrum Sieradza.

Najstarsza zachowana wzmianka piśmenna o Sędzicach pochodzi z 1397 roku, gdy w księgach ziemskich sieradzkich wspomniany został „Miczek Dzekczowicz de Sandzice”, jeden z ówczesnych mieszkańców tej wioski.

Jan Łaski odnotował „Sandzicze” w składzie parafii Wróblew, w dekanacie warckim i archidiaconacie uniejowskim. Dziesięcina z ról dworskich i część z dwu pól kmiecych szła do plebana w Wróblewie, z reszty zaś tych dwu pól, z całego trzeciego i wszystkich łańców kmiecych na stół arcybiskupi, a pleban zaś pobierał tylko kolędę. Wieś tą niezmiennie notowały również zachowane rejestry poborowe z końca XV stulecia i z XVI wieku wspominając w pewnym momencie aż o 51 opodatkowanych łańcach.

Przed 1736 rokiem Sędzice należały do Pstrokońskich, następnie aż do wybuchu II wojny światowej były własnością Nieniewskich h. Nałęcz. W 1775 roku liczyły 32 dymy, pół wieku później było tu jednak tylko 20 domów (dymów) i 120 mieszkańców. Miejscowy folwark w 1885 roku posiadał 679 mórg ziemi, a w 1912 roku już tylko 216 mórg i 129 przętów.

W tutejszym majątku, jako syn Cypriana Nieniewskiego i jego pierwszej żony Augu-

sty z Dembińskich urodził się **Apoloniusz Nieniewski** (1856–1922), znany architekt warszawski, który projektował m.in. pałac w pobliskich Biskupicach (1904-05) oraz kościół parafialny w Dalikowie (1908-13).

Siedzibą Nieniewskich był piękny **murowany dwór** stojący niegdyś na skraju wsi Sędzice. Tą parterową budowlę wzniesiono w XVIII wieku, a przebudowano w XIX stuleciu. Zbudowany na planie prostokąta sędzicki dwór posiadał mieszkalne poddasze oraz ciekawe drewniane alkierze po bokach. Otaczał go park o powierzchni 4,2 hektara z licznymi gatunkami drzew, w tym pomnikowymi białodrzewami, lipami, klonami i wiązami.

Po wojnie wróciła tu Maria Nieniewska, w której posiadaniu dwór był do końca lat 60. XX wieku. Dwór odziedziczył bratanek jej męża, który sprzedał resztę ziemi miejscowym chłopom. Dwór również został sprzedany, a nowy właściciel, ignorując zalecenia i nakazy wojewódzkiego konserwatora zabytków, w krótkim czasie doprowadził dawną siedzibę Nieniewskich oraz otaczający ją park do kompletnej ruiny.

Częściowo zrujnowany jest również **dworzec Kolei Warszawsko-Kaliskiej** stojący w sąsiedztwie przystanku kolejowe-

go „Sędzice”, formalnie znajdujący się na terenie Słomkowa Suchego. Podobnie jak inne dworce przy tej linii kolejowej został wzniesiony wraz z jej powstaniem, w latach 1902-03.

Szlak pieszy zielony

Szlak im. Władysława S. Reymonta

Szlak rowerowy niebieski

Skarby Ziemi Sieradzkiej

Sędzimirowice

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wyszczyny Tureckiej, w odległości 29 kilometrów od Sieradza (dojazd przez Wartę lub Błaszki).

Wieś lokowana w średniowieczu, w XVIII stuleciu własność Wężyków, Witowskich, później m.in. Radońskich, Świecimskich i Murzynowskich. W 1775 roku liczyła 13 dymów, pół wieku później 11 domów (dymów) i 57 mieszkańców, 8 lat później odnotowano ją jako własność Witkowskiego, łowczego braclawskiego. W 1827 roku było tu 11 domów i 57 mieszkańców, folwark liczył 3 domy 20 mieszkańców. W 1886 roku tutejszy

folwark miał 636 mórg rozległości, w tym 555 mórg gruntów ornych i ogrodów oraz 10 budynków murowanych i 4 drewniane.

W Sędzimirowicach znajduje się neoklasycystyczny, parterowy **dwór szlachecki** wzniesiony w początkach XIX stulecia. Budowla ta posiada czterokolumnowy portyk, na szczycie którego znajduje się rzeźba Tadeusza Kościuszki w otoczeniu postaci mitologicznych. Poniżej umieszczono figurę Napoleona Bonaparte'go. Obok dworu rozciągają się resztki zniszczonego **parku podworskiego** – rośnie tu m.in. **pomnikowy dąb szypułkowy** o obwodzie 320 cm.

Czy wiesz, że:

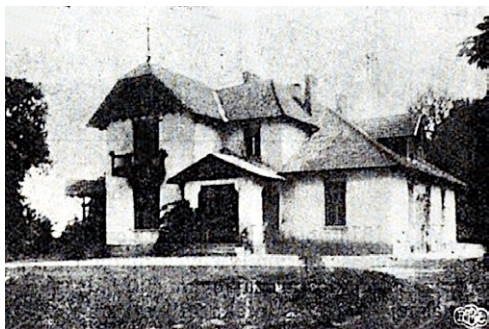
W 1958 roku „Dziennik Łódzki” donosił: „Niecodziennego odkrycia dokonali rolnicy w wiosce Sędzimirowice w pow. Kalisz. Podczas prac polowych natrafili oni na olbrzymi garniec, zawierający ok. 13 tys. różnych polskich monet pochodzących z XI i XII wieku. Waga skarbu, zawierającego również wiele misternie zdobionych srebrnych ozdób kobiecych, wynosi ponad 10 kg. Do najcenniejszych okazów należy 6 monet wybitych przez wojewodę Sieciecha”.

W północnej części wsi zlokalizowany jest czworoboczny „okop wodą oblany” otoczony niewysokim wałem. Miejsce to jest reliktem założenia obronnego funkcjonującego tu na pewno w 2. połowie XVII i w XVIII stulecia, a wzniesionego zapewne przez Witowskich (Wstowskich?).

W pobliskich **NACESŁAWICACH** (3 km na północny zachód od Sędzimirowic) znajduje się zabytkowy **zespół dworsko-parkowy**, na który składa się zrujnowany dziś **murowany dwór** wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku oraz pozostałości **parku krajobrazowego** ukształtowanego w XIX stuleciu. W 1579 roku właścicie-

lami wsi byli w części Nacesławscy, w części Deszczyńscy i Oszecklińscy. W 1775 roku było we wsi 15 dymów, a w 1827 roku 11 domów (dymów) i 93 mieszkańców. Właścicielami majątku byli Żeromscy, Stanisławscy i Sawiccy. Tu-tejszy dwór, z pewnością już kolejny w tej wsi, wzniesli kolejni właściciele majątku - Sucharscy, a po nich gospodarzyli tu Sokolniccy. Na południe od wsi odnaleźć można ruiny drewnianego **wiatraka-koźlaka** sprowadzonego tu w trakcie I wojny światowej spod Sieradza.

- Szlak pieszy czerwony
- Szlak Powstańców 1863 r.
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej

Smardzew

Gmina Wróblew

Wieś w gminie Wróblew, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 6 kilometrów na zachód od centrum Sieradza.

Na terenie wsi Smardzew, nad rzeką Mesznik znajdowało się grodzisko stożkowate otoczone fosą, o nieustalonej chronologii, zniszczone ostatecznie podczas prac ziemnych w latach 80. XX wieku. W jednej z izb istniejącego tu niegdyś budynku umrzeć miał wspomniany wcześniej Wojciech z Łasku i Krowicy uważany za protoplastę sławnego rodu Łaskich.

W XIX stuleciu Edmund Stawiski z Podlężyc opisał w „Notatkach Archeologicznych” znalezione w Smardzewie: fragment popielnicy, paciorkamienny, strzałkę krzemienną i kulę kamienną. W 1940 roku Niemiec Karl Nolte z Muzeum w Łodzi odnalazł w Smardzewie cmentarzysko kultury przeworskiej

z okresu rzymskiego. Z kolei w 1980 roku Anna Kufel-Dzierżowska z Muzeum Okręgowego w Sieradzu zakwalifikowała znalezione tu fragmenty ceramiki jako materiał kultury łużyckiej z okresu halsztackiego.

Źródła pisane wymieniają Smardzew po raz pierwszy w 1400 roku, kiedy to wzmiankowany jest właściciel Albertus, identyfikowany z kasztelanem łądzkim Wojciechem z Łasku i Krowicy wzmianko-

wanym w źródłach od 1396 roku.

Istniejący tu niegdyś piękny **dwór alkierzowy** wzniesiony z drewna modrzewiowego w 1685 roku, od XIX stulecia należał do rodziny Piątkowskich h. Korab. Urodziła się w nim i wychowała Ignacja Piątkowska. Zafascynowana urokiem folkloru okolic Sieradza Piątkowska prowadziła tu swoje badania, a ich wyniki publikowała w licznych artykułach. Włączyła się do pracy w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym, pozostawiła po sobie kilkaset wierszy, ok. 70 opowiadań oraz ok. 30 utworów scenicznych. Zmar-

ła w biedzie i zapomnieniu, pochowano ją w rodzinnym grobowcu na cmentarzu parafialnym we Wróblewie.

W EDMUNDOWIE (1,5 km od centrum Smardzewa) stoi gruntownie odrestaurowany, murowany dwór z początków XX stulecia. Otacza go zadbany, częściowo odrestaurowany park o charakterze krajobrazowym.

W latach 2012-13 w sąsiedztwie Smardzewa powstał niewielki **zbiornik retencyjny „SMARDZEW”** utworzony na rzece Myji - mający powierzchnię ok. 60 ha.

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Starce

Gmina Brąszewice

Wieś w gminie Brąszewice, na Wysoźnie Łódzkiej, w odległości 22 kilometrów na południowy zachód od Sieradza i 8 kilometrów na południowy wschód od Brąszewic.

W 1386 roku na kartach ksiąg ziemskich sieradzkich wspomniano o wsi „*Starce*” - jest to najstarsza dziś wzmianka historyczna o tej miejscowości. W początkach XVI stulecia Jan Łaski odnotował „*Stharcze*”, wieś parafii Brzeźno w dekanacie warszkim i archidiaconacie uniejowskim. Istnienie wsi odnotowały również rejestry poborowe z końca XV i z XVI stulecia. W 1775 roku wieś liczyła 26 dymów.

W końcu XVIII wieku jej właścicielami byli Wężykowie, w początkach XIX stulecia Jakub Lipski, ostatnim właścicielem przed wybuchem II wojny światowej był Konstanty Domaniewski.

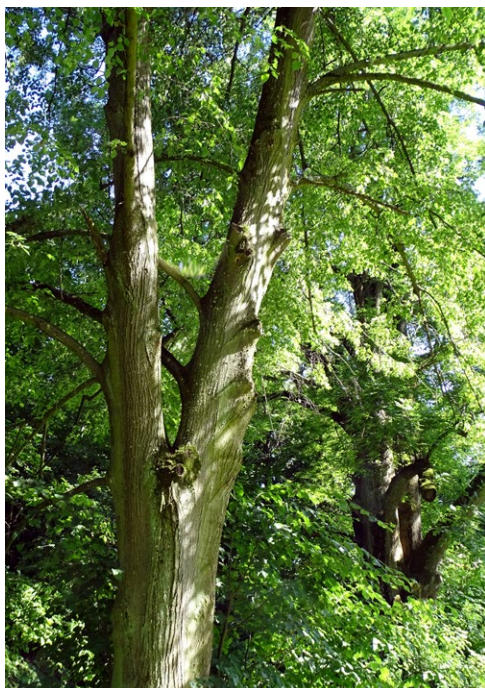
Na południe od głównej osi zabudowy wsi rozciąga się teren **zespołu dworsko-parkowego**, w skład którego wchodzi **murowany dwór** i także oficyna, wzniesione w stylu neoklasycystycznym około połowy XIX wieku. Skromny dwór nakryty dachem kopertowym jest dziś własnością prywatną. W jego pomieszczeniach zachowały się dwa oryginalne piece kaflowe.

Do zespołu należą najcenniejszy w okolicach Sieradza **park podworski**, w którym do dziś rośnie wiele gatunków egzotycz-

nych drzew i krzewów. Ozdobą parku są dęby szypułkowe, jesiony wyniosłe, lipa drobnolistna, buk pospolity i klon jawor mające status **pomników przyrody**, a także miłorzęby, cyprysiki, sosny wejmutki, tulipanowiec, platan i limba. Park w Starcach wpisano do rejestru zabytków województwa łódzkiego.

Antoni Pstrokoński (1773-1843), archeolog-amator, archiwista i badacz dziejów ziemi sieradzkiej wspominał o kopcu podworskim w Starcach, którego skromne ślady do dziś są widoczne w terenie. Pojawia się też, niezwyfikowana do dziś źródłowo informacja o tym, iż w 1604

roku wspomniano o istniejących w Starcach śladach zamku-okopu przy drodze do Godynic, co raczej odczytywać należy jako świadectwo istnienia jakiegoś murowanego obiektu o charakterze obronnym.

Szlak rowerowy niebieski Skarby Ziemi Sieradzkiej

Stojanów

Gmina Goszczanów

Wieś w gminie Goszczanów, na Wysoźnie Tureckiej, w odległości 28 kilometrów na północny zachód od Sieradza i 4 kilometrów na południe od Goszczanowa.

Dawna wieś szlachecka wspomniana po raz pierwszy w 1386 roku, gniazdo Korabitów Stojanowskich, w XVI wieku własność Zadąbrowskich, w końcu XVIII-wieczu Paruszewskich, później Żeliśławskich i Ordęgów, a co najmniej od lat 60. XIX wieku - Wylazłowskich. W 1775 roku naliczono tu 8 dymów, w 1827 roku było 14 domów (dymów) i 118 mieszkańców.

Ostatnimi właścicielami majątku w Stojanowie byli bracia Wiesław i Jerzy Wylazłowscy. Młodszy Jerzy, porucznik rezerwy i kawalerzysta, zmobilizowany w 1939 roku brał udział w kampanii wrześniowej, dostał się do niewoli sowieckiej i zginął w Katyniu.

Będąc w Stojanowie warto zobaczyć dawny **zespół dworsko-parkowy**, na który składają się neoklasycystyczny dwór z 2. ćwierci XIX wieku oraz XIX-wieczny park o charakterze krajobrazowym. Tutejszy dwór to murowana, parterowa budowla z mieszkalnym poddaszem, nakryta dachem dwuspadowym. Na osi ganek, naroża budynku ujęte są w kanelowane pilastry. Wnętrze dworu ma układ dwutraktowy. W latach 80. XX wieku, dwór - już jako ruina - przeszedł ponownie w prywatne ręce i został odrestaurowany.

Szlak pieszy czerwony
Szlak Powstańców 1863 r.

Stolec

Gmina Złoczew

Wieś w gminie Złoczew, w Kotlinie Szczercowskiej, w odległości 33 km na południe od Sieradza i 8,5 km na południowy zachód od Złoczewa.

Na terenie wsi odkryto drobne wyroby krzemionkowe, w tym skrobacze wiórowe, noże, piłki i wiertła, będące jak dotąd najcenniejszymi znaleziskami neolitycznymi (3500-2500 lat p.n.e.) na terenie ziemi sieradzkiej.

Sama wieś, gniazdo rodowe Stoleckich h. Wieruszowa, powstała w początkach XV stulecia. W zachowanych dokumentach z tego czasu wspomniano ją jako „Stoholecz Major” i „Stoholecz Minor”. W początkach XVI stulecia właścicielem wsi był Majaczewski z Majaczewic, później wieś była kolejno w rękach Szaniaw-

skich, Olszowskich i Psarskich. W 1863 roku znajdował się tu szpital powstańczy.

Tutejsza, zapewne pierwotna świątynia wspomniana została po raz pierwszy w 1449 roku w aktach kapituły gnieźnieńskiej. Gdy kościół ten chylił się ku upadkowi, miejscowy dziedzic, starosta bolesławiecki Filip Szaniawski ufundował w 1768 roku nową drewnianą świątynię, do której z czasem dobudowano murywaną kaplicę z grobowcem rodzinnym Olszewskich z Niechmirowa.

Obecny neogotycki **kościół parafialny św. Wawrzyńca** stanął w Stolcu w latach 1912-25. Do jego wnętrza niemal w całości przeniesiono wyposażenie z poprzedniej świątyni. Uwagę zwraca późnobarokowy ołtarz główny wykonany w 1779 roku przez snycerza Szymona Jaczkie-

wicza. W ołtarzu bocznym umieszczono wizerunek patrona świątyni i parafii, świętego Wawrzyńca, przykryty metalową, rokokową sukienką. Jest tu również krucyfiks z XVII stulecia.

Unikatem w skali regionu są wmurowane w jedną z bocznych ścian kościoła pozostałości nagrobka Waleriana Olszowskiego (1587-1650), kasztelana spicymierskiego i wnuka Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Synem Waleriana Olszowskiego był prymas Polski Andrzej Olszowski uchodzący za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli swojej epoki. Jego brat Hieronim był wojewodą rawskim i podstolim koronnym.

Nagrobek Waleriana Olszowskiego przedstawia rzeźbioną w piaskowcu figurę zmarłego w zbroi leżącego w półśnie, co według symboliki renesansowej oznaczało oczekiwanie na nowe życie po śmierci. Przy nogach rycerza umieszczono kartusz z herbami Prus II, Jastrzębiec, Ostoja i Topór, a poniżej figury tablicę inskrypcyjną. W bocznej nawie świątyni znajduje się obraz Aleksandra Lessera przedstawiającego bł. Wincentego Kadłubka.

Ozdobą miejscowego cmentarza parafialnego jest wzniesiona w 1833 roku murowana kaplica cmentarna św. Salomei z obrazami św. Salomei i św. Tekli we wnętrzu.

Na zewnętrznej ścianie kaplicy umieszczono płytę nagrobną Salomei z Komorowskich Psarskiej, żony Józefa Psarskiego właściciela majątków w pobliskiej Łubnej i Wielgiem, zmarłej w 1832 roku. Obok kaplicy wznosi się grobowiec rodziny Olszowskich z Niechmirowa, zdobiony elementami łuku triumfalnego, rzeźbą kobiety ze zwojem w ręku, wspartej na złamanej półkolumnie. Oraz herbami Prus i Jastrzębiec. Na zewnątrz łuku umieszczono putta, pod którymi wyryto

inskrypcje pamięci Mateusza i Karola Ki-siel-Kiślańskich, zmarłych w latach 1847 i 1857.

Na cmentarzu można również odnaleźć eklektyczny nagrobek obywatela ziemskiego Konstantego Grabskiego (†1898), właściciela dóbr Gronów i Biała oraz piaskowcową rzeźbioną płytę na grobie Jana

Hegnara de Rozenfeld (†1905).

Również na cmentarzu parafialnym znajduje się **kwatery wojskowa z czasów II wojny światowej**. W mogile zbiorowej spoczywa 18 żołnierzy polskich poległych pod Stolcem w dniu 3 września 1939 r., w bitwie pomiędzy 3. batalionem 15 pułku piechoty „Wilków” z Dębłina, a zmotoryzowanym pułkiem SS „LAH”. Wśród poległych znalazł się major Wojska Polskiego Władysław Dzierzgowski. Tego samego dnia żołnierze Wehrmachtu zamordowali 9 mieszkańców wioski, a samą wieś spalili.

Sulmów

Gmina Goszczanów

Wieś w gminie Goszczanów, na Wyso-czyźnie Tureckiej, w odległości 28 kilome-trów na północny zachód od Sieradza i 2 kilometrów na zachód od Goszczanowa.

Najstarszą wzmiankę o wsi odnajdujemy w 1391 roku w księgach ziemskich sieradzkich. Wówczas podobnie, jak i w 1389 roku wspomniany został bliżej nieznan-y „*Nicolaus de Sulimow | Sulimowo*”, a więc Mikołaj z Sul(i)mowa. Jan Łaski wspo-mniał o wsi „*Szulymowo*” wchodzącej w skład parafii Goszczanów w archidia-konacie kaliskim. Wieś, a w zasadzie dwie wioski „*Szulimowo maior*” (dziś: Sulmów) i „*Szulimowo minor*” (Sulmówek) odno-towały rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 i 1553-76. W 1827 roku Sulmów liczył 19 domów i 170 mieszkańców.

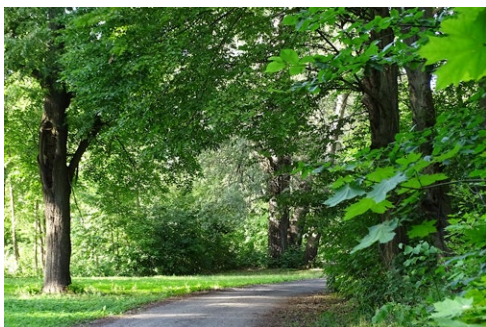
W latach 80. XIX wieku dobra Sulmów składały się z folwarków Sulmów i So-kołów i miały powierzchnię 1211 mórg. W 1885 roku w Sulmowie były 24 domy i 239 mieszkańców.

Tutejszy majątek ziemski w XVIII stuleciu była własnością Jabłkowskich h. Wczele.

W początkach XX stulecia Sulmów prze-szedł w ręce Henryka Glotza, a następnie jego wnuka Jana Unruga. W połowie lat 30. XX wieku Jan Unrug zapisał swój ma-jątek Towarzystwu „Opieka”, które do wy-buchu II wojny światowej organizowało tu kolonie letnie dla dzieci, bezrobotnych rodziców z Łodzi.

Pozostałością dawnego **zespołu dwor-sko-parkowego** jest dziś mocno przetrze-biony park podworski. W czasie II wojny światowej jego dużą część wycięto na po-trzeby budowy baraków dla przyjeżdżają-cej tu na obozy młodzieży z Hitlerjugend.

Stojący tu niegdyś klasycystyczny pałac po II wojnie światowej przeszedł wraz z otoczeniem w ręce państwa. Pozbawio-na zabezpieczenia i nieremontowana bu-

dowla ulegała postępującej degradacji, jej ruiny wysadzono w 1973 roku i rozebrano. Do dziś przetrwała już tylko piętrowa oficyna dworska oraz ślady kolonii mieszkalnej w dawnym zespole dworskim.

W zabytkowym parku nadal można oglądać wiele ciekawych gatunków drzew i krzewów, w tym **pomnikowe okazy drzew** – rośnie tu platan klonolistny o obwodzie 405 cm, lipa srebrzysta (398 cm) oraz grab zwyczajny (395 cm).

Szczawno

Gmina Burzenin

Wieś w gminie Burzenin, nad rzeką Wartą, częściowo w obrębie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki, w odległości 21 kilometrów na południe od Sieradza i 3,5 kilometra na południowy zachód od centrum Burzenina.

Najstarsze ślady osadnictwa na tym terenie pochodzą z okresu kultury łużyckiej. W zachowanych źródłach pisanych Szczawno pojawia się po raz pierwszy w 1375 roku. Jan Łaski wspomina o wsi „Szczawno” przynależnej do parafii Burzenin. Dziesięcinę z łąnów dworskich pobierał pleban w Burzeninie, łąny kmiecie oddawały ją kanonii gnieźnieńskiej.

Wspomniali o wsi rejestry poborowe z lat 1496, 1511-18 i 1553-76 notując „Szczawno” lub „Szczawno” w powiecie i województwie sieradzkim. W 1553 roku było tu opodatkowanych 10, a w 1576 roku – 9 łąnów ziemi. W 1554 roku wieś wraz z Wolą Szczawińską należała do księdza Stanisława Szczawińskiego „sekretarza Jego Królewskiej Mości”, później do Burzeńskich h. Poraj, Pstrokońskich h. Poraj i Kobierzyckich h. Korab.

Szczawińscy, zapewne w XV lub XVI stuleciu uczynili ze Szczawna centrum swoich majątności. We wsi wzniesiono **dwór obronny na kopcu**, jak zapisano w XIX-wiecznych źródłach – „*umyślnie wśród błot wysypanym*”. O istnieniu dworu wspomnieli w 1. połowie XIX stulecia Alfred Pstrokoński, przytaczając niepotwierdzoną jednak do dziś wzmiankę z 1640 roku. Dwór ten istniał na pewno jeszcze w 1756 roku, kiedy w inwentarzu dóbr wspomniano o „*dworze starym z trzema sklepami*”, zapewne murowanym lub drewnianym na podmurówce.

W 1775 roku Szczawno będące własnością szlachecką liczyło 20 dymów, a jego właścicielami byli Pstrokońscy. W 1827 roku odnotowano tu 12 domów (dymów)

i 132 mieszkańców. Pierwszy w niepodległej Polsce spis powszechny przeprowadzony w 1921 roku wykazał w Szczawnie 61 domów i 400 mieszkańców, wszystkich Polaków i katolików.

Najtragiczniejszym dniem w dziejach Szczawna okazał się 4 września 1939 roku, kiedy to z inspiracji niemieckich osadników z pobliskiego Marianowa i Wolnicy Grabowskiej, najeźdźcy niemieccy rozstrzelali 22 mieszkańców wioski. W centrum Szczawna stoi **pomnik** upamiętniający ofiary tej zbrodni, wzniesiony w 1974 roku, a gruntownie odnowiony w 2019 roku.

W Szczawnie, podobnie jak w pobliskim **WASZKOWSKIM** (2,5 km na poł-

dniowy zachód od Szczawna, przy drodze do Jarocic) odnaleźć można zabytkowe kapliczki przydrożne wpisane do gminnej ewidencji zabytków.

Z kolei w pobliskiej **WOLNICY GRABOWSKIEJ** (3,5 km na zachód od Szczawna) zachowały się pozostałości dawnego **cmentarza ewangelickiego**. Można je odnaleźć na niewielkim, zalesionym wznieśieniu, obok wyrobiska piasku, przy skrzyżowaniu dwóch bitych dróg. Zachowało się tu kilkanaście kamiennych fragmentów z nagrobków i przewrócona dłuższa belka drewnianego krzyża, zapewne stojącego dawniej w centrum cmentarza.

Wież, a właściwie kolonia Wolnica Grabowska była w XX-leciu międzywojennym jednym z największych skupisk ludności niemieckiej na terenie ówczesnego powiatu sieradzkiego. Według danych spisu powszechnego przeprowadzonego w 1921 roku było tu łącznie 265 mieszkańców, z których 195 wskazało w spisie narodowość niemiecką, a 226 wyznanie ewangelickie. Stała tu niemiecka szkoła i znana ze zdjęć archiwalnych kaplica ewangelicka.

Dużymi skupiskami ludności niemieckiej była również: **SZCZAWIŃSKA WOLA**, gdzie mieszkali wówczas wyłącznie Niemcy - ewangelicy (w liczbie 30 osób), **MARIANÓW** (5,5 km od Szczawna) liczący wówczas 216 mieszkańców, z których większość (133 osoby) stanowili Niemcy wyznania luterńskiego oraz **RĘSZEW** (5,5 km od Szczawna) - 165 mieszkańców, w tym 95 ewangelików, którzy w spisie zgodnie podali narodowość niemiecką. W Marianowie przetrwał stary budynek szkolny (obecnie świetlica wiejska), w Ręszewie **relikty cmentarza ewangelickiego**.

Tubądzin

Gmina Wróblew

Wież w gminie Wróblew, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 17 kilometrów na północny zachód od centrum Sieradza i 8 kilometrów od wsi Wróblew.

Według legendy Tubądzin został założony już w XIII stuleciu przez rycerza Tubąda. Pierwsze pisemne wzmianki historyczne o wsi pochodzą jednak dopiero z końca XIV stulecia, kiedy w księgach sieradzkich, w 1392 roku wspomniany został Semko „*plebanus de Thubandzino*”, a w latach 1394 i 1398 miejscowi kmiecie Wanch, Filip i Paweł.

W początkach XVI wieku Jan Łaski odnotował Tubądzin jako wieś i siedzibę parafii w dekanacie warszawskim i archidiaconacie uniejowskim. Wieś należała wówczas do Rudnickich Lis, Radońskich h. Ogończyk, potem – Iwańskich, Wężyków, Zbijewskich, od 1850 roku Nieniewskich, a od 1866 roku do Henryka Hirsza vel Tykocinera.

W 1891 roku majątek tubądziniński nabył na licytacji Kazimierz Walewski h. Colonna z Inczewa dla swego syna Kazimierza Stanisława Walewskiego, który był jego ostatnim właścicielem przed wybuchem II wojny światowej.

Ozdobą Tubądzina jest murowany **dwór szlachecki** wzniesiony w 1796 roku przez kasztelana sieradzkiego Macieja Zbijewskiego h. Rola. Klasycystyczną, piętrową budowlę na planie prostokąta nakry-

to czterospadowym dachem łamanym z okapem wspartym na kroksztynach.

W 1891 roku tubądzńska rezydencja weszła w posiadanie **rodziny Walewskich**, stając się własnością Kazimierza Walewskiego, miłośnika nauk geograficznych i historii. Walewski urządził tu archiwum rodowe, na które złożyły się 132 portrety, wielki zbiór dokumentów oraz szereg rozmaitych pamiątek po członkach tego rodu. Częścią kolekcji stała się bogato wyposażona biblioteka, starodruki z XVI–XVIII wieku oraz zbiory znalezisk archeologicznych.

Po zajęciu Polski przez Niemców należące do Walewskich majątki w Tubądzinie i sąsiednim Inczewie znalazły się pod zarządem niemieckim. Wprawdzie Kazimierzowi Walewskiemu zezwolono na pozostanie we dworze, jednak zmarł on wkrótce - w marcu 1940 roku, a część zbiorów przepadła. Dużą część zbiorów jednak uratowano dzięki Rudolfowi Weinertowi, przedwojennemu kustoszowi Muzeum Ziemi Sieradzkiej, który był Austriakiem i podpisał Volkslistę.

Po wojnie zbiory Walewskiego podzielono między Archiwum Państwowe w Łodzi i Muzeum w Sieradzu. Wówczas dwór został niemal kompletnie zniszczony – mieszkali tu pracownicy miejscowego PGR. Remont siedziby Walewskich trwał 13 lat. Po jego zakończeniu, w 1984 roku otwarto tu Muzeum Wnętrz Dworskich, obecnie noszące nazwę **Muzeum Walewskich w Tubądzinie**.

Tubądzkie muzeum prezentuje zażytkowe wnętrza dworu, w tym salon, bawialnię, bibliotekę, jadalnię z oryginalnymi, stylowymi meblami z XVII, XVIII

i początków XIX stulecia oraz przedmiotami rzemiosła artystycznego. Na szczególną uwagę zasługuje bogata kolekcja portretów sarmackich, w tym ponad sto obrazów olejnych reprezentujących wizerunki członków rodziny Walewskich, ponadto zabytki ze szkła i porcelany, rodowe srebra i staro-

**Dowiedz się
wiecej:**

druki. W zabytkowych wnętrzach odbywają się koncerty muzyki poważnej.

Dwór otoczony jest zabytkowym parkiem o powierzchni 3 hektarów, z licznymi pomnikami przyrody. Muzeum Walewskich w Tubądzinie stanowi oddział Muzeum Okręgowego w Sieradzu.

W pobliżu dworu, w południowej części parku stoi dawna oficyna dworska, pierwotnie z 1860 roku, odbudowana od podstaw i przeznaczona na zaplecze administracyjne muzeum.

W założonym na przełomie XVIII i XIX stulecia **parku podworskim**, dziś o powierzchni 3,5 hektara rośnie pomnikowa lipa drobnolistna (375 cm w pierśnicy)

i olsza czarna (297 cm), a także wiekowe okazy takich drzew jak: modrzew europejski, wiąz szypułkowy, jesion wyniosły czy białodrzew. Dziedziniec dworski zdobią klomby i wystawiane w donicach

rośliny egzotyczne. Status pomnika przyrody ma również **aleja ponad 60 lip drobnolistnych** rosnąca przy drodze łączącej Tubądzin z Inczewem.

Na terenie wsi, na północ od zespołu dworsko-parkowego stoi murowany **kościół św. Wawrzyńca** wzniesiony w 1900 roku w miejscu poprzedniej drewnianej świątyni z 1726 roku. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej z XVII wieku. Zwraca uwagę barokowa chrzcielnica z 1709 roku, ponadto obrazy i rzeźby z XVIII i XIX stulecia oraz organy zbudowane w 1867 roku przez Johanna Spiegela. W dzwonnicy kościelnej, wiekiem równej kościołowi, wisi dzwon z 1628 roku zdobiony herbem „Lis” i łacińską inskrypcją o treści „Chwała samemu Bogu. Szlachetny Pan Chryzostom Liskowski z Rudnika, dziedzic w Tubądzinie ufundo-

wieku, a w pobliżu murowana plebania wzniesiona w końcu XIX stulecia.

Przy kościele, wśród licznych ustawionych tu głazów są kamienie przeniesione z pobliskiego Bartochowa, gdzie na wyspie zwanej „Radością” kazała ustawić je Konstancja Biernacka, autorka pierwszej polskiej encyklopedii dla dzieci wydanej w 1829 roku.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym** warto zwrócić uwagę na grobowce rodzinne właścicieli Tubądzina Walewskich h. Colonna oraz Otockich i Psarskich, właścicieli Dziebądowa, a także grób Bronisława Żewuskiego, weterana powstania styczniowego 1863 roku, zmarłego w 1924 roku.

**Dowiedz się
więcej:**

- Szlak pieszy zielony
- Szlak im. Władysława S. Reymonta
- Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej

Tumidaj

Gmina Brzeźnio

Wieś w gminie Brzeźnio na Wysoczyźnie Łłczewskiej, w odległłści 10 kilometrłw na połłdniowy zachłd łd Sieradza, przy drodze wojewłdzkiej nr 482 z Sieradza łł Łłczewa.

Tumidaj to dawna **osada karczenna** należąca niegdyś do dóbr Dębołęka. W 1827 roku miała 4 domy i 19 mieszkańców, w końcu XIX stulecia – 25 mieszkańców.

W 1832 roku w inwentarzu dóbr Dębołęka szczegółowo opisano „*Tumiday na piaskach nad traktem Złoczowskim*”. Stała tu „...karczma stara z drzewa kostkowego, w której iedna część ściany spruchnia-

ła, maięca dach słomiany, komin lepiony nadmurowany, izbę o dwóch oknach, izdebkę o iednym oknie, komorę, drzwi pięcioro na biegunach. Obok karczmy stodołka z oborką razem pod snopkami maięce wrota i drzwi na biegunach. Studnia przed karczmą ocembrowana z słupem, krzyżem i drągiem. Na drugiey stronie drogi staynia wiezdną z drzewa kostkowego maięca dach słomiany dość zły z dwiema szorami dranic u dołu, wrot dwoie, drzwiczki z boku na biegunach i żłób ieden”.

Wzniesiona w końcu XVIII stulecia stara drewniana karczma stoi tu do dziś. Według legendy spotykać się miał w niej z polską szlachcianką Marią Walewską sam cesarz Napoleon Bonaparte. Przed budynkiem odtworzono poręczę do wiązania koni.

W pobliżu karczmy, w czasach PRL wzniesiono okazały przydrożny zajazd z kilkudziesięcioma miejscami noclego-

wymi i restauracją.

Na południe od Tumidaja, przy drodze wojewódzkiej nr 482 wiodącej do Złoczewa leży wieś **Próba** (1,5 kilometra). Na wschód od wsi w dolinie rzeki **Żegliny**, na polach trzech wsi (Próba, Ruszków i Stefanów Ruszkowski) utworzono **sztuczny zbiornik „Próba”** mający długość około 1,7 kilometra, powierzchnię 21,4 hektara i średnią głębokość 1,5 metra. Zapora piętrząca zbiornik ma długość 370 metrów i wysokość 5 me-

trów, a maksymalna pojemność zbiornika wynosi 377 tysięcy m³. Budowę zbiornika ukończono w 2000 roku.

Sieradzcy archeolodzy podczas prowadzonych tu przed budową badań ratowniczych, odkryli pozostałości osady otwartej kultury łużyckiej (VII–VI w. p.n.e.; okres halszacki) oraz ślady osadnictwa z VIII–II w. p.n.e. i okresu wpływów rzymskich (I–II w. n.e.).

Dowiedz się więcej:

- Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworców Ziemi Sieradzkiej
- Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Tyczyn

Gmina Burzenin

Wieś w północnej części gminy Burzenin, w Kotlinie Szczercowskiej, nad rzeką Wartą, na terenie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki, w odległości 14 kilometrów na południowy wschód od Sieradza.

Zachowane źródła pisane wspominają Tyczyn po raz pierwszy w 1349 roku, kiedy to Kazimierz Wielki oddał wieś Pomianowi w celu lokowania jej na prawie średzkim, sprzedając mu sołectwo z określeniem uposażenia oraz ciężarów osadników. Z kolei w 1392 roku w księgach grodzkich sieradzkich wspomniany został Mikołaj z Tyczyna („*Nicolaus de Thiczina*”). Przez Tyczyn biegł z pewnością jeden z wariantów dawnego szlaku handlowego z Moraw na Kujawy. W 1574 roku odnotowano tu most na Warcie, przy którym pobierano cło mostowe.

W pobliżu brzegu Warty zachowały się relikty średniowiecznego **grodziska stożkowatego** datowanego na koniec XIII - początek XIV wieku, niegdyś w formie kopca o średnicy około 20 metrów, w znacznym stopniu zniszczonego w czasie II wojny światowej.

Prowadzone tu badania wykopaliskowe pod kierunkiem Janiny Kamińskiej odsłoniły resztki zlokalizowanej na kopcu, spalonej budowli drewnianej, pełniącej przede wszystkim funkcje militarne i być może związanej z obroną przeprawy przez

pobliską rzekę Wartę. Odkryto tu znaczną liczbę zabytków metalowych, w tym liczne fragmenty dawnego uzbrojenia. Szczególną uwagę archeologów zwróciły belty kusz odnalezione w nasypie kopca i w jego najbliższej okolicy, co świadczy o tym, że o obiekt ten na pewno toczyła się walka.

Fundację tutejszego grodu przypisuje się władcy, a jego spalenie łączone jest z niepokojami w czasach Wacława II podczas walk (wówczas księcia) Władysława Łokietka toczonych o koronę polską na przełomie XIII i XIV stulecia.

W odległych czasach w dolinie Warty istniał **Kanał Tyczyński**, wspominany w dokumentach dotyczących przeszłości Sieradza. Kanał o długości 12 wiorst powstać miał już w czasach Kazimierza Wielkiego. Na swej trasie wykorzystywał liczne stawy i rozlewiska, w końcowym biegu koryto rzeki Żegliny. Stać przy nim miało pięć młynów - dwa królewskie, dominikański, wójtowski i miejski, a także folusz i blech (bielnik) dla sukienników.

O losie kanału przesądziła zapewne wielka powódź w końcu XVIII stulecia, która zasadniczo zmieniła stosunki wodne pod Sieradzem. Pozostałością po nim jest prawdopodobnie niewielki ciek wodny Kobylanka, biorący początek z tyczyńskich mokradeł i uchodzący do Żegliny, a także stare stawy rybne w Chojnem, zaznaczone już na najstarszych znanych mapach.

W pobliskiej **LIGOCIE** (3 km na południe od Tyczyna) warto zwrócić uwagę na XIX-wieczną **murowaną kapliczkę św. Jana** stojącą na wysepce, pośrodku drogi do Burzenina, a także rzadko spotykaną „karawakę” - krzyż o 2 poprzeczkach chroniący od morowego powietrza, postawiony najprawdopodobniej w miejscu dawnego cmentarza cholerycznego.

Dowiedz się więcej:

Uników

Gmina Złoczew

Wieś w gminie Złoczew, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 27 kilometrów na południowy zachód od Sieradza i 4 kilometry od centrum Złoczewa.

Najstarsza pisemna wzmianka o Unikowie pochodzi z 1386 roku. Do XVI stulecia wieś była własnością Unikowskich, w połowie tego wieku przeszła w posiadanie kapituły gnieźnieńskiej. Tutejsza parafia istniała z pewnością już w XIV wieku, a istniejąca tu świątynia była znana w całej okolicy ze względu na znajdujący się w niej rzekomo cudowny obraz św. Stanisława, do którego w połowie lat 30. XV wieku pielgrzymował Jan Długosz, ówczesny proboszcz w niedalekim Kłobucku.

W początkach XVI stulecia kmiecie z Unikowa oddawali plebanowi w ramach dziesięciny po **fertonie** z łąnu, a na kolędę po groszu. W 1576 roku gospodarowano tu na 7 łąnach, odnotowano również 2 zagrodników. W 1775 roku parafialny Uników liczył aż 63 dymy, pół wieku później było tu 68 domów (dymów) i 619 mieszkańców. Właścicielami wsi w końcu XVIII stulecia byli Psarscy.

W 1622 roku pierwszą drewnianą świątynię gruntownie odrestaurowano. W 1870 roku, w czasach proboszcza Marcina Rosińskiego kościół ten rozebrano „ze starości” i zastąpiono murowaną świątynią.

Obecny, murowany neogotycki **kościół parafialny św. Stanisława** został wzniesiony w latach 1873-75. Świątynię rozbudowano w 1907 roku i w latach 1922-27. Niestety w 1929 roku kościół spłonął wraz z ruchomym wyposażeniem. W czasie odbudowy wspomniany wyżej cudowny obraz św. Stanisława, który ocalał z pożaru.

Obecny, murowany neogotycki **kościół parafialny św. Stanisława** został wzniesiony w latach 1873-75. Świątynię rozbudowano w 1907 roku i w latach 1922-27. Niestety w 1929 roku kościół spłonął wraz z ruchomym wyposażeniem. W czasie odbudowy wspomniany wyżej cudowny obraz św. Stanisława, który ocalał z pożaru.

Dowiedz się więcej:

ru wywieziono do Częstochowy, skąd już nigdy nie powrócił.

We wnętrzu obecnego kościoła na szczególną uwagę zasługują rzeźby: barokowa św. Walentego z XVIII stulecia i rokokowa św. Jana Nepomucena, a także krucyfiks z XVIII wieku. Z poprzedniej drewnianej świątyni zachowano belkę oddzielającą prezbiterium od nawy, z wyrytą datą „1620”. W bocznych barokowych ołtarzach znajdują się obrazy z XVIII wieku. Jest tu również barokowa ambona i tabernakulum, rokokowa chrzcielnica, stare organy i szafa-komoda stojąca w zakrystii. Cennym obiektem jest rzeźbiona, XVII-wieczna ława kolatorska zdobiona herbem Jelita. W przedsionku świątyni znajdują się marmurowe tablice epitafijne Marcina Rosińskiego (1829–98), Klotyldy z Taczanowskich Tarnowskiej (1846–76) i Kamilli z Węgierskich Tarnowskiej (1823–95).

Obok kościoła stoi **murowana dzwonnica**,

w której wiszą 3 dzwony. Dwa boczne pochodzą z 2 połowy XV wieku, środkowy z 1531 roku. W sąsiedztwie świątyni wznosi się murowana **plebania** z 1872 roku.

Ustków

Gmina Warta

Wieś w gminie Warta, w obrębie Włoszycy Tureckiej, w odległości 23 km na północ od centrum Sieradza i 7 km na północ od centrum Warty.

W zachowanych do dziś średniowiecznych dokumentach Ustków pojawia się po raz pierwszy w 1386 roku, kiedy to w księgach ziemskich sieradzkich wspomniany został „Symon de Wstkowo” - Szymon z Ustkowa. W początkach XVI wieku Jan Łaski odnotował „Usthkowo” jako wieś w parafii Jeziorsko, dekanacie warszawskim i archidiaconacie uniejowskim. O wsi, już pod zbliżoną do dzisiejszej nazwą („Ustkow” bądź „Usthkow”), wspomnieli również rejestry poborowe z końca XV i z XVI stulecia.

W XVII i XVIII stuleciu tutejsze dobra były własnością Pstrokońskich h. Budzisz. W 1775 roku wieś liczyła 12 dymów, a 50 lat później 12 domów (dymów) i 113 mieszkańców. W 1809 roku wspomniany został Rafał Pstrokoński, właściciel wsi Ustków i Feliks Pstrokoński, dziedzic wsi Wola Zadąbrowska, a w 1813 roku Ignacy Pstrokoński z Ustkowa.

W 1885 roku miejscowe dobra obejmowały folwarki Ustków i Wola Zadąbrowska

o łącznej powierzchni 1548 mórg. Od 1894 roku właścicielem Ustkowa był Kazimierz Tymowski, później majątek przeszedł w ręce Kamockich. Ostatnim właścicielem przed 1939 rokiem był Zdzisław Kamocki.

W Ustkowie stoi klasycystyczny dwór wzniesiony na przełomie XVIII i XIX stulecia. Murowana budowla na wysokim podpiwniczeniu posiada mieszkalne poddasze i jest nakryta dachem czterospadowym. W elewacji frontowej zwraca uwagę okazały czterokolumnowy portyk zwieńczony trójkątnym przyczółkiem, a od strony ogrodu balkon z kutą balustradą. Istniejący tu niegdyś klasycystyczny spichlerz z połowy XIX stulecia rozpadł się ze starości w latach 80. XX wieku. W przetrzebionym parku zachowały się pomnikowe okazy drzew: wiąz szypułkowy o obwodzie 440 cm oraz dwa dęby szypułkowe (350 cm), a także stare lipy i jesiony.

W dniu 19 lipca 1863 roku w tutejszym dworze odbył się, wyznaczony przez władze powstańcze, sąd nad Władysławem Cieleckim, ówczesnym dziedzicem Rossoszycy, który samowolnie zarządził egzekucję swego leśniczego. Sąd zdecydował o pozbawieniu Cieleckiego „czci obywatelskiej z zabronieniem wstąpienia do szeregów wojsk narodowych”.

W pobliskich **POPREŻNIKACH** (gmina Goszczanów), wsi wzmiankowanej po raz pierwszy w 1386 roku w księgach ziemskich sieradzkich jako „Poprasniki” i „Poprasnik”, znajduje się dawny **zespół dworsko-parkowy**. Na zespół ten składa się zrujnowany dwór wzniesiony w początkach XX stulecia oraz park krajobra-

zowy z przełomu XIX i XX wieku. Miejscowy majątek był niegdyś własnością Łempickich, a w początkach XX wieku wieku uwłaszczonych włościan i St. Trepi.

W dniu 23 sierpnia 1863 roku oddział kawalerii powstańczej pod dowództwem Bąkowskiego, spieszący na koncentrację do Sędziejowic został wytropiony przez żołnierzy wojsk carskich (w tym kozaków) w liczbie około 500, dowodzonych przez podpułkownika Bołdyriewa. W bitwie powstańcy stracili 20 ludzi, w tym prawdopodobnie 12 zabitych. Wśród poległych znalazł się ekonom Andrzej Więckowski, Albin Cymerman, Zygmunt Trąbczyski i inni.

Część poległych pochowano w zbiorowej mogile powstańczej na cmentarzu parafialnym w Warcie, resztę przy drodze w Popreżnikach, gdzie stoi metalowy krzyż poświęcony ich pamięci wzniesiony w 1967 roku przez miejscowego sołtysa Adama Stefaniaka.

W północno-wschodniej części wsi przy drodze gruntowej prowadzącej do jednego z gospodarstw stoi uszkodzony drewniany wiatrak-koźlak wzniesiony tu w początkach XX stulecia, wpisany do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Szlak rowerowy niebieski

Skarby Ziemi Sieradzkiej

Rzeka Warta

Źródła Warty znajdują się na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej w Kromolowie, dawniej mieście, obecnie będącym częścią Zawiercia w województwie śląskim, a ujście do Odry, w Parku Narodowym Ujście Warty, w rejonie Kostrzyna.

Rzeka płynie początkowo wzdłuż krawędzi Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, następnie przez Niekę Włoszczowską, Wyżyną Wieluńską z Działoszyńskim Przełomem Warty i Załęczańskim Łukiem Warty oraz Kotlinę Szczercowską, skąd w rejonie ujścia Widawki trafia do wyraźnego, wąskiego obniżenia, jakim jest Kotlina Sieradzka. W tym miejscu dolina Warty wcina się na głębokość 30–45 metrów w przyległe

obszary wysoczyznowe, a szerokość tej doliny sięga tu nawet 6 kilometrów.

Nad Wartą leży szereg miejscowości znanych już w średniowieczu, w tym stolica powiatu Sieradz, miasto Warta, a także Burzenin, Witów, Tyczyn, Chojne, Mniichów czy Glinno.

To właśnie w obrębie Kotliny Sieradzkiej, pomiędzy Wartą, Glinnem, Skęczniewem i Siedlątkowem, w latach 1975-86 utworzono sztuczny Zbiornik Jeziorsko o powierzchni ponad 42 km². Jego południową część, stanowiącą wyjątkowo cenną ostoję ptaków wodno-błotnych (w tym licznie występujących gatunków ptaków rzadkich i chronionych), objęto rezerwatem faunistycznym „Jeziorsko” o powierzchni 1967,6 ha.

Warta to również niezwykle popularne miejsce spływów kajakowych. Sprzyja temu Szlak wodny Rzeki Warty o długości ponad 400 km, znakowany od okolic Częstochowy, aż po ujście Warty do Odry. Je-

den z jego fragmentów, na odcinku od południowej granicy powiatu wiodzie przez Burzenin, Sieradz i Wartę, a dalej przez południową część Zbiornika Jeziorsko z rezerwatem ornitologicznym oraz Glinem, Jeziorskiem i Ostrowem Warckim, gdzie powstał nowoczesny port jachtowy.

Zamiar skorzystania ze szlaku wodnego na terenie rezerwatu „Jeziorsko” (zarówno indywidualnie jak i w zorganizowanych grupach), ze względu na liczne stanowiska lęgowe ptaków, należy zgłosić wcześniej i uzyskać odpowiednie zezwolenie w Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Łodzi. Organizatorami spływów kajakowych rzeką Wartą zajmują się liczne firmy.

Dowiedz się więcej:

Warta

Gmina Warta

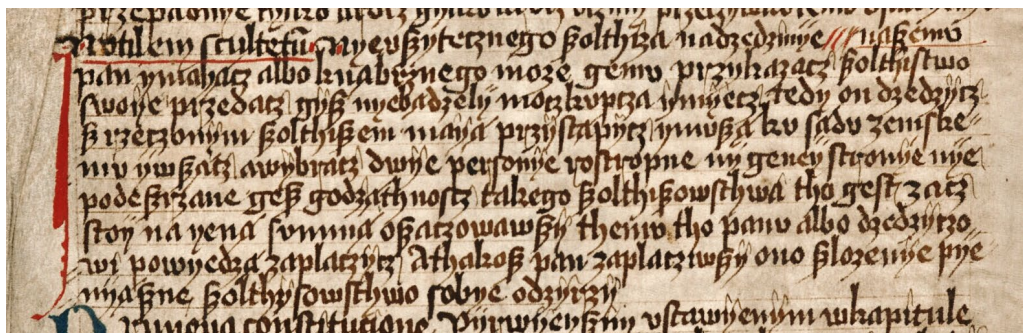
Miasto i siedziba gminy miejsko-wiejskiej nad rzeką Wartą, w odległości 16 kilometrów na północny zachód od centrum Sieradza, u zbiegu dróg – krajowej nr 83 z Sieradza do Turku i wojewódzkiej nr 710 wiodącej z Łodzi do Błaszek.

Początki Warty jako osady rolniczej sięgają co najmniej XII stulecia. Korzystna lokalizacja w pobliżu szlaków handlowych oraz równie sprzyjające warunki klimatyczno-glebowe przyczyniły się do wczesnej lokacji miasta. Już w 1255 roku książę sieradzki Kazimierz Konradowicz nadał osadzie prawa miejskie. W 1331 roku miasteczko została doszczętnie zniszczona podczas najazdu krzyżackiego. W dniu 28 października 1423 roku król Władysław Jagiełło wydał tu tzw. **statut warcki**.

czynnie wspierała królów Polski w obronie granic i podczas walk przed najeźdźcami. Czyniła to poprzez wpłaty wysokich kwot, a także wystawiając uzbrojonych żołnierzy na kolejne wojny. Na przykład do walk z Krzyżakami wysłała 25 zbrojnych, co stawiało ją na poziomie dużych miast polskich.

Niestety w tamtych czasach większość zabudowy była drewniana, często dochodziło do pożarów. Miasto radziło sobie nieźle z tego rodzaju klęskami, rozwinięta była pomoc wzajemna, a kolejni władcy

Okres świetności Warty jako miasta królewskiego w powiecie i województwie sieradzkim przypadł na XV i XVI wiek oraz pierwszą połowę XVII wieku. Znaczący wpływ na rozwój Warty miała dokonana w 1467 roku fundacja klasztoru bernardynów, w mieście rozwijało się rzemiosło, głównie tkactwo, krawiectwo, kuśnierstwo, sukiennictwo, garbarstwo, kowalstwo, złotnictwo, młynarstwo i produkcja ceramiki. To wówczas Warta nie tylko wyposażała swe świątynie w wyjątkowe dzieła sztuki sakralnej, ale również

Polski okazywali łaskę i zwalniali mieszczan z podatków.

Swą wysoką pozycję Warta zaczęła tracić od czasów potopu szwedzkiego, późniejszych wojen i niepokojów, a także ogólnego upadku gospodarczego kraju i dodatkowych lokalnych problemów. Z gospodarczego upadku miasto podniosło się dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. W końcu XVIII stulecia na krótko znalazła się w zaborze pruskim, by po Kongresie Wiedeńskim znaleźć się ostatecznie w granicach Królestwa Polskiego.

W 1815 roku sformowano tu 3 Pułk Strzelców Konnych, który wziął udział w Powstaniu Listopadowym, a następnie został reaktywowany w II Rzeczypospolitej w Wołkowysku.

Wydarzenia I wojny światowej, zwłaszcza walk późną jesienią 1914 roku przyniosły miastu zniszczenia i powszechną biedę. Mimo to już w 1915 roku powstał w Warcie oddział Polskiej Organizacji Wojskowej, który aż do 1918 roku prowadził tajne szkolenia wojskowe młodych ochotników. Wielu członków POW, już jako żołnierze 29 Pułku Strzelców Konnych i innych formacji walczyli w wojnie polsko-bolszewickiej o wschodnie granice Rzeczypospolitej i w Bitwie Warszawskiej.

W okresie międzywojennym w mieście kwitło życie kulturalne i działało wiele stowarzyszeń. Spokój przerwał atak wojsk faszystowskich na Polskę we wrześniu 1939 roku. Warta została mocno zniszczona, a cały region włączono wkrótce, jako Kraj Warty w granice Trzeciej Rzeszy.

Nastąpiły mroczne dni terroru i prześladowań, aresztowań i zsyłek do obozów oraz eksterminacji licznej mniejszości

żydowskiej mieszkającej w Warcie co najmniej od początku XVI stulecia. W 1939 roku podpalono synagogę, w 1940 roku władze niemieckie utworzyły getto dla ludności żydowskiej (stanowiącej w 1921 roku 49% mieszkańców). Getto zlikwidowano w sierpniu 1942 roku, synagogę rozebrano, a ogromna większość miejscowych Żydów zginęła w obozach koncentracyjnych. Wojska radzieckie wkroczyły do Warty w dniu 20 stycznia 1945 roku.

W pobliżu południowo-zachodniego narożnika warszawskiego rynku stoi **kościół parafialny św. Mikołaja**, wzniesiony ok. 1340 roku w miejscu starszej drewnianej świątyni, która spłonęła w 1331 roku podczas najazdu krzyżackiego.

Ta piękna, murowana i w zrębie gotycka świątynia ma formę pseudobazyliki o trzech nawach z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, posiada oszkarpowane ściany i nieotynkowane ceglane elewacje. Korpus o czterech przęsłach przechodzi w węższe dwuprzęsłowe prezbiterium. Nawy boczne otwarte zostały do nawy głównej arkadowymi otworami opartymi na czworosłennych filarach. Od strony północnej do korpusu przylega czworoboczna wieża (podwyższona w początkach XX wieku), a do prezbiterium zakrystia. Elewacje kościoła nie posiadają bogatego detalu, na uwagę zasługują jednak ciekawe gotyckie portale z formowa-

nej cegły oraz blendy w partii prezbiterium i w szczycie elewacji zachodniej.

Po XVII-wiecznej przebudowie wymuszonej przez pożar, wnętrza świątyni zyskały charakter barokowy. Uwagę zwracają sklepienia kolebkowe z lunetami i kolebkowo-krzyżowe w nawach bocznych. Najcenniejszym elementem wyposażenia kościoła jest pochodzący z początku XVI wieku tryptyk powstały w jednym z warsztatów wielkopolskich. Składa się z centralnego obrazu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, skrzydeł z sześcioma malowanymi obustronnie kwaterami (cykle „Radości Marii”, „Męka Chrystusa”) oraz trzyczęściowej predelli (Matka Boska w otoczeniu świętych). Dzieło to, znajdujące się dawniej w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, po wieloletnich staraniach i gruntownej konserwacji w latach 1993-98 powróciło do Warty i jest dziś ponownie ozdobą miejscowego kościoła parafialnego.

Najcenniejszym zabytkiem Warty jest bez wątpienia tutejszy **zespół kościelno-klasztorny oo. Bernardynów**. Jego początki sięgają XV stulecia - w 1457 roku zamożni mieszcianie warccy Świętosław i Anna Darmopychowie oraz Dorota Kurska i Dorota Zarębina, ofiarowali ziemię pod budowę kościoła i klasztoru oo. Bernardynów. Rok później kanonik kruszwicki ks. Gerard z Brudzewa, wznosił tu drewniany kościół i klasztor sprowadzając do Warty oo. Bernardynów. Kilka lat później, po dwukrotnych pożarach, za sprawą gwardiana Pawła Dobronia z Warty

położono fundamenty pod budowę nowego, murowanego kościoła gotyckiego oraz budynku klasztornego. W 1498 roku król Jan Olbracht potwierdził zapisy i nadania ziemi dla klasztoru bernardynów.

W początkach XVI stulecia wnętrze gotyckiej świątyni ozdobiono późnogotyckimi freskami autorstwa br. Franciszka z Sieradza – do dziś przetrwały jej fragmenty w prezbiterium i krużganku klasztornym. Klasztor obwałowano, a przez nowo powstałą fosę przerzucono most. W latach 1610–1612 świątynię powiększono dobudowując renesansową kaplicę

św. Anny. Jej fundatorem był Wojciech Kobierzycki z Lipic.

Z czasem kościół stracił swój gotycki charakter, pojawiły się tu renesansowe okna i portale, a we wnętrzach ołtarze. Decydujące piętno na budowlu wycisnęło jednak XVII stulecie, gdy powstały tu nowe, barokowe ołtarze, organy, ambona, stalle i konfesjonały. W kościele znalazły swe miejsce m.in. obrazy „Sąd Boży” „Wizja św. Antoniego” i „Wizja św. Stanisława” ze szkoły Tomasza Dolabellego. W latach 60. XVII wieku wzniesiono drugą wieżę oraz kruchtę. Z kolei w latach 1696–1708 przeprowadzono gruntowny remont kościoła, wzmocniono fundamenty, wówczas też przebudowano sklepienie z gotyckiego na barokowe, podwyższając je w nawie o siedem łokci. Ołtarz główny zmieniono z gotyckiego na barokowy. Pracami kierował architekt włoski Antonio Wini. Na przyklasztornym cmentarzu wzniesiono kaplicę św. Barbary z fundacji skarbnika wieluńskiego Jana Wolskiego.

W tej postaci bryła świątyni przetrwała do dziś. W latach 1756–62 zarówno kościół, jak i kaplica św. Anny zyskały nową dekorację ścienną autorstwa braci zakonnych Walentego Żebrowskiego, Cypriana Kayzera i Błażeja Kopańskiego.

Przez wieki w warckim klasztorze istniało sanktuarium maryjne - przedmiotem kultu był tu tryptyk Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, pędzla o. Franciszka z Sieradza. Z czasem kult ten osłabł. Dziś zachowana środkowa część tryptyku

znajduje się w katedrze wrocławskiej.

Do dziś niegasnącym zainteresowaniem cieszy się natomiast kult Sługi Bożego **Rafała z Proszowic** (1453-1534). Ten długoletni prowincjał zakonu bernardynów zmarł właśnie w Warcie, w trakcie wizytacji klasztorów w Wielkopolsce. W 1640 roku arcybiskup gnieźnieński Jan Lipski dokonał podniesienia jego relikwii, wystawił również dokument, zezwalający na msze przy poświęconym mu ołtarzu, ufundowanym przez Dorotę Opalińską. Proces beatyfikacji Rafała z Proszowic rozpoczęty w 1631 roku do dziś jednak nie został dokończony. Podobnym kultem cieszył się jeszcze inny bernardyn, Melchizedech z Warty (†1480), jeden z towarzyszy podróży św. Jana Kapistrana.

Warcki klasztor oo. Bernardynów odgrywał ważną rolę w prowincji zakonnej. Odbýwały się tu kapituły, tu też mieściło się studium zakonne filozofii, teologii i retoryki. Miała też Warta jedną z lepszych obsad kaznodziejskich, co zaowocowało zwłaszcza w okresie Reformacji. Działała tu również szkoła oraz seminarium na-

uczycielskie. Wraz z upadkiem powstania styczniowego ograniczono do minimum działalność konwentu. Na mocy carskiego dekretu kasacyjnego, klasztor stał się konwentem etatowym - zwożono tu zakonników z innych likwidowanych placówek. Ostatecznej kasaty klasztoru dokonano w 1898 roku, kościół oddano księżom diecezjalnym, a w 1908 roku w budynku klasztornym urządzono szpital psychiatryczny.

Do Warty ojcowie bernardyni powrócili w 1929 roku. Zwrócono im świątynię oraz część budynku klasztornego i ogrodu. W 1937 roku odnowiono polichromię

w prezbiterium świątyni. Podczas okupacji hitlerowskiej hitlerowcy umieścili na terenie klasztoru niemieckich kolonistów, później byli tu więzieni Żydzi z Warty i okolic, był tu magazyn zboża. Zakonnicy wrócili do Warty w 1945 roku podejmując się również opieki nad sąsiednim kościołem SS. Bernardynek.

W 1957 roku gruntowną konserwację polichromii w kaplicy św. Anny wykonali artyści z państwowej pracowni konserwacji zabytków z Warszawy, gruntowną konserwację polichromii w nawie głównej przeprowadziła w latach 1963-67 artystka-konserwator Danuta Majda i jej zespół. W 1985 roku erygowano tu parafię. Budynek klasztorny, którego część

zajmował szpital psychiatryczny, został ostatecznie zwrócony zakonnikom dopiero w 2002 roku.

Tuż obok męskiego klasztoru wznosi się **zespół kościelno-klasztorny sióstr Bernardynek** na który składają się: kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła i świętego Józefa oraz budynki klasztorne.

Budowę kościoła i klasztoru żeńskiego w Warcie rozpoczęto w 1677 roku, a jej inicjatorką była ówczesna przełożona Klara Szczypińska. Niestety, kilka lat później obie budowle zniszczył pożar – w ich miejscu, w 1687 roku powstał drewniany klasztor, a w 1696 roku drewniana świątynia pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny.

Budowę murowanego klasztoru rozpoczęto w 1722 roku, a murowanego kościoła pw. św. Józefa w roku 1764. Podczas rozbiorów warcki klasztor żeński podzielił los innych polskich siedzib zakonnych. Został skasowany w 1898 roku, a mieszkające tu siostry przeniesiono do konwentu w Wieluniu. W 1956 roku świątynia z prawie całym zabytkowym wnętrzem została zniszczona przez pożar, który wybuchł od uderzenia pioruna. Odbudowali ją ojcowie bernardyni - msze święte odprawiano tu w dzień patrona - św. Józefa.

W 1983 roku wieluńskie siostry bernardynki rozpoczęły starania o reaktywację żeńskiego klasztoru w Warcie, na co rok później zezwolił ówczesny prymas Polski, kardynał Józef Glemp. W dniu 14 kwietnia 1985 roku do tutejszej świątyni uroczystie wprowadzono cudowny Krzyż

Pana Jezusa Warckiego. W dniu 10 lipca 1994 roku biskup włocławski Bronisław Dembowski uroczystie konsekrował odnowiony kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła i św. Józefa oraz nowy budynek klasztorny.

Warcki ratusz miejski wzniesiono w 1842 roku przy południowej pierzei rynku. Dwukondygnacyjna budowla na planie prostokąta nakryta jest dachem dwuspadowym. Kondygnacje oddzielono gzymsem kordonowym, ściany posiadają gzyms wieńczący. Elewację frontową zdobi trzysosiowy portyk z podcieniem, na które składają się półkoliste arkady, podpierające obszerny balkon. Ten ostatni zdobią cztery kolumny doryckie oraz szczyt z herbem Warty. Okna na piętrze ozdobione są dekoracyjnymi gzymsami. Tak jak dawniej, również i dziś warcki ratusz jest siedzibą władz miasta (i gminy) Warta.

Warto wspomnieć również o warckich judaikach. **Stary cmentarz żydowski** znajdował się przy ul. Górnej 7. Data jego powstania nie jest znana. Został zniszczony podczas II wojny światowej, dziś nie ma tu żadnych nagrobków, a teren cmentarza przeznaczono pod zabudowę mieszkaniową.

Nowy cmentarz żydowski znajduje się przy zbiegu ulic Sadowej i Deczyńskiego. Ma powierzchnię około 1,7 hektara, założono go w 1800 roku. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z roku 1812. Zniszczona podczas II wojny światowej nekropolia była po II wojnie całkowicie

zaniedbana. Planowano nawet jej likwidację ale decyzją władz, po interwencji p. Ireneusza Ślipka, członka Wojewódzkiej Komisji Opieki nad Zabytkami w Sieradzu decyzję tą cofnięto. Wówczas rozpoczęto prace porządkowe i renowacyjne, które trwały do 2001 roku. Do dziś na cmentarzu zachowało się około 150 nagrobków.

Miejscowa **synagoga** została wzniesiona w 1534 lub 1554 roku, rozbudowano ją w roku 1631. W początkach września 1939 roku budowla została podpalona, a jej ruiny rozebrano w 1940 roku. W jej

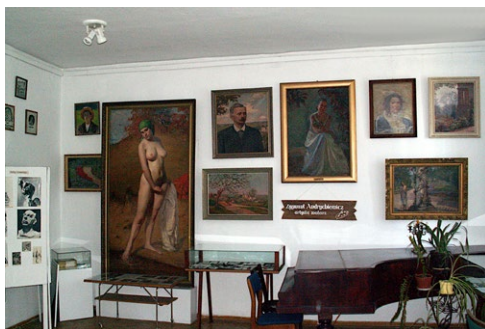

miejsku stoi dziś warcka poczta, na ścianie której wmurowano tablicę pamięci Żydów powieszonych w ruinach synagogi.

Zabytkowa kamienica wzniesiona w 2. połowie XIX stulecia na rogu dzisiejszych ulic Błękitnej Armii i płk. Marcina „Amora” Tarnowskiego mieści **Muzeum Miasta i Rzeki Warty**. Początki muzeum sięgają 1967 roku, kiedy to w pobliskim Małkowie, w tamtejszym neoklasycystycznym pałacu, z inicjatywy Oddziału PTTK w Warcie, a zwłaszcza Eugenii Kaleniewicz, utworzono kącik pamięci Władysława St. Reymonta. Zwiedzanie kącika było jednym z punktów regulaminu zorganizowanego wówczas ogólnopolskiego rajdu z okazji 100. rocznicy urodzin pisarza.

Rok później, w wyniku intensywnego gromadzenia eksponatów i dokumentów związanych dziejami miasta i sławnymi ludźmi związanymi z Wartą, małkow-

**Dowiedz się
wiecej:**

ską ekspozycję przekształcono w Izbę Regionalną. W 1979 roku placówkę przeniesiono do Warty. W 1981 roku uzyskała ona status muzeum i nazwę Muzeum Miasta i Rzeki Warty przy Oddziale PTTK w Warcie, które oficjalnie otwarto w dniu 24 maja 1981 roku.

Obecnie Muzeum posiada ponad 3,2 tysiąca eksponatów. Są tu 4 sale wystawowe, trzy z nich zajmuje ekspozycja stała, w czwartej organizowane są wystawy czasowe. Dominują tu eksponaty związane z wybitnymi postaciami, które poprzez swe urodzenie lub pobyt związane były z Wartą. Obejrzeć tu można obrazy **Zygmunta Andrychiewicza** (1861-1943), który przez długie lata przebywał w Małkowie i którego malarstwo (szczególnie portrety) jest wysoko cenione w kraju i za granicą. Część ekspozycji, w tym grafiki, projekty rzeźbiarskie i architektoniczne poświęcona jest urodzonemu w Warcie rzeźbiarzowi **Stanisławowi Szukalskiemu** (1893-1987), przyrodniemu dziadkowi Leonarda di Caprio. Są tu również eksponaty związane z postacią **płk. Stanisława Skarżyńskiego** (1899-

1942), mieszkańca Warty, który w 1931 roku wykonał samotny lot dookoła Afryki, w 1933 roku jako pierwszy z Polaków, samotnie przeleciał nad Oceanem Atlantyckim. Dużo miejsca poświęcono również polskiemu nobliście **Władysławowi St. Reymontowi**, który często gościł w Małkowie.

**Dowiedz się
więcej:**

Odrębne miejsce zajmuje wystawa archeologiczna poświęcona badaniom i znaleziskom archeologicznym z terenów powstałego w latach 1975-86 **zbiornika „Jezioro”**. Szczególną uwagę przykuwa unikatowa na ziemiach polskich waza z epoki brązu, datowana na VII-V wiek p.n.e., a pochodząca prawdopodobnie z ośrodka brązowniczego Bizenio w Etrurii.

Eksponowane są tu również liczne dokumenty oraz pamiątki dotyczące dziejów Warty, w tym m.in. cechów rzemieślniczych działających w Warcie, wydarzeń powstania styczniowego 1863 roku oraz

dziejów rodzin i majątków ziemskich na ziemi warckiej. Muzeum organizuje również wystawy czasowe, tematycznie związane z ziemią sieradzką.

Będąc w Warcie warto również zobaczyć **zabytkowe kamieniczki** w rynku, dawne **jatki** mieszczące dziś bibliotekę publiczną, stare domy przy ulicy Kaszyńskiego oraz odrestaurowany **park miejski** z placem zabaw i amfiteatrem.

Przy drodze wylotowej w kierunku Błaszek na niewielkim wzgórzu rozciąga się teren warckiego **cmentarza parafialnego**. Stoi tu **kaplica cmentarna św. Stanisława** wzniesiona pod szczytem wzgórza, na wprost bramy wejściowej. Na murze okalającym taras z kaplicą umieszczono płytę poświęconą Racięckim h. Pomian, fundacji Aleksandry Racięckiej.

Około 20 metrów od kaplicy, w stronę szczytu wzgórza cmentarnego znajduje się **grobowiec Skarżyńskich**, zwieńczony pomnikiem z piaskowca i otoczony balustradą.

Pochowani zostali tu liczni przedstawiciele tego znanego warckiego rodu, a jedną z inskrypcji poświęcono słynnemu piloto-

wi, **pułkownikowi Stanisławowi Skarżyńskiemu** (1899-1942), zestrzelonemu podczas II wojny światowej w czasie powrotu znad Bremy, z bombardowania tego miasta przez samoloty alianckie, pochowanemu na jednym z cmentarzy w Holandii.

Na warckim cmentarzu parafialnym znajdują się również zabytkowe nagrobki Iłowieckich i Kwaskowskich, a także **zbiorowa mogiła 11 powstańców 1863 roku** poległych w potyczkach z wojskiem carskim pod Wartą w dniach 17 marca, 15 kwietnia, 1 lipca 1863 roku oraz w dniu 23 sierpnia 1863 r. pod Poprężnikami. Wśród poległych znaleźli się Józef Wiśniewski, Ludwik Gruszczyński, Albin Cymerman, Zygmunt Trąbczyński, Władysław Kononowicz, Edmund Sadowski, Sawicki, Łabędzki, Cielecki (brat dziedzica z Rossoszycy), Ignacy Szczesny oraz Leon Jaworski. Na cmentarzu odnaleźć można również grób **Teodora Jackowskiego**, weterana 1848 i 1863 roku, zmarłego w 1871 roku.

Na południe i południowy wschód od Warty rozciąga się obszar piaszczysto-żwirowych **Pagórów Warckich** z kulminacją **Łysej Góry** (189 m n.p.m.) - paradoksalnie jedyne zalesione w partii szczytowej wzgórze na tym terenie. Szczególnym elementem pagórkowatego krajobrazu są tu ogromne, eksploatowane do dziś żwirownie i piaskownie, w których zaobserwować można potężne przekroje geologiczne wzgórz morenowych powstałych w wyniku działania lądolodu w epoce czwartorzędu.

Od rzeki Warty wziął swą nazwę Nadwarciański Obszar Chronionego Krajobrazu zlokalizowany w dolinie Warty, na terenie powiatów sieradzkiego, poddębickiego i zduńskowolskiego. Obszar ten od południa graniczy z Parkiem Krajobrazowym Międzyrzecza Warty i Widawki, od zachodu z Uniejowskim Obszarem Chronionego Krajobrazu, zaś na północnym wschodzie styka się z Obszarem Chronionego Krajobrazu Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej. Częściowo pokrywa się z obszarem Natura 2000 „Dolina Środkowej Warty”. Zajmuje powierzchnię 29 390 hektarów - obecny kształt i granice ustalono w 2009 roku.

Chroniony obszar obejmuje głównie dolinę Warty, jak również cały zbiornik „Jeziorsko” wraz z rezerwatem ornitologicznym „Jeziorsko”. Wyróżnia się m.in. bogactwem naturalnych zbiorowisk roślinnych, kompleksem łąk z oczkami wodnymi oraz stanowiskami roślinności wodnej i szuwarowej.

- Szlak pieszy czerwony
- Szlak Powstańców 1863 roku
- Szlak pieszy niebieski
- Szlak walk nad Wartą 1939 r.
- Szlak pieszy żółty im. K. Deczyńskiego
- Szlak rowerowy czerwony
- Łódzka Magistrała Rowerowa
- Szlak rowerowy żółty „Sieradzka eSka”
- Szlak rowerowy niebieski
- Skarby Ziemi Sieradzkiej

Wąglczew

Gmina Wróblew

Wieś w gminie Wróblew, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 15 kilometrów na zachód od centrum Sieradza i 6 kilometrów od skrzyżowania w Wąglczewie.

Najstarsza wzmianka o Wąglczewie pochodzi z 1358 roku, kiedy to król Kazimierz Wielki otrzymał wieś „Wanglow” wraz z trzema innymi wsiami (w tym pobliskimi Sadokrzycami) od wrocławskiego klasztoru augustianów, w zamian za inne włości w ziemi kaliskiej. W 1372 roku Jan Kmita, starosta sieradzki sprzedał Pawłowi dziedzicowi Skosciny sołectwo wsi królewskiej „Wąglczowo” w ziemi sieradzkiej określając uposażenie i powinności wojskowe sołtysa oraz powinności osadników.

Jan Łaski w początkach XVI stulecia wspomniął o wsi królewskiej „Wąglczow” nazywając stojący tu drewniany kościół parafialny. Uposażenie plebana składało się z dwóch łąnów, placu pod karczmę oraz plebanii z placem i ogrodem. Kmiecie ze wsi tej dawali małdraty na stół arcybiskupi z łąnów osiadłych, a z pustych dziesięcinę, miejscowemu plebanowi zaś meszne po 3 korce żyta i tyleż owsa z łąnu. Pleban otrzymywał również dziesięcinę z łąnów sołtyśskich.

W 1775 roku Wąglczew liczył 29 dymów (domów). W czasów pruskich wieś przeszła w ręce prywatne – sprzedano ją za 16 tysięcy talarów. W 1803 roku od Fryderyka Kühna za 26 tysięcy talarów zakupił ją Józef Gołembowski. W 1813 roku była tu karczma o 5 izbach, a w 1827 roku 24 domy i 279 mieszkańców. W 1912 roku wieś, folwark i kolonia po byłym folwarku - właścicielami ziemi byli uwłaszczeni włościanie i M. Heiman.

W okolicznych lasach w okresie powstania styczniowego działały silne oddziały powstańcze dowodzone przez gen. Edmunda Taczanowskiego. Zorganizował tu również partię powstańczą Napoleon Urbanowski, który następnie udał się w okolice Piotrkowa pod rozkazy Józefa Oxińskiego. Rosjanie rozbili ten oddział pod Rychłocicami.

Ozdobą wsi jest **zespół klasztorny Kano-ników Regularnych** na który składają się kościół św. Klemensa oraz budynek klasztorny.

Późnorenesansowy **kościół św. Klemensa**, zbudowany został w latach 1622-26 z fundacji Macieja i Stanisława Łubieńskich, według projektu Jerzego Hoffmana. Świątynia ta stała się wkrótce własnością kanoników regularnych z Miechowa, których generałem był jeden z fundatorów, Maciej Łubieński h. Pomian (1572–1652), arcybiskup gnieźnieński, interrex po śmierci króla Władysława IV, dostojnik, który koronował Jana Kazimierza. Urodzony w pobliskiej Łubnej z ojca Świętosława i matki Bar-

Czy wiesz, że:

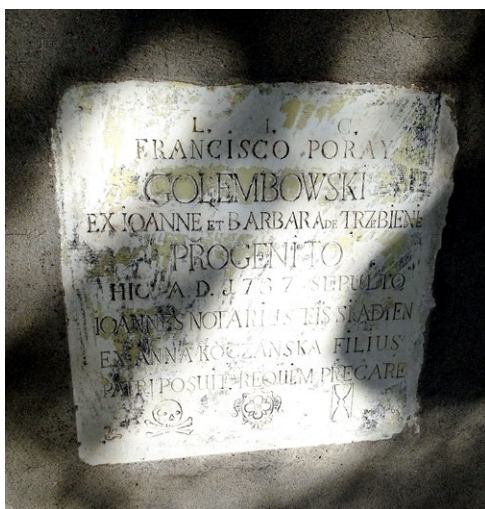
Małdrat (12 korcy, około 660 litrów) w dawnej Polsce to nie tradycyjna dziesięcina snopowa ale opłata w zbożu (po 4 korce przynicy, żyta i owsa) z jednego łąna. Za Doroszewskim: Sołtys stawał się poborcą pańskich i kościelnych dochodów, które dla dziedzica zamiast polskich danin i robocizny składały się z czynszu (...) dla plebana zaś zamiast dziesięciny snopowej - z małdratu i srebrnika.

bary z Zapolskich. Zmarł w Łowiczu, a pochowany jest w kaplicy Łubieńskich w katedrze gnieźnieńskiej.

Późnorenesansowa świątynia w Wąglczewie jest budowlą jednonawową i posiada czterokondygnacyjną wieżę zwieńczoną barokowym hełmem. We wnętrzu zachowało się oryginalne sklepienie kolebkowe z lunetami zdobione dekoracją stiukową typu kalisko-lubelskiego.

Nad wejściem do świątyni znajduje się tablica fundacyjna z napisem i herbem Pomian należącym do fundatorów. Ten sam herb wraz z herbem dawnego województwa sieradzkiego, wyciśnięty na blasze, umieszczono na bocznych drzwiach, na wprost furty wejściowej.

We wnętrzu kościoła dominuje wyposażenie barokowe. W głównym ołtarzu znajduje się cenna rzeźba przedstawiająca grupę Ukrzyżowania, pochodząca z 2. połowy XVII stulecia. Uwagę zwraca również bogato rzeźbione antepedium, z dwuramiennym krzyżem miechowskim pośrodku, ambona z XVIII stulecia, cenne sprzęty liturgiczne z XVII wieku oraz tablica epitafijna matki fundatorów świątyni z około 1648 roku. Piękne organy, o 10 głosach ufundował w 1786 roku Andrzej Skowroński, który wybudował chór „dla muzyki”.

Integralną częścią zespołu jest budynek dawnego klasztoru Kanoników Regularnych, który od północy i południa wieńczy piękne późnorenesansowe szczyty. We wnętrzach częściowo zachowały się sklepienia krzyżowe i kolebkowo-krzyżowe a w dwóch komnatach na parterze

- strop belkowany z profilowanym sosrębem. Od kasaty zakonu w 1865 roku znajduje się tu wąglczewska plebania.

Pamiętką po bożogrobcach są też trzy obrazy przechowywane w sieradzkim Muzeum Okręgowym, w tym dwa portrety przedstawiające zakonników z podwójnym krzyżem na habitach.

Obok świątyni rośnie **pomnikowa lipa drobnolistna** o obwodzie 460 cm i wysokości około 25 m. W budynku poklasztornym znajduje się niewielkie **muzeum parafialne**, które można zwiedzać za zgodą miejscowego proboszcza.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym** odnaleźć można miejsca pochówku Karola Mniewskiego h. Ogończyk (†1870), Hilarego Rola-Zakrzewskiego z Kaliszkowa (†1893) i jego żony Adeli z Wardęskich-Załuskowskiej h. Godziemba, pochodzącej z Ziemi Łęczyckiej (†1901). Na wszystkich wspomnianych epitafiach wykuto płaskorzeźbione herby z klejnotami. W lipcu 2014 roku spoczął tu dziennikarz, felietonista, redaktor i animator kultury Sławomir Kołodziejczyk (ur. 1936 w Wąglczewie), autor kilku książek i wieloletni prezes sieradzkiego Klubu Pracy Twórczej.

W pobliskich **SADOKRZYCACH** (1,5 km), wsi wzmiankowanej po raz pierwszy w 1321 roku, a założonej prawdopodobnie kilka lat wcześniej przez rycerstwo powracające z wojny, stoi zabytkowy **drewniany wiatrak-koźlak** wzniesiony ok. 1920 roku. Kozioł wiatraka posadowiono na polnych kamieniach. Trzykondygnacyjny budynek konstrukcji słupowo-ryglowej posiada ściany szalowane dekami i nakryty jest dwuspadowym dachem naczółkowym. Okap wsparto na dwóch łukowatych ozdobnych zastrzałach. Koźlak nie posiada już skrzydeł, głowicy i dyszla, podobnie jak schodów zewnętrznych. Przetrwały natomiast drzwi zbożowe (dzielone na pół), mączne i wejściowe. Wiatrak wpisano do rejestru zabytków województwa łódzkiego.

W **LESIE WĄGLCZEWSKIM**, przy skrzyżowaniu leśnych dróg z Wąglczewa do Kliczkowa Małego znajduje się mogiła zbiorowa powstańców styczniowych. W mogile pochowano nieznaną liczbę powstańców.

Witów

Gmina Burzenin

Wieś w gminie Burzenin w Kotlinie Szczercowskiej, nad rzeką Wartą, w granicach Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki.

W źródłach pisanych wieś pojawia się po raz pierwszy w 1406 roku. W księgach grodzkich sieradzkich wspomniany wówczas został „Jacob de Withowo” czyli Jakub z Witowa. Jan Łaski odnotował Witów jako wieś w parafii Burzenin wchodzącej w skład dekanatu warszawskiego i archidiaconatu uniejowskiego.

Na początku XVI stulecia pleban w Burzeninie pobierał w Witowie dziesięcinę z łąnów dworskich, a od kmieci kołędę po groszu z łąnu. Kmiecie płacili dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej. Zachowane rejestry poborowe z końca XV stulecia i z XVI wieku wspominają o Witowie Burzeńskim. W 1553 roku Witów w parafii Burzenin, miała 41 łąnów, ponadto 1 łąn sołtysi.

XIX-wieczne opracowania podają, że w 1745 roku Eleonora z h. Schliebenów księżna d'Aschen, której matką była Pstrokońska, córka Macieja, wojewody brzesko-kujawskiego sprzedała dobra Witów, Prażmów i Ligotę Antoniemu Grudzieckiemu za 65 tysięcy złotych polskich. Paweł z Lubrańca Dąbski, trzeci mąż Eleonory odkupił dobra te od Grudzieckiego, lecz wkrótce zastawił je u Wierchlejskich.

W 1753 roku Witów i Prażmów przeszły w ręce cześnika kołomyjskiego Walentego Wewiórowskiego, który 4 lata później zamienił z Ignacym z Mikorzy na Węgierskim Witów na wieś Ligotę na ziemi wieluńskiej. Mimo to, w 1764 roku Wiewiórowscy powrócili do dziedzictwa na Witowie, od nich nabył wieś Maksymilian Zadora Łączkowski, a od tego ostatniego w 1827 roku Józef Kobierzycki. Wówczas były we wsi 22 domy i 143 mieszkańców. W 1889 roku witowski majątek miał powierzchnię 932 mórg, w tym 487 mórg ziemi ornej, 266 lasu, 66 pastwisk i 12 mórg łąk.

Na terenie dzisiejszego zespołu dworsko-parkowego składa się murowany dwór wzniesiony około 1770 roku, a gruntownie przebudowany i rozbudowany przez Kobierzyckich w XIX stuleciu oraz otaczający go park z XIX stulecia mający charakter krajobrazowy. W latach 30 XX wieku Witów znalazł się w rękach Biernackich, a następnie trafił we władanie Tomasza Płockiego. Na skutek wywłaszczenia przez ówczesne władze komunistyczne Płocki stracił

majątek, a dwór stał się własnością Państwa. Obecnie dwór znajduje się w rękach prywatnych i jest siedzibą Domu Opieki Społecznej. Wnętrza dworu są niedostępne dla osób z zewnątrz. W parku i jego najbliższym sąsiedztwie rośnie okazała lipa drobnolistna o obwodzie 383 cm oraz wiąz szypułkowy (525 cm), a przy drodze do Ligoty dwa dęby szypułkowe. Drzewa te mają status pomników przyrody.

Na niewielkiej wyniosłości opadającej od strony wschodniej ku Warcie, w latach 1964-66 odkryto ślady **osady otwartej** kultury prapolskiej z VII-IX wieku n.e. Badania tej osady przeprowadziła Janina Kamińska.

O dawnym zasiedleniu tej okolicy świadczą również pozostałości **grodziska stożkowatego** kultury prapolskiej z VIII/IX wieku i polskiej z XIII stulecia zlokalizowanego nad starą odnogą Warty, około 300 m na północny wschód od zespołu dworsko-parkowego. Bezleśny, sztucznie usypany kopiec na planie owalu o wymiarach około 50 na 30 m posiada wewnątrz płytkie wgłębienie. Prawdopodobnie był on pierwotnie wyspą wśród rozlewisk Warty.

Przeprowadzone tu ponad pół wieku temu badania wykopaliskowe pod kierownictwem J. Kamińskiej wykazały, że na terenie grodziska stała niegdyś **drewniana wieża** strażnicza spalona prawdopodobnie w trakcie walk w końcu XIII stulecia i nigdy jej już nie odbudowano. Jej fundament wiąże się ostrożnie z Wawłem Liszowcem. Kopiec, na którym

stała ma dziś wysokość około 4,5 m. Nie wielka załoga wojskowa mogła tu strzec przeprawy przez Wartę na skrzyżowaniu szlaków handlowych.

Leszek Kajzer sugeruje obecność w Witowie pierwotnej siedziby rodowej Burzeńskich h. Poraj, która po spaleniu (późniejszym niż sugeruje to J. Kamińska) utraciła swe funkcje. Ośrodek władzy przeniósł się wówczas do sąsiedniego Burzenina, gdzie w latach 80. XX wieku, na południowym skraju miejscowości odkryto relikty XVI-wiecznego **dworu obronnego Burzeńskich**.

W pobliżu **WOLI BĘDKOWSKIEJ** (6 km na północny zachód od Witowa, dojazd przez Prażmów), w lesie, na zachodnim skraju wioski zachowały się skromne już dziś pozostałości cmentarza ewangelickiego. Odnaleźć tu można kilka zniszczonych, podobnych do siebie nagrobków z inskrypcjami w języku polskim oraz betonowe obramowania grobowe. W dwudziestolecie międzywojennym spośród blisko 300 mieszkańców wsi i kolonii Wola Będkowska, około 1/3 stano-

wili ewangelicy, choć podczas spisu powszechnego przeprowadzonego w 1921 roku, tylko 11 osób podało narodowość niemiecką. O drogę do tego cmentarza najlepiej zapytać mieszkańców.

Wojków

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wycieczny Złoczewskiej, w odległości 25 kilometrów na zachód od Sieradza.

Pierwsza wzmianka o wsi „Woycovo - villa in terra Kalissiensi” dotyczy potwierdzenia własności dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, sygnowanego przez króla Kazimierza Wielkiego. W 1401 roku wspomniany został w księgach ziemskich sieradzkich Jakus z Wojkowa („Jaccusius de Voykowo”) i jest to najstarsza wzmianka o znanym mieszkańcu tej wsi. Z kolei w 1411 roku pojawia się w źródłach pisanych Adam, pleban z Wojkowa. W skła-

dzie dóbr kościelnych Wojków pozostawał aż do czasów II rozbioru Polski, a więc do 1793 roku.

W 1827 roku we wsi było 22 domów i 176 mieszkańców, a w latach 80. XIX wieku 35 domów i 288 mieszkańców. Z kolei w 1921 roku odnotowano tu 40 gospodarstw zamieszkałych przez 273 osoby, w tym 264 katolików i 9 ewangelików.

Najcenniejszym zabytkiem Wojkowa jest murowany, neogotycki **kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny** wzniesiony w latach 1904-08. Konsekwował go w 1908 roku biskup Stanisław Zdzitowiecki.

Sama parafia rzymskokatolicka w Wojkowie istniała już w XV stuleciu i przez długi czas obejmowała znaczny obszar. Tutejszy proboszcz „Adam plebanus de Woykow” wspomniany został po raz pierwszy w 1411 roku. Istnienie parafii w Wojkowie odnotował też w początkach XVI wieku Jan Łaski. Według XIX-wiecznego zapisu: „arcybiskupi założyli tu parafię i kościół ... Kościół ten, p. w. św. Małgorzaty, miał na początku XVI wieku dochód

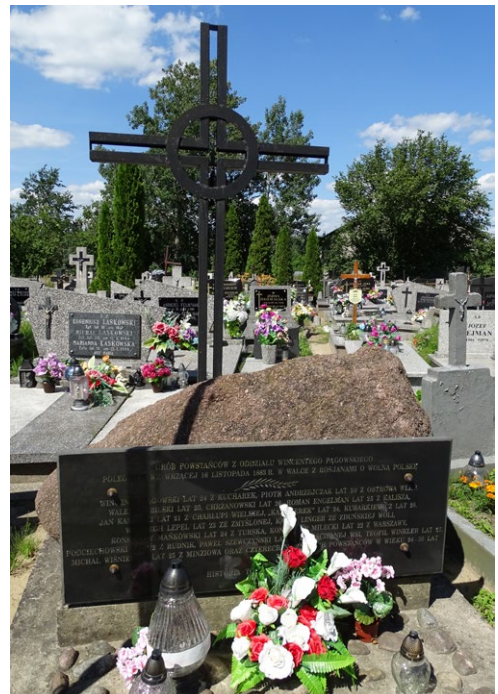
szacowany na 30 grzywien ... uposażenie w ziemi stanowiły 2 łany, trzy ogrody, trzy sadzawki. Wieś dawała plebanowi tylko meszne po groszu od głowy rodziny. Przy kościele była szkoła”.

Obecny kościół w Wojkowie wzniesiono nakładem całej parafii pod okiem proboszcza Kajetana Krajewskiego. Budowę nowej świątyni wymusił fakt, iż poprzedni, stojący tu kościół drewniany wzniesiony w 1645 lub 1646 roku z fundacji arcybiskupa Macieja z Łubnej Łubieńskiego i restaurowany od podstaw w 1756 roku, został doszczętnie zniszczony przez pożar.

Świątynia w Wojkowie jest monumentalną budowlą murowaną o trzech nawach. Restaurowano ją m.in. w 1985 roku, kiedy przystąpiono do kapitalnego remontu dachu. W 1987 roku w okna prezbiterium wstawiono dwa witraże wykonane według projektu Jana Twardowskiego z Poznania. W jej wnętrzu warto zwrócić uwagę na elementy barokowego wyposażenia, pochodzące z poprzedniej świątyni. Przed świątynią rośnie **pomnikowy wiąz szypułkowy** o obwodzie 460 cm.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym** (przy głównej alejce) zachował się w stanie szczątkowym zbiorowy grób 20 powstańców styczniowych z oddziału Wincentego Pągowskiego, zabitych w dniu 16 listopada 1863 roku we Wrzącej. W mogile pochowano 8 znanych z nazwiska powstańców: Chrzanowskiego, Podciechowskiego, Wojciecha Lepela, Wincentego Pągowskiego, Konstantego Mileckiego, „Kazimierka”, Waleriana Bilskiego i Teofila Winklera. Na tablicy dopisano również nazwiska 8 powstańców zmarłych w szpitalu we Wrzącej, których grobów nie odnaleziono – byli to: Roman Engelman, Jan Kamiński, Paweł Szewczyński, Kubarkiewicz, Konstanty Mańkowski, Michał Wiśniewski, Piotr Andrzejczak oraz Karol Lingner.

Pobliski **WŁOCIN** (1,5 km od centrum Wojkowa) to wieś należąca w połowie XV wieku do Piotra z Wrzący h. Świnka, protoplasty rodu Zajączków, a później będąca własnością Russockich, Suchozrewskich, Grodzickich, Borzysławskich

i Bogusławskich. Stoi tu **drewniany wiatrak-koźlak** wzniesiony około 1919 roku. Ten drewniany młyn wiatrowy przebudowano około 1930 i po 1945 roku. Obiekt znajduje się w rejestrze zabytków województwa łódzkiego.

W 1912 roku Włocin, jako wieś i kolonia po byłym folwarku, były własnością uwłaszczonych chłopów i spółki bankowej. W 1921 roku było tu łącznie 90 budynków mieszkalnych i 637 mieszkańców.

Na południe od Wojkowa i Włocina rozciąga się rozległy kompleks leśny wchodzący w skład Nadleśnictwa Żłoczew. W jego północnej części, w 1995 roku utworzono **rezerwat leśny „WRZĄCA”**. Przedmiotem ochrony są tu bardzo dobrze zachowane fitocenozy kwaśnej buczyny niżowej w postaci ponad stuletniego, wysokopiennego starodrzewu bukowego z udziałem jodły, ze słabo wykształconym podszytem i ubogim florystycznie runem. Buk i jodła występują tu na północnej granicy naturalnego zasięgu

w Polsce. Charakterystyczną cechą runa jest tu stały udział mszaków występujących miejscami w rozległych darniach oraz całkowity brak gatunków typowych

dla siedlisk żyznych. Powierzchnia rezerwatu wynosi 59,1 hektara.

- Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka
- Szlak rowerowy łącznikowy
Wojków - Kuźnica
- Szlak pieszy czerwony
Szlak Powstańców 1863 r.
- Szlak pieszy niebieski
Szlak Dworków Ziemi Sieradzkiej
- Szlak rowerowy niebieski
Skarby Ziemi Sieradzkiej

Wróblew

Gmina Wróblew

Wieś i siedziba gminy, na Wysoczyźnie Łódzkiej, w odległości 9 kilometrów na zachód od centrum Sieradza.

Najstarsza pisemna wzmianka o wsi pochodzi z 1330 roku. Wróblew był gniazdem rodu Wróblewskich h. Lis. Później właścicielami majątku byli Małscy h. Nałęcz, w XIX stuleciu Załuskowscy h. Rola, Piątkowscy, Majchrzycy, wreszcie Nieniewscy. Tutejszy zespół dworski znajdował się w zachodniej części wsi. Była to budowla na kopcu otoczonym fosą. Dziś nie ma już po niej śladu w terenie.

W połowie stycznia 1940 roku Niemcy rozpoczęli akcję wysiedlania chłopów z większych i bogatszych gospodarstw. Wywieźli wtedy 72 rodziny polskie z Wróblewa, sprowadzając na ich miejsce Niemców z Wołynia.

Stojący we wsi **drewniany kościół św. Piotra i św. Pawła** został wzniesiony w 1804 roku staraniem ówczesnego ple-

banu Macieja Węgierskiego, na miejscu poprzedniej świątyni z XVII stulecia (a prawdopodobnie również pierwotnej

z 1. połowy XIV wieku). Jest to budowla konstrukcji zrębowej, oszalowana, z prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Na dachu nawy zwraca uwagę wieżyczka na czworosiennej podstawie z masywną kopułką, umieszczoną na niej sygnaturką z pozorną latarnią nakrytą cebulastym hełmem zwieńczonym masywnym żelaznym krzyżem.

Wróblewską świątynię restaurowano m.in. w 1881 roku, a rozbudowano w początkach lat 30. XX wieku, w czasach proboszcza Józefa Dalaka – tutejsza świątynia była bowiem zbyt mała dla tutejszej parafii liczącej wówczas już 3 tysiące wiernych.

Powiększony 90 lat temu kościół ma długość 33 metrów i szerokość 11,5 metra. W trójnawowym wnętrzu znajduje się pozorne sklepienie kolebkowe wsparte na słupach. Na belce tęczowej zwraca uwagę krucyfiks, pochodzący zapewne z XVI stulecia. Do wnętrza prowadzą drzwi z oryginalną dekoracją klasycystyczną.

Z wyposażenia świątyni na szczególną

uwagę zasługuje ołtarz główny o charakterze barokowym z początku XIX wieku. Umieszczono w nim obrazy: Matki Boskiej adorującej Dzieciątku, namalowany w 1627 roku oraz Matki Boskiej Bolesnej, pędzla Wojciecha Gersona z 1866 roku (sygnatura na odwrocie), a ufundowany przez Cypriana Nieniewskiego. W świątyni znajduje się również kamienna, późnogotycka chrzcielnica typu kielichowego z XVI stulecia, zdobiona stylizowanymi, lekko wypukłymi liśćmi, ujętymi w kształt kosza oraz herbami Nałęcz, Wieniawa i trzecim nierozpoznanym.

W sąsiedztwie świątyni stoi murowana **dzwonnica** z trzema dzwonami. Stare dzwony (wspomniane w źródłach w 1762 roku) zarekwirowały w 1918 roku cofające się wojska niemieckie. W 1922 roku staraniem parafian i ówczesnego proboszcza ks. Antoniego Zawadzkiego sprowadzono trzy nowe dzwony z fabryki Johna w Łodzi.

Wspomniana dzwonnica stoi na terenie dawnego **cmentarza przykościelnego** datowanego na XIV stulecie - w księdze wizytacji dekanatu warszawskiego z 1787 roku wspomniano, że przy kościele był cmentarz, otoczony i zamknięty drewnianym płotem. Obok świątyni stoi murowana plebania wzniesiona początkach XX wieku, z inicjatywy ówczesnego proboszcza, księdza Antoniego Zawadzkiego.

Na miejscowym **cmentarzu parafialnym** znajduje się odrestaurowana **kaplica grobowa rodziny Nieniewskich** z 1860 roku,

ufundowana przez Cypriana Nieniewskiego, dziedzica wsi Sędzice i przekazana przez właścicieli w dniu 17 stycznia 1974 roku na potrzeby parafii jako kaplica cmentarna św. Augustyna. Mauzoleum Nieniewskich wzniesiono na planie prostokąta zamkniętego półkolistą absydą. Ściany boczne są rozczłonkowane pilastrami i posiadają boniowane narożniki, okna ujęto arkadami. Front budynku zwieńczony jest trójkątnym szczytem z wieżyczką na sygnaturkę, do wnętrza prowadzą drzwi o dekoracji rokokowo-klasycystycznej. Całość nakryta jest dachem dwuspadowym. W szczyście ściany frontowej umieszczono tabliczkę z napisem: „Grób Rodziny Nieniewskich, herbu Nałęcz”.

Będąc na cmentarzu we Wróblewie warto również zobaczyć **grobowiec Ignacji Piątkowskiej** ze Smardzewa, sieradzkiej etnografki, poetki i autorki opracowań publicystycznych poświęconych folklorowi sieradzkemu, zmarłej w 1941 roku. W tylnej części nekropolii, przy murze cmentarnym znajduje się neoklasycystyczna **kaplica grobowa Feliksa**

Radońskiego h. Jasieńczyk (1859–1926), dziedzica Kobierzycy i przyjaciela Władysława St. Reymonta, zdobiona popiersiem zmarłego.

We wsi warto również zwrócić uwagę na oryginalny kompleks budynków miejscowej jednostki Ochotniczej Straży Pożarnej wzniesiony w początkach XX stulecia.

 Szlak pieszy zielony

Szlak im. Władysława S. Reymonta

Wrząca

Gmina Błaszki

Wieś w gminie Błaszki, w obrębie Wysoczyzny Żłoczewskiej, w odległości 25 kilometrów na zachód od Sieradza i 8 kilometrów na południe od Błazsek.

Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1413 roku, kiedy jej właścicielami byli Zajączkowie h. Świnka, piszący się „z Wrzącej”. Piotr Zajączek miał tu wówczas cztery łany ziemi. W XV stuleciu Wrząca była

ośrodkiem znacznego, dziewięciowioskowego klucza majątkowego Zajączków z Wrzącej h. Świnka. Później należała do Brzechwów h. Jastrzębiec i Urbańskich h. Nieczuja. W początkach XVI stulecia łany kmiecie z Wrzącej oddawały plebanowi po 3 korce żyta i owsa, natomiast ludność folwarczna oddawała dziesięcinę.

W XVII wieku Wrząca była własnością Urbańskich h. Nieczuja. Około 1660 roku, jako posag Teresy Urbańskiej, przeszła w ręce Grodzickich h. Gryf, którzy mimo kolejnych podziałów i różnorodnych transakcji między sobą pozostawali właścicielami majątku aż do 1939 roku. W 1864 roku wskutek uwłaszczenia chłopów w ręce miejscowych włościan przeszło 509 mórg we Wrzącej i blisko 16 mórg w pobliskiej wsi Borek. W tym czasie dobra składały się z przyległości Migacz, Zimna

Woda oraz osady młynarskiej i karczemnej Dębiniec. W 1877 roku folwark we Wrzącej liczył 1491 mórg ziemi, 11 budynków murowanych i 3 drewniane. Dobra w 1879 roku wyceniono na około 152 tysiące rubli. W dniu 20 marca 1898 roku za 100,001 rubli nabył je na wyłączność Tadeusz Grodzicki, ostatni właściciel dóbr przed wojną i parcelacją w ramach reformy rolnej.

W południowo-wschodniej części wsi znajduje się zabytkowy zespół dworsko-parkowy. Stojący tu neoklasycystyczny **dwór szlachecki** wzniesiono prawdopodobnie u schyłku XVIII stulecia. Budowlę na planie prostokąta, z sienią i salonem na osi zdobi toskański, czterokolumnowy portyk z początku XIX stulecia, kiedy wzniesiono również dwa boczne ryzality. Po 1870 roku dobudowano górne kondygnacje nad dwoma skrajnymi osiami.

Z tego samego okresu pochodzi również polichromia ścienna w salonie owalnym, z iluzjonistycznym plafonem z balustradą i fryzem z gryfami, a także pejzażowa polichromia ścian oraz malowidła w małym saloniku.

Obok dworu stała niegdyś **drewniana oficyna dworska** z 1860 roku, którą rozebrano i przeniesiono do parku w Siera-

dzu, a także murowany spichlerz podworski z początku XIX stulecia z narożnym podcieniem, który niestety został znisz-

czony w latach 80. XX wieku. Dwór otoczony jest parkiem z początku XIX wieku z rzadkimi i pomnikowymi okazami drzew – te ostatnie rosną głównie w zachodniej i środkowej części założenia.

Poprzedni dwór lub dwory wznoszone tu od czasów późnego średniowiecza, do schyłku XVIII stulecia stały na **wysepcie-kopcu** otoczonej wodą, po lewej stronie od bramy wjazdowej.

Obszerna lustracja dóbr szlacheckich z 1711 roku wspomina stary dwór na kopcu, wzniesiony zapewne w 1488 roku za sprawą Mikołaja Zajączka. Opisuje go jako już znacznie zniszczoną budowlę. Użytkowano go jeszcze w 1792 roku, a rozebrano zapewne w związku z budową obecnej siedziby szlacheckiej. W jego miejscu stoi dziś kapliczka konstrukcji słupowej, z umieszczonym we wnętrzu świątkiem.

Naprzeciw alei wjazdowej do dworu stoi kapliczka z początku XIX wieku z czterema rzezbami świętych, których imiona występowały w rodzinie Grodzickich. Po przeciwnej stronie od wjazdu, przy tzw. owczej drodze prowadzącej na skróty do Wojkowa, wznosi się inna kapliczka w kształcie krzyża, nakryta gontowym daszkiem namiotowym, postawiona w miejscu dawnej mogiły powstańców styczniowych. Park podworski we Wrzącej jest skupiskiem wielu okazałych drzew, w tym pomnikowych klonów (zwyczajny, srebrzysty i klon jawor), buków zwyczajnych, lipy drobnolistnej i dębu szypułkowego.

W pobliżu dworu we Wrzącej, w niedzielę 16 listopada 1863 roku rosyjscy huzarzy rozbili oddział powstańczy pod dowództwem Wincentego Pągowskiego. Dziewiętnastu powstańców pochowano w pobliskim Wojkowie. Ich akty zgonów znajdowały się w tamtejszym kościele parafialnym. Tamtą bitwę upamiętnia pomnik stojący w centrum wsi przy skrzyżowaniu dróg, odsłonięty w 135 rocznicę tego wydarzenia.

Do rejestru zabytków, obok zespołu dworsko-parkowego we Wrzącej wpisano również aleję drzew rosnącą przy drodze łączącej Wrząca z Gruszcycami.

- Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka
- Szlak pieszy czerwony
- Szlak Powstańców 1863 roku
- Szlak pieszy niebieski Szlak Zabytkowych Dworków Ziemi Sieradzkiej
- Szlak rowerowy niebieski Skarby Ziemi Sieradzkiej

Złoczew

Gmina Złoczew

Miasto, siedziba Urzędu Miasta i Gminy Złoczew, na Wysoczyźnie Złoczewskiej, w odległości 24 kilometrów na południowy zachód od centrum Sieradza. Dojazd drogą wojewódzką nr 482 lub drogą ekspresową S8 (przez węzły Sieradz-Południe i Złoczew).

Najstarsza wzmianka historyczna o wsi Złoczew pochodzi z 1496 roku. Wieś wchodziła wówczas w skład dóbr unikowskich i należała do parafii w Unikowie. Do połowy XV wieku właścicielem Złoczewa był prawdopodobnie Jan Ruskowski h. Pobóg piszący się „z Rokszyc”.

W połowie XVI stulecia dziedzicem dóbr złoczewskich był Stanisław Ruskowski h. Pobóg (1529-97), rotmistrz w wyprawach Stefana Batorego przeciwko Moskwie, miecznik sieradzki i chorąży kaliski. Pochowano go w klasztorze oo. Bernardynów w Kole, gdzie do dziś zachował się jego nagrobek.

Prawa miejskie i najcenniejsze zabytki zawdzięcza Złoczew synowi Stanisława, **Andrzejowi Ruszkowskiemu**. To za jego sprawą powstał istniejący do dziś zespół pałacowo-parkowy, kościół parafialny oraz zespół kościelno-klasztorny.

Tworząc dla wsi leżącej na szlaku między Sieradzem a Wrocławiem trwałe podstawy rozwoju, to właśnie on wyjednał od króla Zygmunta III Wazy, przywilej nada-

nia praw miejskich Złoczewowi wydany w Krakowie w dniu 14 grudnia 1605 roku. Miejscowość uzyskała miejskie rozplanowanie z rynkiem o wymiarach 100×60 metrów, gdzie wkrótce stanął ratusz.

W listopadzie 1655 roku przez miasteczko przemaszerowali Szwedzi plądrując Złoczew i pałac jego zabudowania. Zgrabiono wówczas kosztowności ze skarbcza w ratuszu, spalono lub zrabowano ważne dokumenty, w tym miejskie przywileje. Złoczewski klasztor obrabowano z przedmiotów liturgicznych i obrazów pochodzących z fundacji Ruszkowskich, skradziono też zbiory biblioteki klasztornej, które wywieziono i spalono.

Po nieudanym oblężeniu Jasnej Góry, przez miasteczko ponownie przemaszerowały oddziały szwedzkie, tym razem dowodzone przez czeskiego najemnika w służbie szwedzkiej, hrabiego Jana Wejharda-Wrzesowicza. Złoczew został w większości spalony, ocalał wprawdzie dwór złoczewski, ale zniszczeniu uległ klasztor bernardynów. Sam Wejhard kilka tygodni później jako zdrajca został „obity drogami i wybatożony”, po czym związany i utopiony w Lubrzy na terenie Wielkopolski.

Po Ruszkowskich właścicielami Złoczewa byli Denhoffowie, Załuskowscy, Błęszyńscy i Tarnowscy. W mieście zaznaczył się napływ ludności żydowskiej, która w XVIII wieku wzniosła tu synagogę. W wyniku II rozbioru Polski Złoczew znalazł się w zaborze pruskim. Naczelnik Tadeusz Kościuszko wyznaczył Złoczew na miejsce wybuchu insurekcji w zaborze

pruskim. Stąd powstańcy udali się do Sieradza, gdzie na tamtejszym rynku doszło do walk z Prusakami.

W 1827 roku Złoczew liczył 972 mieszkańców. W dniu 15 lutego 1863 roku w lesie pyszkowskim 32-osobowy oddział powstańczy pod dowództwem Makarego Drohomireckiego został - w wyniku zdrady Aleksandra Rumowicza, chłopca z kolonii Potok - otoczony przez około 500 żołnierzy rosyjskich. W bitwie poległo pięciu powstańców, w tym sam Makary Drohomirecki, który otrzymał 30 ran postrzałowych i nakłuć białą bronią). Tylko kilku

powstańcom udało się uratować i uciec. Wyrok śmierci na zdrajcy Rumowiczu wykonał we wsi Potok w dniu 28 czerwca 1863 roku oddział żandarmerii narodowej.

Ostatnią powstańczą bitwę na ziemi złoczewskiej - na polach między Złoczewem i Kamionką - stoczył w dniu 22 sierpnia 1863 roku oddział generała Edmunda Taczanowskiego, ale wobec znacznej przewagi sił wroga został zmuszony do odwrotu. Mieszkańcy Złoczewa brali aktywny udział w powstaniu, naprawiali broń, dostarczali leki i opatrunki, ubrania i jedzenie.

Wskutek represji carskich po powstaniu styczniowym Złoczew, podobnie jak kilkaset innych małych polskich miast i miasteczek, utracił w 1870 roku prawa miejskie. Kilku mieszkańców Złoczewa deportowano w głąb Rosji, kilku osadzono

w sieradzkim więzieniu. W nocy z 27 na 28 listopada 1864 roku złoczewski klasztor został otoczony i splądrowany przez wojsko carskie, a miejscowi bernardyni zostali wywiezieni do klasztoru w Widawie.

W końcu XIX stulecia dawne miasteczko liczyło 2,3 tysiąca mieszkańców, a tuż przed wybuchem I wojny światowej liczba ta sięgnęła 3,2 tysiąca mieszkańców. W 1919 roku Złoczew odzyskał prawa miejskie, dwadzieścia lat później, tuż przed wybuchem II wojny światowej osiągnął do dziś rekordową liczbę 5,3 tysiąca mieszkańców, z czego około 40% stanowiła miejscowa społeczność żydowska.

Wyjątkowo tragiczny dla Złoczewa okazał się początek września 1939 roku. Tuż

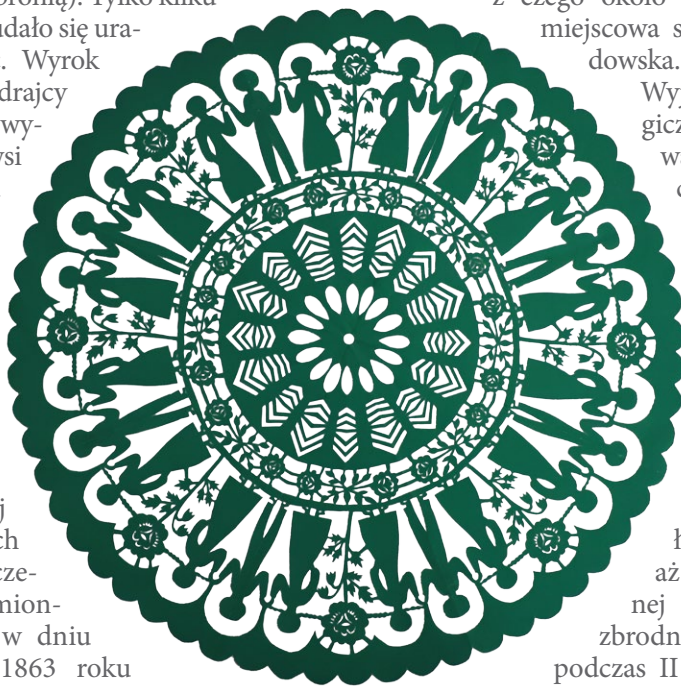
po przejściu frontu hitlerowcy zamordowali około 200 mieszkańców, a zabudowa miasta została zniszczona

aż w 80 %. Jednej z pierwszych

zbrodni ludobójstwa podczas II wojny światowej dokonali żołnierze pułku SS

Leibstandarte „Adolf Hitler” dowodzonej przez SS-Obergruppenführera „Seppa” Dietricha oraz 17. Dywizji Piechoty pod dowództwem gen. majora Herberta Lochy. Sceneria płonącego Złoczewa została później wykorzystana w nazistowskiej kronice filmowej. W 1940 roku powstało złoczewskie getto, w którym przetrzymywano około 2500 Żydów z miasta i okolic. W 1942 roku wywieziono ich do niemieckich obozów zagłady i tam wymordowano.

Okupację niemiecką przerwała w stycz-

niu 1945 roku ofensywa Armii Czerwonej. Po walkach z oddziałami niemieckimi miasto zdobył 10 Gwardyjski Korpus Pancerny z 4 Gwardyjskiej Armii Pancernej oraz wojska 3 Gwardyjskiej Armii Pancernej, wchodzące w skład 1 Frontu Ukraińskiego. Z zawieruchy wojennej Żłoczew wyszedł ogromnie zniszczony i wyludniony. Centrum miasteczka nigdy w pełni nie odbudowano, zaś jego ludność nigdy nie osiągnęła stanu liczebnego z 1939 roku.

W bezpośrednim sąsiedztwie starej drogi łączącej Sieradz z Wieluniem znajduje się żłoczewski **zespół kościelno-klasztorny**, niegdyś będący własnością oo. Bernardynów, obecnie w rękach ss. Kamedułek. Żłoczewski **kościół klasztorny pw. św. Krzyża** wzniesiono w latach 1600-1603 z inicjatywy ówczesnego właściciela dóbr żłoczewskich, Andrzeja Ruszkowskiego h. Pobóg. Realizatorem budowy był najpewniej Jerzy Hoffman, autor budynku klasztornego, mieszkający w Żłoczewie i prowadzący tu ceniony warsztat budowlany. Nietypowy plan budowli na rzucie tetrakonchosu (czwórliścia) zastosowano zapewne na polecenie samego fundatora świątyni, który zainspirował się ówczesnym wzorcami włoskiej architektury renesansowej.

Świątynię wzniesiono z cegły na zaprawie wapiennej. Nawę na planie kwadratu otaczają cztery symetryczne apsydy pełniące funkcję prezbiterium (od wschodu), chóru (od zachodu) oraz kaplic (od południa i północy). Korpus nakrywa

czteropolowa kopuła na pendentywach, zakrystia i kruchta posiadają sklepienia kolebkowo-krzyżowe.

Od strony północno-wschodniej do

prezbiterium przylega kaplica na planie prostokąta, a do chóru - niewielka wieżyczka i kruchta. Ściany zewnętrzne zostały oszkarpowane. Wszystkie elewacje zwieńczono fryzem oraz profilowanym gzymsem, a otwory okienne i blendy ujęto opaskami.

Wnętrze świątyni zdobią kartusze herbowe fundatorów i darczyńców - odnaleźć tu można herby Rola, Nałęcz, Wąż, Jelita, Odrowąż, Gryf, Jastrzębiec, Pobóg i Leszczyc - oraz barokowa polichromia kopuły. Kwadratowa nawa główna otwarta jest na apsydy otworami arkadowymi. We wnętrzu dominuje wyposażenie barokowe - z tego czasu pochodzi m. in. ołtarz

główny i ambona.

W ołtarzu bocznym znajduje się obraz Matki Bożej Pani Złoczewskiej, namalowany około 1616 roku i przedstawiający Madonnę z Dzieciątkiem, a w kruchcie - epitafia i tablica pamięci Grodzickich,

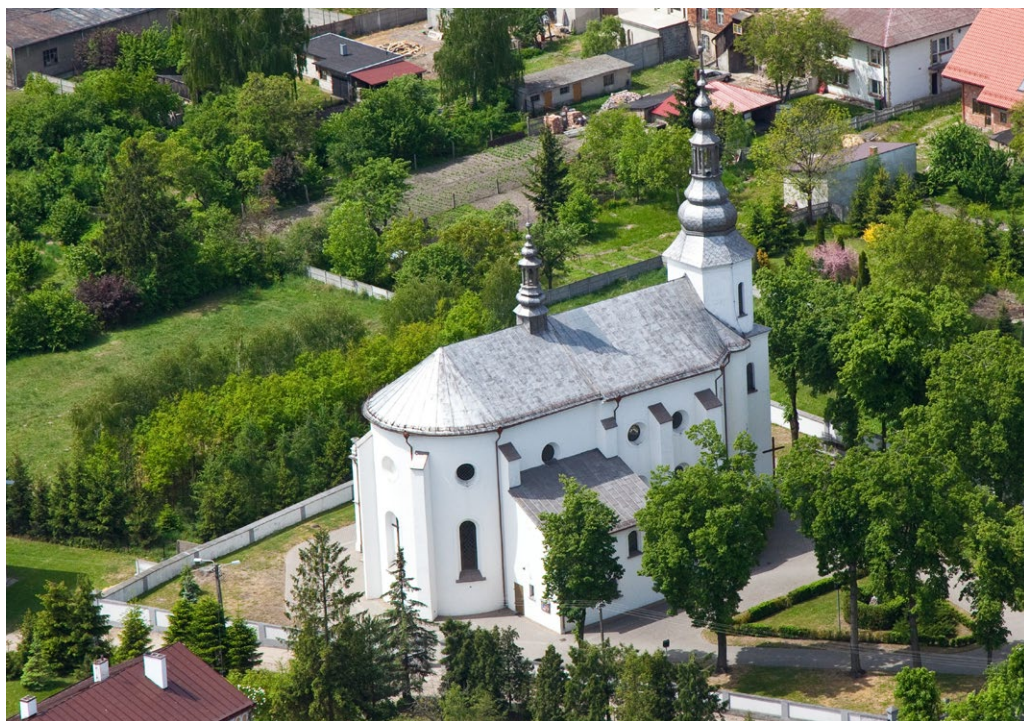

m.in. Adama (†1735, podstolego wieluńskiego), Józefa (1696-1768, chorążego wieluńskiego, Jana (1734-60, towarzysza chorągwi wieluńskiej), Kazimierza (†1771), konfederaty barskiego oraz cze-

śnika sieradzkiego Kajetana Grodzickiego (1728-81).

Początkowo kościół miał pełnić funkcję świątyni parafialnej, ale tuż po ukończeniu budowy prawa do niego uzyskali ojcowie Bernardyni, którzy rezydowali tu aż do 1864 roku, po czym cały obiekt przejęła miejscowa parafia. Lokalizacja świątyni w pobliżu nowo powstałego zespołu pałacowego wzniesionego również z fundacji Ruszkowskiego oprócz walorów widokowych podkreślać miała zamożność, a jednocześnie pobożność właściciela dóbr. Andrzej Ruszkowski h. Pobóg zmarł w 1619 roku. Jego szczątki złożono w krypcie bernardyńskiej, rozpoczynając tradycję pochówków kolejnych

fundatorów i darczyńców w podziemiach świątynnych.

W 1683 roku dokonano rozbudowy zespołu. Kasztelan wieluński Wojciech Urbański sfinansował budowę kaplicy Najświętszej Marii Panny przy prezbiterium kościoła, pod którą powstała kolejna krypta grobowa. Był również fundatorem innej kaplicy (która nie dotrwała do czasów nam współczesnych), wolno stojącej **kaplicy cmentarnej** na cmentarzu przyklasztornym oraz okazałej, trójpołowej **bramy klasztornej**. Wystrój kaplicy N.M.P. sfinansowali kolejni właściciele dóbr złoczewskich - Błeszyńscy. Przeniesiono tu wówczas cudowny obraz Matki Boskiej, wcześniej umieszczony w ołtarzu głównym świątyni.

Oryginalny wygląd kościoła został częściowo zniekształcony przez rozbudowę **budynku klasztornego**. Jeszcze w 1603 roku wzniesiono wolno stojący, jednopołtrowy budynek klasztorny. W latach 1683-88 nastąpiła znacząca rozbudowa klasztoru - jej efektem był okazały budy-

nek na planie czworoboku z wirydarzem w środkowej partii, przylegający bezpośrednio do południowo-zachodniej partii świątyni. Pożary nękające Złoczew w latach 1719, 1766 i 1808 roku były przyczyną kolejnych przekształceń zespołu klasztornego. Podczas II wojny światowej świątynia pełniła funkcję magazynu.

W 1949 roku obiekt przekazano siostrze kamedułkom, które są jego formalnymi właścicielkami od 1988 roku.

Późnorenesansowy **kościół parafialny św. Andrzeja Apostoła** wzniesiono najpewniej w latach 1611-14 w miejscu starszej drewnianej świątyni. Fundatorem budowli był Andrzej Ruszkowski h. Pobóg. Do nawy wzniesionej na rzucie prostokąta o ściętych zachodnich narożach przylega okazała wieża, na dole czworoboczna, u góry ośmioboczna, nakryta barokowym hełmem. Świątynię nakrywa dach dwuspadowy, uwagę zwracają okna - wąskie i zamknięte półkoliście w dolnej oraz okrągłe w górnej kondygnacji. Świątynia posiada w nawie sufit z fasetą, pre-

zbitarium przykryto sklepieniem kolebkowym z lunetami zdobionym herbami Polski i Litwy oraz szlacheckimi Odrowąż i Jastrzębiec.

We wnętrzu dominuje wyposażenie barokowe i rokokowe, w tym głównie obrazy i rzeźby, oczywiście o tematyce sakralnej. Szczególną uwagę zwraca XVIII-wieczna grupa Ukrzyżowania umieszczona w prezbiterium, a także rzeźby apostołów Piotra i Pawła oraz obrazy św. Andrzeja i Serca Pana Jezusa. Wejście do nawy zdobione XIX-wieczną kratą.

Najcenniejszym zabytkiem architektury świeckiej jest **zespół pałacowo-parkowy** z początków XVII wieku, którego ozdobą jest pałac wzniesiony w czasach Andrzeja Ruszkowskiego h. Pobóg, a rozbudowywany i przebudowywany w XVIII i XIX stuleciu. Do piętrowego korpusu głównego przylegają trzy parterowe oficyny boczne z XVIII wieku - od strony północnej jedna, od strony południowej dwie, położone w jednej linii i połączone murem. Budowlę otaczają pozostałości **parku w stylu angielskim** (5,7 ha) z cennymi

okazami wiązków, dębów szypułkowych (jeden o obwodzie 625 cm), jesionów, lip, kasztanowców i modrzewi europejskich. Pozostałością założenia są również dwa filary dawnej bramy wjazdowej prowadzącej na dziedziniec pałacowy. W latach 2004–2006 pałac został gruntownie wyremontowany, dziś mieści się tu Urząd Miasta i Gminy Żłoczew. W 2004 roku tutejszy park został objęty ochroną przyrodniczą jako **Zespół przyrodniczo-krajozawodowy „Parki Żłoczewskie”**.

Na żłoczewskim **cmentarzu parafialnym** znajduje się zbiorowa mogiła sześciu nieznanych żołnierzy Wojska Polskiego poległych w dniu 2 września 1939 roku w rejonie Żłoczewa. We wschodniej części cmentarza, przy samym murze cmentarnym znajduje się wydzielona **kwatery żołnierzy niemieckich z czasów I wojny światowej**. Spoczywa tu co najmniej 17 żołnierzy z 10., 20., 51., 104., 156., 167., 223. i 352. pułków piechoty armii niemieckiej, poległych w dniach 23–25 listopada i 6 grudnia 1914 roku. Najstarsze zachowane nagrobki cywilne na żłoczew-

skim cmentarzu pochodzą z 2. połowy XIX stulecia.

Warto również wspomnieć o **złoczewskich judaikach**. Tutejsza murowana synagoga wzniesiona w 1905 roku, jako jedna z niewielu świątyń żydowskich w okolicy, uniknęła zniszczenia przez Niemców w czasie II wojny światowej. Stała przy złoczewskim rynku, na posesji nr 12. Niestety ze względu na fatalny stan techniczny (po wojnie znajdował się tu magazyn GS), rozebrano ją w początkach lat 90 XX wieku. Jej poprzedniczką była piękna drewniana synagoga wzniesiona w XVIII stuleciu przez Benjamina Hilela, pochodzącego z Łasku słynnego budowniczego drewnianych świątyń żydowskich, w tym

pięknej (nie istniejącej już dziś) synagogi w Łutomiersku.

Dawny złoczewski **cmentarz żydowski** znajduje się przy ulicy Cegielnianej (około 150 metrów na wschód od skrzyżowania ulic Błaskowskiej i Cegielnianej, w pobliżu posesji przy ul. Błaskowskiej 54). Nekropolię tą założono już w XVI

stuleciu, prawdopodobnie w 1530 roku. W 1939 roku pochowano tu około 150 osób, zamordowanych przez Niemców. Najmłodsza z ofiar miała 3, najstarsza 93 lata. Ostatniego pochówku na kirkucie dokonano w 1942 roku, ale jeszcze w cza-

sie wojny rozpoczęła się jego postępująca dewastacja – macewy wykorzystywano m.in. do budowy lokalnych dróg, w tym ulicy Błaszowskiej. Do dziś przetrwały tu jedynie dwa uszkodzone nagrobki. Po wojnie odsłonięto tu pomnik ofiar Holocaustu.

Przy ulicy Parkowej 12 w Złoczewie znajduje się siedziba **Nadleśnictwa Złoczew**. Pierwsze wzmianki o gospodarce leśnej na terenie obecnego Nadleśnictwa Złoczew dotyczą obrębu Brąszewice

oraz majoratów „Jaźwiny” i „Szenkielew”. W chwili utworzenia, powierzchnia Nadleśnictwa wynosiła 4502,96 ha i była wolna od serwitutów oraz obciążeń hipotecznych. W 1929 roku został opracowany plan zarządzania lasu i w tym czasie utworzono istniejący do dzisiaj podział powierzchniowy.

Podczas okupacji niemieccy zarządcy lasów prowadzili tu gospodarkę rabunkową, głównie za pomocą zrębów zupełnych. W latach 1945-47 dotychczasowe

i pochodzą z operatu urzędzeniowego sporządzonego w 1898 roku.

Około 80% powierzchni obecnego obrębu Brąszewice stanowiło wówczas własność Cesarstwa rosyjskiego wchodząc w skład lasów rządowych leśnictwa Manowa, znajdujących się w Guberni Kaliskiej. Pewna ich część po roku 1839 została rozdana jw ramach donacji jako „majoraty”.

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej, w 1918 roku utworzono Nadleśnictwo Państwowe Brąszewice obejmujące dawne lasy rządowe leśnictwa Klonowa

lasów różnych własności połączone w nowo powstałe Nadleśnictwo, uzyskały wspólne zasady zagospodarowania.

Z dniem 1 lutego 1945 roku na terenie przedwojennego Nadleśnictwa Państwowego Brąszewice zostały utworzone dwa Nadleśnictwa: Brąszewice i Złoczew. Po dalszych reorganizacjach od dnia 1 stycznia 1950 roku Nadleśnictwo Brąszewice i Złoczew należały do Sieradzkiego Rejonu Lasów Państwowych z siedzibą w Męckiej Woli (ten z kolei wchodził w skład rejonu Lasów Państwowych w Łodzi), a od

1951 roku - w skład Łódzkiego Okręgu Lasów Państwowych. W 1958 roku w wyniku likwidacji rejonów Nadleśnictwa Brąszewice i Złoczew bezpośrednio podlegały Okręgowemu Zarządowi Lasów Państwowych w Łodzi.

Z początkiem lat 70. przystąpiono do tworzenia dużych organizacji gospodarczych, przez co w 1971 roku Nadleśnictwa Brąszewice, Złoczew, i Czarnożyły zostały zlikwidowane i jako obręby leśne włączone w 1972 roku do Nadleśnictwa Złoczew. Nadleśnictwo prowadziło gospodarkę leśną na ogólnej powierzchni 16,5 tysiąca ha i podzielone było na trzy

obrzęby: Brąszewice, Złoczew i Czarnożyły. W wyniku kolejnych reorganizacji w 1979 roku powstało Nadleśnictwo składające się z dwu obrębów leśnych Brąszewice i Złoczew.

Współcześnie Nadleśnictwo Złoczew zarządza lasami o powierzchni około 15,5 tys. ha oraz sprawuje nadzór nad 9,5 tys. ha lasów niepaństwowych, głównie na terenie powiatu sieradzkiego, ale również północnych krańcach powiatów wierszowskiego i wieluńskiego i zachodnich - zduńskowolskiego. W skład Nadleśnictwa wchodzi 13 leśnictw oraz Leśnictwo Szkółkarsko-Selekcyjne Dąbrowa-Edmundów.

W dużym kompleksie leśnym rozciągającym się na północ od Złoczewa utworzono dwa duże rezerваты przyrody. Położony bliżej Złoczewa **rezerwat leśny „PAZA”** chroni zwarte starodrzewy buko-

we osiągające wiek od 100 do nawet 170 lat i przekraczające 300 cm obwodu, rosnące w żyznym środowisku grądowym, z pomnikowymi okazami buka na granicy jego naturalnego zasięgu.

Pozostałe płaty drzewostanu odznaczają się znaczną domieszką grabu, brzozy oraz niewiele mniejszą jaworu, osiki, świerka, jodły i dębu szypułkowego. Siedliska lasu mieszanego i lasu wilgotnego w północnej części rezerwatu zajmuje zbiorowisko grądu z bukiem i jodłą. Najwyższą warstwę drzewostanu tworzy tu sosna lub brzoza z domieszką osiki, świerka, jaworu, olszy, buka, dębu

szypułkowego i jodły, luźną buduje grab. Południową część zajmują siedliska boru mieszanego świeżego i fitocenozy boru mieszanego z jodłą. Starodrzew buduje tu przede wszystkim sosna w wieku 120 lat, ze znaczną domieszką równego wiekiem buka, miejscami z jodłą, świerkiem, dębem i brzozą. Rośnie tu także różanecznik żółty - najprawdopodobniej jednak nie jest to jego stanowisko naturalne.

Ochroną w rezerwacie objęto również stanowiska rzadkich gatunków roślin w runie. Rośnie tu m.in. zawilec gajowy, przylaszczka pospolita, kruszyna pospolita, kalina koralowa, marzanka wonna, gajowiec żółty, fiołek leśny, prosownica rozpierzchła, miodunka ćma, turzycza palczasta, żankiel zwyczajny, kopytnik pospolity, groszek wiosenny czy podagrycznik pospolity. Powierzchnia rezerwatu wynosi 27,04 ha. Utworzono go w 1995 roku.

Nieco dalej istnieje **rezerwat leśny „NOWA WIEŚ”** utworzony w 1957 roku, a w roku 1984 połączony z rezerwatem „Komasówka”. Przedmiotem ochrony jest tu wielogatunkowy las mieszany

o charakterze naturalnym. W pięknym drzewostanie szczególną uwagę zwracają sędzive okazy świerków, jodeł, buków i dębów, a także pojedynczych klonów, sosen i jaworów. Jodła i buk rosną tu w pobliżu północnej granicy zasięgu.

Osobliwością rezerwatu „Nowa Wieś” jest duże stanowisko kwitnącego i owocującego bluszczu pospolitego. Bluszcz wspina się po drzewach i tworzy korony o imponujących rozmiarach. W bogatym runie cechującym się dużą zmiennością sezonową występują m.in. kokorycz pełna, miodunka ćma, przylaszczka, śledzienica skrętolistna, zawilec gajowy

i ziarnopłon wiosenny. Na urozmaicony podszyt natomiast składają się m.in. bez czarny i koralowy, głóg, kalina koralowa, kruszyna pospolita, szakłak, wawrzynek wilczyłyko i wiele innych gatunków krzewów.

Osobliwością rezerwatu są bardzo rzadkie storczyki, oczywiście również objęte ochroną. Należą to nich gnieźnik leśny, kruszczyk szerokolistny, listera

jajowata oraz podkolan zielonkawą. Powierzchnia rezerwatu wynosi 117,65 ha.

Kompleks leśny, którego część stanowią oba rezerwaty charakteryzujące się bogactwem siedlisk i różnorodnością flory-

styczną, co sprawia że świat zwierzęcy jest tu również bardzo bogaty. Z płazów spotkać można: ropuchy szarą, zieloną i paskówkę, żaby wodną i trawną, rzekotkę drzewną oraz traszkę grzebieniastą. Gady reprezentuje tu m.in. żmija zygzakowata, padalec, zaskroniec oraz jaszczurki: żyworodna i zwinka. Spotkać tu można również: sarny, jelenie, dziki, a czasem

łosie. Są tu lisy, łasice, kuny leśne, borsuki i jenoty, a także myszy leśne, nornice, norniki i wiewiórki. Owadożerne reprezentuje jeż oraz ryjówki aksamitna i małutka. Spotkać można nietoperze, licznie występują też różne owady i pajęczaki. Występuje tu kilkadziesiąt gatunków ptaków.

Istniejącą tu **Ścieżkę przyrodniczo-leśną „Buczyna Złoczewska”** stworzono w celu prezentacji najpiękniejszych i najcenniejszych przyrodniczo fragmentów drzewostanów Nadleśnictwa Złoczew ze szczególnym wyeksponowaniem żyznych drzewostanów bukowych naturalnego pochodzenia, gdzie drzewa osiągają często imponujące rozmiary. Tablice zlokalizowane na poszczególnych przystankach tej ścieżki opisują takie zagadnienia jak: rodzaje upraw leśnych, typy siedliskowe lasu, dokarmianie zwierzyny, naturalne odnowienia lasu czy ochrona lasu przed owadami. Przystanki tej ścieżki znajdują się m.in. w **rezerwacie leśnym „Paza”**, przy grupie pomnikowych buków oraz przy źródłach. Długość ścieżki wynosi 4,6 km, a czas jej przejścia około 2,5 godziny.

W oddziale leśnym 156j wchodzącym w skład obrębu Złoczew oraz leśnictwa Potok, obok zbiornika przeciwpożarowego znajduje się **zadaszona wiata z ławami i stołami** oraz **dwa miejsca na ognisko**. Można tu organizować zajęcia edukacyjne i spotkania przy ognisku. Sąsiedztwo zbiornika wodnego i ciekawych fragmentów lasu umożliwia przeprowadzanie zajęć według różnych ciekawych scenariuszy. Tu też, przy ognisku można organizować zakończenia zajęć przeprowadzanych na pobliskiej ścieżce.

Dowiedz się więcej:

Szlak rowerowy żółty Sieradzka eSka

Szlak rowerowy niebieski
Skarby Ziemi Sieradzkiej

Szlaki turystyczne

Szlaki piesze

Szlak Powstańców 1863 roku

 czerwony

Długość całkowita: 50.0 km

Znakowany kolorem czerwonym pieszy Szlak Powstańców 1863 roku rozpoczyna się przy Muzeum Miasta i Rzeki Warty w Warcie. Prowadzi przez miejscowości powiatu sieradzkiego związane z wydarzeniami powstania styczniowego, leżące w obrębie Wysoczyzny Tureckiej i Wysoczyzny Żłoczewskiej. Łączy miejsca bitew i potyczek oddziałów powstańczych, a także mogiły bohaterów poległych w trakcie walk i weteranów powstania styczniowego.

Przebieg szlaku: Warta [str. 256] - Cielce [str. 135] - Poprężniki [str. 253]- Poniatów - Goszczanów [str. 151] - Stojanów [str. 239] - Chlewo [str. 130] - Chwałęcice-Wójcinek [str. 132] - Morawki - Sędzimirowice [str. 235]- Skalmierz - Kołdów - Maciszewice [str. 111] - Błaszki [str. 106]- Żeliszew - Sarny - Gruszczycy [str. 157]- Wrząca [str. 278]- Wojków [str. 272]

Szlak Dworców Ziemi Sieradzkiej

 niebieski

Długość całkowita: **47.0 km**

Znakowany kolorem niebieskim Szlak Dworców Ziemi Sieradzkiej umożliwia zapoznanie się, a czasem również zwiedzenie zabytkowych wnętrz starych szlacheckich i ziemiańskich dworców położonych w najbliższych okolicach Sieradza i Błaszek. Na szlaku tym leżą również inne cenne zabytki, w tym zwłaszcza architektury sakralnej, cenne stanowiska archeologiczne a także miejsca pamięci narodowej, związane między innymi z historią powstania styczniowego 1863 r.

Przebieg szlaku: Sieradz [str. 26] - Dąbrówka [str. 141]- Dąbrowa Wielka [str. 138] - Kuśnie [str. 198] - Dębołęka [str. 142] - Tumidaj [str. 248]- Łubna Jakusy [str. 200] - Kliczków Wielki [str. 184]- Kliczków Mały [str. 180] - Jasionna [str. 163]- Wojków [str. 272]- Wrząca [str. 278]- Gruszczyce [str. 157]- Gzików [str. 160]- Błaszki [str. 106]

Szlak walk nad Wartą we wrześniu 1939 roku

niebieski

Długość całkowita: 55.0 km

Znakowany kolorem niebieskim tematyczny szlak pieszy biegnie doliną Warty przez miejscowości związane między innymi z 10. Dywizją Piechoty Strzelców Kaniowskich, wchodzącą w skład Armii „Łódź” i jej walkami w dniach 4 i 5 września 1939 roku. Oddziały Wojska Polskiego toczyły tu ciężkie boje o utrzymanie pozycji obronnych na linii Warty z nacierającymi z zachodu wojskami niemieckimi. Na szlaku można obejrzeć polskie, lekkie schrony bojowe oraz resztki umocnień przeciwczołgowych. Na cmentarzach parafialnych w Glinnie, Kamionaczu i Sieradzu-Męce znajdują się kwatery i mogiły wojenne, a w lasach, w obrębie leśnictwa Kamionacz – wielka, zbiorowa mogiła pacjentów Szpitala Psychiatrycznego w Warcie, zamordowanych przez okupantów w 1940 roku. Wędrując tym szlakiem można także poznać ciekawe zabytki architektury oraz krajobrazy charakterystyczne dla dolin rzecznych Warty i Widawki.

Przebieg szlaku: Warta [str. 256] - Glinno [str. 147] - Pierzchnia Góra - Kamionacz [str. 176] - Sucha - Mnichów [str. 210] - Sieradz [str. 26] - Podłężyce [str. 222] - Beleń - Strońsko - Pstrokonie - Jeziorko - rezerwat „Korzeń” - Antonin - Strumiany [str. 124] - Burzenin [str. 119]

Szlak im. Władysława St. Reymonta

zielony

Długość całkowita: 34.0 km

Znakowany na zielono Szlak im. Władysława Stanisława Reymonta jest poświęcony pamięci wielkiego polskiego pisarza i laureata literackiej Nagrody Nobla w 1925 roku, mieszkańca ziemi sieradzkiej w latach 1912-13. Przebiega przez miejscowości w których mieszkał, bywał i tworzył autor „Chłopów” i „Ziemi Obiecanej”, a także pozwala poznać krajobraz i zabytki tej części województwa łódzkiego. Na trasie szlaku leży m.in. zespół dworsko-parkowy w Tubądzinie mieszczący Muzeum Walewskich, zabytkowe dwory w Charlupi Wielkiej i Inczewie oraz monumentalny pałac w Małkowie, którego Reymont był częstym gościem i gdzie znajduje się poświęcony mu pomnik i tablica pamiątkowa.

Przebieg szlaku: Warta [str. 256] - Glinno [str. 147] - Pierzchnia Góra - Kamionacz [str. 176] - Sucha - Mnichów [str. 210] - Sieradz [str. 26] - Podłężyce [str. 222] - Beleń - Strońsko - Pstrokonie - Jeziorko - rezerwat „Korzeń” - Antonin - Strumiany [str. 124] - Burzenin [str. 119]

Szlak im. Kazimierza Deczyńskiego

 żółty

Długość całkowita: **39.0 km**

Znakowany na żółto pieszy szlak turystyczny poświęcony jest Kazimierzowi Deczyńskiemu, chłopskiemu synowi, który w latach 1818-29 był nauczycielem szkoły parafialnej w Brodni. Postać ta weszła do historii literatury polskiej poprzez swoje pamiętniki oraz osnutą na jej życiu powieść Leona Kruczkowskiego pt. „Kordian i cham”. Na trasie szlaku zwiedzić można również liczne zabytki architektury oraz budowle hydrotechniczne związane z utworzonym w latach 1975-86 sztucznym zbiornikiem wodnym „Jeziorsko” powstałym poprzez spiętrzenie Warty zaporą betonową o wysokości 12 metrów, wzniesioną na terenie wsi Skęczniew.

Przebieg szlaku: Warta [str. 256] - Glinno [str. 147] - Brzeg - Brodnia - Lubola - Ferdynandów - Grabina - Rudunki - Zadzim - Otok

Szlak Uroczysk i Rezerwatów

 czerwony

Długość całkowita: **16.0 km**

Znakowany na czerwono Szlak Uroczysk i Rezerwatów wiedzie głównie przez kompleksy sosnowych lasów, charakteryzujące się częściowo zachowanym drzewostanem pierwotnym. Na trasie leżą 2 rezerваты przyrody „Jabłecznik” i „Wojśławice” chroniące wiekowy las jodłowy. Ciekawym miejscem jest również wieś Wojśławice, w której zachowało się kilka interesujących zabytków architektury, oraz wieś Korczew, gdzie znajduje się cenny drewniany kościół.

Przebieg szlaku: Męcka Wola [str. 208]- Leśniczówka Woźniki - Leśniczówka Andrzejów - rezerwat „Jabłecznik” - Wojśławice - rezerwat „Wojśławice” - Wólka Wojśławska - Opiesin - Zduńska Wola

Szlaki rowerowe

Sieradzka eSka

żółty

Długość całkowita: **109.0 km**

Znakowany kolorem żółtym szlak rowerowy „Sieradzka eSka” ma kształt litery „S”. Jest głównym szlakiem rowerowym powiatu sieradzkiego i biegnie w całości po jego terenie. Szlak ten wiedzie z Klonowej, przez Złoczew, Pyszków, Barczew, obok zbiornika „Próba”, Dąbrowę Wielką, Sieradz, Charłupię Małą, Smardzew, Charłupię Wielką, Oraczew, Kliczków Mały, Jasionną, Wojków, Błaszki, Tubądzin do Warty. Długość zasadniczej, znakowanej na żółto trasy wynosi 109 kilometrów. Oprócz tego wyznakowano trzy czarne szlaki łącznikowe.

Przebieg szlaku: Klonowa centrum [str. 186] - Lipicze [str. 153] - Lesiaki - Sowijaki - Robaszew - Grójec Wielki - Wilkołek Unikowski - Złoczew [str. 282] - Szklana Huta - Pyszków [str. 224] - Barczew [str. 102] - Rusków - zbiornik „Próba” [str. 249] - Stefanów Ruskowski - Kuśnie [str. 198] - Dąbrowa Wielka [str. 138] - Dąbrówka [str. 141] - Sieradz [str. 26] - Charłupia Mała [str. 125] - Łosieniec - Smardzew [str. 236] - Rakowice - Charłupia Wielka [str. 128] - Tworkowizna Oraczewska - Oraczew - Oraczew Mały - Kliczków Mały [str. 180] - Jasionna [str. 163] - Niedoń - Wojków [str. 272] - Grzymaczew - Wrząca [str. 278] - Łapigrosz - Żelisław - Chrzanowice - Błaszki [str. 106] - Lubanów - Maciszewice [str. 111] - Kociołki - Tuwalczew - Gać Warcka - Kawęczynek - Tubądzin [str. 245] - Rudnik - Gołuchy - Warta [str. 256]

Szlak rowerowy łącznikowy: Klonowa - Brąszewice - Wojków (23 km)

Rowerowy szlak łącznikowy „Do Wojkowa” znakowany kolorem czarnym ma długość 23 km. Łączy dwie miejscowości leżące na trasie „Sieradzkiej eSki” - Klonową i Wojków z Brąszewicami. Większość trasy wiedzie przez znaczne kompleksy leśne zachodnich krańców powiatu sieradzkiego. Na trasie szlaku leżą rezerваты przyrody „Jażwiny” i „Wrząca” chroniące najcenniejsze pod względem przyrodniczym części wspomnianych kompleksów.

Przebieg szlaku: Klonowa centrum [str. 186] - rezerwat „Jażwiny” [str. 114] - Brąszewice [str. 112] - rezerwat „Wrząca” [str. 274] - Wojków [str. 272]

Szlak rowerowy łącznikowy Kopaniny - Klonowa [str. 186] (5 km)

Znakowany na czarno krótki, rowerowy szlak łącznikowy z Kopanin (powiat wieruszowski) do Klonowej (powiat sieradzki) łączy sieć szlaków rowerowych powiatu wieruszowskiego z głównym szlakiem rowerowym powiatu sieradzkiego - tzw. „Sieradzką eSką” (znaki żółte).

Szlak rowerowy łącznikowy PKP Błaszki [str. 106]- Kalinowa [str. 170] (2 km)

Znakowany na czarno krótki, rowerowy szlak łącznikowy łączy stację kolejową PKP w Błaszach (obok której przebiega główny szlak rowerowy powiatu sieradzkiego „Sieradzka eSka”; znaki żółte) z Kalinową, przez którą z kolei wiedzie Łódzka Magistrała Rowerowa (znaki czerwone).

Skarby Ziemi Sieradzkiej

niebieski

Długość całkowita: **192.0 km**

Szlak „Skarby Ziemi Sieradzkiej” jest częścią wielkiej pętli rowerowej o długości blisko 320 kilometrów, biorącej swój początek w Łodzi, a kończącej się w Tuszynie. Składają się na cztery, znakowane kolorem niebieskim odcinki, każdy mający własną nazwę: 1) Szlak Maksymiliana Kolbego (Łódź - Pabianice - Zduńska Wola), 2) szlak Skarby Ziemi Sieradzkiej (Zduńska Wola - Sieradz - Łask), 3) Szlak Osad Braci Czeskich (Łask - Bełchatów) i 4) Szlak Węgla Brunatnego (Bełchatów - Tuszyn). Na szlaku „Skarby Ziemi Sieradzkiej” znalazła się większość najciekawszych miejscowości, zabytków i głównych atrakcji turystycznych powiatu sieradzkiego.

Przebieg szlaku: Łask - Marzenin - Sędziejowice - Widawa - Burzenin [str. 119] - Strzałki - Lipno - Złoczew [str. 282] - Łagiewniki - Starce [str. 238] - Godynice [str. 150] - Brąszewice [str. 112] - Wojków [str. 272] - Wrząca [str. 278] - Gruszczycze [str. 157] - Żeliszew - Błaszki [str. 106] - Maciszewice [str. 111] - Kołdów - Golków [str. 173] - Sędzimirowice [str. 235] - Morawki - Chwałęcice-Wójcinek [str. 132] - Chlewo [str. 130] - Goszczanów [str. 151] - Ustków [str. 252] - Cielce [str. 135] - Warta [str. 256] - Pagóry Warckie - Tubądzin [str. 245] - Inczew [str. 161] - Sędzice [str. 233] - Biskupice [str. 104] - Kamionacz [str. 176] - Miedźno - Czartki - Prusinowice - Szadek - Zduńska Wola

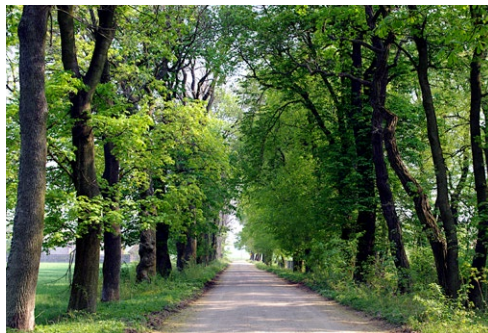
Szlak bursztynowy (odcinek nadwarciański)

 pomarańczowy

Długość całkowita: 125.0 km

Nazwa tego szlaku nawiązuje do starożytnej drogi (bądź systemu dróg) łączącej Cesarstwo Rzymskie z wybrzeżem Bałtyku. Droga tą kupcy znad Adriatyku i Morza Śródziemnego zmierzali na północ, na wybrzeże Morza Bałtyckiego, kierując się tu bursztyn, szczególnie ceniony w imperium rzymskim. Znakowany kolorem pomarańczowym Szlak Bursztynowy prowadzi łukiem o długości około 250 kilometrów przez teren województwa łódzkiego, docierając na historyczne ziemie: wieluńską, sieradzką, łęczycką, rawską oraz tereny dawnego Księstwa Łowickiego. Dzieli się na dwa odcinki: Nadburzański i Nadwarciański. Ten drugi biegnąc wzdłuż Warty prowadzi od wsi Załęcze Małe, przez Przywóz, Krzeczów, Osjaków, Konopnicę, Burzenin, Strońsko, Sieradz, Wartę do Uniejowa, a jego część wiedzie przez teren powiatu sieradzkiego.

Przebieg szlaku: Załęcze Małe - Łaszew Rządowy - Przywóz - Toporów - Krzeczów - Osjaków - Konopnica - Rychłocice - Siemiechów - Strumiany [str. 124] - Pstrokonie - Strońsko - Beleń - Podłężyce [str. 222] - Sieradz Woźniki [str. 26] - Sieradz Męka [str. 26] - Ruda - Wojciechów - Kamionacz [str. 176] - Włyn [str. 179] - Glinno [str. 147] - Brodnia - Pęczniew - Popów - Siedlątków - Łyszkowice - Łęg Baliński - Spycimierz - Uniejów

Łódzka Magistrala Rowerowa (odcinek Łódź - Skalmierz)

Długość całkowita: **91.0 km**

Łódzka Magistrala Rowerowa prowadząca przez szczególnie atrakcyjne obszary województwa łódzkiego jest częścią transeuropejskiej trasy rowerowej mającej połączyć Niemcy, Polskę i Ukrainę. Na terenie województwa łódzkiego trasa biegnie drogami powiatów opoczyńskiego, tomaszowskiego, łódzkiego wschodniego, pabianickiego, łaskiego i sieradzkiego. Zachodnią część tego szlaku o długości ponad 90 kilometrów prowadzi z Łodzi-Chocianowice przez Górkę Pabianicką, Szadek, Rożdżały, Wartę, Kalinową i Skalmierz do granicy województwa.

Przebieg szlaku: Łódź Chocianowice - Górkę Pabianicką - Wola Żytowska - Janowice - Chorzyszów - Wilamów - Szadek - Prusinowice - Rożdżały [str. 231] - Pierzchnia Góra - Włyn [str. 179] - Warta [str. 256] - Głaniszew - Chabierów - Kalinowa [str. 170] - Golków [str. 173] - Skalmierz, granica województwa łódzkiego

Szlak konny

Długość całkowita: **2.100 km**

Najdłuższy, liczący ponad 2.100 km szlak konny w Europie, umożliwia poznanie najciekawszych miejsc w województwie łódzkim podczas jazdy konnej. Leżące na tym szlaku wyspecjalizowane ośrodki jazdy konnej oferują naukę jazdy dla początkujących i zaawansowanych (zarówno dzieci, jak i dorosłych), jazdę na padoku i w terenie, organizację rajdów i wszelkich imprez konnych oraz usługi hotelarskie dla jeźdźców i koni. Wędrówkę Łódzkim Szlakiem Konnym, oprócz charakterystycznego oznakowania ułatwiają ujednolicone tablice i drogowskazy oraz mobilny przewodnik po szlaku i atrakcjach turystycznych. Niewielki fragment pętli zewnętrznej Łódzkiego Szlaku Konnego wiedzie również przez powiat sieradzki.

Przebieg szlaku w powiecie sieradzkim: 1) Antonin - Strumiany [str. 124] oraz 2) Niechmirów [str. 211] - Szklana Huta - Las Pyszkowski - rezerwat „Paza” [str. 291] - Grójec Mały - Starce [str. 238] - Sowizdrzały - Las Klonowski - Kuźnica Błońska/Lary - Górka Klonowska - Pawelce

Szlak wodny rzeki Warty

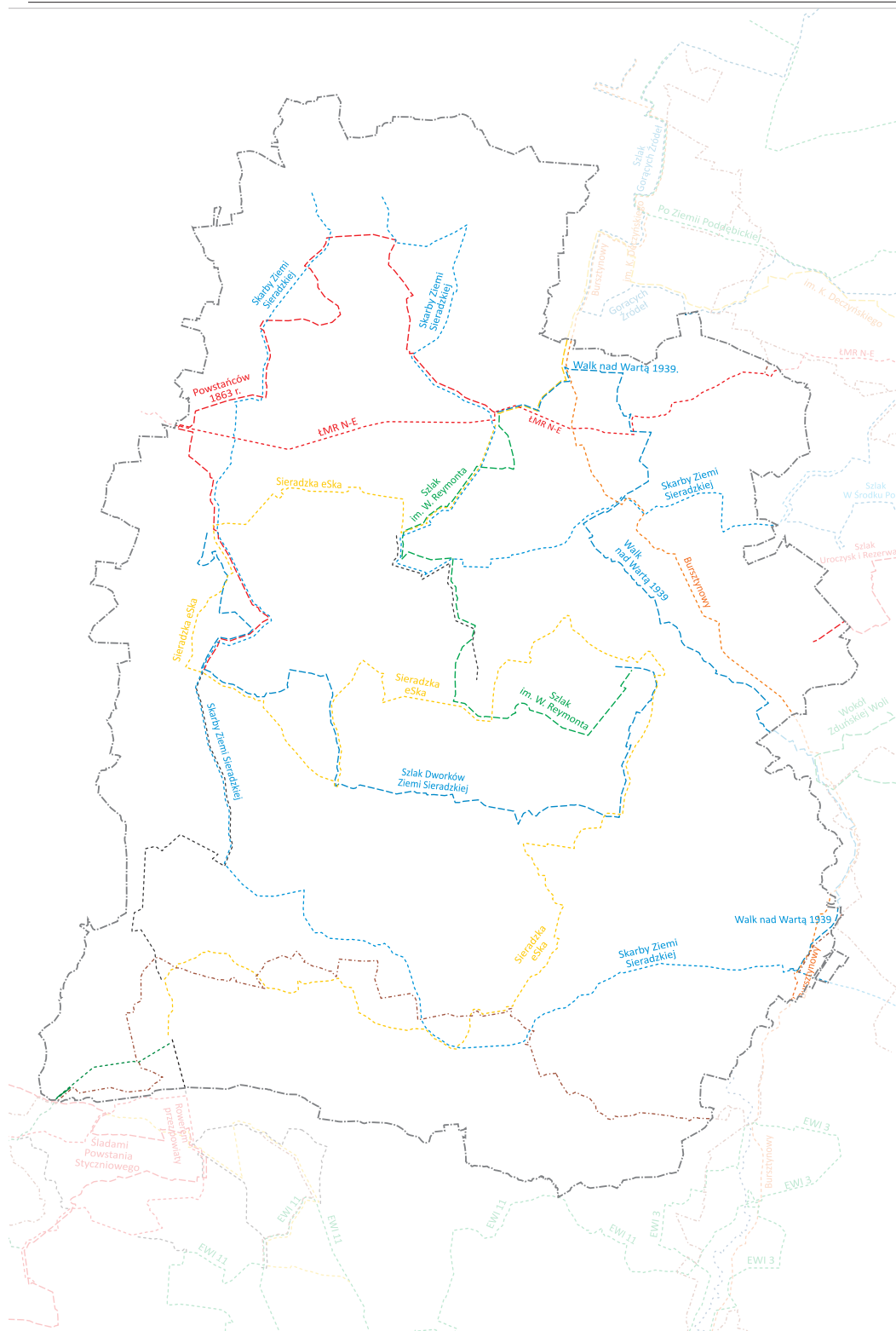
Długość całkowita: **400 km**

Rzeka Warta to niezwykle popularne miejsce spływów kajakowych. Sprzyja temu Szlak wodny Rzeki Warty o długości ponad 400 km, znakowany od okolic Częstochowy aż po ujście Warty do Odry. Spora część tego szlaku wiedzie przez powiat sieradzki lub jego granicą. Warta płynie tu granicą lub przez gminy Burzenin, Sieradz (miasto oraz gmina wiejska) i Warta. Szlak prowadzi również przez zbiornik „Jeziorsko”, którego południową część objęto rezerwatem przyrody o tej samej nazwie.

Ze względu na liczne stanowiska lęgowe ptaków, zamiar skorzystania ze szlaku na terenie rezerwatu (zarówno indywidualnie, jak i w zorganizowanych grupach) należy wcześniej zgłosić i uzyskać odpowiednie zezwolenie w Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Łodzi (informacje, wzór wniosku oraz obowiązujące opłaty na stronie www.bip.lodz.rdos.gov.pl).

Organizatorami spływów kajakowych rzeką Wartą zajmują się liczne firmy prywatne, oferujące pełny zakres usług, w tym również przewóz kajaków w wyznaczone miejsca.

Przebieg szlaku w powiecie sieradzkim: Jarocice - Majaczewice [str. 202] - Burzenin [str. 119] - Strumiany [str. 124] - Antonin - Tyczyn [str. 250] - Bobrowniki [str. 218] - Chojne [str. 132] - Podłężyce [str. 222] - Sieradz [str. 26] - Mnichów - Sucha - Biskupice [str. 104] - Małków [str. 203] - Warta [str. 256] - rezerwat „Jeziorsko” [str. 168] - Glinno [str. 147]

KATEGORYZOWANE OBIEKTY NOCLEGOWE

KAMIONACZ · PENSJONAT DWÓR KAMIONACZ ★★

✉ Kamionacz 11 · 98-290 Warta
☎ (+48) 43 827 41 68 · (+48) 603 866 222
🌐 www.dwor-kamionacz.pl

SIERADZ · Hotel i Restauracja KLIMCZAK ★★★

✉ ul. Wojska Polskiego 99 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 500 27 44 66 77 · (+48) 43 678 06 53
🌐 www.hotelklimczak.pl

SIERADZ · Hotel i Restauracja WRÓBLEWSKY ★★★

✉ ul. Sarańska 8 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 828 64 80 🌐 www.hotel-wroblewscy.pl

STAWISZCZE · Hotel i Restauracja NA PÓŁBORU ★★★

✉ Stawiszczce 39a · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 822 89 22 🌐 www.polboru.pl

WĘŹ · Hotel DWOREK ZA LASEM ★★★

✉ Węży 9a · 98-290 Warta
☎ (+48) 601 203 916 · (+48) 43 829 58 83
🌐 www.dworekzalasem.com.pl

NIEKATEGORYZOWANE OBIEKTY NOCLEGOWE

BISKUPICE · DWOREK W DAWNEJ SZKOLE

✉ Biskupice 63 · 98-200 Sieradz ☎ (+48) 607 730 401
🌐 www.dworek-biskupice.pl

BORYSŁAWICE · NOTEL SPANIE POD KOŁDERKĄ

✉ Borysławice 135 · 98-235 Błaszki
☎ (+48) 43 829 39 67

BURZENIN · SPORTOWA OSADA (obiekt sezonowy)

✉ ul. Zarzecze 12 · 98-260 Burzenin
☎ (+48) 503 105 250 🌐 www.sportowaosada.pl

DZIERLIN · Gospodarstwo agroturystyczne MĄCZKOWISKO

✉ Dzierlin 85 · 98-210 Dzierlin ☎ (+48) 502 784 289

KOŚCIERZYN · POKOJE GOŚCINNE Łódzkiego Ośrodka

Doradztwa Rolniczego w Bratoszewicach (oddział Kościerzyn)

✉ Kościerzyn 77 · 98-285 Wróblew
☎ (+48) 43 821 31 13 · (+48) 519 30 10 21 (rez. 7:00-15:00)
🌐 www.lodr-bratoszewice.pl

LARY · Gospodarstwo agroturystyczne LARY – ZACISZE

✉ Lary 4 · 98-273 Klonowa ☎ (+48) 885 129 551
🌐 @Lary-Zacisz

MAŁKÓW · PAŁAC MAŁKÓW

✉ Małków 97 · 98-290 Warta
☎ (+48) 535 442 333 · (+48) 43 829 55 11 🌐 www.malkow.pl

OSTRÓW WARCKI · NIKO JEZIORSKO · Ośrodek Wypoczynkowy

Domki letniskowe, pole namiotowe

✉ Ostrów Warcki 188 · 98-290 Warta
☎ (+48) 509 201 020 🌐 www.niko-jeziorsko.pl

OSTRÓW WARCKI · OSADA JEZIORSKO · Domki letniskowe oraz willa JEZIORSKO

✉ Ostrów Warcki 120 · 98-290 Warta
☎ (+48) 513 601 889 🌐 www.willa-jeziorsko.mozello.pl

OSTRÓW WARCKI · SUPERFALA Noclegi Restauracja

Domki letniskowe oraz pokoje hotelowe

✉ Ostrów Warcki 177 · 98-290 Warta
☎ (+48) 43 652 18 20 🌐 www.superfala.pl

POTOK · POTOK 5 · Obiekt hotelowy i restauracja

✉ Potok 5 · 98-270 Złoczew 🌐 [rez. www.booking.com](http://rez.www.booking.com)

SIERADZ · Apartamenty na Warszawskiej

✉ ul. Warszawska 13 · 98-200 Sieradz
🌐 [rez. www.booking.com](http://rez.www.booking.com)

SIERADZ · Apartament POLNAHOUSE

✉ ul. Polna 7 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 535 535 120 🌐 www.polnainhouse.pl

SIERADZ · APARTAMENTY W KAMIENICY · WRÓBLEWSKY

✉ ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 19 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 828 64 80 🌐 www.hotel-wroblewscy.pl

SIERADZ · HEROHOSTEL

✉ ul. Bohaterów Września 61 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 535 535 120 🌐 www.herohostel.pl

SIERADZ · NOCLEGI W RYNKU

✉ Rynek 6 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 731 444 277 🌐 @Noclegi-w-Rynku

SIERADZ · OLD TOWN APARTMENTS - SIERADZ

Noclegi ze śniadaniem
✉ Warszawska 13a · 98-200 Sieradz
🌐 old-town-apartments-sieradz.hotelmix.co.uk

SIERADZ · Ośrodek Szkolenia, Konsultacji i Doradztwa Ochrony Pracy w Sieradzu · NOCLEGI

✉ ul. Wojska Polskiego 42 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 508 352 792 🌐 www.noclegisieradz.pl

SIERADZ · Ośrodek Wypoczynkowy Sieradz - Męka MOSiR

Domki letniskowe (obiekt sezonowy)
✉ ul. Sportowa 1 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 822 38 82 🌐 www.mosirsieradz.pl

SIERADZ · Usługi noclegowe TRAX · MOSiR Sieradz

✉ ul. Sportowa 1 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 822 72 15 · (+48) 691 405 400
🌐 www.mosirsieradz.pl

SIERADZ · PRZYSTAŃ NAD WARTĄ - hotel

✉ ul. Portowa 2 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 822 38 45

SMARDZEW · Hotel & Restauracja NAPOLEON

✉ Smardzew 64 · 98-285 Wróblew
☎ (+48) 43 828 41 14 · (+48) 664 776 557
📍 www.hotel-napoleon.pl

TUMIDAJ · Zjazd TUMIDAJ

✉ Tumidaj 20 · 98-275 Brzeźnio
☎ (+48) 43 820 34 37 📍 www.zajazd-tumidaj.pl

WARTA · POD WIATRAKIEM · Hotel i restauracja

✉ ul. Terenowa 6 · 98-290 Warta
☎ (+48) 609 420 400 · (+48) 43 829 52 62 (14.00-22.00)
📍 www.podwiatrakiem.com

OBIEKTY GASTRONOMICZNE

BŁASZKI · CLEOPATRA KEBAB

✉ ul. Sieradzka 2a · 98-235 Błaszki
☎ (+48) 663 688 766 📍 @kebab.cleopatra

BŁASZKI · Pizzeria NA PIĘTERKU

✉ Plac Niepodległości 4 · 98-235 Błaszki
☎ (+48) 661 443 394 📍 @PizzeriaNaPieterku

BŁASZKI · Restauracja VICTORIA

✉ ul. Sieradzka 65 · 98-235 Błaszki
☎ (+48) 731 440 275 📍 @Restauracja-Victoria

BORYSŁAWICE · Bar SCHAB W PANIERCE

✉ Borysławice 135 · 98-235 Błaszki
☎ (+48) 43 829 39 67

BORYSŁAWICE · Restauracja SŁOIK

✉ Borysławice 130 · 98-235 Błaszki
☎ (+48) 512 063 043 📍 @sloikboryslawice130

BURZENIN · Bar COOLTURA

✉ Rynek 24 · 98-260 Burzenin
☎ (+48) 667 656 977 📍 @COOLTURA-Burzenin

BURZENIN · Łodziarnia ŁODÓWKA

✉ ul. Złoczewska 1 · 98-260 Burzenin
☎ (+48) 601 717 864 📍 @Łódówka-Burzenin

CZARNA · Bar U KAZIMIERZA

✉ Czarna 68 · 98-270 Złoczew
☎ (+48) 609 667 444 · (+48) 43 820 14 23
📍 www.ukazimierza.pl

GOSZCZANÓW · Gospoda KACZKI ZA WODĄ

✉ ul. Kaliska 26 · 98-215 Goszczanów
☎ (+48) 789 435 962 📍 @kaczkiwoda

GRUSZCZYCE · Bar BOGUMIŁA

✉ Gruszczyce 47 · 98-235 Błaszki
☎ (+48) 43 829 26 83 📍 www.bar-bogumila.eatbu.com

KLONOWA · Restauracja IMPERIUM

✉ ul. ks. Dałaka 3 · 98-273 Klonowa
☎ (+48) 661 448 446

MAŁKÓW · RESTAURACJA W PAŁACU W MAŁKOWIE

(czynna tylko w niedzielę)
✉ Małków 97 · 98-290 Warta
☎ (+48) 535 442 333 · (+48) 43 829 55 11
📍 www.malkow.pl

NOWA WIEŚ · Bar PALCE LIZAĆ

✉ Nowa Wieś 53A · 98-275 Brzeźnio
☎ (+48) 43 820 39 82
📍 www.palcelizacbar.pl

OCIN · Cukiernia BAGIETKA

✉ Ocina 43 · 98-285 Wróblew ☎ (+48) 43 821 35 60

OSTRÓW WARCKI · BURGER NA FALI · Port Jachtowy „Jeziorsko”

✉ Ostrów Warcki 176 · 98-290 Warta 📍 @burgernafali

OSTRÓW WARCKI · SMAŻALNIA PORTOWA

Port Jachtowy „Jeziorsko”

✉ Ostrów Warcki 176 · 98-290 Warta
☎ (+48) 603 692 488 📍 @Smazalnia-Portowa

OSTRÓW WARCKI · SUPERFALA · Restauracja Noclegi

✉ Ostrów Warcki 177 · 98-290 Warta
☎ (+48) 43 652 18 20 📍 www.superfala.pl

SIERADZ · AKBAR KEBAB

✉ ul. Władysława Łokietka 35a · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 660 977 339 📍 @Akbar-Kebab-Sieradz

SIERADZ · BURGER STACJA

✉ ul. Warszawska 3 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 307 00 04 📍 @burgerstacja.sieradz

SIERADZ · MAKARUN · Galeria Rondo

✉ ul. Jana Pawła II 3 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 605 262 628 📍 www.makarun.pl

SIERADZ · NieNaZarty SUSHI

✉ ul. Strzelców Kaniowskich 6 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 731 047 047 📍 @NieNaZartySieradz

SIERADZ · OPEN HAIR CAFE

✉ Rynek 22 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 661 229 034 📍 @OpenHairCafe

SIERADZ · Pierogarnia TO-TU

✉ ul. Polna 27 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 607 307 670 📍 @PierogarniaToTu

SIERADZ · Pizzeria PIZZA ART

✉ ul. Kościuszki 4 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 537 624 624 📍 @pizzaartsieradz

SIERADZ · Pizzeria DA GRASSO

✉ Rynek 14 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 43 826 37 00 📍 www.dagrasso.pl/sieradz

SIERADZ · Pizzeria ODYSEJA

✉ ul. Jana Pawła II 10 · 98-200 Sieradz
☎ (+48) 507 205 888 · (+48) 43 827 17 17
📍 www.odysejasieradz.pl

SIERADZ · Restauracja CUKIER

✉ Rynek 17 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 43 822 25 55 📞 @RestauracjaCukierSieradz

SIERADZ · Restauracja FAMILIA

✉ al. Grunwaldzka 1C · 98-210 Sieradz

☎ (+48) 43 827 99 93 📞 www.bistrofamilia.pl

SIERADZ · Restauracja INCOGNITO

✉ ul. Kościuszki 4 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 514 279 411 📞 @IncognitoRestauracja

SIERADZ · Restauracja KASZTELANKA

✉ ul. Wojska Polskiego 5 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 695 176 947 📞 www.kasztelankasieradz.pl

SIERADZ · Restauracja KUŹNIA SMAKÓW

✉ Rynek 15 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 533 696 968 📞 @KuzniaSmakowSieradz

SIERADZ · Restauracja MARUSIA

✉ Plac Wojewódzki 3 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 501 411 510 · (+48) 509 148 696

📞 www.marusia.com.pl

SIERADZ · Restauracja McDONALD'S

✉ al. Grunwaldzka 2 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 728 903 731 📞 www.mcdonalds.pl

SIERADZ · Restauracja NIEBO W GĘBIE

✉ ul. 11 Listopada 14a · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 577 122 226 📞 @NIEBO-w-gębie

SIERADZ · Restauracja OGIEŃ & DYM

✉ Rynek 10 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 571 260 741 📞 @ogienidymsieradz

SIERADZ · Restauracja PASIKRÓLIK

✉ ul. Wyzwolenia 1918 r. 6 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 530 109 530 📞 @pasikrolik.sieradz

SIERADZ · Restauracja PRZYSTAŃ NAD WARTĄ

✉ ul. Portowa 2 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 43 822 38 45

📞 @Restauracja-Przystan-nad-Warta

SIERADZ · RETRO PUB

✉ Rynek 16 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 723 741 301 📞 @retropubsieradz

SIERADZ · SUSHI KUSHI

✉ Rynek 16 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 791 464 916 📞 www.sushikushi.com/sieradz

SIERADZ · WIKING

✉ ul. Armii Krajowej 24a · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 793 215 219 📞 www.wikingfood.com

SIERADZ · WINIARNIA

✉ ul. Oksińskiego 4 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 731 939 292 📞 @winiarniasieradz

SIERADZ · ZAHIR KEBAB

✉ ul. Warszawska 2 · 98-200 Sieradz

☎ (+48) 573 316 434 📞 www.zahirkebab.pl/lokale/sieradz

SMARDZEW · Restauracja NAPOLEON

✉ Smardzew 64 · 98-285 Wróblew

☎ (+48) 43 828 41 14 · (+48) 664 776 557

📞 www.hotel-napoleon.pl/restauracja-catering.html

TUMIDAJ · Zajazd TUMIDAJ

✉ Tumidaj 20 · 98-275 Brzeźnio

☎ (+48) 43 820 34 37 📞 www.zajazd-tumidaj.pl

WARTA · Bar ZŁOTY RÓC

✉ Plac bł. Ojca Rafała 2CD · 98-290 Warta

☎ (+48) 882 443 348 📞 @Zloty-Rog

WARTA · PIZZERIA K2

✉ Rynek im. Władysława Reymonta 7 · 98-290 Warta

☎ (+48) 600 110 506 📞 www.pizzeria-k2.pl/warta

WARTA · Pizzeria LA MADDALENA

✉ ul. Garbarska 2F · 98-290 Warta

☎ (+48) 539 700 770 📞 @Pizzeria-La-Maddalena

WARTA · POD WIATRAKIEM · Restauracja Noclegi

✉ ul. Terenowa 6 · 98-290 Warta

☎ (+48) 609 420 400 · (+48) 43 829 52 62

📞 www.podwiatrakiem.com

ZŁOCZEW · Pizzeria MARMONI

✉ ul. Parkowa 14c · 98-270 Złoczew

☎ (+48) 43 820 25 35 📞 www.pizzeriamaroni.pl

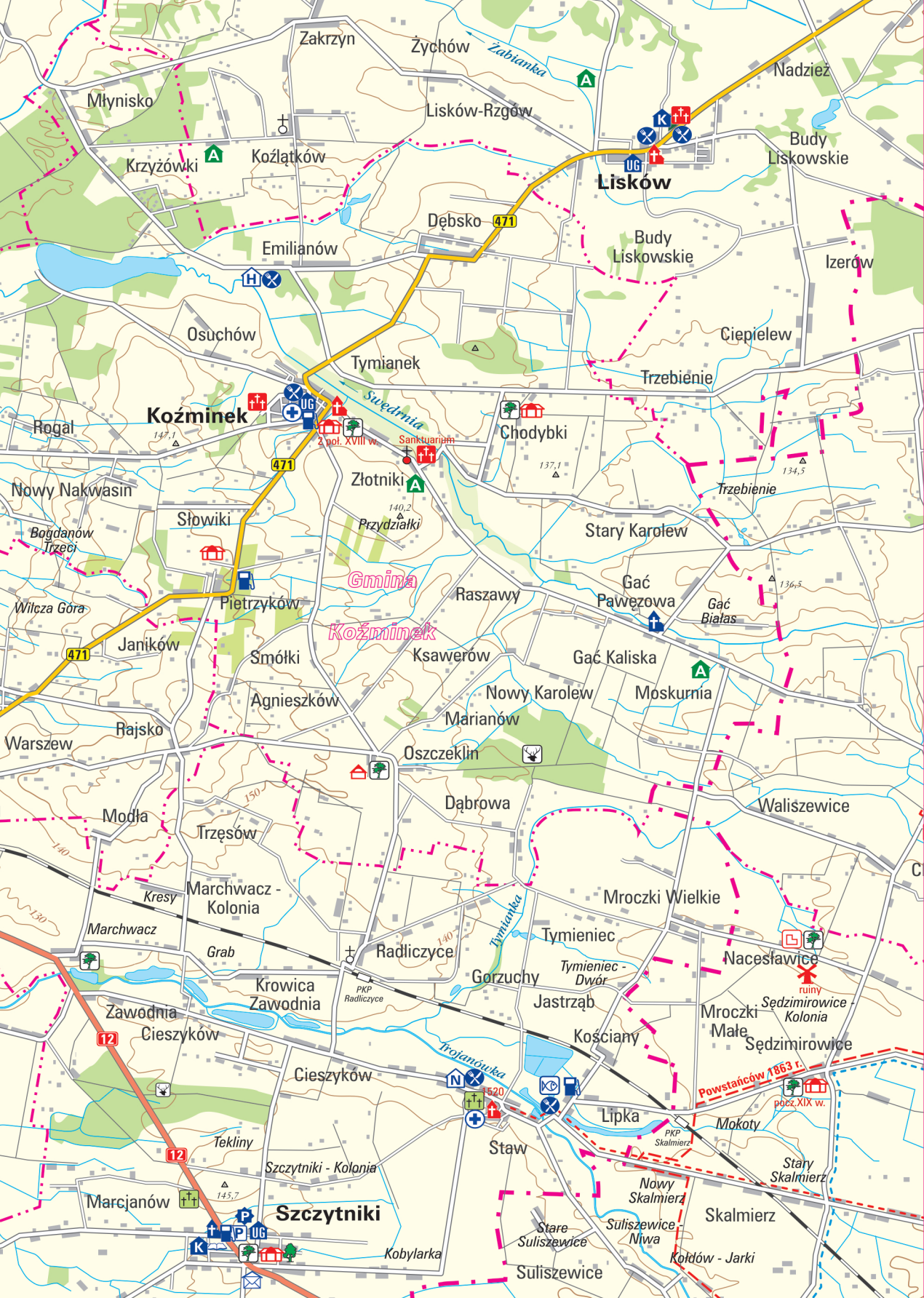
ZŁOCZEW · Restauracja ZŁOCZEWIANKA

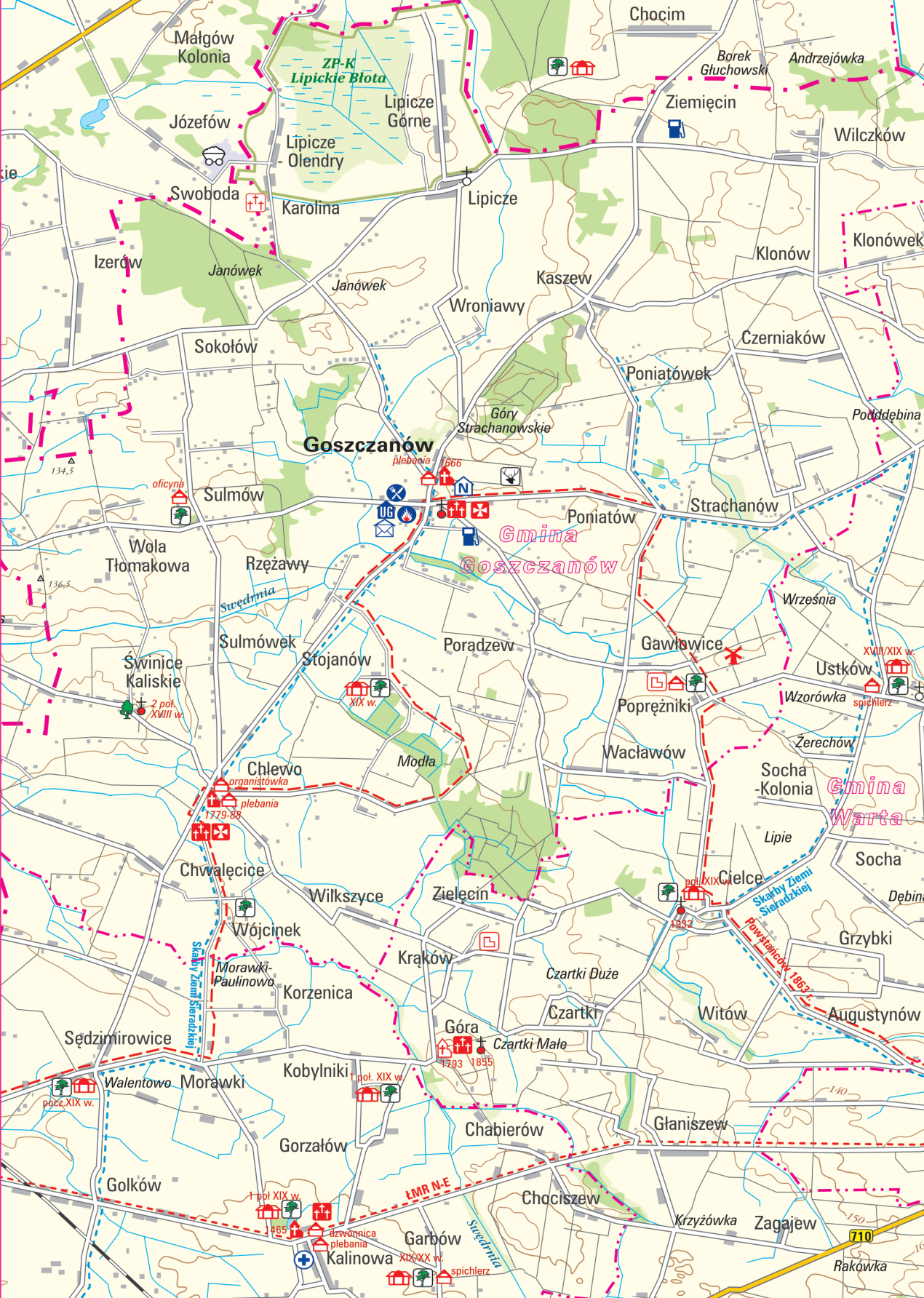
✉ ul. Opłotki 1 · 98-270 Złoczew

☎ (+48) 43 820 22 28 📞 @zloczewianka

LEGENDA

		kościół, klasztor			hotel, inne obiekty noclegowe
		kościół zabytkowy murowany; drewniany			gospodarstwo agroturystyczne ośrodek jazdy konnej
		kaplica, kaplica zabytkowa			wypożyczalnia sprzętu wodnego, przystań
		dworek, pałac			starostwo powiatowe, urząd miasta
		młyn wodny, ruiny			urząd gminy, dom kultury
		kurhan, synagoga			szpital, przychodnia
		inny zabytek architektury, zamek			poczta, straż pożarna
		wiatrak, folwark			restauracja, bar, market
		muzeum, grodzisko			kapielisko, basen kryty
		cmentarz katolicki, ewangelicki			stacja paliw, parking
		cmentarz żydowski, mogiła			policja, stacja rowerowa
		cmentarz wojenny - I ; II wojna światowa			punkt widokowy, informacja turystyczna
		pomnik, miejsce pamięci narodowej			Łódzki Szlak Konny
		leśnictwo, zabytkowa aleja drzew			znakowane szlaki piesze, rowerowe
		zabytkowy park, pomnik przyrody			granice administracyjne
		ścieżka edukacyjna, parking leśny			granica parku krajobrazowego, rezerwatu

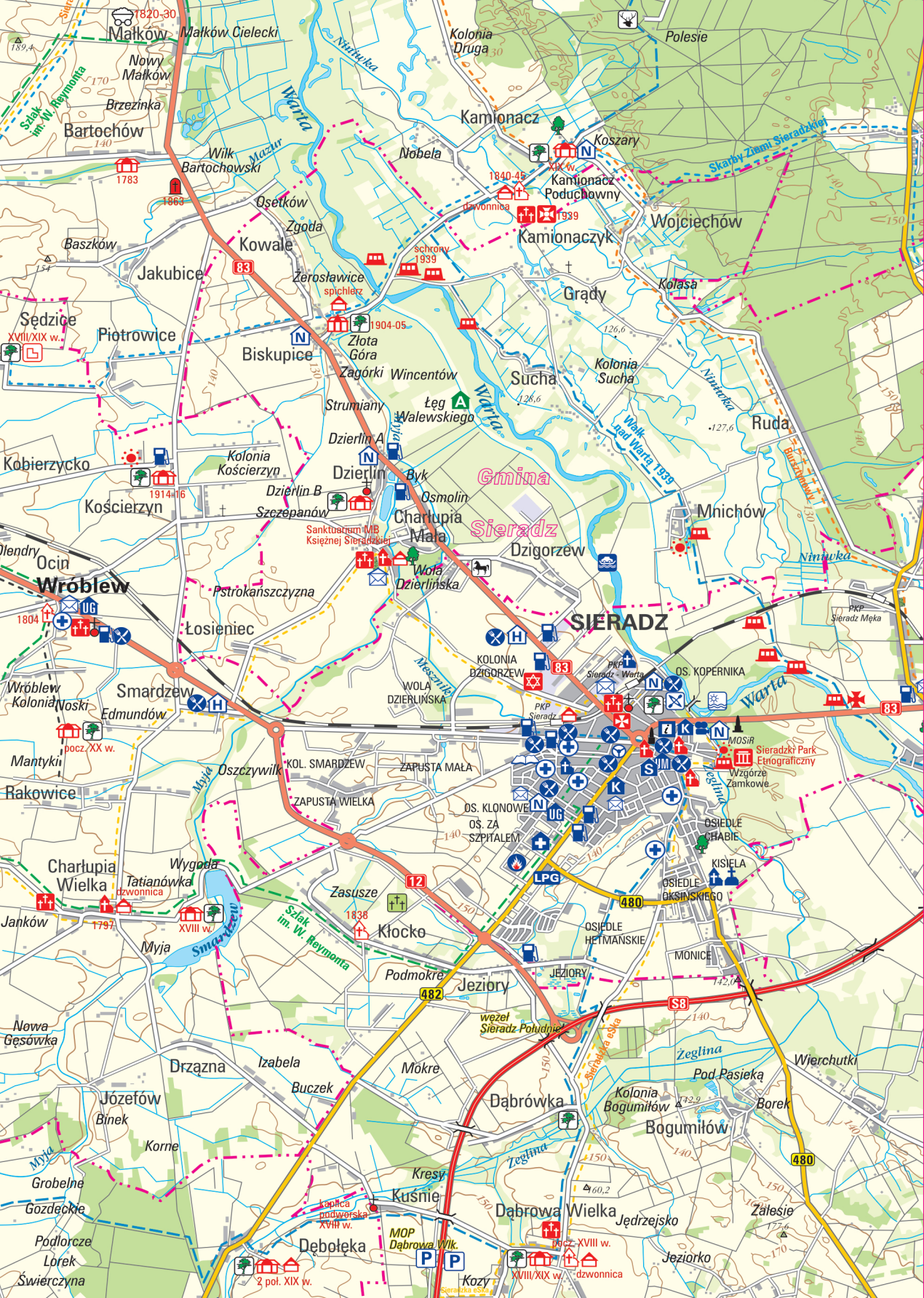

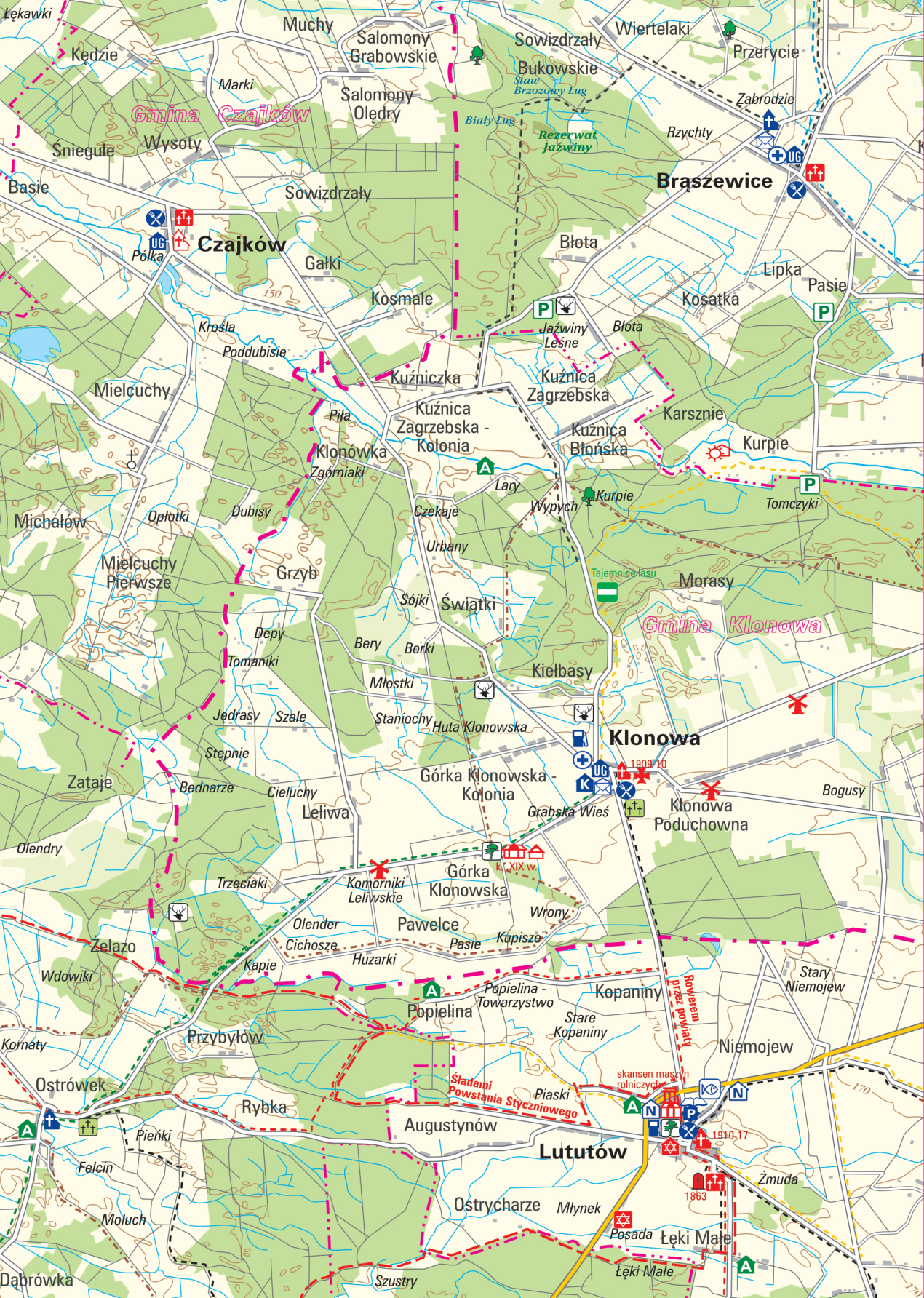

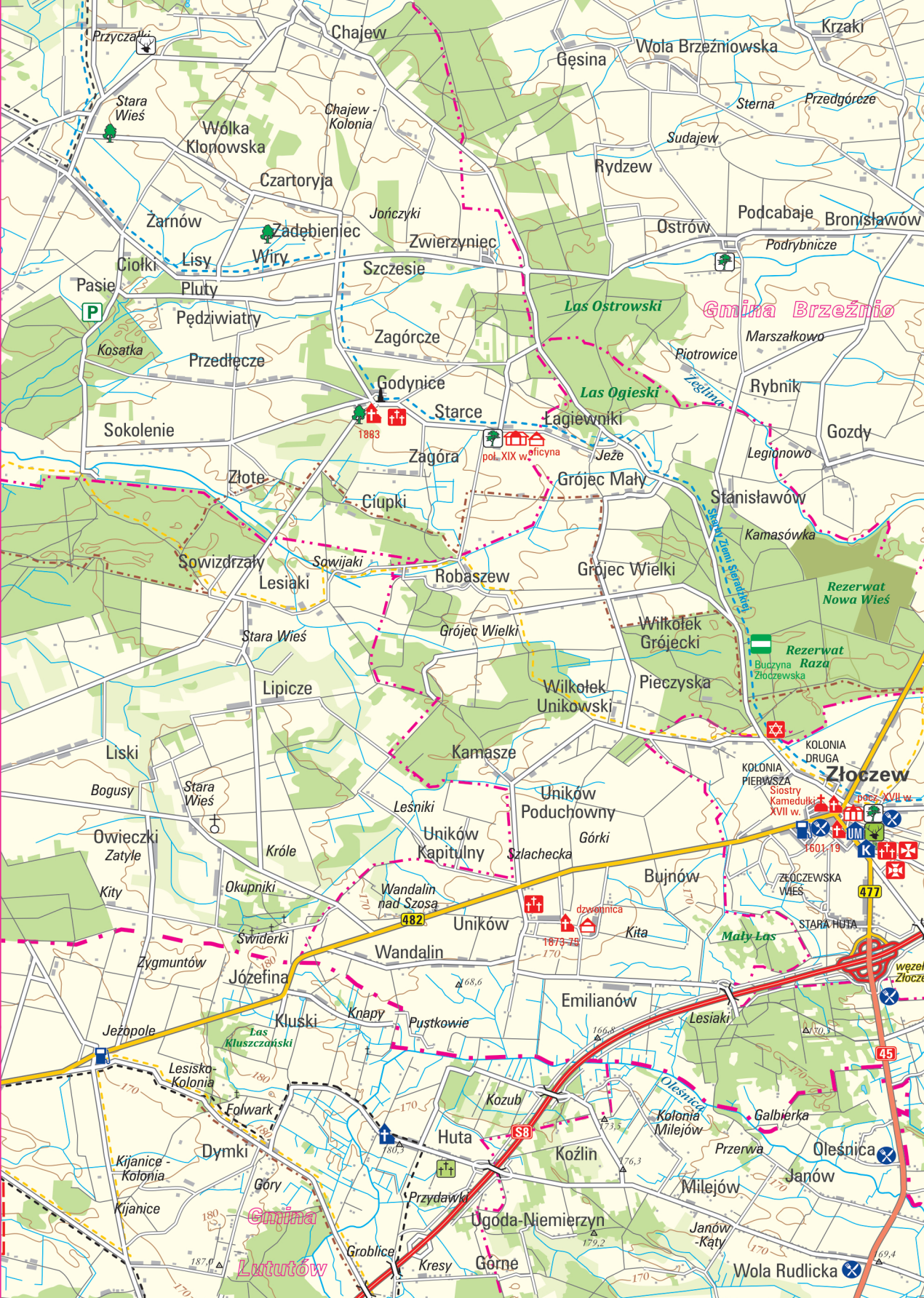

BIBLIOGRAFIA

POZYCJE KSIĄŻKOWE:

- *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. I-IV, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876-1905;
- *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. I-IV, wyd. J. Bartoszewicz, M. Bobowski, A. Muczkowski, L. Ryzyszczewski, Warszawa 1847-87;
- *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I-IV wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877-81, t. V, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908, t. VI-XI, wyd. A. Gąsiorowski i in. Poznań 1999;
- *Księgi sądowe łączyckie od 1385 do 1419*, cz. I i II [w:] Teki A. Pawińskiego, t. III i IV, Warszawa 1897;
- *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564-1565*. cz. 1, Bydgoszcz-Warszawa, 1961;
- *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1789*. część II, tom I. Województwo sieradzkie, powiaty sieradzki i szadkowski, Toruń 2004;
- Łaski J., *Liber beneficiorum archidioecesis Gnesnensis*, wyd. J. Łukowski. T. I-II. Poznań 1880-81;
- *Marticularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, t. 1-5, Warszawa 1905-1919;
- *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. Wielkopolska. t. II. wyd. Pawiński A. „Źródła Dziejowe”, t. XIII. Warszawa 1883;
- *Przewodnik po guberni kalskiej*, oprac. L.V. Jarcques i St. Graeve, Wyd. Gebethner i Wolf Warszawa 1912, s. 7;
- „*Regestr Diecezjów*” Franciszka Czaykowskiego, czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783-84, do druku podał Sławomir Górzyński, Warszawa 2006;
- *Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie łódzkim na lata 2007-2020*;
- *Tabela miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności alfabetycznie ułożona w Biórze Kommissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji*, t. 1, 2, Warszawa 1827;
- *Taryfa podymnego z 1775 r.* [”Verzeichniß aller adelichen, geistlichen und königlichen Oertern in Polen, nach den Woiwodschaften und Districten, und mit Bemerkung der Anzahl der Rauchfänge in jedem Orte.”];
- *Teki Dworzaczka, Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku*, Kórnik-Poznań 1995-2004.

ARTYKUŁY NAUKOWE:

- Arnold S., *Zarys historii Polski od początków państwa do czasów współczesnych*, Warszawa 1966;
- Bandurka M., *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kaliskiego oraz powiatów sąsiedzkich XIX i XX w.*, [w:] „Rocznik Kaliski” 1976, t. 9;
- Bandurka M., *Rozwój terytorialny ziem województwa łódzkiego w okresie 1918-1993*. „Rocznik Łódzki” 1994, t. 41, s. 13-45;
- Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Urząd Wojewódzki w Łodzi, Archiwum Państwowe w Łodzi, Łódź 1995;
- Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974;
- Borucki M., *Sejmy i sejmiki Polski szlacheckiej*, Warszawa 1972;
- Burzyński I., Ojrzyńska G., Wypych P., *Pomniki przyrody województwa łódzkiego*, Łódź -Piotrków Trybunalski, 2010;
- Dąbrowski D., Kowalski J., *Żołnierska pamięć. Cmentarze wojenne, groby i miejsca pamięci narodowej na ziemi sieradzkiej*, Sieradz 2011;
- Dębska-Adamczyk A. (red.), *Ziemia łódzka. Regiony*. Wyd. Marrow, Łódź 1999, s. 9-28;
- Dronka T., Marszałek W., Okoń K., *Sieradzkie. Znakowane szlaki turystyczne*, Sieradz 1996;
- Dylik J., *Województwo ze stolicą bez antenatów*, Łódź 1971;
- *Gmina Klonowa. Przewodnik ekologiczno-krajoznawczy*, b.d.;
- *Gminna ewidencja zabytków Gminy Burzenin*, Burzenin 2018;

- *Gminna ewidencja zabytków Gminy Goszczanów*, Goszczanów 2017;
- *Gminna ewidencja zabytków Gminy Sieradz*, Sieradz 2013;
- *Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Błaszki*, Błaszki 2019;
- *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. II, Województwo Łódzkie, red. J. Z. Łoziński, Warszawa 1954;
- Kajzer L., *Zamki i dwory obronne w Polsce centralnej*, Warszawa 2004;
- Kajzer L., Augustyniak J., *Wstęp do studiów nad świeckim budownictwem obronnym sieradzkiego w XIII-XVII/XVIII wieku*, Łódź 1986;
- Kamińska J., *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*, Acta Archaeologica Universitas Lodziensis, 1953;
- Kamińska J., *Grodziska stożkowe śladem posiadłości rycerskich XIII-XIV wieku*, [w:] *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, Seria Archeologiczna, 1966 tom 13, s. 43-78;
- Klemantowicz D., *Struktura wielkości prywatnych majątków ziemskich w powiecie sieradzkim*, „Biuletyn Szadkowski” 2010, t.10, brak numerów stron;
- Kobierzycki J., „Przyczynki do dziejów Ziemi Sieradzkiej”, Warszawa 1915, s. 64-66;
- Koter M., *Historyczne uwarunkowania powstania i rozwoju regionu łódzkiego*, [w:] A. Dębska-Adamczyk (red.) *Ziemia łódzka. Regiony*. Wyd. Marrow, Łódź 1999, s. 9-28.S;
- Koter M., *Historyczno-geograficzne podstawy oraz proces kształtowania się regionu łódzkiego*, [w:] T. Marszał (red.), *Miasto – region – gospodarka w badaniach geograficznych*. W stulecie urodzin Profesora Ludwika Straszewicza, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 131–136;
- Liszewski S., *Funkcja administracyjna miast jako przedmiot badań geograficznych*, [w:] *Funkcja administracyjna miast*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica”, 1992, t. 17, s. 249–260;
- Liszewski S. (red.), *Zarys monografii województwa łódzkiego*. ŁTN, Łódź 2001;
- Krzysztofik R., *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007;
- *Leksykon Miasta Sieradza*, Sieradz 2006;
- Lisek S., Gara K. *Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki*, Sieradz 2005;
- *Na Sieradzkich Szlakach*. Kwartalnik historyczno-krajoznawczy, Sieradz 1985-2022;
- Nejman E. H., *Szlachta sieradzka XIX wieku. Herbarz. Majątki*, Zduńska Wola 2013, 2017;
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*. Wyd. J. N. Bobrowicz. T. I-X. Lipsk 1839-1846;
- *Obywatele ziemscy według powiatów* [w:] *Adressbuch für Industrie, Handel und Landwirtschaft* (Księga adresowa dla przemysłu, handlu i rolnictwa) unter Benutzung amtlicher Quellen hrsg. von Rudolf Mosse. cz. III, 1917;
- Pawiński A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. t. 1: Wielkopolska.: Gebethner i Wolff, Warszawa 1883;
- Pręćkowski S. L., *Nadleśnictwo Złoczew. Zarys dziejów*, Złoczew 2015;
- *Przewodnik po Guberni Kaliskiej*. cz. 2. Spis alfabetyczny miejscowości w Guberni Kaliskiej, Kalisz 1912;
- *Przewodnik po guberni kalskiej*, oprac. L.V. Jarcques i St. Graeve, Wyd. Gebethner i Wolf, Warszawa 1912;
- *Rejestr i ewidencja zabytków województwa łódzkiego* (aktualna wersja dostępna na: www.wuoz.lodz.pl);
- Rosin R., *Warunki naturalne, drogi lądowe i rozwój terytorialno-administracyjny*, [w:] *Szki-ce z dziejów Sieradzkiego*, praca zbiorowa, Łódź 1977 . brak numerów stron;
- Ruszkowski A., *Powiat sieradzki na przestrzeni wieków*, „Na Sieradzkich Szlakach” nr 1/93/2009, s. 12-16;
- Ruszkowski A., *Sieradz i okolice*, Sieradz 2001;
- *Skorowidz Miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, tom II, Województwo Łódzkie, Warszawa 1925;
- *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880-1902;
- Sowina U., *Sieradz. Układ przestrzenny i społeczeństwo miasta w XV-XVI wieku*. Warszawa - Sieradz 1991;
- Sobczyński M., Kulesza M., *Miejsce i rola powiatu w tradycji podziału terytorialnego Polski*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2006;

- Sobczyński M., *Historia powstania i przemiany administracyjne województwa łódzkiego*. [w:] *Województwo łódzkie na tle przemian administracyjnych Polski*. W osiemdziesiątą rocznicę utworzenia województwa. PTG, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Biuro Rozwoju Regionalnego w Łodzi, Łódź 2000, s. 7-21;
- Socha J., *Życie gospodarcze wsi powiatu sieradzkiego w okresie międzywojennym (1918-1939)*, [w:] *Szkice z dziejów Sieradzkiego*, Łódź 1977 s. 371-372;
- Sölle P., *Między Wartą, Bzurą i Nerem. Przewodnik turystyczny*, Parzęczew 2021;
- Sölle P., Machlański P., *Największe atrakcje turystyczne województwa łódzkiego*, Łódź 2008;
- *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Burzenin*, Burzenin 2017;
- Szymczak B., Sölle P., *Atlas turystyczny województwa łódzkiego*, Łódź 2017;
- Szymczakowa A., *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa, 2011;
- Szymczakowa A., *Szlachta sieradzka w XV wieku: „Magnifici et generosi”*, Łódź 1998;
- Topolski J., *Dzieje Polski*, Warszawa 1976;
- Trzebiński W. Borkiewicz A., *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815-1918 – zarys historyczny*, „Dokumentacja Geograficzna z. 4” Polska Akademia Nauk Instytut Geografii 1956;
- *Wieś Ilustrowana*, Warszawa 1911-14;
- *Województwo łódzkie. Przewodnik*, red. Krzemiński T., Warszawa 1972;
- *Województwo sieradzkie*, red. W. Piotrowski, Łódź - Sieradz 1980;
- *Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*. cz. 2, Komentarz, indeksy, Warszawa 1998;
- *Zabytkowe obiekty drewniane województwa łódzkiego. Stan techniczny na przełomie XX i XXI wieku*, red. Strzelecki G., Łódź 2002;
- Zajączkowski S. M., Zajączkowski S., *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. I: Abramowice - Mzurki, Łódź 1966, cz. II: Nacki - Żywocin oraz dodatek i uzupełnienia, Łódź 1970.

MAPY TOPOGRAFICZNE I TURYSTYCZNE

- Mapa Gilly'ego, Gilly, Spezialkarte von Südproussen, Berlin 1802-1803;
- Mapa Kwatermistrzostwa (ok 1820-30), skala 1:126 000;
- Mapa zachodniej Rosji - Karte des Westlichen Russlands 1892-1921, skala 1:100 000;
- Mapa WIG (Wojskowy Instytut Geograficzny). Mapa Taktyczna Polski (1929-39), skala 1:100 000;
- Mapa WIG (Wojskowy Instytut Geograficzny). Mapa Szczegółowa Polski (1929-39; wydanie niemieckie 1944), skala 1:25 000;
- Nadleśnictwo Złoczew. Mapa turystyczno-edukacyjna, skala 1:70 000, Poznań 2014;
- Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły, Łódź 2009
- Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki. Mapa, skala 1:40 000, Łódź 2017;
- Powiat sieradzki. Mapa turystyczna. Skala 1:100 000, Sieradz 2005, 2011.W

STRONY INTERNETOWE [dostęp IV-VIII 2022]

- www.akant.org/archiwum/92-archiwum-miesiecznik-literacki-akant-2010/akant-2010-nr-2/1341-mirosaw-pisarkiewicz-podyce-literackie
- www.bc.wbp.lodz.pl/dlibra
- www.bdl.stat.gov.pl
- www.cfk-pttk.org/atrakcje-turystyczne-ziemi-sieradzkiej/
- www.cfk-pttk.org/geologia-ziemi-sieradzkiej/
- www.cfk-pttk.org/historia-ziemi-sieradzkiej/
- www.cfk-pttk.org/infrastruktura-transportu-ziemi-sieradzkiej/
- www.cfk-pttk.org/ludnosc-i-struktura-demograficzna-powiatu-sieradzkiego/
- www.cfk-pttk.org/polozenie-geograficzne-i-podzial-administracyjny-powiatu-sieradzkiego/
- www.cfk-pttk.org/rzeczba-terenu-hydrologia-i-gleby-ziemi-sieradzkiej/
- www.cfk-pttk.org/siec-osadnicza-ziemi-sieradzkiej-i-okolic/

- www.crfop.gdos.gov.pl
- www.cmentarzeewangeliczne-lodzkie.pl
- www.facebook.com/KoloryPolski
- www.facebook.com/Muzeum-Miasta-i-Rzeki-Warty-PTTK-w-Warcie-305223593227140/
- www.filharmonia.lodz.pl/pl
- www.gedbas.genealogy.net
- www.geneteka.genealodzy.pl
- www.geoportal.gov.pl
- www.gminawarta.pl/83-ostrow_warcki
- www.google.maps
- www.herstorie.pl/archiwum-historii-kolekcjonerek/
- www.histmag.org/bracia-jablkowscy-polski-biznes-w-zachodnim-stylu-13396
- www.ine.eko.org.pl/index_areas.php
- www.kosciolydrewniane.pl/pages/drewniane/kamienn.html
- www.lodzkie.pl/Szlaki-Ziemi-Sieradzkiej [dostęp 26.04.2020]
- www.lodzkie.pl/turystyka/turystycznie-o-regionie/subregion-dorzecza-rzeki-warty
- www.muzeum-sieradz.com.pl/slony-lesny-z-klocka-pod-sieradzem/
- www.nasze.fm
- www.openstreetmap.org
- www.pbp.sieradz.pl
- www.parkilodzkie.pl
- www.parkilodzkie.pl/spk/pk-miedzyrzecza-warty-i-widawki/o-parku
- www.pl.wikipedia.org/wiki/Antoni_Cierplikowski
- www.pl.wikipedia.org/wiki/Karawaka
- www.pl.wikipedia.org/wiki/Kasztelania_sieradzka
- www.podroze.onet.pl/polska/lot-kapitana-stanislawa-skarzynskiego-przez-atlantyk/v3qh7xz
- www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/998765,Maria-Walewska-Kochanka-Napoleona
- www.polskieradio24.pl/39/156/Artykul/2933016,Niemiecka-akcja-T4-na-ziemiach-polskich-Eksterminacja-ludzi-niewartych-zycia
- www.powiat-sieradz.pl/asp/historia,34,,1
- www.schondorf.pl/odkrycia/zaglada-pacjentow-w-waracie/
- www.sejm-wielki.pl
- www.sieradz.eu/historia-miasta
- www.sieradz-praga.pl
- www.sieradzkie.blogspot.pl
- www.sieradzkiewsie.blogspot.com/search?q=jasionna
- www.sieradzkiewsie.blogspot.com/search?q=majaczewice
- www.sieradzkiewsie.blogspot.com/2013/04/pyszkow.html
- www.sieradzkiewsie.blogspot.com/2013/05/inczew.html
- www.sieradzkiewsie.blogspot.com/2013/05/warta-rzeka.html
- www.sjp.pl/fertony
- www.snap.uni.lodz.pl/grody/mnichow/
- www.sztetl.org.pl
- www.terrasiradiensis.jimdofree.com/parafie/klonowa/
- www.wikipedia.pl
- www.wuoz-lodz.pl
- www.ziemialodzka.pl [wersja archiwalna 2004-2010]
- www.zloczew.lodz.lasy.gov.pl/
- www.youtube.com/watch?v=mZ6z6oiBMzQ
- www.youtube.com/watch?v=vyKRWq9znRc
- www.youtube.com/watch?v=Y9ptmcGVzj8

INDEKS

- Adamki w. **194**
 Barczew w. **102**, 132, 224, 301
 Bartochów w. **102-103**, 204, 248
 Biskupice w. **104-105**, 125, 127, 179, 217, 234, 303, 306
 Błaszki m. 23, 24, 42, **106-110**, 111, 115, 116, 137, 296, 297, 301, 302, 303
 Bobrowniki w. 132, **218**, **219**, 306
 Borysławice w. 107, 108, **111-112**,
 Brąszewice w. 79, **112-114**, 301, 303
 Brąszewicki Obszar Chronionego Krajo-
 brazu **113**
 Brończyn w. 111, **114-116**,
 Brzeźnio w. 16, **116-119**, 142, 224
 Budy w. **114**
 Bukowina w. 107, **161**
 Burzenin w. 12, 17, 22, 118, **119-124**, 155, 216, 217, 224, 243, 254, 255, 270, 271 298, 303, 304, 306
 Chałupia Mała w. 12, 16, **125-127**, 146, 147, 301
 Chałupia Wielka w. **128-130**, 145, 192, 299, 301
 Chlewo w. **130-131**, 296, 303
 Chojne w. 11, 12, 14, 102, **132-135**, 217, 250, 254, 306
 Chrzanowice w. 107, **110**, 116, 301
 Chwałęcice w. **132**, 296, 303
 Cielce w. 112, **135-137**, 155, 296, 303
 Dąbrowa Wielka w. **138-140**, 297, 301
 Dąbrówka w. 83, 85, **141-142**, 297, 301
 Dębołęka w. **142-144**, 199, 248, 297
 Domaniew w. **144**, 170
 Dziebédów w. **145**, 248
 Dzierlin w. 125, **146-147**
 Edmundów w. **237**
 Garbów w. 170, **172-173**
 Glinno w. **147-150**, 167, 254, 255, 298, 300, 304, 306
 Godynice w. **150-151**, 303
 Golków w. 164, **173**, 303, 305
 Goszczanów w. 14, **151-153**, 296, 303
 Góra w. 137, **154-155**, 192, 193
 Górka Klonowska w. **187**, 306
 Grabowiec w. **156**
 Gruszczyce w. **157-160**, 296, 297, 303
 Grzyb w. **188**
 Gzików w. **160-161**, 297
 Inczew w. **161-162**, 245, 246, 299, 303
 Jasionna w. **163-164**, 297, 301
 Jaźwiny rez. 21, **114**, 301
 Jeziorsko rez. 17, 20, 149, 150, **168-169**, 220, 254, 255, 266, 306
 Jeziorsko w. **164-165**, 219
 Jeziorsko zbior. 17, 19, 147, 149, 150, 164, 165, **166-167**, 219, 220, 221, 254, 255, 265, 266, 300, 306
 Kalinowa w. 146, 158, **170-172**, 302, 305
 Kamienna Wieś w. **174-175**
 Kamionacz w. **176-179**, 230, 298, 303, 304
 Kamionaczyk w. 176, **179**
 Karolina w. 153, **154**
 Kliczków Mały w. 14, **180-183**, 297, 301
 Kliczków Wielki w. **184-185**, 297
 Klonowa w. **186-188**, 301, 302
 Kłocko w. 11, 42, **188-191**, 299
 Kobierzycko w. **191-192**, 299
 Kobylniki w. **192-193**
 Kociołki w. 137, **193-194**, 301
 Kopanina w. **122**
 Kościerzyn w. 24, **194-196**
 Krąków w. 137, **196-198**
 Kurpie w. **198**, 301
 Kuśnie w. **198-199**, 297, 301
 Las Wąglczewski **269**
 Leliwa w. **187**
 Ligota w. 224, **251**, 270
 Lipicze w. **153-154**
 Lipicze Olędry kol. **154**
 Łubna-Jakusy w. 173, **200-201**, 241, 267, 273, 297
 Łubna-Jarosław w. 173, **201-202**, 241, 267, 273
 Maciszewice w. **111**, 144, 164, 296, 301, 303
 Majaczewice w. 22, 124, **202-203**, 216, 239, 306
 Małków w. 16, **203-208**, 264, 265, 299, 306
 Marianów w. 22, 244, **245**
 Męcka Wolka w. 24, 42, **208-209**, 227, 290, 300
 Mnichów w. 12, 30, 98, **210-211**, 254, 298, 306

- Myja rz. 19, 191, 125, 146, 190, 191, **237**
 Nacesławice w. **236**
 Nadwarciański Obszar Chronionego
 Krajobrazu **21**, 222, 266
 Niechmirów w. **211-213**, 216, 217, 240,
 241, 306
 Nowa Wieś rez. 21, **292-293**
 Okopy w. 217, **218-219**
 Ostrów Warcki w. 19, 167, **219-221**, 255
 Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty
 i Widawki 21, 119, 132, 202, 211, 213,
214-217, 218, 243, 250, 266, 270
 Paza rez. 22, **291-292**, 293, 306
 Podawacz w. **114**
 Podłężyce w. **222-223**, 236, 298, 304, 306
 Pokrzywniki w. **114**
 Poprężniki w. **253**, 266, 296
 Półboru rez. **22**, 156
 Proboszczowice w. **149-150**
 Próba zbior. **249**, 301
 Przerycie w. **113**
 Pyszków w. 117, **224-227**, 301
 Rafałówka w. **227**, 230
 Ręszew w. **245**
 Rossoszyca w. **228-230**, 253, 266
 Rożdżały w. 85, 205, **231**, 305
 Równa w. 111, **232-233**
 Sadokrzyce w. 267, **269**
 Sędzice w. 24, **233-235**, 278, 299, 303
 Sędzimirowice w. 170, **235-236**, 296, 303
 Sieradz m. 4, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16,
 17, 22, 23, 24, 25, **26-101**, 113, 116, 119,
 122, 124, 129, 132, 133, 134, 135, 139,
 152, 158, 163, 170, 172, 173, 182, 187,
 189, 190, 191, 198, 200, 204, 205, 208,
 213, 214, 219, 222, 226, 227, 236, 237,
 238, 245, 246, 247, 249, 250, 255, 256,
 260, 263, 267, 269, 278, 282, 283, 286,
 297, 298, 299, 301, 303, 304, 306
 Smardzew w. 42, **236-237**, 278, 301
 Smardzew zbior. 191, **237**
 Starce w. 150, **238-239**, 303, 306
 Stawiszczce cz. w. **156-157**
 Stojanów w. **239**, 296
 Stolec w. **239-242**
 Strumiany w. **124**, 224, 298, 304, 306
 Sulmów w. 152, **242-243**
 Szczawińska Wola w. 243, **245**
 Szczawno w. 224, **243-244**
 Ścieżka edukacyjna „Leśna Barć” **225**
 Ścieżka edukacyjna „Tajemnice lasu” **188**
 Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna „Pro-
 boszczowice – Glinno” **149-150**
 Ścieżka przyrodniczo-leśna „Buczyna
 Złoczewska” **293**
 Ścieżka przyrodniczo-leśna „Dąbrowa”
140
 Świnice Kaliskie w. **131-132**
 Tubądzin w. 4, 14, 16, 24, 52, 54, 145, **245-**
248, 299, 301, 303
 Tumidaj w. 4, 143, **248-249**, 297
 Tyczyn w. 217, **250**, 254, 306
 Uników w. **251-252**
 Ustków w. **252-253**, 303
 Użytek ekologiczny „Dąbrowa II” **219**
 Użytek ekologiczny „Majaczewice” **203**
 Użytek ekologiczny „Niechmirów II” **213**
 Warta m. 22, 24, 94, **256-266**, 296, 298,
 299, 300, 301, 303, 305, 306
 Warta rz. 17, 19, 27, 29, 104, 119, 132,
 148, 164, 202, 203, 207, 210, 218, 219,
 222, 243, 250, **254-255**, 270, 298, 306
 Waszkowskie w. 22, **244**
 Wąglczew w. **267-269**
 Witów w. 217, 218, 224, 254, **270-271**
 Wiry w. **151**
 Włyn w. 148, **179**, 304, 305
 Wojków w. **272-275**, 281, 296, 297, 301,
 303
 Wola Będkowska w. **271-272**
 Wolnica Grabowska w. **244**
 Wolnica Niechmirowska w. **213**
 Wójcinek kol. **132**, 296, 303
 Wróblew w. 11, 234, **275-278**, 299
 Wrząca rez. 22, **274**
 Wrząca w. 91, 92, 115, 145, 158, 273, **278-**
281, 296, 297, 301, 303
 Zespół przyrodniczo-krajobrazowy
 „Góry wapienne” **22**, 124, 215
 Zespół przyrodniczo-krajobrazowy
 „Lipickie Błota” **22**, 153
 Zespół przyrodniczo-krajobrazowy
 „Parki Złoczewskie” **22**, 288
 Złoczew m. 116, 132, 226, **282-295**, 301,
 303
 Źródło Niechmirów **213**